

153574

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI TOPLUMUNDA ÇİNGENELER

153574

Hazırlayan:
İsmail ALTINÖZ
2502960048

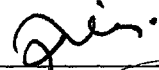
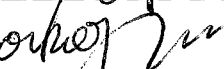
Danışman:
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

İstanbul 2005

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH Ana Bilim Dalında 2502960048** numaralı **İSMAİL ALTINÖZ'ÜN** hazırladığı **“OSMANLI TOPLUMUNDA ÇİNGENELER”** konulu **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ, SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca **21/04/2005 PERŞEMBE** günü saat **.11.00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin**Kabul**.....'ne **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.FERİDUN EMECEN	Kabul	
PROF.DR.ALİ İHSAN GENCER	Kabul	
PROF.DR.İDRİS BOSTAN	Kabul	
PROF.DR.NEZİHİ AYKUT	Kabul	
PROF.DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN	Kabul	

DÜZELTME

ÖZ

Osmanlı Devletine çingenelerin girişi Balkanlardan olmuştur. Bunların da çoğunlukta bulunduğu yer Rumeli Eyâletidir. Osmanlı Devleti bunlar için Rumeli’de merkezi Kırkkilise (Kırklareli) olan bir Çingene Sancağı tahsis etmiştir. Çingenelerin göçebe hayat yaşamaları nedeniyle çingene sancağındaki sayıları kesin olarak tesbit edilememektedir. Fakat, 1477’deki nüfus sayımına göre; İstanbul’da 31 şânelik bir Çingene nüfusu vardı.

Çingenelerin Rumeli Eyâletinde, isimleri tahrir defterlerinde “*Kıbtîyân-ı Vilâyet-i Rum-ili*” diye geçmektedir. Kanuni Sultan Süleyman dönemi başlarında Rumeli Eyâleti sonradan ayrılanlarla birlikte 26 sancak ile aynı statüde sayılan üç askeri nitelikteki Kızılca, Müsellem, Voynuk sancaklarıyla beraber, Çingâne livâlarından oluşmaktaydı.

Osmanlı Devleti’nde çingeneler, Rumeli Eyâletinin doksan kadılığında 383 cemaat halinde yayılmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman zamanına ait (1520-1566) tahrir defterlerinde çingenelerin kayıtları ve bunların bağlı bulundukları kadılıkalar gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde Rumeli topraklarında yaşayan çingenelerin hukukî, mâlî ve askerî işlerini düzenlemek amacıyla merkezi Kırkkilise (Kırklareli) olan Eski-Hisar-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci-Eli, İncügez, Gümülcine, Yanbolu, Pınarhisar, Pravadi, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Keşan ve Çorlu mıntıklarını içine alan bu bölge çingene sancağı (Livâ-i Çingâne) olarak kabul edilmiştir. Bu sancak Rumeli eyâletine bağlıdır. İstanbul’da ve Rumeli Eyâleti dâhilinde oturan çingeneler, bu sancağa bağlı bulunmakta idiler.

Osmanlı ülkesinde yaşayan çingeneler, XVI. yüzyıla gelinceye kadar yalnız cizye ve ispenç ödeyerek vergi yükümlülüklerini yerine getiriyorlardı. Osmanlı sınırlarının batıda genişlemesinden sonra, 1520’de Rumeli Eyâletindekiler ile İstanbul ve yöresinde yaşayan çingenelerin bir sancak sayılmasıyla, buraya da bir sancakbeyi tayin edilmiştir.

ABSTRACT

Gypsies entered the Ottoman Empire from the Balkans. The Ottoman Empire assigned a Gypsy Sanjak in Rumelia which was centered in Kırkkilise (Kırklareli). Because of the nomadic life of the gypsies, the definite number of them were not determined in the Gypsy Sanjak. But, according to the population census in 1477, there were household a population of 31 households of Gypsies in Istanbul.

The gypsies who lived in Rumeli were called "*Kıbtîyân-ı Vilâyet-i Rum-ili*" in the documents of the population census. At the beginning of the reign of Süleyman the lawmaker, the province of Rumelia with the Sanjak which was assigned consisted of 26 Sanjaks with three military character (Kızılca, müselleme, voyvuk).

The gypsies in the Ottoman Empire, they were spread communities in the 90 kadılık in the province of Rumelia. According to the Tahrir Defterleri in the reign of Süleyman the lawmaker, the registration of them and the kadılık, they depend on are shown.

In the Ottoman Empire, in order to arrange the legal, fiscal and military affairs of the gypsies in Rumelia, a Gypsy Sanjak (Livâ-i Çingâne) was founded (Kırkkilise being center, Eski-Hisar-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci-Eli, İncügez, Gümülcine, Yanbolu, Pınarhisar, Pravadi, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Keşan and Çorlu vicinities). The Sanjak depend on the province of Rumelia. The Gypsies living in Istanbul and in Rumelia were connected on that Sanjak.

The Gypsies living in the Ottoman Empire payed cizye and ispence only as tax until XVI. Century. After the extension of the Ottoman western border and in 1520 with the gypsies living in Istanbul and Rumelia, was accepted as a Sanjak, a Sanjak beg was appointed.

ÖNSÖZ

Tarih insanla başladı ve insanların oluşturduğu toplumlarla gelişme gösterdi. Tarih araştırmaları insanlığın yalnız eskiye dönük meraklarının giderilmesi değil, ayrıca günümüzü anlamının da bir yoludur. Bu açıdan tarihe bakıldığında tarihi meydana getiren toplumlar sadece siyasî ilişkiler ağı içerisinde değil, iktisâdî, sosyal ve kültürel yönleri ele alınıp incelenmelidir.

Son zamanlarda bu kaygılar ağır basarak siyasî tarihin yerine sosyal ve iktisâdî tarih çalışmaları ön plana geçti ve özellikle toplumsal tarih alanında araştırmalar gittikçe yoğunlaştı. Osmanlı toplumsal tarihinin pek incelenmeyen bir alanı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu tezimizde Osmanlı Devleti'nin çingeneler ile olan ilişkileri, bunların sınırları ve uygulamada karşılaşılan bazı sorunlar ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde farklı olduğunu gözlemlediğimiz bir konuma sahip bulunan çingenelerin yaşamları, sanatları, meslek grupları vb. konular burada incelenecektir. Bu çalışma ile Osmanlı tarihi içerisindeki yerlerinin tespit edilmesine katkıda bulunmayı amaçlıyoruz.

Tezde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan çingenelerin sosyo-ekonomik yapılarıyla birlikte, kültürel ve refah seviyeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde yer alan çingenelerin meslek gruplarıyla birlikte, gelenek ve görenek özelliklerinin üzerinde durulmuştur. Öncelikle çingenelerin çoğunlukta bulundukları Balkanlardan başlamak suretiyle, Mısır'a kadar olan bölgelerde bunların sosyal durumları ve vergileri ele alınarak, bölgeler arasındaki çingenelerin konumu tespit edildiği gibi, devletin bu bölgelerdeki çingenelere bakış açısı da tezin kapsamı dahilindedir. Böylece, çok geniş bir coğrafyaya dağılmış bulunan çingenelerin Osmanlı sınırları içerisindeki konumları ve hukukî durumları saptanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu çalışmanın isminden de anlaşılacağı üzere, bu tez Osmanlı dönemi çingeneleri ile sınırlı kalacaktır.

Son 600 yıl boyunca Osmanlı topraklarında yaşamış çingenelerin hayatını araştırmak şüphesiz kolay olmadı. Çok geniş coğrafi sahaya yayılmış devasa bir imparatorluğun binlerce belgeleri arasında boğuşmak zorunda kaldığımız gibi, bu kadar mahdut bir süre içerisinde Osmanlı çingenelerinin tarihini yazmak imkânsızdı. Çalışmanın zorluğuna dikkat çekilmesi amacıyla arşivdeki bazı tasniflerin indeks ve

fihristlerinin bulunmaması da iki yıl gibi uzunca bir süre katalog taramamızı zorunlu kılmıştır. Ayrıca, bunlara gayrimüslim çingene isimlerinde karşılaşılan okuma zorluklarıyla birlikte, belgelerin ve defterlerin büyük bir kısmının çürük olması da eklenirse çalışmanın ne tür zor şartlar altında gerçekleştiği anlaşılabacaktır. Özellikle diğer gayrimüslim unsurlarda olduğu gibi gayrimüslim çingene isimlerinin tahrir katibi tarafından kulaktan nasıl duyulduysa o şekilde yazılması ismin orijinal şekliyle okunmasına engel olmaktadır. Bunlar mümkün olduğunca tespit edilmeye çalışılmışsa da Osmanlı katiplerinin tercihleri ve yazış şekilleri adların asıllarıyla bazen çok farklılık arz etmekte ve doğru okumayı güçleştirmektedir. Burada geçen adlarla ilgili olarak herhangi bir iddianın olmadığını peşinen kabul ettiğimizi belirtmek isteriz. Ayrıca, yabancı araştırmalar tarafından “öteki” kavramıyla nitelendirilen çingenelerin Osmanlı toplum yapısı içerisinde hukukî bir yere sahip olarak zımmî statüsüyle diğer dinî gruplardan farklı olduğunu vurgulamak gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun mütecânis olmayan yapısı içinde, marjinal bir kesimi oluşturan çingene toplulukları hakkında çok az bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Böylesine bir topluluğun yayılma sahası, sosyal yapısı, toplum içindeki yeri, devletin kendilerini nasıl gördüğü, tarihî süreçte ekonomik ve sosyal hareketlilikleri gibi konuların kısmen de olsa izaha kavuşmasının, sosyal tarih araştırmaları açısından önemli bir katkı olacağı düşüncesindeyiz.

Bu çalışmanın temeli, 1992 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu hocamızdan yapmış olduğumuz seminer çalışmasına dayanmaktadır. Daha sonra ise, konunun güncelliği ve ilgi toplamasıyla Mayıs 1995’te Tarih ve Toplum dergisinde bu çalışmanın bir özetini yayımladık. Ne var ki, konuyu daha detaylı inceleme gereği vardı. Ayrıca, çingeneler konusu Türkiye’yi ve Osmanlı’yı ilgilendirmiyor, neredeyse bütün dünyayı ilgilendiriyordu. Bu sebeple olsa gerek yurt dışında da çingenelere yönelik çalışmalarda gittikçe yoğunlaşma görülmektedir. Bu gerekçelerle doktora çalışması olarak çingeneler konusu seçilmiştir.

Konuyla ilgili olarak, Türkiye’de monografik düzeyde bilimsel anlamda yeterince bir araştırma yapılmamıştır. Yapılan birkaç çalışma ise; popüler ve magazin türü bir incelemenin ötesine geçememiştir. Yurtdışında yapılan çalışmalar ise, Osmanlı dönemi arşiv ve dönemin kaynaklarına dayanmayıp, ikincil el

kaynaklardan istifâde edilmek suretiyle hazırlandığı için konunun künhüne nüfuz edilemediğinden yüzeysel kalınmıştır.

Tezimiz bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte kaynakların değerlendirmesi yapıldıktan sonra, birinci bölümde çingenelerin menşei üzerinde durularak, anayurdları meselesi ve bu kavmin tarihî süreç içerisinde yervüziüne dağılışları ele alınmıştır. Aynı bölümün diğer alt başlığında ise, çingenelerin toplumsal yapısına değinilerek bunların yaşayış ve geçimleri, gelenek ve görenekleriyle birlikte, dilleri incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, “*Osmanlı Devletinde Çingeneler*” başlığı adı altında coğrafi yayılışları, Rumeli ve Anadolu Eyâletindeki çingeneler, Osmanlı toplumundaki yerleri, daha sonra Osmanlı Devletinde çingenelerle ilgili yapılan düzenlemelere değinilmekte olup, Çingene Sancağı’nın idârî düzenlemesi hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı şekilde Çingene Müsellem Sancağı’nın Osmanlı Teşkilat tarihi açısından önemine değinilmiştir. Bu bölümün bir diğer alt başlığı ise, Osmanlı Toplumsal yaşamı içerisinde çingenelerin sosyo-ekonomik, kültürel ve mâlî açıdan hayatlarını düzenleyen “*Çingene Kanunnâmesi*”nin değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca, çingene sancağının serasker, müsellemler ve yamaklarıyla ilgili kanunnâmede yer alan hükümler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, şehirlerde yerleşme ve nüfus üzerinde durulmuştur. Osmanlı coğrafyasında çingenelerin nüfusları, iskân mahalleri ve iç hareketlilik durumları incelenmiştir. İstanbul ve Üsküdar çingeneleri diğer alt başlık konusudur. Ayrıca, çingenelerin nüfus durumları ve Hareketliliği de incelemeye alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise, Osmanlı Devletindeki çingenelerin sosyo-ekonomik yapıları ele alınmıştır. Bu bölümde çingenelerin iktisâdî yapısı, refah seviyesi ve bunlardan alınan vergiler tezimin temel noktalarından birini teşkil etmiştir. Bu çerçevede çingenelerden alınan cizye ve diğer vergilere burada yer verilmiştir. “*Meslekler ve Meşgûliyetler*” kısmında çingenelerin ne tür mesleklerle meşgul oldukları arşiv kaynaklarına dayalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Son olarak Osmanlı eğlence kültürünün vazgeçilmez unsurları olan çingenelerden bahsedildikten sonra bunların alt başlıklarını Çengiler, Hânendeler ve Sâzendeler oluşturmaktadır.

Tez çalışmaları ve araştırma sürecinde sürekli olarak beni yönlendiren ve hiçbir şekilde yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım sayın Hocam Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, Tersâne-i âmire'de çalışan çingeneler konusunda beni bilgilendiren ve bu konudaki çalışmaları ve belgeleri istifâdemize sunan sayın Prof. Dr. İdris Bostan'a şükranlarımı arz ederim.

Tezimle ilgili olarak sürekli benimle her türlü paylaşımı gerçekleştiren ve müteaddid defalar kendisinin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim Yrd. Doç. Dr. Fikret Sarıcaoğlu'na teşekkür etmek benim için bir şükran borcudur. Aynı şekilde, yurtdışı literatürü konusunda beni bilgilendiren ve özellikle yabancı kaynakların çevirisinde yardımlarını esirmeyen değerli akademisyen Roman meslektaşım Ana Oprisan'a, Almanca literatür konusunda beni aydınlatan ve Almanca çevirilerde yardımcı olan kıymetli arkadaşım Mustafa Gencer'e, arşiv malzemesinin bilgisayar ortamına aktarılmasında bana destek veren Zekai Mete'ye, yine Arşiv'deki defterler konusunda sürekli olarak beni bilgilendiren hatta bu defterlerin paleografya ve diplomatik özellikleri konusunda bilgilerini benimle paylaşmaktan çekinmeyen kıymetli meslektaşım Rifat Günalan'a ve Çingene Mukataaları konusunda beni aydınlatan Baki Çakır'a ve Çingeneler konusundaki görüşlerini benimle paylaşan Sinan Şanlıer'e burada ayrı ayrı teşekkür etmek isterim.

Arşiv çalışmalarım sırasında bizleri bilgilendiren ve kaliteli hizmet sunmayı amaçlayan başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeline, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Kütüphanesi'nde bizden yardımlarını esirgemeyen arşiv ve kütüphane personeline, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki çalışmalarımız esnasında yazma ve basma eserlerin kullanımı konusunda yardımlarını gördüğüm kütüphane müdürü Nevzat Kaya'ya ve İSAM kütüphanesi çalışanlarına ve çingeneler konusunu çalışmaya başladığım andan itibaren sürekli olarak destek ve yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Said Öztürk'e ve burada isimlerini sayamadığım şahıs ve kurum yetkililerine en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, Gaziantep ile İstanbul arasında 3 yıl gibi bir süre göçebe bir hayat yaşamamdan dolayı beni sabırla destekleyen, biricik oğlum Mehmed Bedirhan'a hem annelik hem de babalık vazifesini hakkıyla yerine getiren ve her türlü meşakkatime katlanan hayat arkadaşım ve kıymetli eşim Şehri Altınöz'e burada teşekkür etmeyi kutsal bir vazife addediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	IX
TABLolar LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇİNGENELERİN MENŞEİ

A. Terminoloji.....	6
B. Anayurdları Meselesi.....	17
C. Yeryüzüne Dağılışları ve Tarihî Süreç.....	20

2. ÇİNGENELERDE TOPLUMSAL YAPI

A. Yaşayış ve Geçimleri.....	35
B. Gelenek ve Görenekleri.....	48
C. Dilleri.....	59

İKİNCİ BÖLÜM

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇİNGENELER

A. Coğrafi Yayılışları.....	64
1. Rumeli Eyâleti.....	64
2. Anadolu Eyâleti.....	71
B. Osmanlı Toplumundaki Yerleri.....	79
C. Çingenelerle İlgili Düzenlemeler.....	97
1. Çingene Sancağı (Livâ-i Çingâne).....	97
2. Çingene Müsellemler Livâsı (Livâ-i Müsellemân-ı Çingâne).....	106
D. Çingene Kanunnâmeleri.....	112
1. Çingene Sancağının Seraskerleriyle İlgili Hükümler.....	118
2. Çingene Müsellem ve Yamaklarıyla İlgili Hükümler.....	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. ŞEHİRLERDE YERLEŞME VE NÜFUS

A. İskân Mahalleri.....	134
1. İstanbul ve Üsküdar Cingeneri.....	152
C. Nüfus Durumları ve Hareketliliği.....	168

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. SOSYO-EKONOMİK YAPILARI

A. Çingenerin İktisadî Yapısı: Refah Seviyesi ve Alınan Vergiler.....	196
1. Cizye.....	203
2. Diğer Vergiler.....	227
3. Meslekler ve Meşgûliyetler.....	233
B. Osmanlı Eğlence Kültürünün Vazgeçilmez Unsurları:Çingener....	245
1. Çengiler.....	255
2. Hânendeler.....	259
3. Sâzendeler.....	260
SONUÇ.....	263
BİBLİYOGRAFYA.....	265
EKLER.....	293
ÖZGEÇMİŞ.....	307

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo:1 Kıptîlerin son üç sayımdaki Mısır'daki Nüfus Cetveli

Tablo:2 Kıptîlerin Yukarı Mısır'daki Nüfus Durumu

Tablo:3 Mısır'da Kıptîlerin En Çok Bulunduğu Eyâletler

Tablo:4 II. Bâyezid Döneminde Köylerde Yer Alan Çingeneler

Tablo:5 Çingene Teşkilatına Bağlı Olanların ve Bağlı Olmayanların Ödedikleri Vergiler

Tablo:6 TT: 370 Numaralı Deftere Göre Livâlardaki Müsellem Mevcudu

Tablo:7 Çingene Sancağında Seraskerlerin Dağılımı

Tablo:8 1540 Yılında Müsellemlik Görevine Berât Kaydı ile Atanma

Tablo:9 Kırkkilise'de Bulunan Çingene Müsellem Topraklarının Zeâmet ve Tîmâr Olarak Tasarrufu (1622)

Tablo:10 Vize'de Bulunan Çingene Müsellem Topraklarının Zeâmet ve Tîmâra Çevrilmesi (1622)

Tablo:11 Hayrabolu'da Bulunan Çingene Müsellem Topraklarının Zeâmet ve Tîmâra Çevrilmesi (1622)

Tablo:12 1530 Yılında Vakıflarda Bulunan Çingeneler

Tablo:13 1530 Yılında Mülklerde Bulunan Çingeneler

Tablo:14 1530 Yılında Haslarda Bulunan Çingeneler

Tablo:15 1530 Yılında Kalelerde Bulunan Çingeneler

TABLO:16 1897 Yılında Osmanlı Devleti'nde Nüfusun Cemaâtlere Göre Dağılımı

TABLO:17 Üsküp'te Yaşayan Milletlere Göre Hâne Sayısı

TABLO:18 Müslüman Kıptîlerin Oturdıkları Binaya Sâhibiyetleri

TABLO:19 Müslüman Kıptî Mahallelerin Temettuatları

TABLO:20 Kıptî Reaya Mahallelerin Temettuatları

TABLO:21 Banaluka Sancağının Nüfus Durumu

Tablo:22 XIX. Yüzyılda Filibe'nin Nüfusu

Tablo:23 Bulgar Prensliginde Milliyetlere Göre Bulgaristan Nüfusu

Tablo:24 1905 Yılında Bulgaristan'da Milliyetlere Göre 10-15 Yaşı Arasındaki Çocukların Okuma Oranı

TABLO:25 1477 Yılında İstanbul'un Nüfusu

Tablo:26 1523 Yılında Çingenelerin Bulundukları Kazalar

Tablo:27 1530 Yılında Çingenelerin Bulundukları Kazalar

Tablo:28 TT. 370 Numaralı Deftere Göre Livâlardaki Müsellem Mevcudu

Tablo:29 XVI. Yüzyılda Budin Nüfusu

Tablo:30 XVI Yüzyıldaki Bulgaristan Nüfusunun Hâne Olarak Durumu

TABLO:31 III. Murad Döneminde (1575-1595) Bursa'da Çingeneler

Tablo:32 1831 Sayımına Göre Müslim ve Gayri Müslimlerin Nüfus Durumu

Tablo:33 1831 Yılında Eyâletlere Göre Müslim ile Gayri Müslimlerin

Orantıları

Tablo:34 1831 Yılında Kozluca Kazası Nüfusu

Tablo:35 1831 Yılında Osmanlı Devletinin Nüfusu

Tablo:36 XVII ve XVIII. Yüzyılda Kıbtıyân Cizyesi Hasılâtı

Tablo:37 1695 Yılında Rumeli'de Evrak Adedi Üzerine Çingenelerin
Ödedikleri Cizye Vergisi

Tablo:38 Serasker Toprağında Bulunan Çingene Reayanın Ödediği Niyâbet
Vergisi

Tablo:39 Çingene Sancakbeyine Ayrılan Niyâbet Vergisi

Tablo:40 1540 Yılında Çingene Müsellem Tımarlarının Gördüğü Zarar
Karşılığında Alınan Vergiler

Tablo:41 Çirmen, Silistre, Kefe, Niğbolu ve Vidin Livâlarının Ekonomik
Durumu ile Gelir-Gider Kategorileri

Tablo:42 Maden Kalemî Gelir Kaynakları

Tablo:43 Maden Mukataa Bürosu Gelir Türleri (Akçe) ve Oranları

Tablo:44 1640 Tarihinde İstanbul'da Kıbtî Tâifesinden Canbazlık Yapanlar.

KISALTMALAR LİSTESİ

A.E.	: Ali Emirî Tasnifi
a.e./ibid	: Aynı eser/yer
a.g.e./ibid.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: Yazara ait son zikredilen yer
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
B	: Receb (ay)
b.a.	: Eserin bütününe atıf
Bkz.	: Bakınız
bkz.: aş.	: Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.: yuk.	: Eserin kendi içinde yukarıya atıf
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS.	: Bursa Şer'iyye Sicilleri
C.	: Cild
CA.	: Cemaziyelevvel (ay)
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
D.BŞM	: Bâb-1 Defterî Baş Muhasebe
D.BŞM.KGB	: Bâb-1 Defterî Baş Muhasebe Kağıtçıbaşı
D.CMH	: Bâb-1 Defterî Cizye Muhasebesi Kalemi
D.CRD	: Bâb-1 Defterî Ceride Odası
DH. SNM.	: Dâhiliye Nezâreti, Sicill-i Nûûs İdâre-i Umûmiyesi
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Ed.	: Editör

EI²	: Encyclopeadia of Islam, 2 nd edition
FD	: Folklor'a Doğru
Fr.	: Fransızca
GDAAD	: Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
göst. yer.	: Gösterilen yer
Haz.	: Hazırlayan
h.d.	: Hükümdarlık Dönemi
HH.	: Hatt-ı Hümayun
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.E.	: İbnü'l-Emin Tasnifi
İMŞSA	: İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.Ü.İ.F.M.	: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası
İMŞSA,	: İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi
İŞS	: İstanbul Şer'iyye Sicilleri
İÜEFTD	: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
J.G.L.S.	: Journal of Gypsy Lore Society
Karş.	: Karşılaştırınız
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
KKA	: Kuyûd-ı Kâdime Arşivi
KŞS	: Konya Şer'iyye Sicilleri
Ktb.	: Kitablığı
Ktp.	: Kütüphane
mad.	: Madde
MD	: Mühimme Defteri
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
ML. CRD.	: Mâliye Nezâreti Ceride Muhâsebesi
ML. VRD. CMH.	: Maliye Nezareti Cizye Defteri
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MŞS	: Manisa Şer'iyye Sicilleri

M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
N	: Şaban (ay)
N.S.	: New Series
nr.	: Numara
O.S.	: Old Series
ö.	: Ölümü
p. / pp.	: Sahife/sahifeler (İngilizce)
Pub.	: Publication
RA	: Rebiülevvel (ay)
s.	: Sayfa
t.y.	: Tarih yok
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları
TKGM	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
TM	: Türkiyât Mecmûası
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TT.	: Tapu Tahrir Defteri
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ÜŞS	: Üsküdar Şer'iyye Sicilleri
v.b.	: ve benzeri/benzerleri
v.d.	: ve diğeri/diğerleri
Vol.	: Volume
v.s.	: ve saire
y.y.	: Yayımlı yeri yok
Yay.,	: Yayınları

GİRİŞ

“*Osmanlı Toplumunda Çingeneler*” adıyla anılan bu çalışmaya temel teşkil edecek kaynaklar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Kütüphanesi ile birlikte, Süleymaniye Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nâdir Eserler ve İsam kütüphanesi’ndeki mevcut belge, kitap ve makaleler kayraklık etmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bu konuda başta Mühimme ve Tersane Defterleri olmak üzere, Maliyeden Müdevver, Ali Emiri, İbnü’l-Emin, Kamil Kepeci, Bâb-ı Asafi, Bâb-ı Defteri, Maden Kalemi, Cizye Muhasebesi Kalemi, Mensuhât Kalemi, Baş Muhasebe ve Baş Mukataa Kalemi, Kıbtîyân Cizye Kalemi, Ahkâm ve Tahrir Defterleri ile birlikte Cevdet tasniflerinden istifade edilmiştir. Bu arşivde yer alan belge ve defterlerde incelediğimiz hükümler, çingenelerin Osmanlı Toplumunu içerisindeki konumlarını sosyal yaşamlarını, refah düzeylerini, mesleklerini, devlete karşı olan yükümlülüklerini ortaya koyduğu gibi, hangi alanlarda seyir ettikleri hakkında da bilgiler vermektedir. Özellikle bu defterlerdeki hükümler büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Bu alanda yapılmış çalışmaların büyük bir çoğunluğunun popüler ve magazin türünde olduğundan orijinal bâkir belgelerin ortaya konulması önemlidir. Doğrudan bu malzemeye dayalı Osmanlı çingeneleri üzerine herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Ülkemizde yapılan tarih çalışmaları daha çok şehir tarihçiliği ve siyasî tarihçilik alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bunun belirgin sebebi ise, bu konuyla ilgili arşiv malzemesinin daha derli toplu olmasıdır. Şehir tarihçiliği için temel arşiv malzemesi Tapu-Tahrir Defterleridir. Oysa ki, Toplumsal Tarih çalışmalarında bu defterler ile birlikte, arşivin değişik tasniflerinde yer alan kataloglar da incelenmek suretiyle, incelenen topluluğun, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı ile birlikte diğer veçheleri de açıklığa kavuşturulabilir. Özellikle Osmanlı arşiv kayıtları, yani resmî belgeleri, hâlâ orijinal bilgilere ulaşmayı sağlayacak bâkir malzeme yığını olarak karşımızda durmaktadır. Son zamanlarda batıda etnik çalışmaların yoğunluk kazanmasıyla birlikte çingeneler üzerine hazırlanmış kitaplar ağırlıklı bir şekilde kendini hissettirmektedir. Tabiatıyla bu konuda yapılan inceleme ve araştırmaların bibliyografik künyelerine kolayca ulaşma imkanı vermektedir. Osmanlı

İmparatorluğunun sosyal ve iktisadî yapısında çingene topluluğunun ve imparatorluk mozaığının farklı tonlar taşıyan renklerinin ortaya çıkarılmasında bu kabil detay çalışmaların gerekliliği açıktır. Konunun kaynaklarının temellerini arşiv malzemeleri oluşturmaktadır. Sosyal hayatta her şey güllük gülistanlık değildir. Zaman zaman sıkıntılar ve haskılar olmuştur. Ayrıca cemaatten kaynaklanan rahatsızlıklar da bu meyanda zikredilebilir. Fakat sebep her ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nde çingenelere yönelik olarak sistematik bir aşağılama olmamıştır. Esas sorun Osmanlı Devletinde diğer cemaatlerin belirli bir nizam ve intizam içerisinde sistematize edilmesine rağmen, çingenelerin göçebe bir hayat sürmelerinden dolayı sisteme entegre edilemeyişleridir. Bu durum sadece merkezi yönetimden değil cemaatin içtimai ve sosyal yapısından da kaynaklanır.

Arşiv çalışmalarımız sırasında; çingenelere ait 6 adet tahrir defteri tespit edilmiş olup, bu tahrir defterleri çingenelerin yoğunlukta bulunduğu Rumeli Eyaleti'deki Çingene Sancağına aittir. Bu defterlerin çingene sancağına ait olması tezin orijinal bir hüviyete bürünmesine sebep olacaktır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait olan bu defterler tek tek incelenmek suretiyle, Rumeli Bölgesinde yer alan Çingene Sancağı sınırları içerisinde bulunan şehir merkezleri, kaza ve nahiyeler ile birlikte, bu yerleşim birimlerinde yaşayan çingenelerin demografik yapıları, nüfusları, bunlardan alınan vergiler, müslim ve gayrimüslim çingenelerin isimleri ve cemaat adları ve bu cemaatlerin meslek grupları tespit edilmeye çalışılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde önce “Çingene Sancağı” ve “Çingene Sancakbeyi” ismine rastlanılmasına rağmen bunlara ait bir tahrir defterine rastlanılmamış olması muhtemelen çingenelerle ilgili ilk tahrir işleminin Kanuni zamanında gerçekleşmiş olacağını akla getirmektedir.

Kanuni döneminde tahrir edilen bu defterlerden ilki İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmakta olup Şaban 929/1523¹ tarihini taşımakta, Rumeli

¹ Çoğu yazarlar bu defter üzerinde tam inceleme yapmadan tarihini 1522 olarak vermektedirler ki, bu defterin baş kısmında tahrir edilme sebebi yazılı kısım okunduğunda Şaban 929 yılında tahrir yapıldığı yazılıdır. Bu tarihin karşılığı da 1522 yılına tekabül etmeyip 1523 yılına denk gelmektedir. Defterde tarih konusunda geçen kayıt aynen şöyledir: “*Sene fi evâhir-i şehri-i şâbanü'l-muazzam sene tis'a ve işrin ve tis'a mie. Evâhir Şaban 929*”. Bu tarih de 4-13 Temmuz 1523'e tekâbülmektedir. Bu tür yanlış kullanımlar için bakınız. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, **Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans**, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001.

Eyâletine ait müstakil Kıptî defteridir. Her kazada bulunan müslim ve gayrimüslim kıbtîler cemaat halinde hâsıllarıyla beraber yazılmıştır. Bu defterde yer alan çingeneler cemaat olarak yazılmış olup, Müslüman olanlar nefer olarak kaydedilmiş, gebran olanlar ise, hâne olarak kayıt altına alınmıştır. Bu durumda bize göstermektedir ki, çingenelerin askerî amaçla kullanılmalarından dolayı nefer olarak kaydedildikleri, gayrimüslim olanların ise, cizye vergisi vermek suretiyle askerlik muâfiyetinden kurtulduklarından dolayı bu tür bir yazım sistemi benimsenmiş olabilir. Ayrıca, Müslüman çingenelerin şahıs olarak şer'i ve örfî vergileri vermekle yükümlü olabilecekleri akla gelirken, gayrimüslim olanların hâne üzerinden vergi alınmak suretiyle vergi yükümlülüklerini yerine getirdikleri tahmin edilebilir. 929/1523 tarihini taşıyan bu defter mufassal olup, toplam 347 sayfadır.

Çingenelere ait ikinci defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde TT.170 numaralı kayıtlı olup, 938/1532 tarihlidir. Bu defter de Rumeli Eyâletine tâbi kazaları ihtiva etmektedir. Adı geçen defter, Çingene Sancağı'ndaki müsellemler ve yamakların isimleriyle birlikte çiftliklerin hâsılatını ve sancak kanunnâmesini içermektedir. Çingene müsellemlerine ait olan bu defter, Kanuni Sultan Süleyman'ın fermânıyla Mierhûm Hasan Paşa'nın âzadlılarından Defter Emîni Davud bin Abdullah ve Kâtib Ali bin Şucâ tarafından tertib ve tanzim olunarak evâsıt-ı Şehr-i Ramazan 938/Nisan 1532 yılında dergâh-ı Âlî'ye arz olunmuştur. 938/1532 tarihini taşıyan bu defter mufassal olup, 254 sayfadır.

Osmanlı döneminde çingenelerin yayıldıkları alanlarda çingene sancağındaki müsellemler ve yamakların isimleriyle birlikte çiftliklerin hâsılatını ve çingene kanunnâmesini içeren 191 numaralı tahrir defteri yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. 944/1537-38 tarihini taşıyan bu defter mufassal olup 156 sayfadır.

Çingene Sancağına ait dördüncü defter ise, 202 Numaralı tahrir defteri olup, bu defterin başında kanunnâmesi bulunmaktadır. Çingenelerden alınacak vergiler hakkında detaylı bilgiler vardır. Ayrıca, Rumeli'deki vakıf ve mülklerde yer alan çingenelere de bu defterde yer verilmiştir. Ancak, defterin büyük bir kısmı çürümüş olduğundan okunamamaktadır. Defterin baş kısmında çingene sancağı dahilinde

bulunan vakıfların² kimlerin vakıfları olduğuna dâir kayıtlar bulunmaktadır. 947/1540-41 tarihini taşıyan bu defter mufassal olup, 347 sayfadır.

Beşinci defter, 206 numaralı tahrir defteri olup, Rumeli çiftliklerde yer alan çingenelerle birlikte Çingene Sancağının nahiyelele, Vize sancağının köylerindeki müsellemler ve yamakların çiftlik ve hâsılatını ve tımarlarını içermektedir. Bu defter, çingene sancağındaki topluluğun tarımsal faaliyetlerle ilgilenmesi açısından ilginçtir. Ayrıca, bu defterde çingene sancağında çingenelerden toprakla uğraşanlarından alınan vergilere yer verilmiştir. Bu defter de yukarıdaki defterle aynı tarihli olup 250 sayfadır.

Çingene Sancağıyla ilgili olarak son tahrir defteri ise, TT.299 numaralı defter olup, Çingene ve Vize sancaklarında yer alan köylerdeki yerleşik ve göçebe olarak yaşayan müsellemler ve sıpâhi isimleriyle birlikte, bunların hâsılatı ve tımarları kayıtlı bulunmaktadır. 963/1555-56 tarihini taşıyan defter 167 sayfadır.

Tezimizle ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda Osmanlı kroniklerinde çingenelerle ilgili pek önemli bilgilere rastlanılmamıştır. Bu yüzden bibliyografya’da Osmanlı kroniklerine pek yer verilmemiştir.

Çingeneleri konu alan çok sayıda seyahatnâme bulunmaktadır. Osmanlı dönemi çingeneleriyle ilgili olarak geniş bir şekilde bilgi veren Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’ni burada zikretmek yerinde olacaktır. Çelebi, gezip gördüğü yerlerdeki çingenelerin örf, adet, gelenek ve dillerinden bahsettiği gibi, bunların meslekleri ve saraydaki törenlere katılan çingenelerden de söz etmektedir. Bunun dışında Osmanlı ülkesine seyahat eden batılı seyyahların eserleri de önem arz etmektedir. Ancak, bunlar Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesindeki bilgiler kadar geniş ve kapsamlı bilgileri içermez. Tabi burada XIX. yüzyılda Osmanlı çingenelerin daha çok dillerine ait bir çalışması³ bulunan Paspati’yi zikretmeden geçemeyiz. Aynı şekilde bu dönem içerisinde Türkiye’ye gelerek ülkenin değişik bölgeleri gezmek

² Bu konuyla alakalı olarak defterin baş tarafında geçen kayıt şu şekildedir: “Kıbtıyyûn-ı evkâf-ı selâtin mâ’ evkâf ve emlâk-ı vüzerâ ve ümerâ ve gayrûhûma ki der vilâyet-i Rumeli vâki şud est. Vakf-ı imâret-i merhûm ve magfûrun leh sultan Bâyezid hân aleyhirrahmeti ve ‘d-rıdvân ki der mahrûse-i Edirne vâki şud. Kazâ-i mahrûse-i Edirne”. Bkz. BOA, TT.202, s.1

³ Alexandre G. Paspati, *Études sur les Tchighianés ou Bohémiens de l’Empire Ottoman*, [Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Çingeneler ve Bohemler Üzerine İncelemeler] Constantinople 1870.

suretiyle çingenelerin gelenek ve göreneklerini inceleyen Halliday'ın eseri⁴ de bu sahada yapılmış ilk ciddi araştırmalar arasındadır. Son dönemlerde çağdaş yapılan çalışmalar arasında Angus Fraser'ın eseri⁵ de yurtdışında çingeneler üzerine yapılmış ilk ciddi bilimsel eser olma hüviyetini korumaktadır. Bunun dışında David M. Crow tarafından kaleme alınan Balkan ve Rusya çingenelerini anlatan çalışma⁶ Osmanlı dönemini tamamen içermemiş olsa bile bu sahada yapılacak çalışmalara öncülük etmektedir. Yine Balkan çingeneleri üzerine Elena Marushiakova ve Vesselin Popov tarafından yapılan araştırma⁷ Balkanlarda Osmanlılar döneminde çingenelerin yayılışları içermesine rağmen, dönemin kaynakları ve Osmanlı belgeleri kullanılmadığı için kitabın adını içermekten ziyade ikinci el kaynaklardan hazırlanan bir el kitabı niteliği taşımaktadır.

Türkiye'de yapılan çalışmalara edebî anlamda en güzel örnek Osman Cemal Kaygılı'nın "*Çingeneler*" adlı romanıdır. Şu ana kadar bu eseri aşabilecek, çingene yaşamını edebî uslûbla anlatabilen başka bir eser henüz yazılabilmiş değildir. Kaygılı, çingenelerin içerisine bizâtihi girerek yaşamış, onların gelenekleri, görenekleri, dilleri, refah seviyeleri, sosyo-ekonomik yapıları hakkında çok güzel örnekler sunmaktadır.

⁴ W, R. Halliday, "The Gypsies of Turkey", Chapter I in his **Folklore Studies Ancient and Modern**, London 1924.

⁵ Angus Fraser, **The Gypsies**, Cambridge-Oxford:Blackwell, 1995.

⁶ David M. Crowe, **A History of The Gypsies of Eastern Europe and Russia**, London-Newyork 1995.

⁷ Elena Marushiakova-Vesselin Popov, **Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans**, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇİNGENELERİN MENŞEİ

A. Terminoloji

Çingene kelimesi, Avrupa'nın çeşitli yerleri ile İran, Belûcistan vb. gibi Asya memleketleri ve Mısır, Kuzey Afrika ve Amerika'da yaşayan fizikî ve ruhî yapıları, yaşam tarzları ve lisanları diğer milletlerden ayrı olan, çoğunlukla gezici kavme verilen adlardan Türkiye'de kullanılanıdır. Bu kavmin isimleri menşelerinden dolayı muhtelif şekillerde anılmaktadır. Bazıları bunu “Çingene”, bazen de Mısır ile bağlantılarından dolayı “Kıptî” diye adlandırmaktadırlar. Ayrıca, bu kelimeyi Brahman kitaplarında paryalara verilen “çandala” adının bozulmuş şekli olarak kabul edenler olduğu gibi “Athinganus” kelimesiyle alakadar bulanlar da vardır. Hind dilinde “toyeng” (musikişinas, dansöz) kelimesi ile birlikte, İndus sahillerinde yaşayan “çangar” veya “zingar” adı verilen halkın adını taşıdıklarından kendilerinin bu kavimden geldiği kabul edilmektedir. Türkiye'de halk arasında “pırpır”, “karaoğlan”, Finlandiya'da “mustaläinen” (kara), Macaristan'da “faraonépe” (firavun kavmi ve firavun oğulları), Yunanistan'da “zapari”, Doğu Ermeniler arasında “Boşa” olarak anılmakta, fakat Çingeneler, kendilerini “rom” (insan) bazen de “kalo” (kara) olarak nitelendirmektedirler⁸. Kendi dillerinde isimleri, “rom” yani insanın sıfatı olan “Romany” dir⁹.

Suriye'de, “Gace” olarak bilinen ve ayı oynatan, hırsız ve serseri veya avâre olarak gezen kişi anlamına gelen Çingenelerin Mısır topraklarından geldiği sanılan “Gacer” adıyla pek alakası bulunmamaktadır. Diğer yandan Çingeneler Suriye'de “Navar” adıyla da anılmaktadır¹⁰.

XIX. yüzyılın sonuna kadar Çingeneler Mısırlı oldukları kabulüyle batı dilinde “Kıptî” anlamına gelen “Gypsies”, “Egyptian” ve “Gitano” gibi isimlerle

⁸ M. Tayyib Gökbilgin, “Çingeneler”, İ. A., III, 420-421.

⁹ G.L. Lewis, “Cingâne”, *Encyclopaedia of Islam*, [Çingene Genel] El², II, New Edition, Leiden 1965, 40-41.

¹⁰ Father Anastas-The Carmelite, “The Nawar or Gypsies of the East”, Arapça'dan Çeviren: Alexander Russel, *Journal of the Gypsy Lore Society*, New Series, VIII, (1914-1915), s.150; Juliette de Bairacli Levy, “The Gypsies of Turkey”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3rd Ser., XXXI/3, (Edinburgh 1952), s.6.

anılmışlar, ancak, yaklaşık iki asırdan beri devam eden dil çalışmaları neticesinde onların Hindistan kökenli bir kavim olduğu ağırlık kazanmaya başlamıştır¹¹.

Çingene kelimesi Balkan ülkeleri, Orta Avrupa ve diğer ülkelerde şu şekillerde anılmaktadır: *ciganin* (Bulgarca), *ciganu* (Rumen ve buradan Macarca'ya geçmiştir). Cigany ve daha sonra Çekçe'den *cinkan*, *zigeuner* (Almanca), *zingari* (İtalyanca) *cingano*, (Venedik) *tsigane* (Fransızca). Kıpî'den dolayı, *gipsy* (İngilizce) *agypciano* (eski İspanyol), *gitano* (bugünkü İspanyol), *gitane* (Fransızca) kelimeleri buradan gelmektedir. Fransızlar, ilk defa Bohemya'dan geldikleri ve Çek krallarından aldıkları mürûriye ile bazı hakları tanıdığı için, *Bohemien*, Hollandalıların ise, evvela Macaristan'dan geldikleri için, *ungern* ve sonra, Danimarka ve İsveç'de olduğu gibi, tatar oldukları zannedilerek *tatern* veya *täteren* yahut putperestliklerine işarette, *heidenen* diye adlandırılmışlardır¹².

İtalyanca'da *Zingari* olarak bilinen kelime, çirkin, güneşten pişmiş, kara derili, pis giysili insanlar anlamına gelmektedir¹³. Farsça *Kevlî* olarak ifade edilen Çingene kelimesi, İran'da *Lulî* olarak da tanımlanmaktadır¹⁴. Makedonya Yörükleri üzerine bir çalışma yapmış bulunan Yaşar Kaya Kalafat, Makedonya'daki toplulukların Türkler ve Arnavutlardan oluştuğunu belirterek, Türkler'in içerisinde Türkmen, *Torbes* (Türkbaş) Yörük, *Cenkeri* (Türkçe konuşan Müslüman Çingeneler) bulunduğunu ifade etmektedir¹⁵.

Türkiye'de "Çingene" ya da -Çingene kelimesinin aşağılayıcı bir ifade taşımasından dolayı- "Roman" adıyla anılan bu topluluk, Doğu Anadolu'da "Poşa" veya "Boşa", "Karaçi", "Mutrib veya Mitrip", "Kıptî", "Arabacı", "Eleki", "Köçer" gibi isimlerle de anılmaktadırlar. Çingenelere bu isimler kendileri tarafından verilmesinden ziyade bulundukları toplum tarafından yakıştırılmıştır. Yukarıda adı geçen "Mutrib" sözcüğü Farsça'daki "Sâzende" kelimesinin Arapça

¹¹ Özellikle bu konunun bilimsel olarak ele alınması amacıyla 1888 yılında İngiltere'de kurulan "Gypsy Lore Society" kurumunun büyük bir etkisi vardır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. İlgili kurumun yayın organı olan "Journal of the Gypsy Lore Society" dergisi ile birlikte, aynı kurumun iki yılda bir kez düzenlemiş olduğu Çingeneler üzerine uluslar arası kongre bildirileri.

¹² Gökbilgin, a.g.m., s. 421.

¹³ Nicole Martinez, *Çingeneler*, Çev.Şehsuvar Aktaş, İstanbul:İletişim Yay., 1992, s.15.

¹⁴ Hermann Arnold, "Some Observations on Turkish and Persian Gypsies", Translated from the German by A.M.Fraser, J.G.L.S., XLV/3-4, Edinburgh 1967, s. 107.

¹⁵ Yaşar Kaya Kalafat, "Orta Toroslar ve Makedonya Yörükleri Halk İnançları Karşılaştırması", I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (YÖRÜKLER), Sempozyum Bildirileri, 25-26 Nisan, (Antalya 1994), Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1996, s.154.

şekli olup, yine aynı şekilde çalgıcı anlamına gelmektedir. Özellikle Doğu Anadolu'da “*Mutrib*” adıyla anılan bu göçebe gruba bu ismin verilmesi muhtemelen bunların çalgıcılık işiyle uğraşmalarından dolayı verilmiş olsa gerektir.

Evliya Çelebi meşhur *Seyahatnâme*'sinde “*esnâf-ı hânendegân-ı mutribân-ı rakkasân*” başlığı adı altında mutriblerin rakkaselik yaptıklarına değinmektedir¹⁶. Ancak, bunların Çingene veya Kıptî olduklarına dâir herhangi bir ip ucu vermemektedir.

“*Rom*” kelimesi Sanskritçe “*adam*” manasını ifade ettiği gibi, Batı'da kullanılan “*cigani*” kelimesinin menşei hakkında çok farklı kanaatler ileri sürülmektedir. Bunlardan en yaygın olarak kullanılanı ise, “*cigani*” kelimesi olup, bu adın daha önce Batı Anadolu'da yaşanmış bulunan “*Atsingani*” yahut “*Athinganoi*” isimli gnostik bir mezhep ile bağlantısı olduğu söylenmektedir¹⁷.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde “*Mıtrıp*” adıyla anılan grubun Irak'ın Destan yöresinden geldiği söylenmektedir. Mıtrıplar'ın Çingeneler içinde ayrı bir grup teşkil ettikleri ve bir Mıtrıp Çingenesinin bir Karaçi Çingenesi ile kesinlikle evlenmediğini, oysa Mıtrıplarla Kürtler arasındaki evliliğin çok rahat olduğu vurgulanmaktadır¹⁸. Çingeneler, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da; “*Mıtrıp*”, “*Gûyende*”, “*Güvende*”, “*Karaçi*”; Kuzeyde, “*Poşa*”; Trakya ve Ege'de, “*Cingân*”, “*Çingâne*”, “*Kıptî*”, “*Roman*”, “*Mango*”, “*Romni*” gibi isimlerle anılmaktadırlar¹⁹.

¹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.301.

¹⁷ “*Athinganoi*”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume:I, Newyork-Oxford: Oxford University Pres, 1991, s.223; Bu konuyla alakalı olarak Ali Rafet Özkan, Türkiye Çingeneleri üzerine yaptığı araştırmada “*Cigani*” kavramını Farsça ve Türkçe'de demirci anlamında kullanılan âhenger kelimesiyle irtibatlandırmakta ve bu durumu “*Athinganoi*” isimli gnostik mezheple bağlantısından ve iki kelimenin karışımından Çingene isminin doğduğunu söylemektedir ki; bu durum ne etimolojik ne de filolojik olarak mümkün gözükmemektedir. Burada yazar ilahiyatçı olmasına rağmen dilbilimciliğe soyunarak bir hata içerisine girmiştir. Bkz. Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.7

¹⁸ Peter Alford Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Edited by: Peter Alford Andrews with the assistance of Rüdiger Benninghaus, Wiesbaden 1989, s.140-141.; “*Mıtrıp*” olarak adlandırılan Çingene toplulukları çoğunlukla Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, Hakkari, Mardin (Cizre), Siirt ve Van'ın güneyinde yaşamaktadırlar. Ağrı'da yaşayan yerleşik gruplar da vardır.

¹⁹ Özellikle İç ve Güney Anadolu'da “*Abdal*” adıyla anılan bir grup daha vardır ki, bunlar kendilerine “*Çingene*” denilmesini kesinlikle istemezler. Bununla da kalmayıp öz Türk olduklarını söylerler. Abdalların Çingenelerle olan yakınlıklarına rağmen Çingenelerin bir boyu olup olmadıkları konusu hâlâ tartışılmaktadır. Abdallar İç ve Güney Anadolu'da çalgıcılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Melih Duygulu, “Çingeneler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, s.514.

Pers ülkesinde Tziganlar'a "Lûri", "Mitrıp", "Karaçi" adları verilmektedir. Onlara "Poşa" adını verenler Ermeniler olup, ismin kökeni ise, Poş:boş (boşgezen) olarak tanımlanmaktadır. Bu ad Çingeneleri sürekli olarak aşağılamak için kullanılmış, zirâ Ermeni dilinde Çingene-Tzigan sözcüğünün karşılığı eskiden beri "Kınçu" olup, Poşa sözcüğü Ermeni diline XIX. yüzyıl'da girmiş ve benimsenmiş bir ifadedir²⁰.

İran Çingenelerinin Azerbaycan'daki ismi "Karaçi"dir. Bu isim kendilerine siyah çadırlarda oturdukları için veyahut esmer olduklarından dolayı o bölgede yaşayanlar tarafından verilmiştir. Eski sözlüklerde "Karaçi" kelimesinin aptal anlamına gelen "Gurça" kelimesinden türediği yazılmakta, hatta Tebriz şehrinde "Karaçiler" küçesi "Kuçe-sokak" denilen mahallede Çingenelerin oturduğu belirtilmektedir²¹.

Tarihçi Herodot ve Strabon, "Siginler" adını verdikleri ırkın vatanının X. yüzyılda Kafkasya ve Anadolu olduğunu yazıyor. VII-XII. yüzyıl Bizans belgeleri ise yörede "Tziganlar" adı verilen bir toplumdansöz ediyorlar²².

Evliya Çelebi'nin "Kavm-i Kababete" olarak nitelendirdiği ve "Kavm-i Amalikanın" inkırazından sonra Mısır'da, Firavun'un bu kavimden olduğunu ve uzun müddet hâkimiyet kurduklarını bildirdiği kavmin asıl vatanının Mısır olduğunu belirtir. Bunların Firavunlar zamanından beri Rumeli'ye, bilhassa Gümülcine'ye, geldiklerini, "Mısır hakkı için ve Gümülcine'miz hakkı için" diye yemin etmek suretiyle, asıl vatanlarına işaret etmekte olduklarını da yazar²³. Aynı müellif kendi döneminde 147 lisân arasında Kıbtî lisânı ve Çingânece'yi de saymaktadır²⁴. Evliya Çelebi ayrıca, Çingenelerin sâkin oldukları diyâr halkının lisanlarına adapte olduklarını fakat, Anadolu'daki Balat Çingenelerinin başka şekilde birbirleriyle anlaştıklarını, Rum ilinde Gümülcine Kıptîlerinin ise, başka bir lehçe ile

²⁰ Sarkis Seropyan, "Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri: Hay-Poşalar", **Tarih ve Toplum**, XXXIV/202 (Ekim 2000), s.22.

²¹ N. Pour Efkari, **İran'da ve Çingeneler Hakkında Toplanan Gözlem, Mülakat, Ses Alma, Fotoğraf ve Diğer Bilgiler**, İstanbul: Mayataş Matbaacılık ve Neşriyat, 1973, s.2.

²² Seropyan, **a.g.m.**, s.21.

²³ Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.37.

²⁴ Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, IV, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2001, s.338-339.

konuştuklarına dikkat çekmektedir²⁵.

Çingenelerin menşeleri üzerine yapılan ilk çalışmalar 1780 yıllarında başlanmış, bunlardan ilki iki Alman dilbilimci Heinrich Moritz Grellmann ve Jacob Carl Christoph Rudiger'a aittir. Bu sahada çalışma yapmış diğer bilim adamları ise; İngiliz dilbilimcisi Jacob Bryant, Alman dilbilimcisi August Friedrich Pott ve Yunan Alexandros Georgios Paspatis, Avusturyalı dilbilimcisi Fanz Von Miklosich, İngiliz Bilim adamı Alfred C. Woolner ve Ralph L. Turner'dır. Bu yazarların tamamı Çingenelerin dillerinin sanskritçe'den geldiği konusunda müşterek fikri taşımaktadırlar²⁶.

Kıbtî kelimesi üzerindeki gelişimi ise, Burton şu şekilde tanımlanmaktadır: "belli ki, *"Aigyptos"*, *"Ægyptus"*, *"Mısır"*, yani *"Mısırlı"* kelimesinden gelmektedir ve modern konuşma dilinde Copt [Kıptî] denilen Kıbt'ın قبط, bozulmuş hali şeklinde düşünülebilir. Bu nedenle Türkler kendi aralarında bulunan gezginlere de "Kıptî" veya *"Kıbtî"* demektedirler. Roma dilindeki Γύπτος, böylece hiçbir fark gözetmeden hem Çingene hem de demirci anlamında kullanılabilir". Burton, farklı bir kökten gelen kelimelerin, Mısırlı [Egyptian] *Tsigane*'i ihtiva eden ilk sözcük dizisinin ise, Çingene [Chinganeh] kökünden geldiği iddiasındadır. Yazar aynı zamanda kelimenin tarihini ve kökünü belirlemenin imkânsızlığını kabul etmekte, bu sonuncu form [*Tsigani* veya *Tchingani*]'nin, orijinal *"Chinganeh"/Çingene* ve Arapçalaştırılmış *"Jinganeh"/Cingâne*'nin nazalı [genizden gelen sesi] muhafaza edilmek suretiyle, sonradan uydurularak (1875) iyice tahrif edilen *"Tsigane"* ile kıyaslandığında daha çok tercihe şayan olduğunu belirtmektedir²⁷.

Burton'un izah ettiği Çingene kelimesinin hangi dilden neş'et ettiği konusu gerçekten önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Sonuç olarak, Arapça'da ç sesinin bulunmaması ve Çingenelerin Hindistan'dan çıktıktan sonra İran topraklarında bir müddet kalmaları sonucu dillerinden etkilendikleri de göz önüne alınacak olursa ve Farsça'da ç sesinin bulunması da dikkate alınırsa, Çingene

²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VIII, İstanbul 1928, s.90.

²⁶ Jan Yoors, "Gypsy", *Encyclopaedia Americana*, XIII, 647-648.

²⁷ Sir Richard F. Burton, *The Jew, The Gypsy and El Islam*, London 1893, s.192-193, 198.

kelimesinin Arapça değil de, Farsça menşeli bir kelime olduğu görüşü daha da ağırlık kazanacaktır.

Çingeneler üzerine çalışma yapan uzmanlar, “*Tsigani*”ye benzer yakın bir ses uyumu içerisinde olan “*Atsingani*” veya “*Atsinkani*” kelimeleri hakkında Doğu Avrupa’daki Çingeneler için kullanılan bu her iki ismin dönemin orijinal kaynaklarında tanımlandığını belirtmektedirler. Tarihî kaynakların doğal şüphesi ve eksikliğinden dolayı Atsingani’nin anlamı henüz cevaplandırılmamıştır. Bizans bilgini Paul Speck, Atsingani’nin Çingeneler anlamında döneminin Bizans kaynaklarında sürekli kullanıldığını belirtiyor, bu görüş birçok modern dilbilimcileri tarafından desteklenmektedir. 800 civarında Confessor Theophanes tarafından yazılan *Cronografi* (Tarih kitabı) ise, Frigya dönemindeki Amoryon şehirlerindeki, - Bizans’taki- “*Atsingani*”ler hakkında bilgiler içermektedir²⁸.

XIV. yüzyılda yaşayan bir Bizanslı şair tarafından kullanılmış olan Romaik κατσίβελος, “*mızrak yapıcısı*”, *Sigynos*=*Tsigane* şeklinde gösterilmektedir. “*Kilinjirides*”, Türkçe kılıççı kelimesinin Rumcalatırılmış bir şekli olarak aynı kelimedir. Burada Rodos’ta hâlâ kullanılmakta olan “saf Türkçe terim kalaycı”nın kılıççı ile aynı şey olmadığını, bunun Arapça kalay ile Türkçe -cı’nın kurallara aykırı bir bileşimi olduğunu Burton belirtmektedir. Aynı yazar, M. Paul Bataillard’ın “cinsle ilgili bir isim” haline dönüştürdüğü “tipik terim” *Tsigane* [*Çingene*]’nin kökeni üzerinde fikir yürütmektedir. Bütün Avrupa boyunca bir takım değişikliklerle bilinen *Zingaro*’nun eski türemelerinden meydana geldiğini, Mauretania Cæsariensis’in limanı *Ciga* veya *Siga* ya da Lucan tarafından zikredilen *Ciga* veya *Cija* nehri; Magian Cineus; Zeugitania Regio (Zeugis); Mezopotamya şehri “*Singara*”; bir Trakya yerleşimi olan “*Zigera*”; İndus Delta’sında yaşayan bir kabile olan “*Zingane*”ler; Anadolu’daki “*Zigier*” bölgesi; bu yüzden “*Cinli*” veya “*Cingary*” teriminin doğmasına sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Yazar başka bir açıklamayı ise; şu şekilde ifade etmektedir: “bu ad ‘*Tamerlane*’ tarafından savaşçı olarak değil de, kamp takipçisi olarak ve kervan çıkarırken kullandığı ve kendi riyaseti altındaki “*Singus*” veya “*Cingus*” adlı gürühtan türemiştir (M.S. 1401)”. Timur’un tarihini yazan Arapşah, 1406 yılında kendi şehri olan Semerkand’tan isyânkar Zingaros’u

²⁸ Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, s.13-14.

atmak için yapılan bir tertibatı anlatmakta, bu ırk hakkında aktarılanların, Çingenelerle tam bir uygunluk arz ettiğini bildirmektedir. Muhtemelen aynı sebepten dolayı Borrow (The Zincali), doğu Çingenelerine “Zingari” denildiğinden bahsetmektedir. Bu tabir İran ve Türkiye’de hemen hemen hiç bilinmemektedir. Çingeneler 1402 yılında, Sultan Bâyezid’in Tuna boyunca giriştiği fetihler sonucunda peşinden giderek Bulgaristan ve Sırbistan’a yerleşmişlerdir. Adı geçen yazar, Çingenelerin kadim zamanlardan bu yana İran’da (çingâne) چنگانه şeklinde bilinmekte olduklarını söylemektedir. Prof. de Goeje, kelimeyi *Tsjengan* (*Chengan*) şeklinde yazarak bunu *Tsenj*’in -müzisyen, rakkas- Farsça çoğulu olarak açıklamaktadır. Bu sözcük ile “Chang” (ceng), yani harp mı, yoksa “Zang”, yani Arapça *Zanj* [*Zenc*], “siyah adam” -aynen hâlâ İngiltere’de Çingenelere denildiği gibi- mı kastedilmektedir belli değildir. Suriye’de *Çingene* [*Chinganeh*], *Cingâne* [*Jinganeh*] halini almaktadır, çünkü Samî ırkının dili olan Arapça’da -ç sesi yoktur; günümüzde ise, bu tâbir umumiyetle Çingenelere değil, özel ve ufak bir aşiret için kullanılmaktadır. Çingenenin tahrif edilmiş biçimleri olan Yunanca ve Roma dilinde ’Ατζιγγαυός ve ’Αθζιγγαυός, Atsinkan’da gördüğümüz gibi İstanbul’da XI. asır kadar eski bir tarihte bilinmekteydi. Türkçe’de isim Farsça’da olduğu gibi yazılmakta, fakat telaffuz Chingyaneh/Çingene şekline dönüşmektedir; M. Paspatis, Türk-Fransız söyleyişi olan Tchindhiane, e=eh, formunu kullanmaktadır ki; bu deyim muhtemelen Atsinganoi’den gelmektedir. XV. asır yazmalarında ortaya çıkan Macar Czigany’ı (Czigany, Cziganyok, Czingaricus, vb.) ve Erdel Cingani’sinden ilki, görünüşe göre M. Bataillard’ın kullandığı kurala aykırı *Tsigane* lafzını doğurmuş olmalıdır. Lehler Çingeneyi *Cygan* (*Cyganaeh*, *Cyganskiego*, vb.) haline ve Ruslar “Zigan” şekline çevirmişlerdir. Burada İtalyanca “Ciano”, “Cingano” ve “Zingano”yu, “Zingaro”nun eski formlarını ve Portekizce “Cigano”yu görmekteyiz²⁹.

“Çingene (*Gypsy*)” kelimesinin orijini “gyp” kelimesine dayanmakta olup, halk arasında dolandırmak (swindle), hile, aldatma (cheat) ve çalmak (steal)

²⁹ Burton, a.g.e., s.189.

anlamlarında kullanılmaktadır. “Gypsy” kelimesiyle eş anlamlı olan “gyp” kelimesi amaçsızca dolaşan gezginci ve yol eşkiyası anlamlarına da gelmektedir³⁰.

Bizans Çingeneleri üzerine bir etüd çalışması yapmış bulunan SOULIS ise, Türkçe’de *Çingeneler*, İtalyanca’da *Zingari*, Fransızca’daki *Tsiganes* ve Almanca’daki *Zigeuner* kelimelerinin hepsinin de *Adsincani* kelimesinden geldiğine inanmaktadır³¹. Muhtemelen “*Athinganoi*” kavramından “*Atsinganos*” (yunanca), “*Acigan*” (Bulgarca), “*Cygan*” (Lehçe), “*Cigani*” (Slovakça), “*Zingari*” (İtalyanca), “*Tsiganes*” (Fransızca), “*Zigeuner*” (Almanca) ve “*Cingarus*” (Latince), “*Cigano*” (Portekizce) ve “*Çingâne*” (Türkçe) kelimeler türetilmiştir³².

Afrika’nın bazı yerlerinde “*Zengitania*” olarak geçen Çingene ismi bazen bunun bozulmuş hali olarak “*Zinganah*”, “*Ginkanah*”, “*Zingari*”, “*Gingari*”, “*Singar*” olarak geçmektedir. Karadeniz’de ise, “*Mantas*” olarak anılmaktadır³³. XVI. asra ait bir İtalyan komedisi olan *La Cingana*’nın, “*Tchingana*” şeklinde telaffuz edilmesi ilginçtir³⁴. Kelimenin Mezopotamya’da “*Singar*” olarak kullanılması en azından Anadolu topraklarında, Hindistan’da “*Zingar*” olarak geçen kelimenin burada “*Singar*” şekline dönüşmüş hali olabileceği ve daha sonraki dönemlerde ise, bu isim “*çingen*” ve “*Çingene*” şekline dönüşerek Çingene kelimesinin doğudan batıya geçtiği söylenebilir.

³⁰ Werner Cohn, *The Gypsies*, California-London 1973, s.3.

³¹ George C. Soulis, “The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages”, *Dumbarton Oaks Papers*, XV (1961), s.145.

³² David Macritchie, “Gypsies”, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, VI, (Newyork 1981) s.458.

³³ Father, Anastas-The Carmelite, “The Nawar or Gypsies of the East”, Translated from the Arabic by Alexander Russel, *J.G.L.S.*, New Series, VIII/4 (1914-1915), s.277.

³⁴ Burton, *a.g.e.*, s.233.

Ali Rafet Özkan, Türkiye Çingeneleri üzerine yaptığı çalışmasında³⁵,

³⁵ Ali Rafet Özkan, **Türkiye Çingeneleri**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.8; Özkan'ın kitabının ismi Türkiye Çingeneleri olmasına rağmen yurtiçi ve yurtdışında yayımlanan kitap ve makalelerin büyük bir çoğunluğunu görmemiştir. Bunlar arasında çalışmasının isminin Türkiye Çingeneleri olmasından dolayı ilk başta görmesi gereken Halliday'ın "**The Gypsies of Turkey**" çalışmasıyla birlikte, Peter Alford Andrews'in, **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, Edited by: Peter Alford Andrews with the assistance of Rüdiger Benninghaus, Wiesbaden 1989 adlı çalışmalarıdır. Bu konuyla alakalı olarak şu eserlere bakılabilir. Alexandre G. Paspati, "Memoir on the Language of the Gypsies as Now Used in the Turkish Empire", Translated from the Greek by Rev. C. Hamlin, [Rumcadan Çeviren: C. Hamlin,] **Journal of the American Oriental Society**, C.VII, New Haven 1862, s.143-270; aynı müellif, "Turkish Gypsies", **J.G.L.S.**, Volume.I (July 1888-October 1889), Edinburgh 1889, s.3-5; aynı müellif, **Études sur les Tchighianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman**, [Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Çingeneler ve Bohemler Üzerine İncelemeler] Constantinople 1870, s.1-37; Sait Faik Abasıyanık, "Osman Cemal'in Çingeneleri", **Varlık**, VIII/145, (Ankara 1939), s.21-22; Malik Aksel, "Sulukule'den Direklerarası'na", **Türk Folklor Araştırmaları**, Sayı:283 (Şubat 1973), s.6552-6555; aynı müellif, "Çingene Şalvarı", **Türk Folklor Araştırmaları**, Sayı:311 (Haziran 1975), s.7335-7337; Tahir Alangu (Haz.), **Dünyadan ve Bizden Çingene Hikayeleri**, İstanbul: Nil Yayınevi, 1972; Nazım Alpman, **Başka Dünyanın İnsanları Çingeneler**, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2. Baskı, 1997; Y. Altuğ, "Minorities in Turkey", in: **Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul**, no.7, 6: 98-114. İstanbul 1957; Sermet Muhtar Alus, "Çingeneler", **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, Yay. Haz. İ.Gündag Kayaoglu-Ersu Pekin, İstanbul:İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay, 1992, s.144-151; aynı müellif, "Eski İstanbul'da Çingeneler", **Tarih Hazinesi**, (Haziran 1951), Yıl:1, Sayı:11, s.527-530; Peter Alford Andrews, **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, Edited by: Peter Alford Andrews with the assistance of Rüdiger Benninghaus, Wiesbaden 1989; Ali Arayıcı, **Çingeneler**, İstanbul:Ceylan Yay, 1999; aynı müellif, "Dünyanın Dört Bir Yanına Dağılmış Ülsesiz Bir Halk:Çingeneler", **Öğretmen Dünyası**, XIX/221, (Ankara 1998), s.6-10; Hermann Arnold, "Some Observations on Turkish and Persian Gypsies", Translated from the German by A.M.Fraser, **J.G.L.S.**, XLV, 3-4, Edinburgh 1967, s.105-122; Nurullah Ataç, "Çingeneler" hakkında", **Varlık**, VIII/145, (Ankara 1939), s.22; Veysel Atayman, "Kırlardan Çöplüğe, Bir Halkın Sonu ya da Kustrica'nın Çingeneleri", **Evrinsel Kültür**, Sayı:91, (İstanbul 1999), s.11-13; Danil G. Bates, **Nomads and Farmers:A Study the Yörük of Southeastern Turkey**, Ann Arbor 1973; Cem Behar, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Ankara: DİE Yay., 1996; Yahya Kemal Beyatlı, "1921 Yılında Filibe'de Bir Çingene Düğün Alayı", **Tarih ve Edebiyat**, Sayı:1, İstanbul:Ocak 1982, s.19-20; Şevket Bilgisel, **Çingene Serdar**, İstanbul 1948; Ahmet Caferoğlu, "Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Bir İki Örnek", **Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s.77-79; N. Çelik, "Üniformalı Çingeneler", **Nokta Dergisi**, Yıl:3, Sayı:46 (24.11.1985):50-53, İstanbul 1985; Melih Duygulu, "Çingeneler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II, İstanbul:Tarih Vakfı Yay., 1994, s.514-516; W. Eberhard, "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey:Problems of Settlement", **Oriens**, No.1, Leiden 1953, s.32-49; Osman Ergin, "Çingene Çehizi Gösterisi", **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl:10, Cilt:5, Sayı:118 (Mayıs 1959), s.1903-1905; M. Fuat, **Les Minorités en Turquie**, Strasbourg 1936; Mahmut Ragıp Gazimihal, "Çingene Çalgıcılar", **Milli Mecmua**, C.13, Sayı:140, s.7-9; R. Grønhaug, **Micro-macro Relations. Social Organization in Antalya, Southern Turkey**, Vol.2: **Tahtacılar. Macro-factors in the Life of a Marginal Sub-population**, Diss.Bergen 1974; K. Güngör, **Cenubi Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki**, Ankara:AÜDTCF Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü Neşriyatı, 1941; Cemil Cahit Güzelbey, "Abdallar", **Folklor** 3, Sayı:25/5, İstanbul 1972, s.21-25; D. Haciboğlu, "Çingeneler ve Çingenelik", **Folklor Doğru**, Sayı:21 (1972), s.5-12; W. R. Halliday, "Some Notes upon the Gypsies of Turkey", **Journal of the Gypsy Lore Society**, 3rd Ser., I, (1922), s.163-189; W. R. Halliday, "The Gypsies of Turkey", Chapter I in his **Folklore Studies Ancient and Modern**, London 1924; Ergun Hiçyılmaz, **Çengiler, Köçekler, Dönmeler, Lez'olar**, İstanbul 1991; Ferhat İşlek, "Çingene Çocukları Eğitim Dışı Bırakılamaz", **Öğretmen Dünyası**, XIX/221, (Ankara 1998), s.25-26; Reşat Ekrem Koçu, "Çingeneler", **İstanbul Ansiklopedisi**, VII, 3986-4006; Yüksel Koptagel, "Çingeneler ve Sanat", **Orkestra**, XI/108, (İstanbul 1973), s.21-31; Abdullah Korkmaz, **Poşaların Sosyal ve Kültürel Yapısı**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

“Çingene” kelimesini “Çeng”e dayandırmakta ve buna bağlı olarak, kanuna benzer dik tutularak çalınan sazı çalan oynayan kız (dansöz) manalarında kullanılmaktadır³⁶. Yazar bu düşünceden hareketle Türkçe’de kullanılan Çingene kelimesine “çengi-gan” veya “çengi-gane”ye dayandırmakta ve çengicilik, çengilik yahut çengiler

1985; Orhan F. Köprülü, “Abdal” [Edebiyat], *DİA*, I, 61-62; **Köylerimiz**, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, s.118-119, 168-169; Juliette de Bairacı Levy, “The Gypsies of Turkey”, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3rd Ser., XXXI/3, Edinburgh 1952, s.5-13; Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara:TTK Yay., 1984, s.331; G.L. Lewis, “Cingâne”, *EI*², II, New Edition. Leiden 1965, s.40-41; Geoffrey L. Lewis, “The Secret Language of the Geygelli Yürüks”, **Zeki Velidi Togan’a Armağan**, İstanbul 1950-1955, s.214-226; Mustafa Malkoç, **Bursa’da Din Anlayışı ve Din Eğitimi (Kızıyakup, Alacahırka ve Demirkapı Mahalleleri Örneği)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1997; Anne Mather, **Çingene Düğünü**, İstanbul:Apa Ofset Basımevi, 1982; Musahipzade Celâl, **Eski İstanbul Yaşayışı**, İstanbul:Türkiye Yayınevi, 1946; Hüseyin Namık Orkun, “Çingenelere Dair”, **Resimli Tarih Mecmuası**, III/33, İstanbul:Eylül 1952, s. 1734-1735; İlber Ortaylı, “Sulukule”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII, İstanbul:Tarih Vakfı Yay., 1994, s.70-71; Erdoğan Önder, “Kayseri’de Marjinal Bir Grup:Çingeneler”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Sivas 1999), Sayı:22-23, s.261-288; Erdoğan Önder, “Bir Alt Kimlik Örneği Olarak Poşalar”, **Türk Yurdu**, XIX/145, (1999), s.38-49; Nabey Önder, “Çingeneler ve Bir Travay”, **Folklor’a Doğru**, Sayı:41, İstanbul 1975, s.22-26; Seyfi Özgüzel, “Karavan Sakinleri ve Çingenelerin Eğitim Durumları”, **I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (YÖRÜKLER), Sempozyum Bildirileri, 25-26 Nisan, (Antalya 1994)**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1996, s.185-189; Hugh Poulton, “Changing Notions of National Identity Among Muslims in Thrace and Macedonia:Turks, Pomaks and Roma”, in **Muslim Identity and the Balkan State**, Editors:Hugh Poulton, Suha Taji-Farouki, London 1997, s.82-83, 90-93, 100-102; Ch. Quelquejay, “Cingâne”, *EI*², II, 41; Şevket Rado, “Çengi, Köçek, Tef ve Zil”, **Aletler,ve Âdetler**, ed.Şevket Rado, İstanbul:Ak Yay., 1987, s.23-25; Refik Ahmet Sevgil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu: 1453’ten 1927’ye kadar**, 4. Baskı, Yayınlayan: Sami Önal, İstanbul:İletişim Yay., no.63/3, 1993, s.74-76; L. Rohtehr, **Die Stadle der Çukurova:Adana-Mersin-Tarsus. Ein Betirag zum Gestalt, Struktur und Funktionswandel türkischer Sadte**, Diss. Tübingen 1971; Jean Poul Roux, **Les traditons des nomades de la Turquie méridionale. Bibliothèque Archéol, Et Hist. de l’Inst. Franç. d’Archéologie d’İstanbul**, 24, Paris 1970; Necdet Sakaoğlu, “Çiçekçilik”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II, İstanbul:Tarih Vakfı Yay., 1994, s.511-512; Sıtkı Soylu, “Eski İçil’de Abdallar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl:27, XVI/324, (Temmuz 1976), s.7702-7703; Kurt Striegler, “Çingâne Müsikisi”, **Hayat Mecmuası**, I/26, Ankara 1927, s.513-515; N. Sungur, S. Gökçen-İ. Kayhan, “Çingeneler: Bir Kültür Kayboluyor”, **Yeni Gündem**, Yıl:4, Sayı:72, (1987), s.10-16; T. Toros, **Toroslarda Tahtacı Oymakları**, Mersin 1938; Girizan Tunara, “Balat’ta Paşa Hamamında Çingene Düğünü”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl:12, VI/144 (Temmuz 1961), s.2441-2443; Ali Rıza Yalman (Yalgın), **Cenupta Türkmen Çalgıcıları**, Adana:Seyhan Basımevi, 1940; Ali Rıza Yalman (Yalgın), **Cenupta Türkmen Oymakları I**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000; Yusuf Ziya Yörükân, **Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1998.

³⁶ Çeng adı verilen sazı çalanların her zaman Çingene olmadığı gibi, çengilerin de her dönemde Çingenelerden oluşmadığı göz önüne alınacak olursa, Çingene kelimesi üzerine yapılan böyle bir varsayımın her zaman doğru sonuca götüremeyeceği âşikârdır. Ayrıca, aynı yazarın “**Gan**” ve “**gen**” eklerini kullanarak, genellikle sonu ‘e’ ile biten Farsça kelimeleri çoğul yaptığı sonucuna varması da bilimsel olarak her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Bu konuyla alakalı olarak bkz. Ali Rafet Özkan, **Türkiye Çingeneleri**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.8.

anlamına geldiğini belirterek, Çingene kelimesinin buradan türediği kanaatine varmaktadır³⁷.

Aslında Çingene kelimesi doğu menşeli bir kelime olmasına rağmen, Türkler'in Anadolu'ya girişi veya daha önceki döneme ait kaynaklarda ismine rastlanılmaması ilginçtir. Belki de bu isim o dönemde farklı bir şekilde kullanılmaktaydı.

Çingene isminin menşei hakkında bir takım menkıbeler de bulunmakta ise de bunların nasıl, hangi kaynaktan beslendiği belli olmadığı gibi, çoğu da muhayyel uydurma rivayetlere dayanır³⁸.

Etimolojik olarak “Çingene”; Farsça kökenli bir kelime olup, zaman içerisinde çengâne, çingâne ve Çingene halini almış, Çeng (çalgı) çalmaları nedeniyle kendilerine çalgıcılar anlamında çengiyân denilmiş, daha sonra da ağız farklılıkları yüzünden çingan, Çingene biçimine girdiği ifade edilmiştir³⁹. Tüm dünyada Çingene sözcüğü ortak bir kökenden geldiği için, etimolojik olarak gelişimini izlemek mümkün gözükmemektedir⁴⁰.

Yukarıdan beri etimolojik olarak açıklamaya çalışılan Çingene sözcüğünün terminolojisinde, bu sözcüklerin hepsinin de aynı kökten geldiği anlaşılmaktadır. Türkçe Çingene veya çingâne tâbirleri de aynı kökten gelmektedir. Enver Şerifgil

³⁷ Ali Rafet Özkan, “Çingene Hayat Tarzı ve İnancı”, *Akademik Araştırmalar*, Sayı:4, Erzurum 1997, s.81-82.

³⁸ Mesela bunların birinde: “Hazret-i İbrahim Nemrud’a karşı geldiğinden, Nemrud kendisini ateşte yakmak ister ve bütün kabilesine dağdan odun getirmelerini emreder. Kabile halkının hepsi, hatta en ihtiyar ve kudretsiz olanlar bile sevap olsun diye dağdan odun ve hiç olmazsa birkaç çalı parçası getirirler. Bu suretle şehrin ortasında büyük bir odun yığını kurulur. Nemrud da bu odunlara ateş verilmesini emreder. Derhal herkes faaliyete koyulur, fakat odunları tutuşturmak bir türlü mümkün olmaz. Bu hal karşısında Nemrud hiddet ve herkes hayret içinde iken orada mevcut kâhinlerden biri bir teklifte bulunur. Der ki, yakılmak istenen ateşi melekler söndürüyor. Bu cihetle ateşin yanması için melekleri kaçırmak lâzımdır. Bunun üzerine Nemrud düşünür, kâhine hak verir ve melekleri kaçırmak maksadile halk arasından bir kadınla bir erkeğin herkesin içinde birbirile münasebette bulunmasını ve bunu yapanların mükâfatlandırılacağını ilân eder. Münâdiler saatlerce bağırır, Nemrudun emrinin yerine getirilmesini halka bildirir. Fakat hiç kimse böyle bir işi yapmağa cesaret edemez. En yırtık ve adi ruhlu olanlar bile bundan utanır. Bu sırada “Çin” ile “Gen” adlı iki kardeş ortaya çıkarlar. Nemrud’un istediğini serbestçe yaparlar. O zaman yığılan odunlar ateş alır ve bu ateş uzun müddet sönmez. İşte “Çin” ile “Gen” adlı bu iki sefil mahlûktan türeyenlere “Çingen” derler. Bunlar o vakitten beri etrafa yayılır, her türlü fena hareketi yapmaktan çekinmezler”. Bkz. Mehmet Halit Bayrı, *Halk Âdetleri ve İnanmaları*, İstanbul:Burhanettin Basımevi, 1939, s.163-164.

³⁹ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul:Sosyal Yayınlar, 1998, s.146.

⁴⁰ “Çingene” isminin etimolojik olarak incelenmesi dilbilimcilerden beklenmektedir.

yaptığı bir çalışmada⁴¹, Çingene tâbirinin Türkçe'ye Doğu'dan değil, Batı'dan geçtiğini söylemekte, Türkler'in Avrupa'daki fetihleri sırasında Çingeneleri tanıdıklarını ifade etmektedir.

Çingene adının Hindistan'daki “Çangar” kabilesinden geldiğine dair rivayetleri⁴² de dikkate alacak olursak Doğu'da “Çangar” adıyla kullanılmaya başlayan bu kelime, daha sonra Çingenelerin batıya göçleri neticesinde bulundukları ülkelerin dillerine göre bir şekil almış ve önce İran üzerinden Anadolu'ya daha sonra ise, Bizans'ta “Athinganoi” şeklinde kullanıldığı ve Avrupa'daki ülkelerin dillerine bu kelimenin farklı şekillerde kullanımı olarak girmiştir.

Çingene sözcüğünün terminolojisi İndus sahillerinde yaşayan “çangar” veya “zingar” kelimelerine dayandığını tahmin etmekteyiz. Bu tâbirlerin Çingenelerin batıya göçleri esnasında, bulundukları ülkelerin dillerine göre bir şekil almış, Çingene kelimesinin batı dillerindeki versiyonu ise, batıdan doğuya doğru bir sürecin devamı olmayıp, doğu dillerinde kullanılan “Çingene” kelimesinin Avrupa dillerindeki izlenimi olarak düşünmek daha makul ve mantıklı bir çıkarım olduğu gibi târihî gerçeklere daha yakın bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü, Çingenelerin doğudan batıya doğru göç ettikleri göz önüne alınacak olursa, doğu dillerindeki kelimelerin batı ülkeleri tarafından Çingenelerin bu ülkelere göç etmesi neticesinde kendi dillerindeki şeklini almıştır. Özellikle Hindistan'da bu ad ile anılan isim, daha sonra İran topraklarında “Çingâne” olarak adlandırılmış ve Türkçe'mize de batıdan değil, doğu'dan İran yolu kanalıyla “Çingen” veya “Çingene” olarak geçmiş olabileceğini akla getirmektedir.

B. Anayurtları Meselesi

Çingenelerin Miladî V. yüzyıldan itibaren kendi anayurtları olan Hindistan'dan kopmaya başlamış oldukları tahmin edilmektedir. Çingene uzmanlarının belirttiğine göre; bu bölgeyi ele geçirenler Çingeneleri yerleşik olmaya

⁴¹ Enver M. Şerifgil, “XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaleti'ndeki Çingeneler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1981, Sayı:15, s.120.

⁴² Orkun, a.g.m., s.1734.

zorlamışlar, fakat bunda başarılı olamamışlar, onlar da gezginci yaşamların sürdürebilmek için batıya göç etmişlerdir⁴³.

Çingenelerin Anayurtları Hindistan olarak gösterilmektedir. Öte yandan, İslâm tarihçilerinden Taberî'de geçen bir kayıta; Çingenelerin Hz.Nuh'un oğlu Yafes'in neslinden türediği ve bunların da anayurdunun Sind ve Hind havzası olduğu belirtilmektedir⁴⁴.

Asya'nın batı yörelerinden Hindistan'a doğru gidildikçe, ara yerdeki iklimlerde yaşamakta olan sosyal topluluklardan bazılarının beden, ten ve fizyonomi bakımından Çingenelerle olan benzerliklerinin de gittikçe artmakta olduğu ve nihâyet Kuzey-batı Hindistan'a doğru daha belirgin bir şekilde Sind havzasına varıldığında, aralarında hemen hemen hiçbir farkın kalmadığı görülmektedir. İşte farklılığın asgariye düştüğü veya sıfıra dönüştüğü bir nokta onların ana yurdu olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Diğer yandan, Çingenelerin konuşmakta oldukları dilin Hindustânî ve İrânî dillere benzerliği yani Indo-İrân dil grubundan oluşu da bunu teyid etmektedir. Bu itibarla onların anayurtlarının Sind Havzası ve kendilerinin de Hind menşeli olduğu anlaşılmaktadır. Onların muhtemelen, Hind toplumunun bölündüğü muhtelif kastlardan biri ve en itibarsız olan "*Dom*" kastına mensup oldukları söylenmektedir⁴⁵.

Çingenelerin vatani konusunda uzun süren tartışmalar sonucunda, XVIII. yüzyılın sonuna doğru, dillerinden hareketle onların vatanının Hindistan olduğu bilim adamlarının yapmış olduğu filolojik çalışmalar neticesinde ortaya konulmuştur⁴⁶.

⁴³ Charles Godfrey Leland, *Gypsy Sorcery Fortune-Telling*, Newyork 1962, s.8.

⁴⁴ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Çev. Zakir Kadirî Ugan-Ahmet Temir, İstanbul 1991, s.266-272.

⁴⁵ Şerifgil, a.g.m, s.118.

⁴⁶ Hermann Berger, *Çingene Mitolojisi*, Çeviren:Musa Yaşar Sağlam, Ankara:Ayraç Yayınevi, 2000, s.9; Çingenelerin dillerine dayanarak Hind menşeli bir kavim olduğunu XVIII. yüzyılın sonlarında bulan Alman Bilim Adamı Rüdiger ve A.F. Pott'un eserlerine bakılabilir. Bu bilim adamları kaynaklara dayanarak Avrupa ve Asya'daki Çingenelerin Etnografik ve dilbilimsel olarak özellikle kökenleri konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. J.C.C. Rüdiger, *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. Neuester Zuwachs der deutschen allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten*, Leipzig 1782, s.37-84; A.F. Pott, *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnogr.-linguist. Untersuchung, vornehmlich über Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen*, I-II, Halle 1844-1845.

Çingenelerin Hind kökenli bir kavim olduğu kabul edilmesine rağmen Çingenelerden bazıları ilk vatanlarının Mısır olduğunu söylemektedirler⁴⁷. Bu durumun ortaya çıkmasının ana nedeni ise, Çingenelerin Mısır'da uzun bir müddet kaldıktan sonra deniz yoluyla Avrupa'ya geçmeleri ve buradan geldiklerinden dolayı bunlara Mısırlı anlamına gelen Gypsy kelimesinin yakıştırılmasıdır.

Çingeneler en erken tarih olarak IX. yüzyılda İran'da görünmeye başladılar⁴⁸. İran'da uzun süre kaldıktan sonra iki gruptan biri olan Den'ler Suriye ve atalarının toprakları olan Filistin ve Mısır topraklarına taşındılar. İlk bilgilere ve Georgian Monk'un yazdıklarına bakılırsa "*Phen*" Çingeneleri Ermeni bölgesinde uzunca bir süre kaldıktan sonra batıya göç etmişlerdir⁴⁹.

X.-XIV. asırlarda birçok Çingene grupları İran tarafından gelerek, Bizans ve Suriye arazisi üzerinde bir müddet kaldıktan sonra Mısır ve Kuzey Afrika'ya geçmişlerdir. Daha sonra ise, buradan deniz yoluyla İspanya ve Avrupa'ya yayılmışlardır. Çingene topluluklarının önemli bir kısmı Frigya, Bitinya ve Boğazlardan geçerek, Balkanlara ve oradan Avrupa'ya dağılmışlardır. Çingenelerin Mısır'dan çıktığı, İsviçre'de ilk defa görüldükleri bir sırada (1419), Bern kronikçisi Justinger Konrad tarafından ileri sürülmüşse de, aradan iki asır geçtikten sonra bile, bu meseleyi ilmî bir şekilde ve dil mukayesesi suretiyle Almanya'da Bonaventura Vulkanis (ölm. 1614), ispata çalışıyordu ki, sonradan bir çokları bu tezi müdafaa etmişlerdir⁵⁰.

Bilim adamları, Hintçe'nin konuşulduğu bölgeden ayrılış tarihi konusunda belirsiz tahminlerde bulunabilmektedirler. Firdevsi'nin "*Şehnâme*"sinde (yaklaşık olarak M.S.1000), betimlemeye göre Çingenelere çok benzeyen göçer bir kavim olan Lûrî'lerden söz edilmektedir. Buna göre Lûrîler, M.S. 420 yılında 12.000 kişiyle Hindistan'ı terk etmiş ve daha sonra başka yolculuklara çıkmışlardır⁵¹.

Şair Firdevsî'nin anlattığına göre, "Pers kralı Behram Gur, hükümdarlığının sonlarına doğru (M.S. 420-438), Mobedler, yoksullarının müziği olmamasından yakınınca, Hint kralından yardım istemiş. "Ey yardımsever kral! Ustaca lavta çalan,

⁴⁷ Ch.Quelquejay, "Cingâne", EI², II, 41.

⁴⁸ Gordon W. Thayer, "Gypsies", *The Encyclopaedia Americana* (International Edition), Vol.13, s.590.

⁴⁹ W, R. Halliday, *a.g.m.*, s.2.

⁵⁰ Gökbilgin, *a.g.m.*, s.421.

⁵¹ Berger, *a.g.e.*, s.10.

kadınli erkekli on bin Lûr seç". Lûrlar geldiğinde kral, huzuruna getirilmelerini buyurmuş, her birine birer öküz ve eşek vermiş, onlardan birer çiftçi yapmak istiyormuş; tahsildarları aracılığıyla, bin eşek yüküyle buğday teslim etmiş, çünkü öküzleri ve eşekleriyle toprağı işlemeleri, buğdayları tohum olarak kullanmaları, ürün toplamaları, yoksullar için müzik yapmaları ve bu hizmeti de karşılık beklemeden vermeleri gerekiyormuş. Lûrlar öküzleri ve buğdayı yemişler, bir yılın sonunda sararmış yanaklarla kralın karşısına çıkmışlar. Kral on'ara: "Tohumları, buğdayları ve topladığınız ürünleri har vurup harman savurmamalıydınız. Şimdi, eşekler sizin olsun, onlara eşyalarınızı yükleyin, müzik aletlerinizi hazırlayın, onları ipeklerle bezeyin" demiş. Lûrlar, bugün hâlâ, kralın bu sözlerinin üstüne, bir geçim kaynağı arayarak, başboş gezinirler yeryüzünde, ev arkadaşları da, yol arkadaşları da köpekler ve kurtlardır, gece gündüz oradan oraya savrulmak için her zaman yoldadırlar"⁵². Hükümdar Behram, ölümü fazla düşünmesi nedeniyle karamsarlığa girmiş, bu karamsarlıktan kurtulmak ve neşelenmek için Hind Raca'sından halkının güldürülmesini ve neşelendirilmesini istemiştir. Hind Racası da bu isteğı yerine getirmek üzere 12 bin dansçı, akrobat ve şarkıcı ve çalgıcıdan oluşan Çingeneleri İran'a göndermiştir. Bu gelen Çingeneler o yıl İranlıları eğlendirerek neşelendirmiş, fakat aradan bir yıl geçtikten sonra yiyecekler tükenmiş ve Behram Çingenelere çalışmasını söylemiştir. Ancak, Çingeneler, "Biz oynar dans ederiz. Çalışmak işimiz değildir" diyerek kralı kızmasına neden olmuşlardır. Buna kızan kral Çingeneleri İran'dan kovmuş ve bu kovmadan sonra Çingeneler dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır⁵³.

C. Yeryüzüne Dağılışları ve Târihî Süreç

Çingenelerin Asya'dan en erken olarak M.S. V. yüzyılda çıktıkları hakkında bazı efsaneler vardır. Hatta bazı Makedonyalı Çingene (folk) efsanelerinde bunun M.Ö. IV. yüzyıla kadar indiğı söylenmektedir⁵⁴. Çingeneler, Milâdî V. yüzyıldan itibaren göçebe olarak yaşamaya başlamış daha sonra da kademe kademe dünyanın

⁵² Henriette Asséo, *Çingeneler: Bir Avrupa Yazgısı*, Çev.Orçun Türkay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2004, s.115-116.

⁵³ Oral Onur, "Çingeneler", *Tarih ve Toplum*, (Mayıs 1995), Sayı:137, s.16.

⁵⁴ David M. Crowe, *A History of The Gypsies of Eastern Europe and Russia*, London-Newyork, 1995, XI.

değişik bölgelerine dağılmışlar ve IX. yüzyıldan itibaren de Anadolu'da görülmeye başlayan bu topluluk, XIV. yüzyıldan itibaren de Avrupa'da ortaya çıkmıştır⁵⁵.

Çingenelerin Anadolu'ya ne zaman ve hangi tarihte geldiğine dair elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak, Çingenelerin V-XI. yüzyıllar arasında farklı yolları takip ederek Hindistan'dan İran'a oradan da batı ve güneye olmak üzere iki kola ayrılarak yayıldıkları bilinmektedir. İki kola ayrılmış bulunan Çingene göçünün ilk kolu, Suriye ve Ermenistan üzerinden Anadolu'ya geçmiştir. Çingenelerle akraba oldukları varsayılan Catların 820-834 yılları arasında Araplar tarafından Bizans İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Anazarva⁵⁶ (Ayn Zerba)'ya sürülmüş olabileceği ve burada Ermenilerle bağlantı içerisinde bulunabilecekleri ayrıca, bazı Çingene gruplarının 1071'den önce de Ermenistan üzerinden Anadolu'ya geçmiş olabilecekleri tahmin edilmektedir⁵⁷.

Çingenelerin İran üzerinden Ermenistan içlerine niçin göç ettiklerine dair elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. XIX. yüzyılın sonlarında Alman tarihçisi *De Goeje* Çingenelerin ataları olan Zottların miladi 855 yılında Bizanslılar tarafından işgal edildiğini ve Suriye'nin kuzeybatısına doğru hareket ettiklerini belirtmektedir. Ancak, onların torunlarının dilleri ve bunların Domba olduklarına dair elimizde hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Çingenelerin Ermenistan'dan Bizans İmparatorluğuna gittiklerini anlayabiliriz ve bunun nedeninin savaş olduğunu söyleyebiliriz. Soulis bize bu konuda şu bilgileri vermektedir:

"Çingenelerin Bizans topraklarında bulunmalarından şu sonucu çıkarmak zorundayız. Şüphesiz ki, bu durum Selçuklu saldırılarıyla alakalıdır ve Çingenelerin Ermenistan'a doğru yönelmelerine neden olmuştur. Daha sonra bunlar Avrupa'da görünmeye başladılar ve burada uzun süre kaldılar. Onların kelimelerinin büyük bir çoğunluğunda Ermenice'nin izlerine rastlanır. Bu saldırılar sonucunda Ermenistan halkı yerinden oynamaya başladı ve Sicilya'da Küçük Ermenistan adıyla bir yer oluştu. Çingenelerin batıya doğu hareketleri neticesinde onlar Bizans'ın Anadolu topraklarını istila etmeye başladılar. Çingenelerin Avrupa'ya farklı yollardan ulaştığı konusunda

⁵⁵ Özkan, a.g.e., s.IX.

⁵⁶ Anazarva Toroslarda eski bir Roma şehridir.

⁵⁷ Özkan, a.g.e., s.21. Yazar bu haberlerin ışığında Çingenelerin Anadolu'ya girişlerinin IX-XIV. yüzyıllar arasında olduğunu söylemek suretiyle yanılmıştır. Anadolu'nun İran ile komşu olduğu düşünülecek olursa 500 yıl uzun bir zaman dilimidir. Ayrıca, yazar Çingenelerin Anadolu'ya İran üzerinden gelişleri konusunda dönemin kaynaklarını kullanmadığı gibi, çağdaş kaynakları da görmeyi ihmal etmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. de Goeje-J. Sampson; "The Gypsies of Persia", J.G.L.S., 1907, s.181-183; John Sampson; "On the Origin and Early Migrations of the Gypsies", J.G.L.S., vol.II, 3 Ser. No.3, 1923, s.156-170.

bilim adamları değişik görüşler ileri sürmektedirler. Bercovici'nin düşüncesine göre Çingenerler zaten Romalılar döneminde Tuna kenarında vardı”.

Roman bilim adamı *Boğdanlı Petreceicu Haşdeu* bir dokümanı analizinde *Bataillerd*'in belirttiği gibi Balkanlara M.S. 1300 yıllarında gelmiş olabileceklerini söylemektedir. Bu tarih *Soulis* tarafından tartışılmaktadır⁵⁸.

Çingenerlerin bu göçleri esnasında yabancı kültürlerin sosyal ve ekonomik baskısı altında dilleri değişime uğrayarak bu dillerden ödünç kelimeler almışlardır. Çingenerlerin yeryüzüne dağılışları, bugünkü Afganistan, Pakistan ve İran üzerinden Hazar Denizinin güneyini takip ederek iki kol halinde olmuştur. X. yüzyılın sonu, XI. yüzyılın başına doğru Çingenerler Mezopotamya'nın kuzeyi ve Bizans'ın doğu sınırına ulaşmaya başladılar. *Birinci grup*, başta batı olmak üzere Suriye ve Filistin'e yerleşmişlerdir. Daha sonra bu yayılma Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar devam etmiştir. Bu durum Arapların egemenliği altındaki İberya yarım adasına kadar uzanır. Kuzey Afrika'daki grup daha sonra deniz yoluyla İspanya'ya ulaşmıştır. *İkinci grup*, Çingenerler kuzeyden Kafkasların güney kısmına (bugünkü Ermenistan ve Gürcistan) topraklarına yerleştiler. Hipotezlerden bazılarına göre bu grup Kafkas dağlarından geçerek ve Karadeniz'in kuzey kıyısından geçerek buradan kuzey yolunu takip ederek Romanya üzerinden Balkanlara ve oradan da Orta Avrupa'ya ulaşmışlardır. Ancak yazarların büyük bir çoğunluğu elde ikna edici tarihî kaynak ve dilbilimi açısından delil bulunmadığından bu duruma şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Aynı durum, en büyük göçebe Çingene topluluğu olarak nitelendirilen grubun Anadolu içlerinden geçerek balkanlara ve oradan da orta ve batı Avrupa'ya ulaşan Çingenerler için de geçerlidir⁵⁹.

Çingenerlerin Bizans topraklarında IX. yüzyılın başı ve X. yüzyılın ortalarında görünmeye başladıklarından söz edilmektedir. Önceleri Güney Balkanlara yerleşen Çingenerler daha sonra Balkanların diğer alanlarına ve öteki yerlere geçmişlerdir. Çingenerlerin Bulgaristan'a en erken ulaşmaları IX. yy.'a kadar uzanır ve

⁵⁸ Ian Hancock, *The Pariah Syndrome: An Account of Gypsy Slavery and Persecution*, Ann Arbor: Karoma Pub., 1987, s.8-10; *Soulis, a.g.m.*, s.161.

⁵⁹ Marushiakova-Popov, *a.g.e.*, s.11-13. Yazarlar, en büyük göçebe Çingene topluluğu olarak Anadolu'nun içlerinden geçerek balkanlara ulaşan topluluğu göstermektedirler. Ancak, bu bilgilerin nereden alındığına dair dipnot veya referans vermedikleri için bu bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. Ayrıca, Çingenerlerin bu yüzyıllarda Anadolu üzerinden göç ettiklerine dair hiçbir kayda, dönemin kaynaklarında rastlanılmaması, yazarların yanlış bir bilgiye yer verdiklerine bağlanabilir.

Osmanlıların Balkanları fethetmesinden öncesine dayanır⁶⁰. Bu durum da bize göstermektedir ki; Çingeneler Osmanlıların Balkanları fethetmesinden önce buralara yerleştiği şeklindedir.

Çingenelerin Bulgaristan'daki orijinleri direk olarak onların Hindistan'dan Fars (İran) yolu ile/üzerinden erken dönemde Avrupa'ya göç etmelerine kadar uzanır. Ancak, bu bilgileri doğrulayacak elimizde yeterince malzemeye sahip değiliz. Muhtemelen tüm Çingeneler ortaçağ başlarından itibaren Hindistan'dan göç etmeye başlamışlar, IX. yüzyılda'da İran'a kadar ulaştıktan sonra XI. yüzyıla gelindiğinde Ermeni toprakları üzerinden Bizans arazisine girdikleri tahmin edilmektedir⁶¹.

Bizans kroniklerine göre, 835'te Kilikya'da Anazarbas (Aynzarba, Anazarba) şehrinde bir Çingene grubunun mevcûdiyetinden söz edilmektedir⁶². Jatların 855 yılında Müslümanlara karşı Bizans saflarında yer aldığı belirtilmekte, XI. yüzyılda ise, Çingeneler "*Atsinganoi*" olarak Bizans'ta görülmeye başlamışlardır⁶³. XI. ve XII. yüzyıl Bizans belgelerinde "*Athinganoi*" olarak adları geçen Çingeneler, Konstantinopolis'e, İmparator IX. Konstantinos Monomahos (h.d. 1042-1055) tarafından getirilmişlerdi. Görevleri arasında soyluların katıldığı av partilerinde yaralanan vahşi hayvanları öldürmek vardı. XI. yüzyılda Selçuklu saldırıları sonucunda, Bizans egemenliğindeki Konstantinopolis'in ve Trakya'nın batı bölgelerine göç eden Çingeneler nüfus olarak büyük bir yekûn teşkil etmekteydiler. Bu bölgedeki Çingenelerle ilgili ilk kayıt 1068 yılında Athos Dağı'nda yazılan bir aziz'in günlüğüne dayanmaktadır. XIII. yüzyıl'a gelindiğinde Trakya'yı aşarak Balkanların içlerine kadar yayılmışlar ve kısa bir süre sonra da Avrupa'ya kadar ilerlemişlerdir⁶⁴.

Günümüzde hâlâ Suriye, Ürdün, İsrail ve Mısır'da yaşayan "*Domlar*" (Arapça "*Navar*", tekili "*Nuri*") ve "*Halebîler*" (Libya ve Mısır'da), o zamanki

⁶⁰ Marushiakova-Popov, *a.g.e.*, s.13-15.

⁶¹ Soulis, *a.g.m.*, s.144-145.

⁶² Gökbilgin, *a.g.m.*, s.421.

⁶³ M.L.K, "Gypsy", *The Encyclopaedia Britannica*, Vol. X, 1076.

⁶⁴ Isabel Fonseca, *Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2002, s.111; Soulis, *a.g.m.*, göst. yer.

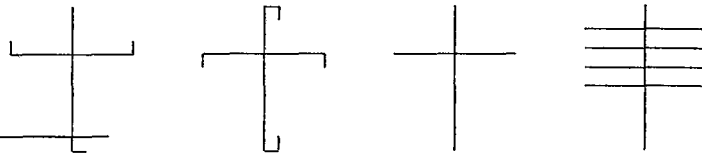
göçmenlerin halefleri olarak bulunmaktadır. Mısır ve Kuzey Afrika'da "el-Gacer" ve "Halebi" olarak adları geçen Çingeneler, Mısır'a Suriye'den göç etmişlerdir⁶⁵.

Çingeneler gruplar halinde Avrupa'ya XIV. ve XV. yüzyılda Doğu Avrupa üzerinden ulaşmışlardır. Girit (1322), Korfu (1347), Eflak (1370). Bunlar Batı Avrupa'da da ilk kez 1407 yılında, Fransa'da 1419, Hollanda'da 1420, İtalya'da 1422, İspanya'da 1425, Rusya'da 1501, İskoçya ve Danimarka'da 1505, İsveç'te 1512, İngiltere'de 1514, Norveç'te 1540 ve son olarak Finlandiya'da 1584 yılında görülmeye başladılar⁶⁶. Bu topluluk bu ülkelerden sonra, Avrupa'nın diğer ülkelerine dağılmışlardır.

Balkan yarımadasında uzun müddet kalan Çingeneler, özellikle Peleponnez'de birkaç asır yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yunanistan'dan Korfu adasına göçerek, 1326 yılında Frank Baronların hizmetinde bulunan Çingenelere, Sırp Kralı Stephan Duşan 1348'de bir manastır verdiği gibi, 1370 yılında Eflak'a geçen Çingenelerden 40 aileye 1387'de voyvoda Mircea'nın yer verildiği görülür. Daha sonra ise, aynı yüzyıl içerisinde Çingeneler Erdel'e göç etmişlerdi. Korfu adasının 1396 yılında Anjou hânedanından Venediklilere intikal ettiği sırada, burada bir feodom "Acingarum" (Çingene cemaati)'un varlığından söz edilmektedir. XV. Asırda, Bizans şairi Mazaris, Peleponnez'de yedi milletten birinin Kıptiler yani Çingeneler olduğunu kaydetmektedir ki; bu asır içerisinde Mora'dan geçen seyyahlar, Modon şehrinin etrafında birçok Çingenelerin yaşadığını belirtirler⁶⁷.

Uzun araştırmalar sonucunda, Çingeneler arasında yalnız kendileri tarafından bilinen bazı işaretler bulunduğu ve bu işaretler vasıtasıyla geçilecek, gidilecek yerleri, yolları tayin ettikleri anlaşılmıştır. Bu araştırmalar neticesinde;

"Çingene kabileleri, bir yerden geçerken duvarlara, ağaçların gövdelerine, yol kenarlarına bazı işaret çiziyorlarmış. Arkadan gelen diğer Çingene kabileleri de, bu işaretleri görerek, onların delâlet ettiği mânaları anlayarak istikametlerini ona göre takip etmekte imiş. Kendilerinin öteden beri kullandıkları bu kabil işaretlerin en marufları olarak şunlar tespit edilebilmiştir"⁶⁸:

⁶⁵ MURAD ABDURRAHMAN MEBRUK, *Tavzifü's-Sahsiyeti'l-Gacariyye fi'r-Rivayeti'l-Arabiyyeti fi Mısır 1967-1991*, Kahire 1996, s.6-7b

⁶⁶ "Roma/Gypsies: A European Minority", *Minority Rights Group International Report*, 95/4, s.7.

⁶⁷ Gökbilgin, *a.g.m.*, 421-422.

⁶⁸ Esat Uras, "Poşalar: Elekçi Çingeneler hakkında etnografik ve sosyolojik bir etüd", *Çığır Millî Kültür Dergisi*, Yıl:15, sayı:176, Ankara:Temmuz 1947, s.100; Seropyan, *a.g.m.*, s.22.

Şekil:1 Çingenelerin kullandığı yön işaretleri

Çingeneler tarafından kullanılan yön işaretlerinin anlamları:

- a:** işaretin uzun sapı gidilecek istikameti gösteriyor
- b:** yolun kapalı veya tehlikeli olduğunu belirtiyor.
- c:** işaretin uzun sapı gidilmesi gereken yönü gösteriyor.
- d:** Daha ziyade Türkiye’de görülen dördüncü işaret ise; yolun gayet tehlikeli ve Çingeneler için ölümle sonuçlanabilir olduğunu belirtiyor.

Yukarıda XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca Avrupa’ya yayıldığından söz ettiğimiz Çingenelerle ilgili tarihsel kayıtları biraz daha ayrıntılı vermek faydalı olacaktır:

Bu konunun uzmanlarından biri olan Grellman, Batı Avrupa’ya yönelik son göç dalgasının Bohemya’dan değil, Macaristan ve (eski) Rumeli ve Boğdan’ı içine alan komşu ülkelerinden yola çıktığını bildirmektedir. 1417 yılında yaklaşık 3000 [Çingene] Boğdan’a yerleşirken, aynı yıllarda daha sonra kendilerine Tatar denilecek kalabalık kitleler, önce Luneburg olmak üzere Hamburg, Lübeck, Wismar, Rostock ve Stralsund gibi Baltık kıyısında bulunan Hansa kentlerinin önünde görünmeye başlamışlardır. Ertesi sene bunlar Orta Almanya’daki Meissen, Leipzig ve Hesse’ye göç ederek; buradan yönlerini İsviçre’ye çevirerek 1 Ağustos 1418’de Zürih’e giriş yapmışlardır. Burada kuvvetlerini bölen topluluk Botzberg’i aşarak ansızın “*Saracens*” [Araplar] görünümünde Provans kenti Sisteron önlerinde ortaya çıkmışlardır. “Dükler, kontlar ve bir sürü şövalye” yönetimindeki ana gövde, Alsace’a dönerek Strasburg üzerinden geçerek Nuremburg surlarının altında duraklamışlardır. Bunların İtalya’daki varlıklarına ilişkin ilk malumatı XV. asrın ilk yarısında almaktayız. İçlerinden bazılarının, Forli’den geçerken Hindistan’dan geldiklerini söyleyen tamı tamına yüz kişilik bir grup, 11 Temmuz 1422 tarihinde

bir “*dük*” kumandasında Bologna önlerinde ordugah kurdukları belirtilmektedir⁶⁹. Korfu Adasına ait XVI. yüzyıl vesikaları içerisinde Çingenelerden sık sık söz edilmektedir. XIX. yüzyılda ise, küçük topluluklar halinde Amerika’ya göç etmişlerdir⁷⁰.

Çingenelerin yeryüzüne dağılışı süreçlerinde Kıptî adıyla anılmalarından dolayı bu isimlendirmenin nereden ortaya çıktığı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır:

Kıbt kelimesi, Mısır’ın eski yerli ahalisine verilen bir ad olup, Arapların Mısır Hristiyanlarına verdikleri isme de Kıptî denilmektedir. Arap müelliflerine göre; bu kelime Hz.Nuh’un soyundan geldiği rivayet edilen eski Mısır kralı “*Kıbt*”ın isminden gelmektedir⁷¹. “*Kıbt*” ismi, Grekler’in Mısırlılar veya Nil deltası sakinleri için kullandığı “*Aigyplos*” kelimesinin kökünü teşkil eden “*Gyptin*” Arapça karşılığıdır. “*Kıbt*” kelimesinin ayrıca, Hz. Nuh’un torunlarından biri olduğu rivayet edilen Kuftaim’in isminden veya Antik Mısır’daki Koptos şehrinin adından türetildiği söylenmişse de, yaygın görüşe göre “*Kıbt*” ismi Grekçe’den gelmektedir. Bu kelime Hristiyanlığın Mısır’a girmesinden sonra Hristiyanlık Kıptîlerin dini olmuş, Kıptîlerle Hristiyanlıkla özdeşleşmiş, böylece Kıptî ismi Mısır’daki Hristiyan halkı ifade etmeye başlamıştır. Nitekim VII. yüzyılda Müslümanlar Mısır’ı fethettiklerinde burayı “*Dârü’l-kıbt*” olarak tanımlamışlardır⁷². Kıptî kelimesi yıllardan beri aynı zamanda bir küfür olarak Türkiye’de kullanılmakta olduğunu ve Çingene anlamına da geldiğini belirtmek gerekir⁷³.

Aynı kelime, Osmanlılar tarafından da kullanılmış, belgelerde “*Çingâne*”⁷⁴ veya çoğul şekliyle “*Çingeniyân*”⁷⁵ yahut “*Kıptî*”⁷⁶ veya çoğul haliyle “*Kıptîyân*”⁷⁷ ve “*Çingâne Tâifesi*”⁷⁸ olarak geçmektedir.

⁶⁹ Burton, a.g.e., s.202-205.

⁷⁰ Thayer, a.g.m., s.589-592.

⁷¹ G.W., “Kıptîler”, İ.A., VI, 716. Kıptî kelimesinin etimolojik yapısı üzerine daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Erdem; “Kıptî Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, A.Ü.İ.F.D., C.XXXVI, Ankara 1997, s.144.

⁷² “Kıptîler”, DİA, XXV, 424.

⁷³ G.W. a.g.m., 728.

⁷⁴ BOA, Ali Emiri/AE-53, Sultan İbrahim.

⁷⁵ BOA, TT.26, s.81.

⁷⁶ BOA, MAD-18780/8687.

İslâm tarihçileri, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'in annesi Hacer'in Kıbtî olduğunu yazarlar. Hz. Peygamber döneminde Kıptîlerle iyi münasebetler devam etmiş⁷⁹, Hz. Peygamberin Müslümanlara, Kıptîlere iyi muâmele etmeleri konusunda tavsiyeleri bulunduğu konusunda birçok hadisler bulunmaktadır⁸⁰. Bunun sebebi, Hz. İbrahim'in zevcesi Hacer (Agar) ile Hz. Peygamberin eşlerinden Mariya/Hacer'in Kıptî olmasına bağlanır. Ayrıca, Mısır hükümdarı Mukavkıs'ın Hz. Peygamber zamanında İslâm'a ilgi duyduğu ve onun sağlığında kendisiyle mektuplaştığı, Müslümanları Bizans'a tercih etmesinde, esas faktörün menfaat değil, gönül ve inanç yakınlığı olduğu da öne sürülür⁸¹.

H. Peygamber, Mısır hükümdarı Mukavkıs'ı İslâm'a davet eden bir mektup⁸² göndermiş, Mukavkıs ise, bu davet mektubuna verdiği cevapta nâzik bir edâ ile Arabistan'dan bir Resûl çıkma ihtimalini reddetmiş ve iki kadın köle (cariye) ile birlikte bir elbise ve bir katırdan ibâret hediyeler göndermiştir. Bu arada Hz. Peygamber'in *Mâriye*'den *İbrâhim* adı verilen ve küçük yaşta iken vefât eden bir oğlu dünyaya gelmiştir⁸³.

Cahiliye devrinde Kâbe'nin örtüsü deriden ve muâfir kumaşından yapılmıştı ve Hz. Peygamber ise, bu örtüyü Yemen kumaşıyla; Hz. Ömer ve Osman ise, Kıbtî beziyle örtmüşlerdir. Bu durum, o dönemde Kıptîlerin bez dokuma sanatında oldukça mâhir olduklarını göstermektedir⁸⁴.

Emevîler ve Abbâsiler döneminde Kıptîlerin din hürriyetine sahip oldukları, piskoposlar vasıtasıyla ruhanî meclislerini topladıklarını, valilerinin ise, sadece patrik

⁷⁷ BOA, *Cevdet/Saray*, nr.3220.

⁷⁸ BOA, MD-7, 79/215, (16 Rebiülevvel 975/20 Eylül 1567 tarihli hüküm)

⁷⁹ TABERİ; *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I, Çeviren: Zâkir Kadirî Uğan, Ahmet Temir, İstanbul: MEB Yay., 1991, s.428.

⁸⁰ G.W. a.g.m., 717.

⁸¹ Erdem, a.g.m., s.158-159.

⁸² Osmanlı Halifesi Sultan Abdülmecîd (d.1823-ö.1861) bu mektubu satın almış ve o günden itibaren bu vesika İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda "Mukaddes Emanetler" Dairesi'nde muhafaza altında tutulmuştur ve halen de Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu mektubun paleografya ve diplomatik açısından incelenmesi bakımından daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, İstanbul:İrfan Yayıncılık, 2001, s.313-324.

⁸³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, İstanbul:İrfan Yayıncılık, 2001, s.316-317. Hz. Peygamberin Mısır Hükümdarı Mukavkıs'a gönderdiği mektubun aslı bugün İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu metnin orijinal yazısı için bkz. Hamidullah, a.g.e., s.317.

⁸⁴ BELÂZURÎ, *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, Çev. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s.68.

seçimine nezaret ettikleri belirtilmektedir. Ancak, devlete zarar verme çekincesinden dolayı Kiptî din adamlarının başka devletlerle ilişkiye girmelerine müsaâde edilmemiştir. Mervân b. Hakem'in Mısır'da Hulvân şehrini inşa ettiği bir sırada, maliyeyi bu şehre taşıyarak Kiptîleri de mâlî işlerde çalıştırılmak üzere görevlendirmiştir. Eyyûbîler döneminde Haçlı seferlerinin de etkisiyle Kiptîlere karşı zaman zaman olumsuz davranışlarda bulunulduğu, hükümdarların artık onların bayramlarına katılmadığı, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kâtiplik ve tabiplik yapmalarına müsaâde etmediği bilinmekle beraber yine de bu dönemde bazı mâbedlerini tâmir ettirebilmişlerdir. Memlûkler devrine gelindiğinde ise, Kiptîlerin Mısır toplumundaki konumları giderek zayıflamış, mâbedleri bakımsızlıktan harap olduğu gibi sayıları azalmış, Kiptîce yok olmaya yüz tutmuştur. Devlet işlerinde çok az sayıdaki Kiptîlere karşı Müslümanların tepkisini bertaraf etmek için bunlar görevlerinden sık sık alınıyor ve tekrar iade ediliyordu⁸⁵.

1798 yılında Mısır'ı işgal eden Napolyon Bonaparte Kiptîlere özel bir muamelede bulunmuşsa da bu durum uzun süre devam etmemiş, Bonaparte Kiptîlerin beyaz sarık sarmalarını ve Ramazanda açıkça oruç yemelerini yasaklayarak, onlara yeni bir vergi sistemi uygulayarak onları orduda kullanma yolunu tercih etmiştir. Fransız ordusunun çekilmesi neticesinde Kiptîler Müslümanların olumsuz davranışlarından etkilenmişler, fakat bu durum uzun süre devam etmemiş Fransızların Mısır'dan ayrılmaları neticesinde Müslümanlar Kiptîlere iyi davranmışlar, bir müddet sonra azınlıkta kalan Kiptîler Müslümanlığı kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumun ana sebebinin ise, zulüm ve baskıdan kaynaklanmadığı, İslâm hukukuna göre; Hristiyanların ödemekle yükümlü oldukları vergiler nedeniyle bunların canlarının ve mallarının güvence altına alınmasıydı. Mısır valisi vergi toplama işinde ve diğer malî hususlarda eskiden olduğu gibi onlardan istifade etmekteydi. XIX. yüzyılda hidivlik idaresi altında herkese tanınan dinî hürriyetlerden Kiptîler de istifade etme yoluna gitmiş ve Kiptî kilisesinde bir canlanma görülmüştür⁸⁶.

1882'de Mısır'ı işgal eden İngilizler Müslümanlarla Kiptîleri birbirine karşı tahrik edince iki toplum karşılıklı saldırılarda bulunmaya kadar varan bazı

⁸⁵ "Kiptîler", *DİA*, XXV, 425.

⁸⁶ "Kiptîler", *Meydan Larousse*, VII, 242-243.

problemler yaşamışlardır. Bunun üzerine bazı Kıptîler Mısır'ı terk ederek Kanada, Avustralya ve Amerika'ya göç etmişlerdir⁸⁷.

Geçmiş yıllara ait kayıtlarda Mısır nüfusunun %92'sinin Kıptî olduğu tahmin edilmektedir.

Tablo:1 Kıptîlerin son üç sayımdaki Mısır'daki nüfus cetveli şöyledir:

MISIR	1897	1907	1917
Toplam Nüfus	8.971.761	11.189.978	12.743.402
Kıptîler	609.511	706.322	1.026.262

Kaynak: G.W., "Kıptîler", İA., VI, 726.

Tablo:2 Kıptîlerin büyük kısmı Yukarı Mısır'da yaşamaktadırlar. Buna göre;

YUKARI MISIR	1897	1907	1917
Toplam Nüfus	4.058.296	4.630.760	5.186.872
Kıptîler	487.770	554.282	634.552

Kaynak: G.W., "Kıptîler", İA., VI, 726.

Tablo:3 Mısır'da Kıptîlerin en çok bulunduğu eyâletler ise şunlardır:

Eyâletler	1897	1907	1917
Asyût	170.662	194.955	216.414
Girgâ	112.562	127.641	141.330
Miniyâ	94.088	114.748	134.753
Kenâ	53.777	58.653	68.933

Kaynak: G.W., "Kıptîler", İA., VI, 726.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Kıptî nüfusun hızla artmasına rağmen, dünya üzerindeki sayıları Mısır'daki ilk bulundukları zamana göre azalmıştır.

Kıptîlerin kendilerine özgü bir takvimleri bulunmaktadır. Bu takvime göre; Bizanslı Diolectian'ın 284'de Kıptîlere yaptığı katliam "*Şehitler Yılı*" olarak anılmakta ve takvim yılının başlangıcı olarak kabul edilmektedir⁸⁸. Osmanlı döneminde de Kıbtî takviminin kullanıldığı ve Mısır hazinesinin Kıbtî takvimine

⁸⁷ "Kıptîler", DİA, XXV, 425.

⁸⁸ Erdem, a.g.m., s.167. Kıbtî takvimin milâd olarak gösterildiği tarihten günümüze kadar karşılıklarını gösteren bir çalışma günümüzde mevcuttur. Kıbtî takviminin günümüz milâdî tarihleri karşılığı için bkz. Muhammed Muhtar Paşa, *Kitabü't-tevfikati'l-ilhamiyye fi mukareneti't-tevarihü'l-hicriyye bi's-sinin el Efrenkiyye ve'l-Kıptiyye*, Beyrut:El-Müessesetü'l-Arabiyye li'l-Dirasat ve'n-Neşr, 1980.

göre toplandığı görülmektedir⁸⁹. Osmanlı Döneminde Mısır Eyâletinin mâli işleri, yılın ilk günü 11 Eylül'e isabet eden "Tut" ayı ile başlamakta ve "sene-i kâmile" veya "Tutıyye" denilen ve 365 gün, 6 saat itibâr edilen "Kıbt Takvimi"ne göre icrâ olunmakta idi⁹⁰.

Osmanlı Döneminde Mısır Çingenelerinden cizyelerin "Kıbt" ayında toplanmasına aşağıdaki metin güzel bir örnek teşkil etmektedir:

"...Memâlik-i Misriyye'de olan ehl-i zimmet... keferesinin cizye-i şer'îyyeleri... işbu sene-i muhâreke Receb-i şerîfinden tevzî olunmak için esnâf-ı selâse üzre tertib olunan evrâk irsâl olunmağın vusûlünde... tarih-i merkûmdan iklim-i Misriyye'nin bi l-cümle bilâd-ı emsâr ve kûrasında mevcûd ecnâs-ı nasarâ ve kıbt ve yahûd esnâf-ı selâse itibariyle... sene-i mezbûreye mahsûb olmak üzre a'la ve evsat ve ednâ 240.000 aded evrak-ı cizye tevzî..."⁹¹

Kıptî takviminde yılın oniki ayı şu şekildedir⁹²:

1. Tût (Thoût): Eylül (11 Eylül-10 Ekim)
2. Babâh: Ekim (11 Ekim-9 Kasım)
3. Hatûr (Hatour): Kasım (10 Kasım-9 Aralık)
4. Kyhak (Kia'k): Aralık (10 Aralık-8 Ocak)
5. Tûbah (Toubeh): Ocak (9 Ocak-7 Şubat)
6. Amchîr: Şubat (8 Şubat-13 Mart)

⁸⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara:TTK Yay., 1988, s.212. "âtîfet-i şâhânem mevcezen olmağla Mısır eyâleti işbu sene sitte ve semânine ve elf cemâziyelâhîrinin onyedinci gününde hazine-i Mısır'ın ibtidây-ı sene itibâr olunan Tut'dan". Bu metinde geçen Tut, Kıbtî aylarından olup sene başıdır ve Mısır'daki tevcihler buna göre yapıldı. "...Re's-i sene-i kıbtıyye ve evvel-i zabt-ı eyalet-i Misriyye olan tut'un dühûlü karip olmağla..." İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara:TTK Yay., 1988, s.212'den naklen Suphi Tarihi, varak 25)

⁹⁰ Seyyid Muhammed Es-Seyyid Mahmud, **XVI. Asırda Mısır Eyâleti**, İstanbul 1990, s.116. Mısır eyâletinde Cizye ve Haremeyn muâmelâtında hicrî kamerî takvîm kullanıldığı halde, mîrî emvâl muhâsebesinde, Şemsî Kıbt takvimi istîmâl olunmakta idi: "Sene-i Kâmile"nin bir önceki yıla karıştırılmamasına itina olunurdu. İbrahim Paşa (1012-1013)'ya gönderilen hükümde şöyle denilmiştir: "...Mahrûsa-i mezbûrede kadimde tut vâki olduktan sonra hâsıl olan mâl-ı mîrî eski hazineye hâlt olunmayıp eskisi başka bağlanmak mütâd olmağın adet-i kadime üzere emr idüp..." (10 Rebiülâhîr 1013) (bkz. BOA, KK, nr.70, s.124). Bu konuda sene-i kıbtıyye ile ilgi bir defter kaydının başında ise şu bilgiler yer almaktadır: "Şerefyâfe-i sadaka olan Hatt-ı hümayun adû'l-makrûn mucebince Kahire-i Mısır ve ekâliminde vâki' kasabât ve kurada sâkin ve kâtin ehl-i zimmet kıbt ve yahudi ve rum ve ermeni kefare reayasına Mısır hazinesinin kaidesi üzre re's-i sene-i kıbtıyye olan Tut ibtidâsı itibariyle bin yüz kırk yedi senesinde tevzi' olunan evrakın defteridir". (Bkz. BOA, Bâb-ı Defteri, Cizye Muhasebesi Kalemi (D.CMH), nr.26766, s.4)

⁹¹ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul:Dergah Yay., 1985, s.140; belge metni için bkz. Subhi, vr.61^a-63^a; Şem'dânizâde, vr.360^a (Aktepe Neşri, I, 36).

⁹² Erdem, a.g.m., s.168; Kıptî Takvimi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Muhtar Paşa, **Kitabü't-tevfikati'l-ilhamiyye fi mukareneti't-tevarihü'l-hicriyye bi's-sinin el Efrenkiyye ve'l-Kıptıyye**, Beyrut:El-Müessesetü'l-Arabiyye li'l-Dirasat ve'n-Neşr, 1980. Bu eser Arapça olarak kaleme alınmış olup, Hicri ve miladi tarihlerin Kıptî takvimine göre ay, yıl ve gün olarak karşılıkları günümüze kadar verilmektedir.

7. Baromhat: Mart (14,15 Mart-8, 9 Nisan)
 8. Baramûdah (Baramouda): Nisan (9-10 Nisan-8-9 Mayıs)
 9. Bashens (Bashans): Mayıs (9, 10 Mayıs-7, 8 Haziran)
 10. Baû'ûnah (Baounah): Haziran (8, 9 Haziran-7-8 Temmuz)
 11. Abîb: Temmuz (8, 9 Temmuz-6, 7 Ağustos)
 12. Misrâ: Ağustos (7, 8 Ağustos-5, 6 Eylül)
- Artık gün: Nasy (6, 7 Eylül-10 Eylül)

Hamî-Samî dil ailesinin Hamî öbeğinden ve Mısır dilinden bir dil olan Kıptîce Eski Mısırca'nın devamı olarak sayılmakta ve Kıptîler tarafından konuşulmaktadır. Günümüzde yalnızca kilise dili olarak kullanılmaktadır ve eski kutsal yazılarda kalmıştır. Mısır'daki kimi Kıptî aydınların Kıptîce'yi canlandırma çabaları ise, olumlu bir sonuç ile neticelenmemiştir⁹³. Dilleri Hâmî dil grubundan olan Kıptîler, Hristiyan dinine mensup olup, Mısır'daki Kıptî Kilisesine bağlıdır⁹⁴.

Kıptîlerin Mısır'da Kıptîce diye bilinen dili konuştukları bilinmektedir. V. yüzyılın sonlarına doğru Kıptîce'nin ibâdet dili haline geldiği belirtilmektedir⁹⁵. Bu durumda, Çingenelerin dillerinden hareketle Hind kökenli bir kavim olduğu bildirilmektedir. V. yüzyıldan itibaren Hindistan'dan kopmaya başlayan Çingenelerin aynı yüzyıl içerisinde Mısır'da bulunan Kıptîlerle akraba olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethinden sonra Kıptîler Grekçe'yi büyük ölçüde terk ederek Kıptîce'yi canlı tutmuşlardır. Hatta Grekçe olan mezar kitâbeleri VI. yüzyıldan itibaren Kıptîce yazılmıştır. Vali Abdullah b. Abdülmelik zamanında Arapça resmî yazı dili olarak kabul edilmiş ancak halkın büyük çoğunluğu Kıptîce'yi kullanmaya devam etmiştir. Arapça'nın resmî dil olarak kullanılması ve ihtidâ hareketleri sonucunda Müslüman olanların Kur'an dilini öğrenmeye yönelmeleri üzerine Kıptîce birkaç asır içinde günlük hayattan kalkmış,

⁹³ "Kıptîce (Koptça)", *Büyük Ansiklopedi*, VIII, 3074.

⁹⁴ Şerifgil, *a.g.m.*, s.128.

⁹⁵ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara:Turhan Kitabevi, 2001, s.60.

yalnız kiliselerde ibadet dili olarak varlığını sürdürmüş, XII. yüzyıldan sonra da halk tarafından anlaşılamayan bir dil halini almıştır⁹⁶.

En son Kıbtîce yazması 1393 tarihlidir. Bu tarihten sonra Kıbtîce'nin tamamen ortadan kalktığı ve Memlûk hükümdarlığının sonlarına doğru Kıptî okullarının kapatıldığı ve artık Kıbtî dilini öğretmenin yasaklandığı görüşünün pek kabul görmediği söylenmektedir⁹⁷.

Bizans döneminde IV. Konsil sonunda yapılan bir anlaşmaya göre Mısır Kilisesi dinî törenlerde Grekçe'nin yerine yerli dil olarak Kıptîce'yi koymuş, buna bağlı olarak Mısır kilisesine bağlı bulunan Habeş kilisesi de aynı yolu izlemeyi tercih etmiştir⁹⁸.

Kıptî kilisesi 325 yılında toplanan İznik Konsilinde, inanç bakımından Roma'ya bağlı kalırken, yönetim açısından patriklik statüsünde kalmıştır. 639 senesinde hem inanç hem de yönetim bakımından Roma'dan ayrılan patrikliğin merkezi önce İskenderiye olup, daha sonra Kahire'ye taşınmıştır⁹⁹.

Osmanlı Devleti zamanında Mısır'da bulunan Kıptî kiliselerinin bakım-onarım ve yeniden yapılmasına izin verilerek, Osmanlı hükümeti Kıptî patriğiyle iyi münasebetler içerisine girerek patriğin Habeşistan ile gizli ilişkiler kurmasına engel olmayı amaçlamaktaydı. Kıptî patrikliği 1442 yılında Floransa Konsiline katıldı. 150 yıl süreyle Roma'ya bağlı kaldı ve oraya karşı bağımlılığını korumaya çalıştı¹⁰⁰. 1461 tarihinden sonra, Habeş, Kıptî ve Süryânî kiliseleri de İstanbul'daki Ermeni patrikhanesine bağlanmıştır¹⁰¹. Osmanlıların 1517'de Mısır'ın idaresini ele geçirmelerinden itibaren bilhassa malî işlerde önemli sayıda Kıptî görev almıştır. Bu dönemde Kıptîler bayramlarını Müslümanların katılımıyla kutlamışlar, eski kiliselerini tamir etme ve yenilerini yapma imkânını elde etmişlerdir. Öte yandan

⁹⁶ "Kıptîler", *DİA*, XXV, 425.

⁹⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. G.W., "Kıptîler", *İA*, VI, 730.

⁹⁸ Neşet Çağatay; **Başlangıçtan Abbâsîlere Kadar (Dînî-İctimâî-İktisadî-Siyasî Açısından) İslâm Tarihi**, Ankara:TTK Yay., 1993, s.158. Uzun yıllar Kur'an üzerinde çalışmalar yapan İngiliz dil bilgini Arthur Jeffery, 1938 yılında Kahire'de yayınladığı **The Foreign Vocabulary of Qur'an** [Kur'an'da Yabancı Sözcükler] adlı 311 sayfalık eserinde Kur'anda, Sümerce, Elamca, Akadca, Yahudice, Âramca, Süryanca, Palmirce, Farsça, Kıptîce, Sanskritçe, Tamilce, Malayca, Gürcüce, Ermenice, Yunanca, Soğdca, Latince, Eski ve Yeni Türkçe, İslavca sözcükleri saptamıştır.

⁹⁹ Ercan, *a.g.e.*, s.112.

¹⁰⁰ "Kıptîler", *Meydan Larousse*, VII, 242; G.W. "Kıptîler", *İA*, VI, 725.

¹⁰¹ Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri Hristiyan mezhepler üzerinde fazla durmamışlardır. Mesela; Habeş, Kıptî ve Süryani kiliselerinin devlet ile olan münasebetlerini Ermeni Patrikhanesi üzerinden gerçekleştirmişlerdir.

devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmedikleri takdirde kiliselerinin kapatılması da söz konusu olmuştur¹⁰².

Çingene kaynaklarına göre, Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiğinde, çöle çekilen Mısırlılar arasında Çingeneler (Zinganeus) ve onların reisleri de vardı. Daha sonra Türkler onları Mısır'dan sürünceye kadar Çingeneler yağma ve baskınlarla yaşamlarına devam ettirmişlerdir. Mısır'dan sürülen Çingeneler dūryanın dört bir yanına dağılırken, Mısır'da kalanlar ise, yaşamlarını fal sanatını icrâ ederek sürdürmüşlerdir¹⁰³. Ancak, Kıptîlerin Çingenelikle olan bağıı ortaya koymaya yönelik olduğu anlaşılan bu bilgi doğru olmamalıdır.

Yavuz Ercan, Kudüs Ermeni Patrikliği üzerine yapmış olduğu çalışmasında¹⁰⁴, bu dönemde Kıptî Kilisenin Kudüs Ermeni Patrikliğine bağlı olduğunu tespit etmiş ve bu konuyla alakalı vesikaları adı geçen eserinde yayımlamıştır.

Yavuz Sultan Selim tarafından Kudüs'ün fethini müteakip Kudüs Ermeni patriğine bir ferman yazılarak daha önce bu patrikliğe verilen hakların¹⁰⁵ aynen korunacağına dair taahhüt verilmiş ve bu patrikliğe bağlı bulunan Habeş, Kıptî ve Süryanî toplumlarının da gelenekleri üzere haklarının korunacağı belirtilmiştir. Hatta Habeş, Kıptî ve Süryanî milletleri, Mar Yakup kiliselerinde mütemekkin olan Ermeni patrikleri tarafından zapt ve tasarruf olunacakları belirtilmiştir¹⁰⁶.

Osmanlı Döneminde Kıptî kilisesiyle ilgili olarak ikinci ferman 18 Şubat/1 Mart 1521 tarihli olup, Kanunî Sultan Süleyman tuğrasını taşımakta ve bu dönemde patriklik görevini yürüten III. Serkis'e verilmiştir. Üçüncü ferman ise; 13 Kasım 1556 tarihinde yine Kanunî Sultan Süleyman tarafından Kudüs kadısına gönderilmiş olup, fermanın baş tarafında Kudüs Ermeni patriği olan Andrea'nın Dîvân-ı hümayuna başvurusu ele alınmakta olup, divân-ı hümayûn'da yapılan duruşmada Rumlar ile birlikte Gürcü, Ermeni, Habeş, Kıptî, Süryanî ve diğer cemaatlerin verdikleri vergiler

¹⁰² "Kıptîler", *DİA*, XXV, 425.

¹⁰³ Reimar Gilsenbach, *Weltchronik der Zigeuner: Teil: Von den Anfaengen bis 1599*, [Çingenelerin dünya kroniği –yılığ. 1. Kısım: başlangıçtan 1599 yılına kadar] Frankfurt am Main: Peter Lang 1994, s.128.

¹⁰⁴ Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara:TTK. Yay., 1988, s.16, 21.

¹⁰⁵ Kudüs'ün Selahaddin Eyyûbi tarafından fethedilmesinden sonraki dönemde Eyyûbiler döneminde verilen hakların aynen geçerli olduğu vurgulanmaktadır.

¹⁰⁶ Ercan, *a.g.e.*, göst. yer.

bu fermanla belirlenmiştir¹⁰⁷. Bu fermanan anlaşıldığına göre, Kıptiler Ermeni cemaatiyle birlikte Habeş ve Süryanî cemaatlerinin de mükellef oldukları vergileri vermekle yükümlü kılınmışlardır. Bu konuyla alakalı olarak yukarıdaki fermanlarda Ermenilerle birlikte, Süryanî ve Kıptîlerin yamak olarak nitelendirilmesi ilginçtir. Ferman metninde geçen ifade aynen şöyledir¹⁰⁸:

“Ermeni tâifesine mahsus olan tekâlif kendi yamakları olan Habeş ve Kıptî ve Süryân ve gayri hem-milletleri ile verelmışlerdir”.

XVII. yüzyılda bölgesel karışıklıklardan dolayı önceleri Habeş, Süryanî ve Kıptî kiliselerinin Rum kilisesine daha sonra ise; Süryanî patrikhanesi dışında Habeş ve Kıptî kiliseleri buradan ayrılarak Ermeni kilisesine bağlandığı görülmektedir¹⁰⁹. Aynı yüzyıl içerisinde, Polonyalı Simeon, seyahatnamesi’nde İskenderiye kentinde Rum ve Frenklerle birlikte Kıptîlerin de sakin olduğunu söylemektedir. Yazar, İskenderiye’de dikkatini celb eden abidelerin birinin mevcut olduğunu diğerrinin ise, yıkılmış olduğunu belirterek Kıptîlere ait S. Mark kilisesinden ayrıca bahsetmekte ve şu bilgileri vermektedir¹¹⁰:

“Roma kadar büyük ve çok nüfuslu bir şehir olan Kahire’de hepsi de zengin insanlar olmak üzere 40.000 hâne Kıptî bulunmaktadır. Yahudilerin meskeni Selânik olduğu gibi, Kıptîlerin de مکانı burası olup, şehrin bütün kuyûdâtını ellerinde bulundururlar. Kârgir evleri vardır, ipekli giyerler ve cedlerinden intikal eden divan kâtipliği kendilerinde olduğundan paşa divanında otururlar. İçlerinde 100.000 kuruş sahibi insanlar vardır. Bununla beraber, kiliseleri karanlık, isli ve tozlu olup tavandan kandil yerine örümcek ağları sarkar. Süpürüp temizledikleri görülmemiştir. Patrikleri İskenderiye’de oturur. Kiliselerinin nizam ve zerâfeti olmadığından başka, Yahudi mezhebine göre hareket ederek çocuklarını, 10-12 yaşına gelince, sünnet ve arioscu mezhebine göre vaftiz ederler. Mes ve diğer âyinleri esnâsında baş ve yüzlerini tüllerle örterler ve “kiriye leyson” gibi Rumca ilâhiler okurlar. Kadınları ise, gerek kilisede ve gerek düğünlerde dudaklarına parmakla vurarak bir türlü şarkı söylerler. Papazları evlidirler ve keşişleri siyah çul giyerler. Asla et yemezler, perhiz günlerinde ne zeytinyağı yerler ne de şarap içerler. Rûhânîler ve hattâ siviller, Lehistan Yahudileri gibi, başların siyah keçeden büyük kavuk giyerler. Dua, fazilet ve hayır işlerine az ehemmiyet verirler ve yalnız perhiz oruca dikkat ederler. Kıptîler, yalnız erkek çocukları değil, kızlarını da sünnet ederler. Fakat Kıptîler Araplar gibi, baş açık ve yalınayak sefil bir hâldedir.

¹⁰⁷ Ercan, a.g.e., s.24-25.

¹⁰⁸ BOA, MAD, nr.9975.

¹⁰⁹ Osmanlı döneminde Kıptî kilisesinin Rum ve Ermeni kiliselerine bağlanması konusunda daha geniş bilgi için bkz. Yavuz Ercan, **Kudüs Ermeni Patrikhanesi**, Ankara 1988, s.22-32.

¹¹⁰ Polonyalı Simon’un Seyahatnâmesi 1608-1619, Terceme:Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1964, s.104, 104ⁿ, 106-107.

Ekmekleri, kürdlerin gılgıl denilen ekmeğinden daha fena olup kepek veya bakla umu ile pişirilir. Kurtlanmış ve kokmuş küflü tulum peynirini şeker gibi yerler”.

Osmanlı-Habeş siyâsî münasebetleri çerçevesinde, Deyrû’s-saltana manastırı, 22 ağustos 1687 ve 16 Mart 1821, 20 Ağustos 1863 tarihlerinde, Kudüs Şer’î mahkemesindeki bir hüccetten anlaşıldığına göre; yukarıda adı geçen manastır Kıptîler tarafından tamir olunmuş ve bir aralık Kıptîler ile Habeşliler arasında manastır anahtarı mes’elesinden dolayı anlaşmazlık çıkmış ve mes’ele mahkemede görüldükten sonra anahtarın Kıptîlere verilmesi ile son bulmuştu. Ancak, Kıptîler ile Habeşliler arasında anlaşmazlığın devam etmesinden dolayı, temelde hukukî olarak Kıptîler haklı iken, Osmanlı Hükümeti, Habeş hükümetinin diplomatik müracaatı üzerine bir orta yol bulma çalışması içerisine girmiştir¹¹¹.

Daha önceleri Kudüs Ermeni Kilisesine bağlı bulunan Kiptî kilisesi XVIII. yüzyılda Habeş ve Süryanî kiliseleriyle birlikte Rum kilisesine bağlanmıştır¹¹².

Katolik Kiptî patrikhanesi ilk defa 1895 yılında İskenderiye’de kurulmuş ve ilk patrik olarak Kiril Makarios patrikliğe seçilmiştir. Bu patrikhane daha sonra Kahire’ye taşınmıştır¹¹³.

Sonuç olarak Mısır’daki Kıptîler’in Çingenelerle olan akrabalıkları yahut onların Avrupa’ya buradan gittikleri konusu açık değildir. Öyle görünüyor ki, Kıptîlerle Çingenelerin bir bağı yoktur.

2. ÇİNGENELERDE TOPLUMSAL YAPI

A. Yaşayış ve Geçimleri

Göçebe ve Yerleşik Çingeneler arasında gerek dil, gerekse yaşayış ve âdet bakımından büyük farklar bulunmaktadır. Göçebeler, kendilerine mahsus vasıfları ve dillerinin hususiyetlerini muhafaza ettikleri halde, yerleşenler yerli halk ile karışmalarından dolayı, hem dillerine Türkçe ve Rumca kelimeler girmiş, hem de göçebe Çingene âdet ve yaşayışını terk etmişlerdir. Yerleşik Çingeneler göçebeler ile temastan çekindikleri gibi, onları câhil ve kaba bulurlar; buna mukâbil göçebeler de

¹¹¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti:Habeş Eyâleti*, Ankara:TTK. Yay., 1996, s.163-164.

¹¹² Ercan, *a.g.e.*, s.16, 21.

¹¹³ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara:Turhan Kitabevi, 2001, s.99.

onları hakir görerek aşağılayıcı bir şekilde “*kalp Çingene, kalpazan Çingene reâya Çingenesi ve lakhos*” adları ile tanımlarlardı¹¹⁴.

Çingeneler üretim faaliyetlerine katılmayarak, tarımsal veya başka tür üretim yapmadıkları gibi sadece mevsimlik işçi olarak çalıştıkları da görülmektedir¹¹⁵. Yoksulluk ve sefalet sanki Çingenelerin bir yaşam tarzıymış gibi adeta onlarla özdeşleşmiş bir konumdur¹¹⁶.

Çingene kabileleri arasında çeribaşı adıyla anılan kabile reisi bulunmakta ve diğer Çingenelerden giysileri ve davranışları bakımından ayrılmaktadır. Çeribaşını diğerlerinden ayıran en büyük özellik onun otoritesi sayılan gümüş elma tasvirli, yuvarlak topuzlu gümüş bastonudur. Çeribaşı seçilen kişi bu görevini ya ölene kadar sürdürmekte yahut kendiliğinden bu görevden ayrılmasıyla görev süresi sona ermektedir. Bu yüzden çeribaşılığın belirli bir görev süresi yoktur. Çeribaşılık Osmanlıdan günümüze intikal eden bir kavram olmakla beraber fonksiyonel olarak görev icra edememektedir. Sadece, yönetsel bir simge olarak varlığını korumaktadır. Çeribaşı bir nevi Çingeneler ile devletin resmi makamları arasında koordineyi sağlayan yol, su elektrik gibi ihtiyaçların temini ve devlet yatırımların sağlanması maksadıyla muhtar görevini görmektedir. Çeribaşının görevleri, Çingeneler arasında meydana gelen olayları yatıştırmak ve hakemlik vazifesi görmek şeklinde sıralanabilir¹¹⁷.

XX. yüzyılın başlarında Türkiye’ye gelerek Türkiye Çingeneleri üzerine araştırmalar yapan Halliday, bu konuyla alakalı olarak şu tespitleri yapmaktadır: “Türkiye’de çok değişik Çingene çeşitleri vardır. Bunlar tek bir lisan ve lehçe’de konuşmazlar. Ama giysi ve ahlâki değerleri aynıdır. Bunların hemen hemen hepsinin karakterleri hırsızlıktır ve toplumda hilekâr, sahtekâr ve kötü adam olarak bilinirler. Türkiye’de çadırlarda göçebe olarak yaşayan Çingenelerle birlikte çeşitli gelenek ve göreneklere sahip Çingene tipleri vardır. XV. yüzyıldan sonra Macaristan nüfusuna karışmaya başlayan Çingeneler Orta Avrupa, Balkanların batı kısmı ve Macaristan’ın

¹¹⁴ Gökbilgin, a.g.m., 426.

¹¹⁵ Fonseca, a.g.e, s.118.

¹¹⁶ Martinez, a.g.e., s.79.

¹¹⁷ Özkan, a.g.e., s.77-78.

kuzeyinde çoğalmaya başladılar. Çingenelerin Erzurum ve Nevşehir’de kara çadırlarda yaşadıkları tespit edilmiştir”¹¹⁸.

Çingeneler ile temelde aynı özelliği taşıyan ve ülkenin değişik bölgelerinde yaşayan “Poşa” adıyla anılan Çingenelerin aile yapısı¹¹⁹, pederşâhî bir aile yapısından ziyade, maderşâhî aile yapısına sahip oldukları, evlenen Çingene erkeği, kız tarafının mensup olduğu kabileye girmekte, bu Çingene erkeğinden doğan çocuk ise; o kabilenin malı sayılmaktadır¹²⁰. Poşalarda baba, ailenin en büyüğü ve otoritenin temsilcisi sayılmakta; aynı zamanda erkek çocukların eğitimi üstlenmekte; anne ise, kız çocukların eğitiminden sorumlu olmaktadır. Poşalarda aile aynı zamanda meslekî eğitimin yapıldığı yer anlamına gelmekte, bu nedenle baba oğluna davul-zurna çalmayı, anne ise, kızına sele-sepet örmeyi bu mekânda öğretmektedir¹²¹.

Poşalar, göçebelikleri nedeniyle diğer göçebe topluluklarından kendilerini ayrı tuttukları gibi, Çingenelerle olan ilişkileri sınırlı sayıda kalmıştır. Poşa (Boşa) kelimesi de, Çingene tâbirinde olduğu gibi aşağılayıcı bir ifade olarak kullanılmakta; İstanbul’daki Ermeniler ile birlikte, Taşköprü ve Boyabat’taki Ermeniler Çingene

¹¹⁸ Halliday, **a.g.m.**, s.5-7. Türkiye Çingeneleri üzerine araştırma yapan ve bu araştırma sonuçlarını da Kültür Bakanlığı vasıtasıyla bir kitap haline getiren Ali Rafet Özkan, yurtiçinde ve yurtdışında Türkiye Çingeneleri üzerine yapılan araştırma ve incelemelere ulaşamadığı gibi, maalesef bu çalışmadan da haberdar olmadığı gözlenmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. W. R. Halliday, “The Gypsies of Turkey”, Chapter I in his **Folklore Studies Ancient and Modern**, London 1924.

¹¹⁹ Poşalar üzerine yüksek lisans tezi hazırlamış bulunan Abdullah Korkmaz, Poşalar ile Çingenelerin bilimsel olarak aynı şeye tekabül edip etmediği henüz netlik kazanmamış iken, bunları Çingeneler olarak tanımlamakta ve Çingenelerin pederşâhî bir aile yapısına sahip olduğunu söyleyerek yanılmıştır. Oysa ki, Çingeneler üzerine yapılan araştırmalar sonucunda pederşâhî bir aile yapısına sahip olmayıp, maderşâhî bir aile yapısına sahiptirler. Bu çalışmadan Poşaların sosyal ve kültürel anlamda bir boşluğu doldurması beklenirken, bilimsel anlamda bu ihtiyaca cevap verememiştir. Bu konuyla alakalı olarak daha geniş bilgi için bkz. Abdullah Korkmaz, **Poşaların Sosyal ve Kültürel Yapısı**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1985, s.36. Poşaların etnolojik ve sosyolojik olarak incelenmesi konusunda bkz. Esat Uras; “Poşalar: Elekçi Çingeneler Hakkında Etnografik ve Sosyolojik Bir Etüd”, **Çığır Millî Kültür Dergisi**, Yıl:15, sayı:176, Ankara:Temmuz 1947, s.99-103; Yıl:15, sayı:177, Ankara:Ağustos 1947, s.115-117; Yıl:15, sayı:178, Ankara:Eylül 1947, s.131-132; Yıl:15, sayı:179, Ankara:Ekim 1947, s.147-149; Yıl:15, sayı:180, Ankara:Kasım 1947, s.163-165; Sarkis Seropyan, “Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri:Hay-Poşalar”, **Tarih ve Toplum**, XXXIV/202 (Ekim 2000), s.21-25.

¹²⁰ Gökbilgin, **a.g.m.**, 422.

¹²¹ Abdullah Korkmaz, **Poşaların Sosyal ve Kültürel Yapısı**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1985, s.36.

olmadıkları halde Poşa olarak tanımlanmaktadırlar¹²². Poşa tabirinin Çingene anlamında kullanımına bakılırsa, daha çok Ermenilerin meskûn olduğu mahallerde Çingenelere Poşa veya Boşa adının verildiği gözlenir.

En erken tarihlerde bile Türkiye'nin Avrupa yakasındaki şehirlerinde Çingenelerin önemli bir yekûn teşkil ettiği bilinmektedir. Clarke, Bulgar Demirci Çingenelerinin çok geniş Çingene kamplarını gördüğünü söylemektedir. Türkiye'deki göçebe Çingenelerin büyük bir çoğunluğu çadırlarda ikamet etmekte; bohçalarını ve diğer eşyalarını hayvanlar üzerinde taşımaktadırlar. Bazı Çingeneler çadırlarda yaşadıkları gibi bazıları da kulübe ve barakalarda hayatlarını idâme ettirmekte olup, Bosna'daki Müslüman Çingeneler karavanlarla iptidai bir şekilde taşınmaktadırlar¹²³.

Yerleşik ve göçebe Çingenelerin dışında Batı Anadolu, Akdeniz ve ülkenin diğer bölgelerinde bulunan ve Çingenelerle akrabalıkları tam olarak aydınlığa kavuşmamış bulunan Abdallar ise, her iki grup tarafından da kabul edilmemektedir¹²⁴.

Çingeneler, çoğunlukla kabileler halinde ve göçebe hayatı yaşarlar. Her kabilenin mutlak bir hâkimi olan bir de başkanı vardır. Çingene çergesi denilen çadırda göçebe olarak hayat süren Çingeneler, bulundukları memleketin ve birlikte yaşadıkları toplumun dil, din ve âdetlerine kolaylıkla uyum sağladıkları gibi kendilerine mahsus vasıflarını her yerde muhafaza etmişlerdir¹²⁵. Böylece, geleneksel kültürlerini bir yaşam felsefesine dönüştüren Çingeneler, bu yaşam felsefelerini sürdürmekten geri kalmamışlardır. Dünyanın birçok yerinde aynı yaşamı devam ettiren Çingenelerin en belirgin özellikleri özgür ve bağımsız olarak, geleceğe yönelik kaygılardan uzak, yarına ait kaygısı bulunmayan ve gününü gün eden insanlar şeklinde düşünülebilir¹²⁶.

Kabile reisleri olarak adlandırılan voyvodalar topluluğun önde gelen aileleri arasından ömür boyu görev yapmak üzere seçilmekte ve bu makam babadan oğula

¹²² Peter Alford Andrews; **Türkiye'de Etnik Gruplar**, (Türkçesi: Mustafa Küpüşoğlu) İstanbul 1992, s.197-198.

¹²³ Halliday, **a.g.m.**, s.9-10.

¹²⁴ Duygulu, **a.g.m.**, 514.

¹²⁵ İsmail Haşim Altınöz, "Osmanlı Toplumunda Çingeneler", **Tarih ve Toplum**, XXIII/137, (Mayıs 1995), s.23

¹²⁶ Duygulu, **a.g.m.**, 514.

geçmemektedir. Voyvodanın başlıca görevleri arasında bütün topluluk adına mâlî işleri yürütmekle birlikte, göçün nasıl yapılacağını güzergahları belirlemek ve yerel belediye yetkilileriyle görüşmelerde Çingenelerin sözcülüğünü üstlenmek şeklinde sıralanmaktadır¹²⁷.

Çingeneler, toplum tarafından -müzisyen'ler hariç- genellikle basit ve dağınık kıyafetleriyle tanınırlar. Aynı zamanda yaptıkları işlerin de zaten bu meyânda temiz giyinmelerine imkân vermediği anlaşılr. Erkeklerin kıyafetleri kadınlara göre daha sade ve gösterişsiz olmasına rağmen, kadınların kıyafetlerinde canlı, göz alıcı renkler göze çarpar.

Çingenelerin hemen her yerde uzaktan yakından müzik ile alakaları vardır. Aralarında çalıp oynadıkları gibi, bunu kendilerine meslek edinen Çingenelere de rastlanır. Hatta bugün Türkiye'de ses ve film sanatçılarının birçoğu Çingene asıllıdır. İspanyol Çingeneleri güzel dans edip oynamakta, Balkan Çingeneleri ise; çok güzel keman çalmaktadırlar¹²⁸. Davul ve Zurna çalarak oynayan ikili çalgıcı oyununu, Çingenelerin Hindistan'dan getirdikleri tahmin edilmektedir¹²⁹.

Çingene erkekleri genellikle at cambazı, arabacı, kalaycı, bakırcı, sepetçi, kerpiç dökücülüğü, ayı oynatıcılığı, maşa ve kürek satıcılığı yaptıkları gibi; kadınları ise, fal bakar, kırlardan ilaç yapılacak çiçek ve otları toplayarak, bayramlarda varlıklı ailelerin evlerinin kapılarını çalarak kurban eti, şeker, tatlı ve bayram çöreği dilenmeyi âdet edinmişlerdir¹³⁰. Hristiyan köylerinde yaşamakta olan Çingenelerin Yortu günlerinde kiliseye gidişleri ve evleri dolaşmaları aynı minval üzere değerlendirilebilir¹³¹.

“Çingene ailelerinin geçimleri, çok ilkel istihsal vasıtalarıyla icra olunan örs demirciliği, kalburculuk, tarakçılık ve kalaycılık gibi nesilden nesile devam eden mesleklerdir. Yoksullukları ve hakirlikleri nedeniyle, ekseriyâ, dilenmekten utanç duymazlar ve fırsat buldukça yankesicilik ve تنها yerlerde yol kesicilik etmekten de

¹²⁷ “Çingeneler”, *Ana Britannica*, VI, 475.

¹²⁸ Altınöz, *a.g.m.*, göst. yer.

¹²⁹ “Çingene Dili”, *Türk Ansiklopedisi*, XII, 54.

¹³⁰ “Çingeneler”, *Hayat Ansiklopedisi*, II, 828.

¹³¹ Şerifgil, *a.g.m.*, s.123.

çekinmezler. Beygir ve merkep hırsızlıkları ve küçük çocukları kaçırdıkları her ülkede rastlanan bilinen olaylardandır”¹³².

Gürültülü ve patırtılı ve aynı zamanda şenlikli toplantılar hakkında halk arasında *Çingene doğuşu*, *Çingene düğünü*, *Çingene derneği* ve *Çingene ölüsü* *çalgiyla kalkar* gibi tâbirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkçe’imizde, bunların dışında, vasıfsızlık ve değersizliği vurgulamak üzere *Çingene* sözcüğü ile tertiplenerek adlandırılmış diğer bazı deyimler de bulunmaktadır: *Çingene kebabı*, *Çingene kestânesi*, *Çingene palamudu*, *Çingene ahtapodu*, *Çingene borcu* ve *Çingene işi* gibi. Ayrıca, atasözü mertebesinde olan deyişler de vardır: *Şecaat arz ederken merd-i Kiptî sirkatin söyler-niş*¹³³.

Çingeneler hakkında kullanılan ilginç deyimler şu şekilde sıralanmaktadır:

- İşî çoğaldıkça şevki artan adamın hâli için: “*Çingene çoğaldıkça çeribaşı iftihar eder*”.
- Zarurî ihtiyaçlar durur iken lüks ve fantezi arama: “*Çingene evinde musandır*”.
- Kirâ evlerinde, binâlarında sık sık yapılan göç zarûretinin perişanlığını belirtmek için: “*Çingene çergesinden beter*”.
- Halk arasında aslında her biri önemsiz, ayrı ayrı ödenmesi kolay küçük miktarda, fakat dallı budaklı, pek yere, kimseye takılmış borçlarının tümüne verilen isim kullanılan bir tabir için: “*Çingene Borcu*”¹³⁴.
- Yoksulluğu yüzünden hor görülen bir yerde olmayacak bir şey aramanın yersizliğini anlatmak için söylenen bir tabir için: “*Çingene Çergisinde Musandır ne arar*”.
- Cimrice davranışlarda bulunanlara yönelik kullanılan bir tabir için: “*Çingeneleşmek*”.
- Çingene olma hâli, Çingenece davranış, cimrilik, arsızlık için: “*Çingenelik*”¹³⁵.

¹³² Şerifgil, a.g.m., s.120.

¹³³ Şerifgil, a.g.m., s.127.

¹³⁴ Reşat Ekrem Koçu, “Çingeneler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 4000.

¹³⁵ “Çingene”, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, II, 473.

- Ne yapıldığı belirsiz, karışık, herkesin kendi âleminde olduğu durumlar için söylenen bir tabir için: “Çingene Çalar, Kürt Oynar”.

Pis ve bakımsız, karışık ve dağınık yerler için: “Çingene Çergisi”¹³⁶.

Türkiye Çingeneleleri üzerine bir araştırma yapan Halliday, Çingeneleleri kapsayan 43 tane atasözü gibi deyimler fark ettiğini belirtmektedir. Bunların bir özetini araştırmasının sonucunda sunan yazar, Çingenelere halkın bakış açısının olumsuz olduğunu belirterek, yoksulluk, israf ve namertlik atasözlerinin vurguladığı nitelikleri saymaktadır¹³⁷:

- “Çingene de kül olur mu?” önemsiz bir çok şekilde tekrarlanan ve Çingenenin aşırı yoksul, evsiz ve kalpsiz durumunu imâ eden bir temadır.
- “Çingeneyi yoğurt mayası veya bira mayasına göndermek” vahşi bir kazı kovalamanın üzerinde bir girişimdir.
- “Çingenenin barakasında Çin dolabı arama” Türk atasözüyle benzer özellik taşır.
- “Pamuğunu yakan Çingene kadın mutsuz” anlamına Çingene kadının pamuk kullanmamasından çıkarır.
- “Çingenenin barakası kadar fazla yüklü ev” en önemli eşyalara bile sahip olmayanlar için alaylı bir şekilde kullanılır.
- “Çingenenin evi yanar, kendi davul çalar” kaybedecek bir şeyi olmayanların kadere karşı kayıtsızlığını dile getirir.
- “Çingene düğünü” gürültülü ve yakışksız şenlikler veya gösterişli ama kaba konukseverlikler için kullanılır. Bu aynı zamanda hiçbir masraftan kaçınmayan ve aslında kendini kötüleyen ev sahibi tarafından “Her ne kadar bizim gibi fakir insanların ancak buna gücü yetiyorsa da, bu çok büyük bir eğlence değildi” şeklinde ifade edilir.
- “Çingene reçelini dolabın dışına koyarsa uyuyamaz” ve “Balı olan Çingene ondan zevk almak için boş zamanı beklemez”. Fakirin ağaçtan düşen bir meyve gibi

¹³⁶ “Çingene”, Meydan Larousse, III, 264-265.

¹³⁷ Halliday, a.g.m., s.45-47.

beklenmedik bir şey aldığı zaman, onu zevk almak için çok hızlı ve bir defada tüketen ve gelecek için kenarlara bir şey koymayan ahlakını anlatan iki atasözü gibi deyiştir.

- “Çingene kılıklı” ifadesi, çok kabaca giyinmiş bir kadını tanımlamaktadır.
- Kötü davranışlar açığa çıkar ve kötü adam doğasını değiştiremez ifadesine istinâden; “Çingenenin bahçesinde güzel kokulu ağaç çiçeğin içindedir; çiçeği olsun veya olmasın Çingene pis kokuludur”.
- “Çingeneden papaz olmaz, olsa bile hayır duası yapamaz”. “Eğer bir Çingene papaz olmuşsa elini öpme, ne kadar kutsal olursa olsun Çingene kokuludur”.
- Çok yaygın olan ve aynı zamanda bugün hâlâ Arnavutlukta kullanılan atasözü, kral olmak için seçilmiş bir Çingenenin hikayesini anlatır. İnsanlar ona kral tacını giydirecekleri zaman o çevresine bakındı ve haykırdı: “Mangal kömürü yapmak için ne mükemmel ağaçlar” veya “Bir insan onlarla ne güzel kalbur yapar”. Bu olaydan sonra halk insanın bulunduğu konumun değişmesinin karakterini değiştirmeyeceğini anlar ve “Çingeneyi saraya koymuşlar, barakasını özlemiş” benzer bir davranış vurgular.
- Çingenelerin dövüş yapmaktan gurur duyduğu düşünülür. “Çingene davul taşıyamaz”. Savaştan kaçan bir Çingene tarafından söylenen bahanedir.
- “Çingene kendi çalar, kendi bağırır” kendini rencide olmuş gören bir saldırgan tarafından söylenmiştir.

Azerbaycan Çingenelerinde meşhur atasözlerinden bazıları şunlardır¹³⁸:

- *Soruşa soruşa İstanbul'a gitmek.* Bu atasözü Çingenelerin göç felsefesini teşkil eder ve sora sora Çin'e bile gideceklerini gösterir.
- *Falcıya giden dua verer, hekime gitsen deva verer.*
- *Karaçi karaçiye öpüş vermez.*
- *Karaçi'nin beyi de karaçidir.*

¹³⁸ Efkarı, a.g.e., s.7.

Çingeneler, yaşayışları ve farklı özellikleriyle de edebiyatımızda yerlerini almışlardır¹³⁹. Ayrıca, bu Çingene topluluklarının değişik karakter ve yapıda bulunmalarından dolayı halk arasında bazı deyimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mesela; Yahudi'den pehlivan, Çingene'den çoban olmaz.

Çingene çalar, Kürt oynar.

Çingene düğünü, Çingene çorbası, Çingene borcu vs. gibi¹⁴⁰.

XIX. yüzyıl Osmanlı Çingeneleri üzerine bir çalışma yapan Paspati Yunanlıların Çingenelerle pek nâdir evlendiklerini, Çingenelerin çocuklarını okula göndermediklerini ve onların büyük festivaller dışında kiliseyi görmediklerini belirtmektedir. Onlar, bu dönemde ne avcılık ne de hırsızlık yapmadıkları gibi, genellikle uzun çalışma ve yürüyüşe de dayanamadıklarını, Sofya, Silistre, Samakov, Tırnova ve Ruscuk şehrindeki çok büyük yekûn teşkil eden Çingene kadınlarının saf Çingene ırkının kanını taşıdığını düşünmektedir. Ayrıca, Hristiyan Çingenelerin kesinlikle Müslümanların içine karışmayacağını ve onlarla İslâm hukuku çerçevesinde evlenmeleri yasaklandığına dikkat çekmektedir. Son olarak Edirne'ye yakın bir kasaba olan Kızanlık'ta Çingene kadınların, buradaki kadınlar hamamında hizmetçi olarak çalıştıkları vurgulanmaktadır. Tüm Rumeli'deki Çingeneler, Makedonya ve Teselya'da 23 Nisan'da müzikle dans ederek George's gününü kutlamaktadırlar¹⁴¹.

Çocuksuz evlilikler enderdir ve boşanma ile neticelenebilir; kısır bir kadın her yolu deneyerek doğurganlık kazanmaya çalışır, çünkü aksi takdirde kendisine

¹³⁹ **ÇİNGENE BİZZAT BAHARDIR**. “Çingene, insanın tabiata en yakın kalan güzel bir cinsidir. Zannedilir ki, bu tunç yüzlü ve fağfur dişli kır sakinleri, beşeri şekle istihâle etmiş bir takım yeşil ağaçlardır. Çingene bizzat bahardır. Çocukluğumda gördüğüm baharlardan bugün hatırimda kalan hayal; yeşil, kırmızı, sarı şalvarlar giymiş, şarkı söyleyen ve el çırpan bir alay genç ki içinde tahta zurna çalıp bu musikinin vahşi kahkahaları ardından müşâbih akisleriyle vadileri inim inilen gene bir Çingenedir”. AHMET HAŞİM. (Osman Cemal Kaygılı, **Çingeneler**, Ankara 1972, s.5.); Ahmet Haşim'in dışında Çingeneler edebiyatımızda oldukça geniş yer tutmaktadır. Bunlar arasında, Sait Faik Abasıyanık, **Mürüvvet**; Sabahattin Ali, **Değirmen**, aynı müellif, **Arap Hayri**; Kemal Bilbaşar, **Çingene Karmen**; Selahattin Enis Atabeyoğlu, **Çingeneler**; Hakkı Özkan, **Pembe** adlı hikayelerdir. Melih Cevdet Anday, **Raziye** (Roman). Son olarak Metin Kaçan'ın **Ağır Roman** (1989) adlı eseri İstanbul Çingenelerinin yaşamını başarıyla yansıtmaktadır. Ayrıca, Tahir Alangu da, **Dünyada ve Bizde Çingene Hikayeleri** (1957) adıyla bir antoloji yayımlamıştır.

¹⁴⁰ Koçu, a.g.m., 4000.

¹⁴¹ Alexander G. Paspati, “Turkish Gypsies”, J.G.L.S., Volume.I (July 1888-October 1889), Edinburgh 1889, s.3-5; Yazar, burada Rûmî 23 tarihinden bahsetmektedir. Tayyib Gökbilgin Paspati'ye dayanarak verdiği bilgide, Rûmî 23 Nisan'ın 6 Mayıs'a tesadüf ettiğini belirtmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Tayyib Gökbilgin, “Çingeneler”, İ.A., III, 426.

acınacak ve yabancılar ve kötü ruhlarla birlikte olduğunu düşünen kocası tarafından kendisine iyi davranılmayacağını anlayacaktır. Anne babaları kendilerini çok sevmelerine rağmen, çocuklar çok başıboş ve ilgisiz büyürler ve neredeyse sokağa çırılçıplak salınırlar. Kampa yakın yerlerde oynarlar ve acıttıklarında aynen ebeveynlerinden gördükleri gibi ya dilenir ya da çalarlar. Henüz çok ufakken aileleri tarafından ayak işlerinde kullanılırlar. Çok çabuk öğrenip taklit edebildiklerinden, bu çocuklar kısa sürede kendi ayakları üzerinde durup kendilerine bakabilirler. Wlislöck'i'nin ifadesine göre, sekiz yaşındaki bir Çingene çocuğu kendini savunmayı öğrenmek zorundadır. Bazı Çingene aşiretlerinde baba, çocuğuna biraz müzik veya bakır işlemeciliği vada farklı işler öğretir¹⁴².

Türkiye'deki göçebe Çingenelerinin büyük bir çoğunluğu çadırlarda yaşamakta ve hayvanlarla taşınmaktadırlar. Kuzeydoğu Bulgaristan'ını suçlu kabileleri çok iyi atlar besleyerek suçu işledikten sonra bu mekandan hızlı bir şekilde atlarıyla birlikte kaçmaktaydılar¹⁴³.

Göçebe Çingeneler kalburcu, elekçi, kalaycı veya tarakçı ismiyle anılmakla birlikte, Anadolu'nun bazı yerlerinde Poşalar veya Abdallar da denilmektedir. Bunlar, her yıl yaz mevsiminin başlamasıyla birlikte 5-10 çadırılık gruplar halinde, kendileri yaya olmak üzere, eşya ve çocuklarını da beygir ve merkeplere yüklemek suretiyle, dağ köylerine göç ederek, bu köylerin etrafındaki sahipsiz araziye konarak çadırlarını kurarlar. Temizliğe riayet etmeksizin yaşamlarını sürdürdükleri için, eskiden ölet diye adlandırılan klore ve tifo gibi bulaşıcı hastalıkların baş taşıyıcısı olarak bilinirler¹⁴⁴.

Reşat Ekrem Koçu, göçebe Çingenelerinin erkek meslekleri arasında demircilik, orakçılık, ayıcılık, at cambazlığını sayarken, kadınlarının ve kızlarının falcılık, mesire yeri çengiliği ve lavanta, ebegübeci, hindibaba gibi çiçeklerin satıcılığını saymaktadır. Bunların "çocuk hırsızı" olduklarını söylemekte, bihassa büyük şehirlerden özellikle İstanbul'dan çaldıkları küçük kız ve oğlan çocuklarını taşraya götürerek evlâdı olmayan ve çocuk isteyenlere mânevi evlâd olarak sattıklarını, böylece bunu meslek haline getirdiklerini belirtmektedir. Aynı zamanda

¹⁴² Wouter Van Wijk, *A Sociological Study of the Gypsies*, Leiden 1948, s.22.

¹⁴³ W. R. Halliday, "Some Notes upon the Gypsies of Turkey", *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3rd Ser., Volume.I, (1922), s.166.

¹⁴⁴ Şerifgil, *a.g.m.*, s.123-125.

idamla görevli cellâdların da yine bu göçebe Çingeneler arasından seçildiğini bildirmektedir. Oba Çingenelerinin mezarı olmadığı gibi, yolda veya konak yerinde ölenlerin bir çukur kazılarak buraya gömüldüğü, gömülen bu mezarın bir nişanı da olmadığı için kaybolup gittiğinden dolayıdır ki, İstanbul halk ağzında: “Çingene mezarı gibi yok olsun” diye bir bedduanın dolaşmasına sebebiyet vermiştir. Aynı yazar göçebeleri oba Çingeneleri olarak tanımlamakta, bunların giysileri hakkında şu bilgileri vermektedir¹⁴⁵:

“Erkekleri; en kaba kumaşlardan potur giyer, kuşak sarar, bir basma mintan üstüne poturun üstüne poturun kumaşından çebken giyer; başda ya yağlı ve püskülsüz bir fese, yahud bir keçe külâha yemeni dolar, sarar, kadınları, kızları da basma şalvar ve entâri giyerek, entâri eteğini şalvar içine sokar, başlarına da bir yemeni atarlardı; bu yemeni baş örtüsünü tesettür kasdı ile değil, Kıbtî Müslim tanındıkları için usûlen kullanırlardı”.

Henriette Asséo, Göçebe Çingenelerin neredeyse hepsinin Müsluman, yerleşiklerin ise, Hristiyan olduğunu belirtmekte; bunların birbirleriyle az görüştiklerini, duruma göre din değiştirdikleri bildirmektedir¹⁴⁶.

Çingenelerin kışlak ve yazlıkları bulunmakta olup, kışlakta Nisan’a doğru ayrılır ve yayladan da Ekim ortasında dönmektedirler. Kışlakları hemen hemen aynı yerde bulunmakta, köylerin hâricinde bulunan boş arazilere ve su başındaki yerlere çadırlarını kurmaktadır¹⁴⁷.

Göçebe Çingeneler de, diğerleri gibi, demiri örs üzerinde döverek maşa, saç ayağı, çakmak ve mih gibi nesneler imâl etmektedirler. Onların ekonomisinde ayrıca kalbur, elek, saç tarağı, iğ ve ağırşak imâlâtı ile bakır kapları kalaylamak işçiliği de yer almaktadır. Saç taraklarını, büyük baş hayvan boynuzlarından elde ettiklerinden bu imâlât için kullandıkları istihsal vâsıtası, sert ağaçtan yapılmış ve her gittikleri yere kolayca taşınabilen basit bir mengeneden ibaret olup, iğ ve ağırşakların ham maddesi ise, ağaçtır. Bunların imâlinde kullandıkları çark da yine ağaçtan yapılmış olup, bir sırim vasıtasıyla el kuvvetiyle çalıştırılmaktadır. İğ ve ağırşaklara, bunların mihverleri merkez olmak üzere, renkli süsler halinde sıraladıkları dairevî çizgileri,

¹⁴⁵ Koçu, a.g.m., 3986-3999.

¹⁴⁶ Asséo, a.g.e., s.75.

¹⁴⁷ Gökbilgin, a.g.m., s.422.

doğrudan doğruya renkli çayır otlarını kalem gibi kullanarak çok basit bir teknikle çizdikleri görülmektedir¹⁴⁸. Bugün ise; çelik tencere parlaticılığı yapmaktadırlar.

Göçebe Çingenelerin kültürsüz ve yaşayışlarının ibtidâi olmasına rağmen aile ekonomisinde erkek ile kadın arasında bir iş bölümünün olduğu görülür. Bu ekonominin imalatçısı erkek, pazarlayıcısı da kadındır. Çingene erkeği gününü çadırında imalatla geçirirken, Çingene kadını da mevcut mamûlleri satmaktadır¹⁴⁹.

Göçebe Çingenelerin bazen âniden sopalarla birbirlerine girerek kadınlı erkekli kıyasıya dövüştükleri ve bu esnada birkaç çadırın bile yıkıldığı görülür. Ancak, bir yaz fırtınası gibi beliren bu elektrikli hava uzun sürmez. Öyle ki, akabinde, birkaç lira mukabilinde hemen çalgılarını çalarak güle oynaya göbek atıp şenlendikleri görülür. Aynı şekilde onları, durup dururken, birkaç lira mukâbilinde kavgaya tutuşturmak ta mümkündür¹⁵⁰.

Oba Çingenelerinin Türkiye nüfusuna kaydı; modern anlamda nüfus kayıtları yani nüfus cüzdanı verilmesi hicrî 1341, milâdî 1923 yılında yapılmıştır¹⁵¹.

Göçebeliği sürdüren Çingenelerin azalmasına rağmen, göçebelik Çingenelerin temel özelliği olarak kalmıştır. Çingeneleri dünyanın birçok yerinde yerleşik hayata geçirmek amacıyla bir dizi önlemler alındıysa da pek başarılı olunamadığı, bunların gelişen ulaşım ağına ve vasıtalarına uygun araçlarla eskisine benzer bir göçebeliği sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Yerleşik Çingeneler ise, köy ve kasabaların kenarında sahipsiz ve boş olarak bırakılan arazilere birer gece kondu yaparak buralarda ikamet ederler. Halk arasında bu yerleşim birimleri Çingene/abdâl mahallesi olarak adlandırılmaktadır. Genellikle çitlerden yapılmış birer veya ikişer odadan ibaret olan ve bazılarında sundurma da bulunan bu evler içten ve dıştan çamurla sıvalıdır. İç tarafları badanalı olanlara

¹⁴⁸ Şerifgil, **a.g.m.**, s.125-126; Ali Rafet Özkan, yukarıdaki metinde yer alan bilgiyi Cengiz Orhonlu'nun, "Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara 1976, XV/1-2, s.269-288. adlı makalesinden aldığı referans göstererek yanılmıştır. Orhonlu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân siyasetinde aşiretlerin yerleştirilmesini anlattığı bu makalesinde Çingenelere değinilmemiştir. Ayrıca, Orhonlu'nun makalesi yukarıda adı geçen derginin 269-288 sayfaları arasında yer alırken, Özkan, bu makale referansını s.67 olarak göstermek suretiyle bir kez daha yanlış referans vermiştir. Bu yanlış için bkz. Özkan, **a.g.e.**, s.85-86.

¹⁴⁹ Şerifgil, **a.g.m.**, s.126.

¹⁵⁰ Şerifgil, **a.g.m.**, s.127.

¹⁵¹ Koçu, **a.g.m.**, 4000; Türkiye Çingeneleri üzerine bir çalışma yapmış bulunan Ali Rafet Özkan, bu konuya temas etmemiştir. Bkz. Ali Rafet Özkan, **Türkiye Çingeneleri**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000.

rastlanıldığı gibi, genelde evlerin dış cepheleri sıvasızdır. Bu evlere bitişik olarak, merkep veya beygirleri için birer de barınak bulunur¹⁵². Toplum içerisinde yaşayan Çingeneler, halk inanışlarının ve âdetlerinin yayılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Yerleşik düzene geçtikleri yörelerde XX. yüzyılın ikinci yarısında köylüler arasında kaybolmaya yüz tutan âdetlerin ve geleneklerin koruyucuları olmuşlardır¹⁵³.

Yerleşik Çingeneler daha önceleri at arabalarıyla göç ederken, artık bugün ekonomik durumları daha iyi olduğundan bölgelerine göre, motosiklet, taksi veya minibüsle göç etmektedirler. Yine de ülkenin geri kalmış bölgelerinde at arabasıyla seyahat eden Çingenelere rastlanılmaktadır. Kahramanmaraş bölgesinde yaşayan ve abdal adıyla anılan topluluğun erkekleri düğünlerde davul zurna çalarak çalgıcılık yaparak kazançlarını temin ettikleri gibi aynı zamanda bu erkekler kendilerine has keskin küçük Hartlap bıçağı adını verdikleri çakırla ile de Müslüman ailelerin erkek çocuklarını sünnet etmek suretiyle geçimlerini sağlamaktadırlar. Hatta halk arasında öylesine bir yaygın kanaat hâsıl olmuştur ki, evde huysuzluk yapan çocuklara anneleri, “seni abdal amcaya veririm” ifadesi kullanarak çocukların huysuzluk ve yaramazlıklarını önlemeye çalışmaktadırlar.

Yerleşik Çingenelerin göçebelere nispetle daha düzgün bir hayatları vardır. Bazı büyük şehirlerin, özellikle İstanbul’un yakınlarında mahalleler kurmuşlardır. İstanbul’da sur diplerinde, Sulukule, Ayvansaray, Lonca, Kasımpaşa’nın Karaman mahallesinde, Beyoğlu Yenişehir’in Sazlıdere semtinde, Üsküdar’da Selamsız, Büyükdere Çayır semti gibi yerlerde yerleşmişlerdir. Bunlar derme-çatma evlerde oturup, dilleri İstanbul ağzına yakındır. Ama, yine de konuşmalarından Çingene oldukları anlaşılır. Erkekleri şehir kılıfına uygun giyinmeye çalışırlar. Kadınları ise; fal bakar, düğünlerde tef, keman, dümbelek çalarak çifte telli oynarlar. Erkekleri

¹⁵² Şerifgil, **a.g.m.**, s.120. Çağımızda Çingenelerin de teknolojik imkânlardan yararlandığı görülmektedir. Daha önceleri ulaşım/taşıma vasıtaları olarak at ve merkep kullanılırken, bugün bunların yerini motosiklet, taksi, kamyonet ve minibüs almıştır.

¹⁵³ Mesela:Türkiye’de Kurtuluş Savaşı sırasında güney cephesinde (K.Maraş’ta), bu bölgenin artık Fransızlara âit olduğunu ve eğlenmek için davulunu çalmasını söyleyen Fransız komutanına Abdal Halil Ağa isimindeki davulcunun verdiği cevap takdire şayandır: “*Ağam bu konu vatan, millet ve nâmus meselesidir. Üç-beş kuruş para karşılığında birkaç Fransız zibidisinin zevki için Maraş halkına ihanet edemem*” diyerek kendisine yapılan bu teklifi reddetmiş, millî ve mânevi duyguların muhafazasında önemli bir rol oynamıştır. Abdal Halil Ağa’nın bu mertçe tutumu halk arasında anıla gelmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İsmail Haşim Altınöz, “Osmanlı Toplumunda Çingeneler”, **Tarih ve Toplum**, XXIII/137, (Mayıs 1995), s.29.

zurnacılık, çifte nâracılık, kemancılık, sandalye hasırı örmek, ilk sıralar asılmaya mahkûm olanların iplerini çekmek gibi işlerle uğraşırlardı. Ayrıca, birçok bölgelerde Çingene erkekleri ramazanlarda davul çalarak halkı sahura kaldırırlardı¹⁵⁴.

Yerleşik Çingenelerde görülebilen en vasıflı meslek dalı olarak demircilik karşınıza çıkmaktadır. Demirci Çingene ailesinin istihşâl vasıtaları, kürük, örs, çekic ve tokmak'tan ibarettir. Bunlar meyânında, sıcak demiri tutmak için birkaç maşa ve işlenen demire su vermek üzere ağaçtan oyulmuş ve iç su dolu bir de tekne vardır. Ayrıca, ateşin içinde ısıtılmakta olan demire ara sırada serpmek üzere bir miktar da kum (silikon) bulunur ki; oksitlenmeyi önleyen bu madde, demiri çelikleştirir. Özellikle köylerden çiftçi halkın ihtiyacını karşılamak için gerekli olan aletler Çingeneler tarafından imal edilir. Bunlar, balta, nacak, tahra, keser, çapa, kürek, burgu, çengel, taş yontma kalemi, saç ayağı, maşa, nal, mih, poyra ve reze gibi aletlerdir¹⁵⁵.

Reşat Ekrem Koçu yerleşik Çingeneleri “Şehir Çingeneleri” olarak tanımlamakta ve bunların sâzendelik, hânendelik, çengilik, köçeklik, kundura boyacılığı, hamallık ve nâdir olarak ta yetişkin delikanlılarının hamam tellâklığı yaptığını belirtmektedir¹⁵⁶.

Çingeneler, her ne kadar yerleşik hayata geçmiş gibi görünseler de bunların büyük bir çoğunluğu iâşelerini temin etmek maksadıyla uzun mesafeler kat etmek zorunda kalmaktadırlar. Böylece, göçebelikle-yerleşiklik arasında bir yaşam biçimini devam ettirmektedirler. Bunların konutları ise, şehir dışındaki barakalarda, sağdan soldan topladıkları saz kulübelerden veya paslı saçlardan oluşan teneke kulübelerdir¹⁵⁷.

Yerleşik Çingenelerin dilleri, içinde yaşadıkları milletlerin veya halkların etkilendikleri için zayıflamıştır. Bunun nedeni ise, temas halinde bulundukları büyük bir çoğunluğun içerisinde azınlık konumunda bulunmaları ve kültürsüz bir yaşama sahip olmalarıdır¹⁵⁸.

¹⁵⁴ İsmail Altınöz, “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, **Türkler**, X, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara : Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.425.

¹⁵⁵ Şerifgil, **a.g.m.**, s.122.

¹⁵⁶ Koçu, **a.g.m.**, s.3986.

¹⁵⁷ Martinez, **a.g.e.**, s.57-63.

¹⁵⁸ Şerifgil, **a.g.m.**, s.126.

Théodore Valério Kırım Savaşı esnasında “Ömer Paşa” adlı bir komutanın Türk ordusunda görev yaptığı bir sırada etnografik bir betimleme yaparak, Kırım’da yaşayan yerleşik Çingenelerin mağaralarda maden işçiliği ve altın arayıcılığı yaptıklarını söylemektedir¹⁵⁹.

B. Gelenek ve Görenekleri

Bütün Çingeneler lisan, beden yapısı, ahlâk ve âdet ile birlikte yaşayış bakımından da birbirine benzemektedirler. Göçebe Çingeneler bir nevi maderşâhî aile yapısına sahip iken, evlenen Çingene erkeği, kız tarafının mensup olduğu kabileye girmekte, bu Çingene erkeğinden doğan çocuk ise; o kabilenin malı sayılmaktadır. Erkek kadından, çadır, çadır eşyası, araba, at vs. gibi “*drahoma*” (çeyiz) ister. Kabilenin en ihtiyar kadını ise, Çingene adetlerinin korunması konusunda herkese nasihatlerde bulunur. Bir Çingene için en büyük ceza, kabilesinden tard edilmesidir¹⁶⁰.

Azerbaycan Çingeneleri arasında evlenme merasiminin en çekici tarafı şudur ki; “kızı evlenmeden önce, erkek bir çuvalın içine sokar ve başını kapatır. Daha sonra eline bir iğne alıp kızın vücuduna batırır ve sorar. “Benim meşakkatime dayanacak mısın?” “güçlükler ne olursa olsun bana bakacak mısın?” gelin “evet” derse erkek onunla evlenir. Bundan dolayı aralarında boşanma olmaz”¹⁶¹.

Klasik bir Çingene ailesi, karı-koca ve evlenmemiş çocuklar ile birlikte en azından evli bir oğul ve onun karısı ve çocuklarından oluşmaktadır. Yeni evlenen çift gelinin aile kurallarını öğreninceye kadar koca ailesinin yanında kalmaktadır. Çingene evliliğinin temel bir özelliği de kızın aile tarafına damadın ailesi tarafından ödenen başlık parasıdır¹⁶². Çingenelerde kız kaçırma hadisesi sık rastlanan bir durum olmakta ve kızı kaçıran kişinin yakalanması halinde, kaçıran taraftan başlık parası adı altında bir ücret talep edilmektedir¹⁶³.

Çingeneler geleneklerine ve göreneklerine çok bağlı bir kavimdir. Gittikleri her yerde geleneklerini muhafaza etmişlerdir. Birçok ülkede çok çeşitli şiddetlere

¹⁵⁹ Asséo, a.g.e., s.75.

¹⁶⁰ Gökbilgin, a.g.m., s.422.

¹⁶¹ Efkarı, a.g.e., s.6.

¹⁶² “Çingeneler”, *Ana Britannica*, VI, 475.

¹⁶³ Özkan, a.g.e., s.90.

maruz kaldıkları halde yine geleneklerinden taviz vermemişlerdir. Çingeneleri yerleştirmeye ve özümlemeye yönelik resmî kararlara rağmen, onların esas yapısını teşkil eden göçebelik devam etmiştir¹⁶⁴.

Çingenelerin kapalı yapılarını muhafaza etmelerine rağmen genellikle yerleşik Çingeneler dünyadaki meydana gelen teknolojik gelişmelerden etkilenmişlerdir. Yolculuk artık hayvanlarla değil, araba, kamyon ya da bir treylere bağlı olarak karavanlarla yapılmaktadır. Hayvan ticaretinin yerini kullanılmış araba ve kamyon ticareti almıştır. Paslanmaz çelik kap ve tava üretiminin artmasıyla kalaycılık mesleğinden olan Çingenelerin bir bölümü kentlerde oto ve makine tamircisi olarak iş bulmuşlardır. Gezgin sirkler Lunaparklar, hayvan terbiyecisi ve bakıcısı, bâyii ve falcı olarak çalışan Çingeneler için yeni iş imkanları sağlanmıştır. Tabi bu saydıklarımızın büyük çoğunluğu Avrupalı Çingeneler için geçerlidir. Türkiye’de hâlâ daha ibtidâî yaşayışlarını devam ettirmektedirler¹⁶⁵.

Çingeneler arasında evlilik yaşı Orta Avrupa kökenli topluluklarda 20 yaş olduğu halde, Latin ya da Müslüman ülkelerde bu yaş sınırı daha aşağı inmekte ve kızlar nâdiren 11 yaşında ama çoğunlukla 13 yaşından sonra, erkek çocuklar ise, 14 yada 15 yaşlarında evlenmektedirler¹⁶⁶.

Çingeneler göçebe bir topluluk olmalarına rağmen kendi inanç ve geleneklerini günümüze kadar muhafaza etmişlerdir. Bunun temel nedenlerinden bir tanesi “*endogamik*” (grup içi evlilik) dediğimiz evlilik ile birlikte, göçebelik sayesinde olmuştur¹⁶⁷. Grup içi evlilikte Çingenelerin gelenek ve göreneklerinin korunmasında en büyük etken olmaktadır. Çünkü, grup dışından farklı kültür ve coğrafyadan birisiyle evlenilmesi sonucu bazı şeylerin değişeceği âşikârdır.

Çingenelerde gelenek ve göreneklerin korunması ve muhafazasında yaşlıların önemli bir fonksiyonu bulunmakta, içerisinde bulundukları topluluk tarafından büyük bir saygıyla karşılanmaktadır¹⁶⁸. Bugün Çingeneler arasında kabile reisi olarak çeribaşının geleneksel olarak bulunması, tarihten gelen bir adet olmasına rağmen, - her ne kadar Osmanlı döneminde çeribaşılar Çingeneler arasında seçilmemiş olsalar

¹⁶⁴ M. Tayyib Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livâları, Şehir ve Kasabaları”, *Belleten*, XX/78, Ankara 1956, s.248.

¹⁶⁵ “Çingeneler”, *Ana Britannica*, VI, 476.

¹⁶⁶ Martinez, *a.g.e.*, s.95.

¹⁶⁷ Özkan, *a.g.e.*, s.89.

¹⁶⁸ Özkan, *a.g.m.*, s.84.

bile- günümüzde güç, kudret ve iktidarın simgesi ve Çingenerin temsilcisi olması hasebiyle Çeribaşılık büyük önem arz etmektedir.

Çingenerler arasında beşik kертme hadisesine de rastlanmaktadır. Bu topluluk, kızlarını henüz dört-beş yaşında iken, altı-yedi yaşındaki bir erkek çocukla nişanlarlar ve buna “*Beşik kertiği*” adını verirler¹⁶⁹.

Çingenerlerde dinî ya da medenî tören zorunlu olmayıp, asıl önemli olan geleneksel Çingene töreninin ön plana çıkmasıdır¹⁷⁰. Çingenerler arasında birden fazla eşle evlenilmesinden dolayı çok çocuklu bir aile yapısına sahiptirler. Çok evliliğin serbest ve kolay olması, resmi nikahın yaygın olmayışı bu tür evliliği kolaylaştırdığı gibi, boşanmayı da daha rahat hale getirmektedir. Çingene düğünleri oldukça şatafatlı bir şekilde yapılmakta beyaz gelinlik giyen gelinliğin üzerine kırmızı güllü duvak örtülüyor ve gelinin beline kırmızı kuşak bağlanıyor. Gelinin bekâretini kırmızı gül temsil ederken, kırmızı renkler de şans ve başarının simgesi olarak anılıyor. Gelin ile damadın gerdeğe girmeleri neticesinde, kalabalık dağılmadan “*nişan*” adı verilen ve gelinin bâkire olduğunu gösteren “*kanlı bezi*” bekliyorlar. Damadın annesi, bu bezi kalabalığa göstermesi sonucunda, kızlarının bâkire çıktığını öğrenen kız tarafı çala oynaya kendi evlerinde dönmeleriyle düğün sona eriyor. Gelinin bâkire çıkmaması durumunda ise, kız ailesine iâde edilerek ya parası geri alınıyor yada damadın kabullenmesi durumunda, gelin baba evine gönderilmekten vazgeçiliyor. Avrupa ve Türkiye’deki Çingene gruplarında bir kızın geceyi başka bir erkekle geçirmesi durumunda artık onunla evlenmiş olduğuna kanaat getiriliyor¹⁷¹.

Manuşlarda rastlanan “*nişanlının kaçırılması*” adeti Endülüs ve Orta Avrupa Çingenerlerinde de görülmekte, bekâretin önemi daha çok Akdeniz yöresinde ve Müslüman toplumlarda ön plana çıkmaktadır. Zifaf gecesinden önce mendil ya da örtü sergilemeyle genç kızın bâkireliğinin kontrol edilmesi âdetine -bu bazen kızlığın bozulmasıyla da kanıtlanır- Güney Avrupa’nın İspanyol kültürü etkisindeki

¹⁶⁹ Bayrı, a.g.e., s.164.

¹⁷⁰ Asséo, a.g.e., s.118. (bu kitabın çevirisi yapılırken, çevirmen tarafından kitap isimleri de aynen Türkçe’ye çevirilerek Türkçe isimleriyle referans verilmiştir, böylece metodolojik olarak yanlış bir yöntem izlenmiştir. Çeviri metinlerde kitap eğer Türkçe’ye çevrilmemiş ise, okuyucuyu bilgilendirmek anlamında sadece kitabın Türkçe çevirisi köşeli parantez içerisinde verilir. Aksi takdirde kitap hangi dilde yayımlanmış ise, kitabın orijinal ismi aynen yazılır.)

¹⁷¹ Özkan, a.g.e., s.90-95.

Çingeneler ve Orta ve Doğu Avrupa'nın Türk kültürü etkisinde kalmış bölgelerindeki Çingeneler dışında başka topluluklarda rastlanılmamaktadır. Çingenelerde bekârete bu denli önem verilmesi Türk ya da Arap etkilerinin varlığını göstergesi olarak değerlendirilebilir¹⁷².

Çingenelerin diğer toplumlarla iç içe yaşamalarına rağmen, evlilik ilişkilerinde dışa kapalı bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı genetik özelliklerini koruyabilen ender kavimlerden birisidir¹⁷³.

Çingenelerin erkekleri birkaç kadınla evlenmelerine rağmen kadınlarda bu durum gözükmemektedir. Avrupa'da yaşayan Çingeneler apartman kapıcılığı, falcılık yapmaktadırlar¹⁷⁴. Ali Rafet Özkan, Türkiye'de bir Çingene gelin adayının fiyatı ile ilgili birtakım rakamlara da yer vermektedir¹⁷⁵. Avrupa'daki duruma bakacak olursak, normalde Çingeneler arasındaki evliliklerde damadın babası, gelinin babasına bir miktar başlık parası ödemekte ve bu başlık parası en yüksek 8000 dolar olabileceği gibi yaklaşık 2000 dolar düzeyinde de olabilmektedir. Günümüz Avrupası'nda Çingene erkeklerinin Çingene olmayan kızlarla evlenmesine de rastlanılmaktadır. Cohn, yapmış olduğu bir araştırmasında, Çingene damatların %6'sının Çingene olmayan kızlarla evlendiklerini belirtmektedir. Yazar, bu durumun Çingene erkeklerine daha çekici geldiğini belirtiyor ve böylece Çingene erkeklerinin başlık parası ödemekten kurtulduklarını söylüyor¹⁷⁶. Aynı durum günümüzde de geçerli olmaya başlamıştır. Daha önceleri Çingenelerden kız alış-verişinde bulunmayan toplum, son dönemlerde -özellikle Trakya'da- güzel Çingene kızlarını kendilerine gelin olarak almaktalar, ancak onlara pek kız vermedikleri gözlenmektedir. Avrupa'da son yüzyılda özellikle Çingenelerle yapılan yerli halkın

¹⁷² Martinez, **a.g.e.**, s.95-96. Çingenelerde bekâretin önemi, içerisinde bulundukları toplum yapısına göre değişmektedir. Aynı şekilde bekâret kontrolü ile ilgili yöntemler de toplumlara göre farklılık arz etmektedir. Mesela: Batıda evlilik esnasında bekâret kontrolü şu şekilde yapılmaktaydı: "*yaşlı bir kadın gelinin bekâretini kontrol eder ve sonucu, halka üstünde üç gül lekesi ya da beş yıldız lekesi bulunan (gruplara ve bölgelere değişir) bir mendil yardımıyla gösterir*". Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Henriette Asséo, **Çingeneler: Bir Avrupa Yazgısı**, Çev.Orçun Türkay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2004, s.118.

¹⁷³ Duygulu, **a.g.m.**, 514.

¹⁷⁴ Cohn, **a.g.e.**, s.31, 33.

¹⁷⁵ Özkan, **a.g.m.**, s.83. Yazar burada gelini alınıp satılan bir meta olarak kabul ederek bir fiyat biçmektedir. Bütün bu bilgiler, bilimsel ölçülere uygun olmayan özellikler olarak görülmelidir.

¹⁷⁶ Cohn, **a.g.e.**, s.49, 63, 70.

evlenmesi sonucu ortaya melez bir ırk çıkmıştır ki, burada saf Çingene ırkının varlığından söz etmek mümkün değildir.

Macar Çingeneleri arasında görülen evliyen zina eden kadınların dağlanması ve işaretlenmesi, yeniden evliliğe karşı yerinde bir tedbir oluşturmaktaydı. Dul kadınlar dul erkeklerle nazarın daha seyrek evlenirler, fakat bu durum erkeklerin genellikle eşlerinden daha genç ölmeleri keyfiyetine yorumlanmaktadır. Çingeneler arasında zengin ile fakir evlilikleri nâdiren yaşanır ve böylece sınıf ayrımı korunmuş olur. Üstelik aşirete yabancı olan birisiyle yapılan izdivaçlar genel bir hoşnutsuzlukla karşılanır. Eflak ve Boğdan'da, Çingeneler ile diğer yerli halklar arasında evlilik yapılması yaygın değildi. XIX. asrın ortalarına kadar, buralarda Çingeneler köle kabul edilir ve bir köle ile evlenen hür bir vatandaşın da köle olacağı kuralı bulunur. Yine de bu kuralın çok sınırlayıcı olmadığı, 1766 tarihinde Boğdan prensinin, Çingenelerle yapılan karma evlilikleri hükümsüz sayması ve yasaklaması için bir yasa çıkarmaya mecbur edilmesinden anlaşılmaktadır. Güneydoğu Balkanlar'daki Çingeneler arasında kur yapma, genellikle belirli bir rituelle gerçekleştirilir. Wliskoeki, şayet genç bir adam bir kıza aşık olursa, Pazar günleri giymekte olduğu iki kırmızı boyun atkısından birini alarak kıza hediye ettiğini yazmaktadır. Öbür kırmızı atkıyı ise, kendi çadırına, -aslında henüz genç olduğundan kendi çadırı yoktur- ve kızın çadırına yakında evleneceklerinin işareti olarak bağlar. Schwicker, söz kesme işleminin çok daha resmî bir biçimini aktararak, bir gencin bir kıza tutulması halinde arkadaşlarından birini kıza bakmak üzere vekil tayin ettiğini anlatmaktadır. Eğer bu arkadaş da kıızı beğenirse, aşık arkadaşına evliliği onayladığını duyurur. Bundan sonra her iki arkadaş beraberce gelin adayına giderek evlilik teklifini iletirler. Şayet kız "evet" derse, güvey kızın ailesinin rızasını almalı ve onlarla oturarak başlık parasını kararlaştırmalıdır. Tüm bu ayarlamalar yapıldıktan ve başlık parası ödendikten sonra güveye kıızı görme müsaadesi verilir. Güvey, ikinci ziyarette kıızı öptükten sonra bir gümüş sikke verir ki, bu sözün mühürlenmesi [nişana dönüşmesi] anlamına gelir. Bundan hemen sonra, kızın eğer gerçekten güveye aşıkta derhal başına takacağı bir başörtüsü takdim eder. Kızlar umumiyetle evlenecekleri adamın nasıl birisi olduğunu veya onun da kendilerine aşık olup olmadığını bulmak isterler. Bu amaca ulaşabilmek için büyücüler tarafından

hazırlanan aşk iksirleri ve sihirleri kullanırlar¹⁷⁷. Ayvansaray'daki bir Çingene çeyiz gösterisini izleyen Osman Ergin, önce hamam sefasından sonra sabaha karşı Çingene çeyiz töreninin başladığını belirtmekte, bu törende müzikli bir eğlence şeklinde eşyaların taşındığı, bu eşyaların taşınması esnasında kızın annesinin gösterişli bir şekilde sergilediği, daha sonra ise, eşyaların yeni evlenecek çiftlerin evine taşındığı ve burada yazar bir iki noktaya dikkat çekmektedir ki; bunların en önemlisi Çingenelerin gösteriş ve böbürlenmeye önem verdikleri, Çingenelerin şal'a bu kadar ehemmiyet vermesini ise, Çingenelerin Hint'ten, bilhassa Lahur ve Keşmir taraflarından gelmiş olduklarına dayandırmaktadır. Çingene çeyiz töreninin güneşle başlamasını ise, güneşe tapan eski Hint inancına bağlamaktadır¹⁷⁸.

Çingeneler bulundukları ülkenin dinini kolaylıkla fakat zâhiren kabul ederler. İsmen İslâm veya Hristiyan olurlar. Avrupa'da kilise, Çingeneleri hakikî Hristiyan yapmak için çok uğraşmışsa da, onlar kendi hüviyetlerini muhafaza ederek, zâhiren vaftizi kabûl etmiş ancak kendi dinî an'anelerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Müslüman olanları diğer Müslümanlar gibi camiye gider, hatta bazen kendi imamları dahi olurdu. Evliya Çelebi'ye göre; "*Kâfirler ile kızıl yumurta, Müslümanlar ile kurban bayramı ve Yahudiler ile kamış bayramları*" yapmaktaydılar. Aynı müellif bu taifenin bir mezheb kabul etmediklerinden dolayı cenaze namazlarının kılınmayıp Çingeneler için başka bir gûristan/mezarlık, kabristan yeri verildiğini ve bunların mürted olduklarından dolayı haraç alındığını söylemektedir¹⁷⁹. Osmanlı kaynaklarında bunların "*Kıptî-i Müslim*" adıyla anılmasının nedeni, birçoğunun eskiden beri Müslümanlığı kabul etmiş olduğunun bir göstergesi olarak sayılabilir. İstanbul'da yaşayan Çingenelerin büyük bir çoğunluğunun mezhep olarak Hanefiliği benimsediği belirtilirken, bir kısmının da Bektaşî olduğu söyleniyorsa da, henüz bu kanıyı doğrulayacak elimizde sağlam verilere sahip değiliz.

Reşat Ekrem Koçu, Çingenelerin inanç ve ahlâkî değerleri konusunda şu bilgileri vermektedir¹⁸⁰:

¹⁷⁷ Wijk, a.g.e., s.12-15.

¹⁷⁸ Osman Ergin, "Çingene Çehizi Gösterisi", *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl:10, Cilt:5, Sayı:118 (Mayıs 1959), s.1903-1905.

¹⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, İstanbul 1928, 95; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.37.

¹⁸⁰ Koçu, a.g.m., 3987.

“Onların ahlâkî değerleri hiçe saymaları, pervasızlık, yılışıklık, bir menfaat yolunda yapışkanlık, hatta hayâsızlık, müstehcen lafızlar ve küfür Çingenelerin alâmeti fârikası gibidir. Namus ve iffet meselesinde fazla asabiyetleri yoktur. Fakat, kendi aralarında zinâ ve livâta vak’alarına rastlanmaz. Kızlarını pek küçük (13-14), oğlanlarını (15-16) yaşlarında evlendirirler”¹⁸¹.

Çingenelerde hiçbir kavimde bulunmayan bir necâset olduğu kabul edilmiştir. Hristiyan ve Yahudi kızı ile evlenilmesine rağmen, Çingene kızı ile kesinlikle izdivaç edilemeyeceği ve bu necâsetinde onların belli bir dine sahip olmamalarından kaynaklandığı söylenmektedir. Ayrıca, Çingenelerin kestiği hayvan etinin yenmeyeceği ve şer’an murdar olacağı belirtilmektedir¹⁸².

Çingenelerin dini hakkında bilgi edinmek ve onların sosyal yaşamlarının araştırılması oldukça zor bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle Çingenelerin bulundukları memleketlerin dinini ve mezhebini kabul ettikleri bilinmektedir¹⁸³. Eski literatürlerde Çingenelerin inanç ve dinine ayrılmış olan bölümlerde, eskiden beri tekrar edilen şu düşünce yer almaktadır: Buna göre; “Çingenelerin herhangi bir dini yoktur ve olsa olsa misafir oldukları halkların dinine görünüşte uyum gösterirler. Bu tarihsel ve sosyal dinsel koşullar, Çingenelerin aşırı, hatta neredeyse tabu diyebileceğimiz bir dikkat ve ürkeklikle dışarıdan herhangi bir kimseye kendi toplumsal, düşünsel, özellikle de dinsel gelenekleri konusunda açılmaktan sakınmalarının önemli bir nedenini oluşturmaktadır. Çingenelerin bir yazı diline sahip olmadıkları hususunu da göz önünde bulundurursak, -ki bu Çingenelerin özbilincinde büyük rol oynayan ve neredeyse bütün kavimlerde değişik efsanevi tasarımlarda yer alan bir olgudur- eldeki kaynakların görece az ve sınırlı oluşuna daha fazla şaşmamak gerekir”¹⁸⁴. Çingenelerin dinsiz olmaları konusunda bilim adamları, misafir oldukları halkların kendilerine zulmetmesine ve bu nedenden ötürü kendilerine zorunlu olarak sağlam inançlı birer Hristiyan ya da Müslüman süsü vermelerine yol açtığını söylemektedirler. Zaten göçebe toplumlarda belirli bir dine mensup olursa bile bu topluluğun üyeleri göçebeliğin verdiği ibtidâilik, eğitim ve kültür seviyesinin düşük olması ayrıca, dinî bilgilerini alacakları herhangi bir kurumun olmaması ve buna bağlı olarak bu konuda kendi bilgilerini

¹⁸¹ Koçu, a.g.m., 3987.

¹⁸² Koçu, a.g.m., 3989-3990.

¹⁸³ Duygulu, a.g.m., 514.

¹⁸⁴ Berger, a.g.e., s.12-13.

tazeleyememeleri nedeniyle sosyal yaşamda dinin pek etkisi olmadığı söylenebilir. Çingenelerin kitabî bir dine mensup olmamaları da dinî açıdan belirli bir dine sahip olmadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Eğer Çingeneler kutsal din olarak kabul edilen (Hristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık) dinlerden herhangi birine mensup bulunmuş olsalardı gittikleri yerlerde bu din için sabit mabedler ve bu konuda kendilerini bilgilendirecekleri âlimlerden istifade edebilirlerdi. Bunlara ilâve olarak Çingenelerin yazılı bir kültürlerinin bulunmaması¹⁸⁵ da belirli bir dine mensup olmalarını veya bu dinî vecibelerini yerine getirmelerini engellemektedir.

Ali Rafet Özkan, Türkiye’de İslâm inancına sahip olan Çingenelerin, itikadî açıdan Alevî-Bektaşî ve Sünnî olmak üzere iki gruba ayrıldığını belirtmekte ve bu grupların böyle bir sınıflandırmaya tabi tutulmasında bunların Yörüklerle içli dışlı olmalarına bağlamaktadır. Özellikle göçer durumda olanların büyük bir çoğunluğunun Alevî-Bektaşî Müslüman, yerleşik durumda olanların ise, Sünnî Müslüman olarak bilindiğini belirtmektedir¹⁸⁶.

Fonseca, Çingenelerin dinlerine örnek teşkil etmesi bakımından Tevrat’ta Çingenelerle ilgili olarak geçen bir hükme yer vermektedir: “toprağı işlediğinizde o, bundan sonra size gücünü göstermeyecek, ürün vermeyecektir; siz de dünyada bir kaçak ve bir serseri olarak dolaşıp duracaksınız”. (Tekvin 4:2) Bu sözler, Çingenelerin toprağı işlemeye karşı ilgisizliklerinin bir açıklaması olarak sunulmuş, Bulgaristan’da anlatılan başka bir hikayeye göre ise; “Tanrı insanlara dinlerini dağıtırken Çingeneler de kendi dinlerini lahana yapraklarına yazmışlar, bu lahana yaprakları da çok geçmeden bir eşeğin akşam yemeği olmuştu”. Bunlara ilave olarak, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesinde sırasında kullanılan çivilerin Çingeneler tarafından

¹⁸⁵ Çingenelerin yazılı kültürlerinin bulunmaması konusunda; “*daha 50 yıl önce, Balkanlarda yaşayan halklar, Çingenelerin bir yazı dilinin olmayışını, uğradıkları lanet’in bir sonucu olarak görmekteydiler: Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesinde kullanılan çivileri imal ettikleri için, Tanrı, aslında bütün insanlara bahşedilen yazıyı bir Çingene halkından esirgemiştir*”. (Hermann Berger, **Çingene Mitolojisi**, Çeviren:Musa Yaşar Sağlam, Ankara:Ayraç Yayınevi, 2000, s.14^p; Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. J.G.L.S., üçüncü seri, 1, s.177.)

¹⁸⁶ Özkan, a.g.e., s.103-104; Yazar burada -özellikle Akdeniz ve Toroslarda- Yörüklerle birlikte konup göçen Alevi, abdal ve tahtacı aşiretlerini Çingene zannederek bunlarla karıştırmıştır. Oysa, abdal ve tahtacılar Çingene değildir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M. Fuad Köprülü, “Abdal”, **Edebiyat Araştırmaları**, İstanbul: Ötüken Yay., 1989, II/394-399; Ali Rıza Yalman (Yalgın), **Cenupta Türkmen Oymakları**, I, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000; Yusuf Ziya Yörükân, **Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1998.

yapıldığından dolayı hayatları boyunca dolaşmaya mahkûm edildikleri anlatılmaktadır¹⁸⁷.

Erdel Çingeneleri bir vefat durumunda, bir yandan ölünün ruhuna yardım etmek gayesiyle, öte yandan korkudan sayısız batıl inanca teslim olurlar. Mesela, ölümü çabuklaştırması için bir beyaz köpek ölmekte olan kişinin kol ve bacaklarını yalar; bu adet aynı zamanda bu Çingenelerin ölümlerin ruhunun hayvanlara intikal ettiğine inanmalarıyla bağlantılıdır. Günahkâr bir ruh için duyulan kaygı da, birçok adetin doğmasına neden olmuştur. Çadırda (veya bir evde) ölen birisinin cesedi, ruhun tekrar geri dönmesini engellemek maksadıyla arka taraftan çıkarılır. Ölenin ism'ini anmak, ruhun geri gelebileceği endişesiyle tabu kabul edilmiştir, fakat burada ölüyü unutmayı kolaylaştırmak bir etken olabilir. Ölünün bütün malı ve mülkü peşinden yakılır. Böylece hem ruhun geri dönmesi önlenmiş olur, hem de ölünün dünyevî hayatında kullandığı şeyler ona tekrar kazandırılarak ölüye yardım edilmiş sayılır. Aynı niyetle, yani ölünün ahiret hayatını temin etmek için, ölünün en sevdiği bireysel eşyaları, kemani, bıçağı, saati ile birlikte yemek, tabutun içine cesedin yanına yerleştirilir. Ölü şayet mümkünse, açık bir tabutla gömülür; bu uygulama, daha sonra ölünün kafasını alarak, bu kafayı farklı bir yere gömebilmek için ölünün kafasının bulunduğu yerden toprağa bir kazık sokma adetini gerçekleştirebilmek maksadıyla yapılmaktadır. Çingeneler, cenaze merasimlerinde çok üzüntü gösterip yüksek sesle dövünürler, ölenin önemi nisbetinde bu yas gösterilerinin şiddeti artmaktadır. Bu yüksek sesli ağıtların olmaması nâdirdir. Bu adetlerin hepsi aynı zamanda Balkanların bu bölgelerinde yaşayan yerli halklar arasında da yaygındır ve Çingenelerin bu adetleri, onlardan alınmış olma ihtimali yüksektir; özellikle başka ülkelerde yaşayan Çingenelerin cenaze adetlerinin, güneydoğu Balkanlar'da oturan Çingenelerinkine hiç benzemediği görülür. Kimi Çingeneler arasında defin merasimleri de yapılmaktadır ve bunlar adı geçen bölgelerin cenaze adetlerine göre farklılık göstermektedirler¹⁸⁸.

XIX. yüzyılda Türkiye'deki Çingenelerin büyük bir çoğunluğu görünüşte Sünnî oldukları görülmektedir. Bulgaristan Çingeneleri ibâdet konusunda gevşek olmakla birlikte bazı Çingeneler Cuma namazına katılmayı ihmal etmezler ve oruç

¹⁸⁷ Fonseca, a.g.e., s.103-104.

¹⁸⁸ Wijk, a.g.e., s.23-24.

tutarlar. Fakat, genel olarak kötü Müslümanlar olarak kabul edilirler. Sayı olarak Hristiyan nüfus içerisinde Hristiyan Çingeneler hâkim durumdaydılar. Bu topluluğun büyük bir çoğunluğu çocuklarını sünnet ettiriyorlardı veya onların durumlarına göre; Hristiyanlaştırıyorlardı. Paspati'nin belirttiğine göre; Hristiyan Çingeneler vaftiz edilmekten ölüyorlardı ve Müslüman Çingeneler de sünnet edilmiyordu. Türkler dünyada yetmiş iki buçuk din olduğunu ve bu kusurlu kısmının ise; Çingenelerin teşkil ettiğine inanmaktaydılar¹⁸⁹. Paspati, göçebe Çingenelerin ölümleri öldüklerinde imam ve papaz masrafından kurtulmak için ölümlerini geceleyin gömdüklerini belirtmektedir¹⁹⁰. Türkiye'deki yaygın inanca göre; onların mezarları çaldıkları ve ölümleri yediklerine inanılmaktadır. Çingenelerin kendilerine has herhangi bir dinlerinin olduğu varsayılmaktadır. Ancak, bunlar sadece dinî motiften öteye gitmemektedir. Kendilerine has dinî kutlamaları vardır. Bulgaristan'da Aziz George festivali ve Türkiye'deki Hıdrellez gibi. Festival bittikten sonra toplanan vergiler devlete karşı saygılı olan şeflere/Çeribaşına teslim edilirdi. Aynı şekilde Korfu adasındaki Çingeneler de mayıs günündeki festivalden sonra vergileri öderdi¹⁹¹.

Fransa'daki Çingeneler her yıl Mayıs ayında "*Azize Meryem*" gününü kutsal bir gün sayarken, Edirne'dekiler de buna benzer şekilde her yıl 6 Mayıs'ta Sarayıçi Mevkii'nde, Kırklareli'nde ise, Şeytan Deresi'nde *Kakava Bayramı*'nı kutlamaktadırlar¹⁹². Bu ikisi arasında, her ne kadar Kakava'nın mahiyeti bilinmiyor ise de, gelenek bakımından tarihsel bir bağın mevcut olabileceği kuşkusuz zihinleri meşgul ettiğine Şerifgil dikkat çekmektedir¹⁹³. Ancak, Tayyib Gökbilgin, İslam Ansiklopedisi'nde yazmış olduğu Çingene maddesinde Paspati'ye dayanarak verdiği bilgiye göre; Kakava Şenliklerinin Osmanlı'ya dayandırır¹⁹⁴.

¹⁸⁹ Keppel, *Narrative of Journey Across the Balcan*, London 1831, I, s.332-333.

¹⁹⁰ Paspati, *a.g.e.*, s.28.

¹⁹¹ Halliday, *a.g.m.*, s.18-28. Paspati'nin eserinin bazı yerlerinde Çingeneler hakkında önyargılar bulunmaktadır. Bazı bahislerde anlatılanlar esere gerçekmiş gibi yansıtılmıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Halliday, *a.g.m.*, s.18-28.

¹⁹² Her yıl Kakava Şenlikleri İstanbul'da Kağıthane ve Edirne'de Saray içi mevkiinde 6 Mayıs'ta kutlanır iken, Kırklareli'nde havaların daha iyice ısınmadığından dolayı bu tarihten birkaç hafta sonra kutlanmaktadır. 20-22 Mayıs 2004 tarihleri arasında Kırklareli Belediyesi tarafından organize edilen Kakava Şenliklerine biz de katılarak bu merasimi yerinde inceleme fırsatı bulduk.

¹⁹³ Şerifgil, *a.g.m.*, s.119.

¹⁹⁴ Gökbilgin, "Çingeneler", *İ.A.*, III, 426.

Müzik, Çingene hayatının vazgeçilmez bir parçası olarak devam etmektedir. Çingeneler üzerine araştırma yapan bilim adamlarının genel kanaati hiçbir etnik grubun bu kadar müziğe düşkün olmadıkları şeklindedir¹⁹⁵. Çingenelerin müzik aleti çalmak ve şarkı söylemek konusunda da oldukça maharetli oldukları gözlenmektedir. Rusya Çingeneleri şarkılarıyla tanınırken, İstanbul'daki Çingene kadınların turistlerin önünde göbek havası çaldıkları belirtilmektedir¹⁹⁶.

Günümüzde Çingenelerin icrâ ettikleri müzik aletlerinin başında “İnce Saz” dedikleri keman, cümbüş, kanun, klarnet, darbuka ve ud’dan oluşan enstrümanlar gelmektedir. Ancak davul ve zurnanın da Çingene müziğinde hâlâ önemli bir yeri vardır. Ayrıca, özellikle İç Anadolu’da Çingenelerde bağlama (saz) ön plana çıkmaktadır. Onların kullandıkları müzik aletlerinin çeşitliliği, çok farklı ülkelerde yaşamalarının ve içinde yaşadıkları toplumların müzik geleneklerinden etkilenmiş olduklarının en canlı göstergesidir. Manuş Çingene grubunun, Cermen folklorundan “kemanı”, İspanyol Çingenelerinin ise; İspanyollardan Arap kökenli “İspanyol Gitarını”, “üfleme” ve “Sazlı Çalgılarını” ise Türkler’den aldıkları bildirilmektedir¹⁹⁷.

C. Dilleri

Çingene dili bir Hint dili olarak en erken olarak XVIII. yüzyılın sonunda keşfedilmiştir¹⁹⁸. Kuzeybatı Hindistan’dan batı Asya, Batı Afrika, Avrupa ve hatta Amerika’ya göç etmiş olan Çingeneler tarafından konuşulan bu dilin Yeni Hint lehçeleriyle akraba olduğu 1777 yılından beri bilinmektedir¹⁹⁹.

Çingenelere mahsus bir dil olan Çingenece, kuzeybatı Hind-arî dillerinin bir kolu olan sâmi dil grubuna mensup olup, ana öbekten M.S. V. yüzyıla doğru ayrılmış ve Çingenelerin göçleri sonucunda birkaç kola bölünmüştür²⁰⁰. Belli başlı Çingene lehçeleri olarak; Ermenistan, Suriye ve Avrupa lehçeleri anılmaktadır. Çingene dilinin bu lehçelerle birlikte anılması ise, bu kavmin Hindistan’dan yeryüzüne

¹⁹⁵ Özkan, a.g.e., s.65.

¹⁹⁶ Martinez, a.g.e., s.109.

¹⁹⁷ Martinez, a.g.e., göst. yer.

¹⁹⁸ Halliday, a.g.m., s.1.

¹⁹⁹ “Çingene Dili”, *Türk Ansiklopedisi*, XII, 53.

²⁰⁰ “Çingenece”, *Meydan Larousse*, III, 265.

dağılırken bu ülkeler üzerinden dünyaya yayıldıklarının delili sayılmaktadır²⁰¹. Çingenerler genellikle yaşadıkları ülkelerin ulusal dilleriyle konuşurlar. Fakat, onların dedeleri veya ebeveynleri hâlâ kendilerine güvenir bir şekilde Çingenece konuşmaktadırlar²⁰².

Çoğu dilbilimciler Çingene dilinin VI. ve VII. yüzyıllarda ortaya çıkmaya başladığını ve VIII. ve IX. yüzyıllarda bu alanda konuşulan dillerden (Farsça, Ermenice ve Rumca) etkilenecek bir gelişme gösterdiğini belirtmektedirler²⁰³.

Çingenerlerin konuştukları dilin X. yüzyılda Kuzey Hindistan'da yaşayan "Bancarar" göçmen kabilesinin konuştukları dil ile aynı olduğu ve bu dili Çingenerlerin yaklaşık olarak X. yüzyılda terk ettikleri ortaya çıkmaktadır²⁰⁴.

Karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının ortaya çıkardığı bulgular, Çingenece'nin Kuzey Hind dillerinden XI. yüzyılın başlarından itibaren ayrıldığını göstermektedir. Slovenyalı dilbilimci *Franz von Miklosich*, Çingenerlerin bütün dünyada konuşulan çağdaş lehçelerini, Avrupa'daki kökenlerine göre 13'e ayırmış; bunları Yunan, Rumen, Macar, Çek-Slovak, Alman, Leh, Rus, Fin, İskandinav, İtalyan, Sırp-Hırvat, Gal ve İspanyol lehçeleri olarak sınıflandırmaktadır. Bu lehçelerin birbirinden farklı olması ise, Avrupa'ya yerleşen Çingenerlerin dilinin, çeşitli Avrupa dillerinden etkileneşinden meydana gelmiştir. Çingenece bu dillerden birçok sözcük aldığı gibi, Çingenece'nin sesbilgisi ve dilbilgisi yapıları da etkileneştir. Miklosich, Çingene dilini, âri-sind diline yakın bulmakta ve bu dilin konuşulduğu yerin Hindistan'ın Belucistan hududu civarı olduğunu belirtmektedir²⁰⁵.

Paspati, Rumeli göçebelerin çadır ve iş aletleriyle ilgili olarak kırktan fazla sözcüğe dikkat çekmektedir. Paspati'nin Leh Çingenerlerinin Rus tâbirlerini

²⁰¹ "Çingene Dili", *Türk Ansiklopedisi*, XII, göst. yer.

²⁰² Cohn, *a.g.e.*, s.19-22.

²⁰³ Marushiakova-Popov, *a.g.e.*, s.11-13; Çingenerlerin dillerindeki Farsça'nın etkisi bâriz bir şekilde sayılarında gözüktür ki; 1 ile 10 arasındaki sayıların Çingene dilinde adları şu şekildedir: 1:yeke, 2:duy, 3:tirin, 4:iştar, 5:pañ, 6:şov, 7:eftay, 8:ohto, 9:anga 10:deş. Çingene dili ve lehçeleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Paspati, ve Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.41. Evliya Çelebi, eserinin bu sayfasında Çingene argosunda kullanılan müstehcen kelimeleri vermiştir. Muhtemelen Çingenerlerden duyduğu bu kelimeleri kitabına aktarmıştır.

²⁰⁴ Arayıcı, *a.g.e.*, s.47

²⁰⁵ Esat Uras; "Poşalar: Elekçi Çingenerler hakkında etnografik ve sosyolojik bir etüd", *Çığır Millî Kültür Dergisi*, Yıl:15, sayı:176, Ankara:Temmuz 1947, s.100-102.

kullanmadıklarını ya da Türk Çingenerinin Macar kelimelerini tercih etmediklerini söyleyen Çingene dili hakkındaki genel tespitine Burton katılmamaktadır²⁰⁶.

Bizans dönemi Çingene dili üzerinde etkili olmuştur. Çingenece’de birçok Yunanca sözcük bulunmakta; Çingener için kullanılan Yunanca terim *Atzingan*; terimin kaynağı sayılmaktadır. Bu aşağılayıcı ifâdeler, sonradan ortaya çıkmış bir şey olmayıp; Athingan adındaki sapkın bir tarikattan geldiği varsayılmakta ve fal bakınaları nedeniyle Çingenerlere yakıştırılmıştır²⁰⁷.

Türkiye’den Yugoslavya’ya kadar yayılmış olan “*Arlje*” (Yerli) ismiyle bilinen Çingene grubu ise, konuştıkları dilde Türkçe ağırlıklı kelimelere yer vermektedir. Bu isim, onlara Türkçe ağırlıklı kelimelere yer vermeleri hasebiyle verilmiştir. Ayrıca, Avrupa’da “*Kalburdjia*” (Kalburcu), “*Kalaidjides*” (Kalaycı), “*Muadziri*” ve “*Gurbetî*” olarak isimlendirilen Çingene gruplarının hepsi de Türk şivesiyle konuşmaktadırlar²⁰⁸. Yine Makedonya’da Türkçe konuşan Müslüman Çingenerlere “*Cenkeri*”²⁰⁹ denilmektedir.

Türkiye’deki Çingenerin büyük bir çoğunluğu Romani dili konuşmaktadırlar. Çingenece’nin Rumeli’de, Üsküdar’da ve Van yöresindeki Poşalar arasında konuşulduğu saptanmıştır. Paspati’nin araştırması dilde bazı bölgesel farklılıklara dikkat çekmektedir. Anadolu’da Türkçe’den alınma kelimelere rastlanırken, Rumeli’de Yunanca’dan alınma kelimeler yaygındır. Anadolu’da gezici gruplar arasında dilin asimilasyona uğradığı görülmektedir²¹⁰.

Çingenerin sosyal ve kültürel seviyeleri düşük olduğu için Çingenece bu ülkelerin dillerini pek fazla etkilememiştir. Hatta Çingenerin batıya göçleri sırasında toprakları üzerinden geçtikleri ülkelerin dillerinden etkilenmişlerdir. Özellikle Çingene dilinde Ermenice ve Farsça kelimelerin yanı sıra biraz da Türkçe kelimelere rastlanılmaktadır. Çingene dilinin kelime hazinesinin çok değişik

²⁰⁶ Burton, a.g.e., s.178.

²⁰⁷ Fonseca, a.g.e., s.111.

²⁰⁸ Rüdiger Vossen, *Zigeuner: Roma, Sinti. Gitanos, Gysies Zwischen Verfolgung und Romantisierung Katalog zur Ausstellung des Hamburgischen Museums für Völkerkunde*, Frankfurt 1983, s.145-156.

²⁰⁹ Kalafat, a.g.m., s.154.

²¹⁰ Andreas Paspati, *Etudes sur les Tchingianes ou Bohemiens de l’Empire Ottoman*, Constantinople 1870, s.11-17; Peter Alford Andrews; *Türkiye’de Etnik Gruplar*, (Türkçesi: Mustafa Küpüşoğlu) İstanbul 1992, s.195.

olmasına rağmen, lehçelerdeki ortak özelliklerin yardımıyla Çingene her yerde birbiriyle kolaylıkla anlaşabilmektedirler²¹¹.

Evliya Çelebi Çingene'nin bulundukları halkın lisânıyla konuştuğunu belirterek, Anadolu'daki Balat şehri Çingene'nin başka bir lisân ile konuştuğunu ve Rumeli'deki Gümölcine kıbtîlerinin ise, kendilerine mahsus lehçelerinin bulunduğunu belirtmektedir²¹².

Türkiye'de Avrupa'daki Çingene Lehçeleriyle akrabalığı olan Çingene lehçelerinin olduğu kaydedilmiştir. Bu konudaki kaynakların en bilineni, XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki "Zapari Çingene"lerinden derlenmiş olan Paspati'nin sözlüğüdür. Aslında, bu çalışma Paspati'yi Rumeli Çingene dilinin, Yunanca'dan alınma kelimelerle birlikte Avrupa'daki, hatta Rusya'daki tüm diasporanın ana dili olduğunu ileri sürmeye yöneltmiştir. Anadolu Çingene'si, Yunanca'dan değil, aksine, Türkçe'den alınma sözcükler içeriyordu. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki, yüzyılın başlarında Erzurum ve Van arasındaki gezgin *Poşalar* arasında kaydedilen bu dil örnekleri, açık seçik olarak Çingene'dir²¹³.

Paspati'ye göre, Rumeli Çingene'nin dili Avrupa ve Amerika'da dağılmış bütün Çingene dilinin anasıdır. Çingene Türkler'e ve umumiyetle Müslümanlara "khorakhai" adını vermektedirler. Rumelilere verdikleri umûmî isim ise, "balamo"dur. Hristiyan Çingene'nin adı da "balamorom" şeklindedir. Bulgarlara "das", Arnavudlara ise, "çibano" adını vermişlerdir²¹⁴.

Türk argosu Çingene dilinden pek çok kelime almıştır. Bu durumu ciddi şekilde araştıran yabancı bilim adamları bulunmaktadır. Gordlevskî 1927'de Rus Akademisi neşriyatında "*Les Kulkhanbeys de Constantinople et leur argot*" adıyla bir yazı yazmış, burada Çingene dilinden Türk argosuna geçen kelimelere dikkat çekmiştir. Çingene dilinde "Çingar" kelimesinin gürültü ve patırtı anlamına geldiği vurgulanmaktadır. Daha sonra Michail Michailov ve O. Spiers de bu mevzua temas eden yazarlar arasındadırlar²¹⁵.

²¹¹ "Çingene Dili", *Türk Ansiklopedisi*, XII, 53.

²¹² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.39.

²¹³ Andrews, *a.g.e.*, s.269.

²¹⁴ Gökbiçgin, *a.g.m.*, s.426.

²¹⁵ Orkun, *a.g.m.*, s.1734-1735.

İKİNCİ BÖLÜM

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇİNGENELER

Osmanlı Devleti'nde sosyal kimliklerin, etnik ve lisân âidiyetine göre değil, din esâsına göre düzenlendiği bilinmektedir. Genel olarak aslî unsuru oluşturan Müslüman gruplar yanında değişik alt kimliklere, dine ve mezheplere mensup olanlar gayrimüslim umûmî adı altında toplanmışlar ve İslâmın kabul ettiği semâvî dinlerin takipçileri olarak hukuk içinde yerlerini bulmuşlardır. Hukukî tanımlama Müslümana, Hıristiyan ve Yahudilere “tahammül” etme mecburiyetini beraberinde getiriyordu. Bu dine göre; sosyal yapılanma alanı dışında, aykırı bir topluluk ise, şüphesiz Çingenelerdir. Çoğunlukla yerleşik bir hayat yaşadıkları, bir bölümü Müslüman, bir bölümü Hıristiyan olarak tanımlandıkları için Osmanlı merkezinin onlara karşı tavrı farklı olmuştur.

Bu topluluk bilincinden uzak bir şekilde Osmanlı Devletinde yaşayan Çingeneler, hatta iki gruba ayrılmalarına rağmen bunlar hukukî bakımdan denk sayılmışlardır. Çünkü, bunlar yerleşik bir hayat tarzının asgarî müştereklerinde buluşamamışlar, sosyal hayat ve yaşayış tarzları onların dinî kimliklerinin üstüne çıkmasına müncer olmuştur. Bu durum vergi uygulamasında açıkça görülür. Mesela: Osmanlı Devleti'nde sadece gayrimüslimlerden cizye alınırken, kıbtî teb'anın hem zımmî, hem de müslimlerinden cizye alınmıştır. Fakat, miktarı farklı tutulmuştur. Müslüman Çingenelerden 22 akçe ispençe alınırken, bu miktar gayrimüslim Çingene için 25 akçedir. Bîvelerinden yani dul kadınlarından alınan miktar ise, 6 akçedir²¹⁶. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde nüfus katmanları dinî yapılanmaya göre tasnif edilmesine rağmen Çingenelerin herhangi bir dine mensup olmamaları veya olsalar bile bunun Osmanlılar tarafından kabul görmediğidir. Bunun en bâriz örneğini ise, Çingenelerin müslüman veya gayrimüslim olsun her iki grubtan da cizye alınmasıdır.

Osmanlılarda devşirme usulü sadece gayrimüslim çocuklardan yapılmakta idi. Türk, Kürt, Acem, Rus, Yahudi, Gürcüler gibi Çingeneler de devşirme dışında tutulmuştur²¹⁷.

²¹⁶ BOA, ML. VRD. CMH. Nr. 42, 1258 (1842) Tarihli Varna Kazası Kıbtleri Cizye Defteri, 8 sh.

²¹⁷ Abdülkadir Özcan, “Devşirme”, DİA, IX, 255; Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1995, s.189.

A. Coğrafi Yayılışları

Hindistan'dan çıkışlarından itibaren dünyanın dört bir yanına dağılan Çingeneler, nice salgın hastalık ve ağır doğa şartlarına iyi dayandılar. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda bile salgın hastalık ve geçim sıkıntısından kaynaklanan nüfustaki büyük kayıplara Çingeneler diğer halklara göre daha tahammüllü idiler. Batıya doğru göç etmeye devam eden bu topluluk göçebeliğin bir meyvesi olarak biyolojik dayanıklılık olarak görüldüler. 1860 ve 1870'li yıllarda nüfustaki âni değişimler özellikle sanayi kentlerinin ortasında fahişeliği, ahlâk bozukluğunu ve psikolojik rahatsızlıkları da beraberinde getirdi²¹⁸.

Osmanlı Devleti'nde çok geniş bir coğrafi sahaya yayılmış bulunan Çingeneler, devlet tarafından çok sıkı bir disiplin altına alınmış olup, hukûkî bakımdan da husûsî bir nizâma bağlanmışlardır. Orduda yardımcı kuvvet olarak vazîfe alan Çingeneler, Rumeli'nin ele geçirilmesi sırasında yayalar teşkilatının kurulması ile daha sistemli bir vazife görmeye başlamışlardır. Kanunî devrinden itibaren, bunların daha ziyâde imâr hizmetlerinde kullanıldığı görülmektedir. Bulundukları coğrafi mevkî itibârı ile çeşitli hizmetler gören Çingeneler, sâhillerde gemi malzemesi temini ve gemi yapımı ve tamirinde, köprü inşâsı ve menzillerde zahire toplanması, madenlerde, ordunun nakliye işlerinde ve devletin kalelerinin onarımlarında istihdam edilmiştir.

1. Rumeli Eyâleti

Wouter Van Wijk yapmış olduğu bir çalışmasında²¹⁹ Güneydoğu Balkanlarda yaşayan Çingeneler denildiğinde, ilk akla gelen şeyin Eflak, Boğdan, Erdel ve Macaristan'da ikamet edenlerin kastedildiğini belirtmekte, bu Çingene gruplarının birçok alt aşirete bölünmüş olmasına rağmen, yazar tarafından kullanılan malzemenin bunların hangi aşirete bölünmüş olduklarına dair herhangi bir bilgi vermeği ifade edilmektedir. Oysa Osmanlı vesikaları bu konuda geniş bilgiyi ihtiva etmektedir. Çingeneler tahrir edilirken, hem müslim hem de gayrimüslim olarak

²¹⁸ Emile Zola ise, 1874'te Saint-Quen Kapısı'nda bir Macar mola yerini betimledi: *"Tuhaf hayvanlar gibi incelendiklerini anlayınca, alaycı bir saflıkla, iki kuruş için kendilerini göstermeyi kabul ettiler"*. Bkz. ASSÉO, Henriette; *Çingeneler: Bir Avrupa Yazgısı*, Çev.Orçun Türkay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2004, s.56-57.

²¹⁹ A Sociological Study of the Gypsies, Leiden 1948, s.12.

yazıldıkları gibi bunların cemaât adlarıyla birlikte, meslekleri, bulundukları coğrafi mevkileri de kayıt altına alınmıştır.

Çingeneler Roma'ya giderek Bologna'da ortaya çıkışlarından yirmi sene sonra papalıktan bir geçiş izni koparmayı başardılar. İmparator Sigismund ve aynı adı taşıyan piskopos tarafından, Fünf-Kirchen'de 1540'ta Türklere karşı kullanılacak top gülleleri ve demir işlemekte istihdam edilen Çingeneler de az çok destek görmüşlerdi; aynı şekilde Macar kralı II. Ladislas ve diğer hükümdar tarafından da himaye edildiler. Çingeneler, çatışma halindeki iki ülkeye de yamanmak ve sırası geldiğinde kendi çıkarları için her ikisine de ihanet etmek hususunda şüphesiz yahudileri taklit ettiler; bu keyfiyet şüphesiz bu iki dağınk ırkın başına gelen felaketlerin sebebinin bir kısmını oluşturmaktadır²²⁰. Böylece, Çingenelerin Türklerin Orta Avrupa'ya kadar ulaşmalarından önce burada olduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılda Avrupa'nın değişik bölgelerine yayılan Çingeneler, VIII. Henry'nin 1530'da çıkardığı bir yasaya göre Çingenelere yardım edenler kırk pound cezaya çarptırılıyordu (bir yerden başka bir yere götürülmüş olan Çingeneler de asılıyordu)²²¹. Aynı dönemde ise, tarihe Kanûnî ünvanıyla adını yazdıran Sultan Süleyman ise, Osmanlı Devleti'nde Çingenelerle ilgili olarak hukukî düzenlemeler yaptırarak Çingene kanunnamesinin oluşmasını sağlamıştı. Bu kanunname'de Çingenelere yapılan haksızlıkların giderilmesi yönünde bazı önlemler alınmıştı. Coğrafi yayılış olarak iki farklı bölgede bulunan Çingenelerin sosyo-ekonomik ve hukukî durumlarının incelenmesi gerçekten kayda değer bir durumdur.

Eflak Voyvodası Aleksandra'nın, Eflak Çingeneleri'nden bazısının karısı beri yakada, kendisi öte yakada dağınk halde bulunduklarından bahisle bunların tekrar yerli yerinde iskân ettirilmeleri yolundaki talebi uygun görüldüğünden, Ruscuk'ta bulunan Eflak Çingeneleri'nin eski yerlerine getirilmelerine karar verilmiştir²²². Bu cümleden olarak Çingenelerin Osmanlı coğrafyasında çok dağınk bir halde bulunduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca, Eflak'tan firar ederek Niğbolu, Kula, Yergöğü,

²²⁰ Sir Richard Burton, *The Jew, The Gypsy and El-Islam*, London 1898, s.206-208.

²²¹ Isabel Fonseca, *Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2002, s.229.

²²² BOA, MD-7, 660/1836. (7 Safer 976/1 Ağustos 1568 tarihli hüküm)

Silistre, Hırsova ve İbrail taraflarına yerleşen Eflak Çingenelerinin eski yerlerine geri gönderilmeleri emredilmektedir²²³.

Çingenelerin Doğu Avrupa'ya en erken girişi XI. yüzyıl olarak gözükmektedir. Bunların çoğu Ragusa Cumhuriyeti'nden şu anki Dubrovnik şehrinde ve Slovak Macaristan'ından gelmişlerdir. Çingeneler bu zaman zarfında Slovak ve Macar askerî kuvvetlerinin ayrılmaz bir parçası olarak askerî görevler almışlar, Osmanlıların bu alana yönelmesi ile birlikte, XVI. yüzyılda Protestan reformistlerin karışıklık çıkarmaları dolayısıyla Çingenelerin davranışlarında değişiklik olmaya başlamıştır²²⁴.

Balkanlar'a Osmanlı Türkleri'nden önce giden Çingenelere ait Ragusa Cumhuriyeti'nde, yani Dubrovnik'te iki Çingene tarafından bir kuyumcuya ısmarlanan bir iş siparişi 1378 tarihini taşımaktadır²²⁵. Ortaçağ'dan itibaren Balkanlarda gözükmeye başlayan Çingeneler buradaki yerli halklar tarafından ne kadar düşmanca tavırlar, hakir görülmeler olmasına rağmen, bu bölgeleri dünyanın hiçbir yerinde benimsemedikleri kadar benimsemişler, batıya doğru ana göçlerini XV. yüzyılda buradan başlatmışlardı ve nihayetinde XIX. yüzyılda Amerika'ya göç etmek suretiyle bu süreci tamamlamışlardır²²⁶. Çingenelerin bugün bile Avrupa'nın en çok doğu ve Balkanlar kısmında çoğunlukta bulunması bu fikri desteklemektedir.

Edirne'de II. Murad dönemine ait vakıf kayıtları arasında bir Çingene köyünün bulunduğu görülmektedir. Tayyib Gökbilgin tarafından yapılan bir çalışmada²²⁷, Rumeli'deki Çingene köyünde yer alan hâne sayısı ile birlikte mücerred nüfus verilmiş, bunlara ilave olarak bu köydeki tarımsal faaliyetlerden de söz edilmektedir. Bu Çingene köyünde 42 hâne, 1 mücerred, 2 gendüm ve 1 cevvi bulunmakta olup, toplam 5611 hâsıl tespit edilmiştir. Böylece, bu köyde yerleşik hayat süren Çingenelerin tarımsal faaliyetlerle uğraştıkları öğrenilmiştir. Bu dönemde Çingene köyü bu vakfa 5458 akçe gelir sağlamaktaydı. 965/1559 tarihli bir

²²³ BOA, MD-85, 188/430.

²²⁴ David M. Crowe, *A History of The Gypsies of Eastern Europe and Russia*, London-Newyork, 1995, XI.

²²⁵ XII. yüzyıl gibi erken bir tarihte bile Romanya'daki prensliklerde yaşadıklarına dair kanıtlar bulunmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Fonseca, a.g.e., s.111.

²²⁶ Fonseca, a.g.e., göst. yer.

²²⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul:Üçler Basımevi, 1952, ss.204-207.

Vakfın gelirleri arasında ise, Edirne’de Dâye Hatun vakfı gelirlerden Çingene köyünün 11.170 akçe gelir temin ettiği görülmektedir.

Sultan II.Bâyezid döneminde (1481-1512) Niğbolu Livâsının Naldöken köyünün sınırında bulunan vakıf köyleri konumunda olan Bozdoğanlı ve Toprakhisar köylerinin hasılâtı şu şekilde sıralanmaktadır²²⁸:

TABLO:4 II. Bâyezid Döneminde Köylerde Yer Alan Çingeneler

Köyün adı*	Hâne	Hâsıl
Naldöken	21 müslim	2200
Dânişmendli	15 müslim	2550
Papas (nâm-ı diğer Arabacı)	a) 6 Bulgar b) 61 Kıptî, hiristiyan	- -
Toprakhisar	7 müslim	578
Bozdoğanlı	18 müslim	1565

Kaynak:Enver M. Şerifgil; “Rumeli’de Eşkinici Yörükler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:12, (1981), s.80.

Balkanlarda 300 yıl kadar kalan Çingenelerin XV. yüzyıldan itibaren Türklerin bu bölgeleri ele geçirmesi neticesinde Batı Avrupa’ya göç etmeye başladıklarına Halliday dikkat çekmektedir. Ayrıca, Çingeneler bu dönemde batılılar tarafından Türklerin casusu olarak suçlanmaktaydılar²²⁹.

Osmanlı idârî taksîmatını sancaklardan sonra kazalar ve nahiyeler oluşturmaktadır. Sancağın alt birimi olarak kabul edilen kaza, aynı zamanda kadılık mıntıkasını da ifade etmektedir. Kazalar, kadıların selâhiyet mıntıkası olarak benimsediklerinden, kaza da o iskân yerinin adıyla anılmaya başlanmıştır²³⁰. Kazalar, kadılık diye anılmakla birlikte, başında bir kadı ve onun emrine sancakbeyi tarafından görevlendirilen bir subaşı ve bir müftünün bulunduğu kasaba veya şehir ile, etrafında ona bağlı köylerin bulunduğu, adlî ve idârî bir yerleşim birimleri olup, hakiki bir hükümet vazifesi görürler. Çünkü, hükümet merkezinin emirleri doğrudan

²²⁸ Enver M. Şerifgil; “Rumeli’de Eşkinici Yörükler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:12, (1981), s.80.

* Yukarıdaki tabloda geçen bu beş köyün hâsılâtı vakfa aittir.

²²⁹ W, R. Halliday, “The Gypsies of Turkey”, Chapter I in his **Folklore Studies Ancient and Modern**, London 1924, p.2.

²³⁰ Tuncer Baykara, **Anadolu’nun Târihi Coğrafyası’na Giriş:I Anadolu’nun İdârî Taksimâtı**, Ankara 1988, s.32-33.

doğruya kadiya gelmekte halkın hükümet ile olan işleri burada görülmekle birlikte, mahkemeleri de burada yapılmakta idi²³¹.

Osmanlı Devleti'nde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan Çingeneler devletin kendileri ile ilgili hükümleri ve kendilerinin de devlet ile olan münasebetlerini kaçılar vasıtasıyla sağlamaktaydılar. Rumelinin dört bir yanına dağılmış bulunan Çingenelere, bu bölgedeki hemen hemen her kaza ve kasaba da rastlanılmaktaydı.

Osmanlı döneminde Çingene nüfusuna Rumeli Eyâleti'nin kazalarında, mirlivâ haslarında, tîmârlarda, vakıflarda, mülklerde rastlanılmaktadır. 1530 yılında Çingeneler Rumeli'nin 90 kadılığında 383 cemaat olarak dağılmış durumda idiler. Bu tarihte Rumeli'deki bulundukları kazalar şu şekilde sıralanmaktadır²³²: İstanbul²³³, Silivri, Vize, Pınarhisar, Kırkkilise, Çirmen, Akçakızanlık, Hasköy, Yenice-i Zağra, Edirne, Filibe, Tatarpazarı, Eskihişar-ı Zağra, Dimetoka, Keşan, Timur-hisarı, Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama, Siroz, Üsküp, Kalkandelen, Köprülü, Yenice-i Vardar, Selânik, Karaferya, Serfiçe, Kırçova, Pirlepe, Manastır, Kestorya, Horpişte, Bihlişte, Görice, Florine, Sofya, Şehirköy, Berkofça, Silistre, Yanbolu, Prevadi, Ilıca-i Köstendil, Ustrumca, İştîp, Kratova, İvranya, Agriboz, İzdin, Livadya, İstefe, Atina, Tırhala, Alasonya, Yenişehir, Fener, Çatalca, İnebahtı, Vulçitrın, Priştine, Novabri, İskenderiye, İpek, Alacahisar, Zaplana, Avlonya, Delvine, Belgrad, İlbasan, Draç, Ohri, Debri, Prizrin, Angelikasrı, Srebreniçe, Brevnik, Yenipazar, Narde, Mora²³⁴, Niğebolu, İvraca, Lofça, İzladi, Tırnovi, Çernovi, Şumnu, Plevne, Semendire, Rudnik, Brançova, Niş²³⁵.

Bunlardan Müslüman nüfusun olduğu kazalar şu şekildedir: İstanbul, Vize, Pınarhisarı, Kırkkilise, Çirmen, Akçakızanlık, Hasköy, Yenice-i Zağra, Edirne, Filibe, Tatarpazarı, Eskihişar-ı Zağra, Dimetoka, Keşan, Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama, Siroz, Üsküp, Kalkandelen, Yenice-i Vardar, Selânik, Karaferya,

²³¹ Mustafa Akdağ, **Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması**, Ankara 1963, s.11.

²³² BOA, TT.370, s.373-378.

²³³ 370 Numaralı Tapu-Tahrir Defteri'nde: "*Der-Kazâ-i Dârü'l-Feth Kostantaniyye*" şeklinde kayıtlıdır. Bkz. BOA, TT.370, s.373.

²³⁴ 370 Numaralı Tapu-Tahrir Defteri'nde: Livâ olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TT.370, s.377.

²³⁵ 370 Numaralı Tapu-Tahrir Defteri'nde: "*Mezkûr Çingânelerin bi'l-cümle mukayyed olan mahsûlüne Erbâb-ı Timâr kadîmden mutasarrıf olugelmışdir*" şeklinde kayıtlıdır. Bkz. BOA, TT.370, s.377.

Manastır, Bihlişte, Görice, Florine, Sofya, Şehirköy, Berkofça, Silistre, Yanbolu, Prevadi, Ilıca-i Köstendil, Kratova, İvranya, Livadya, Tırhala, Yenişehir, Çatalca, Priştine, Zaplana, Belgrad, İlbasan, Ohri, Prizrin, Niğebolu, İvraca, Lofça, İzladı, Tırnovi, Şumnu, Plevne, Niş. Bununla birlikte bu kazalardan Silivri, Timur-hisarı, Köprülü, Serfice, Kırçova, Pirlepe, Kestorya, Horpişte, Ustrumca, İştıp, Ağriboz, İzdin, İstefa, Atina, Alasonya, Fener, İnebahtı, Vulçitrın, Novabri, İskenderiye, İpek, Alacahisar, Avlonya, Delvine, Draç, Debri, Angeli-Kasrı, Srebreniçe, Brevnik, Yenibazar, Narde, Çernovi, Semendire, Rudnik ve Brançova'dır²³⁶. Rumeli'de Çingenelerin yoğunlukta bulunduğu kazalardan Müslüman nüfus 55 kazada bulunur iken, gayrimüslim Çingeneler 35 kazaya dağılmışlardır.

Rumeli Eyâletindeki kazalarda bulunan Çingenelerin kendi kadılıklarından başka kadılıklara gitmeleri durumunda cezâ-i müeyyide uygulanacağı, bu tür Çingenelerin kınanarak soruşturmasının kadı tarafından yürütüleceği Çingene kanunnâmesinde belirtilmektedir²³⁷.

Kanuni dönemine ait bir tahrir defterlerinden Çingenelerin Rumeli'de yayılmış oldukları yerler tespit edilebilmektedir. Buna göre; Çingeneler, Eski-hisar-ı Zağra, Gümölcine, Yanbolu, Döğence-ili, Dimetoka, Malkara, Çorlu, Vize, Yenice-i Zağra, Keşan, İncügez, İpsala, Kızılağaç, Hayrabolu, Ilıca-i Aydos, Kızılağaç Yenicesi, Pınarhisarı, Kırkkilise, Pravadi ve Ferecik nahiyelerinde dağılmış bulunmaktaydılar. Bu nahiyeler görüldüğü üzere bugünkü Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içerisinde yer almaktadır²³⁸.

Osmanlıların Rumeli topraklarını fethettikleri sırada, Çingeneler buralarda yerleşik ve göçebe halde bulunmaktaydılar. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yapmış oldukları tahrir neticesinde bu bölgelerdeki nüfus, iskân, bağlı bulundukları kadılıklar, nüfus hareketleri ve meslekleriyle ilgili bilgiler de ortaya çıkmaya başlamıştır.

Çingenelerin yaşadıkları Rumeli eyâletinde, isimleri tahrir defterinde “*Kıbrîyân-ı Vilâyet-i Rûm-ili*” diye geçmektedir.

²³⁶ BOA, TT.370, s.373-377.

²³⁷ BOA, TT.370, s.373.

²³⁸ BOA, TT.370, s.358-359.

Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyâleti, sonradan ayrılarak ayrı eyâlet haline gelenler ile birlikte 26 sancak ile aynı statüde sayılan üç askerî nitelikte Kızılca, Müsellem, Voynuk ve Çingâne livâlarından oluşmaktaydı²³⁹.

Edirne, Figile, Çöke, Dimetoka, Kırkkilise, Drama, Vize, Yanbolu, Taşlı korusu, Bürünçe, Sarımeşe ve Hasköy hudutları içindeki beylik korularının korunması görevine sekbanlar bölükbaşlarından Sinan Subaşı'nın tayin olunduğu; sözkonusu koruların adı geçene zaptettirilerek koruculukla ilgili her türlü hizmetin kendisi marifetiyle yürütülüp hariçten kimsenin müdahale ettirilmemesi ve bazı kimselerin korudan ağaç kestigi, tarla ve bağ yeri açtığı, kıbtîyân tâîresinden bazılarının kömür yaktığı bildirilmekte ve bunların engellenmesi istenmektedir²⁴⁰.

1567-68 tarihli Selanik Tahrir Defterinde 48 müslüman, 12 hristiyan mahalleleriyle birlikte 26 yahudi cemaatinden bahsedilmekte, ayrıca Zenberekciyan cemaatine ilave olarak iki Çingene cemaatinin de hristiyan adı altında sınıflandırmaya tabi tutulduğu vurgulanmaktadır²⁴¹. Diğer taraftan aynı dönemde Rodosto (Tekirdağ) bölgesinde Çingene sayısı tespit edilememiştir²⁴².

Halliday'a göre; en azından XVI. yüzyılda Rumeli'deki Çingenelerin çok az bir kısmı Türk askerî listesinde yer alıyordu²⁴³.

XVIII. yüzyılın başlarında, Edirne'de Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin yanında 81 aile de Kıptî bulunmaktadır²⁴⁴.

1858-1867 yılında Miloç Obrenoviç'in yönetimindeki Sırbistan'da, Sırp zulmüne maruz kalan yaklaşık 8000 Türk birkaç yıl içerisinde Sırbistan Krallığını terk ederken, sadece kendilerini Müslüman Çingene ifade eden ve bunun dışında sadece Çingene olduklarını belirten Çingeneler burada kalmışlardı. Bunların toplam sayısı ise 1866 yılında 4.979 idi. Hükümet kuvvetleri Çingenelerin askerî

²³⁹ AYN ALİ, *Kavânin-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s.45.

²⁴⁰ BOA, MD-85, 390 nolu hüküm.

²⁴¹ Melek Delilbaşı, "XVI. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed.Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s.75.

²⁴² İlber Ortaylı, "XVI. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı)", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed.Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s.218.

²⁴³ W, R. Halliday, "The Gypsies of Turkey", Chapter I in his *Folklore Studies Ancient and Modern*, London 1924, s.15, 15ⁿ.

²⁴⁴ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara:21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, (1989), s.1421.

yükümlüklerini daha önce bedel-i askerî ödemek şeklinde ortadan kaldırıyordu ve bu durumu 21 Ocak 1874 yılında ilan ediyordu²⁴⁵.

Paspati, Rumeli Çingenelerinin neredeyse tamamı müzisyen olmakla birlikte seslerinin çok güzel olduğunu ve keman eşliğinde oynadıkları belirtilmektedir. Ayrıca, çiftliklerde ekin taşıyarak hasat yapmaktalar ve bazen de tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadılar. Fakat, Bulgaristan'da yaşayan Çingeneler bu işle uğraşmıyorlar genellikle çiftliklerde sepetçilik ve hırdavatçılık işiyle meşgul olmaktadır²⁴⁶.

Balkan ülkelerinde Çingene gençleri askerî bandoda çalışarak askerî görevlerini yerine getiriyorlardı. Blunt, Türklerin 1877 Rus savaşından önce Çingeneleri askere almadıklarını veya askerî geri hizmetlerde kullanmadıklarını ifade etmektedir²⁴⁷.

2. Anadolu Eyâleti

Fatih Sultan Mehmed döneminde Gümülcine'den İstanbul'a getirilen Çingeneler, bir müddet burada kaldıktan sonra tekrar eski şehirlerine dönmüşlerdir²⁴⁸.

Anadolu'da bulunan bütün eyâletleri teşkil eden sancakların XVI. yüzyıla ait tapu-tahrir defterlerindeki kayıtlarında Çingeneler hakkında pek önemli bilgilere rastlanılmamıştır. Ancak, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine giderken Erzurum yakınlarında konakladığı yerin adı "*Kara-Çingene*" olarak geçmektedir²⁴⁹; Gökbilgin, bu durumu Çingenelerin XV. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da yerleşik olabileceklerine dikkat çekmektedir. Anadolu'nun değişik bölgelerinde "*Abdal*" adını taşıyan bir zümre bulunmakta idi ki; bunlar yaşamları ve meşguliyetleri açısından Çingenelere benzediklerinden dolayı halk tarafından

²⁴⁵ Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslâm*, Türkçesi:Komisyon, İstanbul:İnsan Yay., 1995, s.191.

²⁴⁶ Alexander G. Paspati, "Turkish Gypsies", *J.G.L.S.*, Volume.I (July 1888-October 1889), Edinburg 1889, s.3-5.

²⁴⁷ Halliday, Blunt'un bu görüşüne katılmamaktadır ve yapmış olduğu bir çalışmada Blunt'u eleştirmektedir. Halliday'ın bu konudaki görüşleri için bkz. W. R. Halliday, "The Gypsies of Turkey", Chapter I in his *Folklore Studies Ancient and Modern*, London 1924, s.15; Blunt görüşleri konusunda bkz. BLUNT, *The People of Turkey, by a Consul's Daughter and Wife*, I, Murray 1878, s. 161.

²⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.37.

²⁴⁹ FERİDUN BEY, *Münşeatü's-selâtin*, I, 400.

Çingene –kendileri bu isnâdı aslâ kabul etmemekle beraber- addolunmaktaydı. Ahmed Vefik Paşa’ya göre, Hasan Abdallu tâifesi de Ankara civarında ve Kızanlık’da yaşayan bir Çingene tâifesi olarak tasrih edilmekteydi²⁵⁰. Ancak, “*Hasan Abdallu*” adıyla anılan bu zümrenin etnik olarak Çingenelerle olan bağlanışını temin edecek delillere sahip değiliz²⁵¹.

Bugün Anadolu’nun değişik bölgelerinde kendilerine Abdal (Abdâl) adı verilen ve umumiyetle göçebe halinde yaşayan tâifeler bulunmaktadır. Dügünlerde davul zurna çalarak yaşamlarını sürdüren bu topluluğun içerisinde saz şairliğiyle de şöhret kazanmış olanları da vardır. Dilleri Türkçe olan bu topluluk, Çingene dilini bilmedikleri gibi, Çingenelik isnadını da reddetmektedirler. F. Köprülü tarafından alevî olarak nitelendirilen bu Abdallar topluluğunun diğer alevî cemaatlerinde olduğu gibi kendi aralarından yetismiş dedeleri bulunmaktadır. Bu dede yılda bir kez onları ziyaret etmekte ve yıllık aidatını alarak kurbanlar kesilmektedir²⁵². Fuad Köprülü, A. V. Le Coq’a dayanarak verdiği bilgide Anadolu’da Rişvar Kürd aşireti şubelerinden Delikan²⁵³ adında bir aşiretin bulunduğunu ve Türklerin bunlara “*Abdal*”, Kürtlerin “*Gevende*”, bunların kendilerini ise, “*Teberci*” olarak tanımladıklarını ifade etmektedir. Teberci’nin manasının ise, davulcu anlamına geldiğini belirtmektedir²⁵⁴.

²⁵⁰ Tayyib Gökbiçgin, “Çingeneler”, *İA*, III, 425; K.Maraş ve çevresinde yapmış olduğumuz saha araştırmasının bulguları da Tayyib Gökbiçgin tarafından verilen bilgileri doğrulamaktadır. Şöyle ki; K.Maraş’ta “*Abdallar*” ile yaptığımız mülâkatlarda bunların gelenek, görenek, yaşayış biçimlerinde Çingenelerle çok büyük benzerlikleri olduğu tespit edilmiştir. K.Maraş ve çevresinde yerleşik ve göçebe olarak yaşayan bu grubun, yerleşik olanların erkekleri düğünlerde davul zurna çaldıkları gibi, kadınları ise, dere kenarından topladıkları otları (kaza, yarpuz vs.), yine sulak yerlerden topladıkları kamışlardan bu bölgede tarhana yapımında kullanılan çığları mahalle aralarında satarak aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Yine aynı şekilde bu grubun kadınları sokak aralarında plastik ev eşyası (sele, sepet, sürahi vs.) satarak, sattıkları, bu eşyaların bir kısmının nakdî aldıkları gibi bir kısmını aynî (özellikle evde kullanılmayan giyecek elbise, ayakkabı vs.-hatta ölen kişilerin eşyalarını-) almak suretiyle bit pazarında satarak geçimlerini temin etmektedirler. Ayrıca, erkeklerinin bir kısmı sünnet olacak çocukları sünnet ettikleri gibi (bu konuda oldukça mahir oldukları halk tarafından bilinir), bir kısmı da ayı oynatıcılığı (bunlar bizim zamanımızda çocukluğumuzda gördüğümüz Çingenelerdi. Şu anda özellikle sünnetçilik ve ayı oynatıcılığı mesleği ortadan kalkmış durumdadır.) yaparak yaşamlarını sürdürmektedirler.

²⁵¹ M. Fuad Köprülü, “Abdal”, *Edebiyat Araştırmaları*, II, İstanbul: Ötüken Yay., 1989, s.411; Abdalların Çingene olup olmadıkları konusu araştırılmaya muhtaçtır.

²⁵² M. F. Köprülü, *a.g.m.*, s.388-389.

²⁵³ Belgelerde geçen ismiyle muhtemelen bu cemaat adı “Celikan” olsa gerektir.

²⁵⁴ M. F. Köprülü, *a.g.m.*, s.391.

Le Coq'un ifadesine göre, Doğu İran'da yaşayan Çingeneler'e verilen "Karacı"²⁵⁵ adı, Halaç isminin bozulmuş şeklidir. Aynı yazar, "Karaçi" adıyla anılan bu topluluğun Çingene olabileceğini manalı bulmaktadır. Ancak, davulcu mânâsına geldiği söylenen *Teberci* isminin *tabl*'dan bozulmuş olduğuna Fuad Köprülü dikkat çekmektedir²⁵⁶.

Osmanlılar döneminde Diyarbakır bölgesinde *Cemâ'at-i Karacıyan*" olarak kaydedilen Çingeneler, 148 hâne ve 12 mücerredten müteşekkil idiler. Diğer bir deyimle Amid sancağının %1 nüfusunu teşkil ediyorlardı. Bunlardan 54 hâne ve 4 mücerred Amid'de, diğer geri kalanları ise, Amid havâlisi ile birlikte Mardin, Hısn-ı Keyf ve Ruha (Urfa) livâsında tahrir edildikleri anlaşılmaktadır²⁵⁷.

Tasavvuf ve İslâmî edebiyat alanlarında kullanılan bir terim olan "abdâl" ile halk arasında Anadolu'nun bazı yörelerinde Çingeneler için tabir edilen "abdâl" kelimesini birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Şöyle ki; Osmanlı dönemine ait kaynak ve vesikalarda Çingene manasında bu tâbire rastlanılmaması bu ifadenin Çingeneler için sonradan uyarlanmış olabileceğini akla getirmektedir²⁵⁸.

Abdal kelimesi, bazı kavmî zümrelere ve bazı yerlere isim olması nedeniyle de etnoloji ve toponimi bakımlarından önem arz etmektedir. Osmanlı Döneminde de "Abdal" adıyla anılan birçok yerleşim birimi bulunmaktadır²⁵⁹. Kâtip Çelebi *Cihannümâ*'da XV. yüzyıl başlarında İzmit civarında bir "Kemer Abdal" mezraası bulunduğunu, XVII. yüzyılda da Canik'te bir Abdal köyünün mevcut olduğunu kaydetmektedir. Günümüzde ise, Ankara, Tokat, Çorum, Denizli, Diyarbakır,

²⁵⁵ Bu isim "Karacı" değil de Hindistan bölgesindeki Karaçi mevkiinden çıkarak dünyanın değişik yörelerine dağılan ve "Karaçi" adıyla anılan topluluğa verilen ad olsa gerektir ki; Anadolu'daki bazı bölgelerdeki Çingenelerin Karaçi bölgesinden geldiklerinden dolayı kendilerine "Karaçi" veya "Karaçiyân" denilmektedir. Osmanlı döneminde karaçiyân için bkz. Mehdi İlhan, "1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Âmid Sancağı'nda Timar Dağılımı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, 1981-1982, s.85-100; aynı müellif; *Amid (Diyarbakır)*, Ankara:TTK Yay., 2000, s.97, 106.

²⁵⁶ M. F. Köprülü, *a.g.m.*, s.392-393; Le Coq tarafından Doğu İran'da yaşayan Çingeneler'e verilen "Karacı" adının Halaç isminin bozulmuş şeklinde yorumlanması ve bunun Abdallar'ın Çingeneliğini isbatı için kullanılamayacağını Fuat Köprülü belirtmektedir. Bu konudaki tartışmalar için bkz. M. Fuad Köprülü; "Abdal", *Edebiyat Araştırmaları*, II, İstanbul: Ötüken Yay., 1989, s.398-399.

²⁵⁷ İlhan, *a.g.e.*, s.97.

²⁵⁸ Abdal tâbirinin kullanımı konusunda bkz. Orhan F. Köprülü, "Abdal", [Edebiyat], *DİA*, I, 61-62. bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abdal", *DİA*, I, 59-61; M. Fuad Köprülü, "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, 23-27; GOLDZİHER, "Ebdal", *İA*, IV, 3-4; a.mlf.-H. Kissling, "Abdâl", *El²* (Fr.), I, 97-98; a.mlf.ler, "Abdâl", *UDMİ*, I, 343-344.)

²⁵⁹ BOA, MD-6, 95/198; BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:260, Gömlek No:26; BOA, EV.d. Dosya No:1/1, Gömlek No:16858.

Samsun, Sinop, Sivas, Trabzon, Gaziantep, Kastamonu, Kayseri, Giresun, Mersin, Manisa, Malatya, Van ve Yozgat illeri sınırları içinde “*Abdal*” adını taşıyan köylere rastlanılmaktadır²⁶⁰.

Çingenelerin göç ettikleri iddia edilir; Abdallar ise, Türk yerliler olarak sınıflandırılır. Ne var ki, bu ayırımın bir takım sorunlar yaratmadığı söylenemez. Yunanistan Makedonyası’nda köylüler tarafından kullanılan *Cigani* ve *Yifti* arasında da benzer bir ayırım olduğunu gözlemleyen Köprülü, bu ayırımın da sorun yaratacağını belirtmektedir²⁶¹. Peter Alford Andrews ise, Abdallar’ı Alevi olarak yorumlamakta ve Çingenelerin ise, Alevi olarak tespit edilemediğini bildirmekte ancak bununla ilgili olarak ikna edici delilleri sunmamaktadır²⁶².

Abdalların Anadolu’nun her tarafına yayılmış oldukları, Alevî inançlarına bağlı olan bu insanların en yaygın şekilde Güney Batı, Batı ve Orta Anadolu’da yaşamakta oldukları ve pek çoğunun Osmanlı Arşivleri’nde bildirilen yerlerde halen oturmayı sürdürdükleri gözlenmektedir. Anadolu’da bugün de kendilerine abdal adını veren ve daha çok göçebe olarak yaşayan zümrelere Denizli, Dinar, Sivas, Amasya, Çorum, Osmancık, İskilip, Merzifon, Mecitözü, Havza, Konya, Karaman, Mut, Elmalı taraflarında rastlanmaktadır. Anadolu’daki abdalların bir kısmının XX. yüzyılın ilk yarısında bile derviş kıyafetine girerek serseri zümreler halinde dildindikleri, birçoğunun ise çalgıcılık, türkücülük ve hikâyecilikle uğraştıkları, özellikle Köroğlu hikâyeleri anlatmakla ün kazandıkları bilinmektedir. Bir kısım abdalların kazancılık, demircilik, sepetçilik gibi işlerle meşgul olmaları yüzünden bunlara Çingenelik bile isnat edilmiştir²⁶³.

Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep’te Baraklar arasında 290 çadır abdal aşiretinin bulunduğu söz etmektedir²⁶⁴. Aynı yazar, Abdalların ne soy, ne de huy bakımından Çingenelerle herhangi bir ilgileri bulunamayacağını ileri sürer ve Kilis taraflarındaki Zabaran Köyü’nde oturan “*Pırpırlar*” isimli Abdal oymağının büyük göçte, Karakoyunlularla birlikte Anadolu’ya gelmiş olduğuna işaret eder²⁶⁵.

²⁶⁰ O. F. Köprülü, *a.g.m.*, s.62.

²⁶¹ M. Fuad Köprülü, “Abdal”, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, 23-27.

²⁶² Peter Alford Andrews, *Türkiye’de Etnik Gruplar*, (Türkçesi: Mustafa Küpüşoğlu) İstanbul 1992, s.268-269.

²⁶³ O. F. Köprülü, *a.g.m.*, göst. yer.

²⁶⁴ Cemil Cahit Güzelbey, “Abdallar”, *Folklor* 3, Sayı:25, İstanbul 1972, s.22.

²⁶⁵ Güzelbey, *a.g.m.*, göst. yer.

Güneydoğu Abdallarının oğuzların Beydili (Beğdili) oymağı ile birlikte Horasan'dan gelmiş oldukları belirtilmektedir²⁶⁶.

Gaziantep bölgesine iskân edilen Elbeyli aşireti üzerine bir çalışması²⁶⁷ bulunan Abdülkadir İnan, Elbeyli aşiretinin Sivas ve Kemah havâlisinden sürgün olarak Antep bölgesine yerleştirildiklerini ve bu Türkmen aşiretinin 80 bin çadırdan ibaret olduğunu ve bunların içerisinde davul zurna çalan abdalların miktarını ise, 500 çadır olarak vermektedir. Buradaki Abdalların Kıptî olduğunu belirten yazar bunları Elbeyli ve Türkmen abdalları şeklinde iki gruba ayırmaktadır.

Türkistan'a kadar yayılmış bulunan bir aşiret durumundaki Abdallar'ın Türkiye'de -özellikle Gaziantep yöresinde- musikiyle, daha çok *davul-zurna* çalmakla uğraşmaları bunların Çingene türünden başka bir şey olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır²⁶⁸.

1840 tarihinde Gönen'de 6 hânelik bir Kıptî nüfus bulunmakta idi. Gönen kazasındaki nüfusun %85.56'sını Türkler, %13.08'ini Rumlar ve %1.3'ünü de Kıptîler teşkil etmekteydi²⁶⁹.

1882 yılında yapılan nüfus sayımında "Kıptî" olarak yazılan Tahtacılar 1884'deki sayımda ise, 150 hânenin "Kıptî" nüfus belgesi aldığı görülmektedir. Tahtacıların Kıptî olarak nüfusa kaydolmaları askerlik yükümlülüğünden kurtulmak amacına matuf bir olay olarak yorumlanmaktadır²⁷⁰.

1892 tarihinde Gönen'de Türk, Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudilerin toplam nüfusu 6023 olarak gözükmektedir. Bu nüfus içerisinde gayr-ımslimlerin oranı % 10.4, Kıbtîler'in %3, Türk-İslâm nüfusunun ise %86.6'dır²⁷¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan 1914 yılında ise, Gönen kazasında 34.979 Müslüman, 2251 Rum, 1 Yahudi nüfusuna karşılık 339 Kıbtî nüfusu

²⁶⁶ M. Şakir Ülkütaşır, "Abdallar-Coğrafi Dağılımları, Etnik Menşeleri, İctimaî Hayatları", **Türk Kültürü**, Şubat 1968, Cilt:6, Sayı:64, s.251.

²⁶⁷ Abdülkadir İnan, "Gaziantep Vilâyetinde Elbeyliler", **Gaziantep Kültür Dergisi**, Gaziantep:Ekim 1966, c.IX, s.230.

²⁶⁸ Bela Bartok, **Küçük Asya'dan Türk Halk Musikisi**, Çev. Bülent Aksoy, İstanbul:Pan Yay., 1991, s.227.

²⁶⁹ Tacettin Akkuş, **Gönen ve Köyleri Tarihçesi**, İstanbul 2001, s.50. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. BOA, ML. CRD, (Maliye Nezareti-Ceride Muhasebesi), nr.544.

²⁷⁰ SELÇUK, Ali; **Tahtacılar:Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul:Yeditepe Yay., 2004, s.32-33.

²⁷¹ Akkuş, a.g.e., s.19. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. BOA, DH, SNM, (Dahiliye Nezareti, Sicill-i Nüfus İdare-i Umûmiyesi), nr.4/83.

bulunmaktaydı. Buna göre kazanın %92.97'sini Türk-İslâm nüfus oluşturmakta, geride kalanların % 5.98'ini Rumlar, %0.14'ünü Ermeniler, % 0.90'ını ise, Kıbtîler teşkil etmekteydi²⁷².

Luschan'a göre; Kuzey Suriye'de kendilerine Abdal (Aptal) ismini veren zümre, gerek bünye ve simâca, gerek etnografik vasıflar itibariyle, gerekse içtimaî hayat bakımından diğer Çingenelerden farksızdır. Luschan, Suriye ve Anadolu Çingeneleri'nin Suriye'de Arapça, Anadolu'da Türkçe konuşmakta olup, asıl dillerini büyük bir dikkatle gizlediklerini ve yavaş yavaş onu unutmakta olduklarını söylemektedir²⁷³.

Abdalların Çingenelerle, konuştukları dilin de Çingenece ile bir ilgisi yoktur. Ahmet Caferoğlu da abdalların gizli dili ile Çingene ve elekçi dilleri arasında hiçbir münasebet olmadığını söylediği gibi, abdalların gizli dilinde yer alan kelimelerin dar bir sahaya değil, Filistin, Suriye ve Orta Asya abdallarının diline de şâmil olduğunu ileri sürmektedir. Caferoğlu'na göre, bu gizli dilden bir çok kelimeler Çingeneler tarafından da benimsenmiştir²⁷⁴.

Anadolu'daki bazı yer adlarının tasavvuf ıstılahından etkilenecek Abdal ismini taşıdıkları bilinmektedir. Bu tasavvuf grupları arasında derviş kıyafetine girmiş Çingene unsurların karışmış olması muhtemeldir. Ancak, Hasan Abdullı zümresi örneğinde de görüldüğü gibi, abdal meselesinin aydınlığa kavuşturulması için, Çingenelerle abdallar arasındaki sorunun çözümlenebilmesi için, bu husustaki dil ve etnoloji meseleleri kadar, dinî ve içtimaî tarih hakkında malumatın da yeterli olması şarttır²⁷⁵. Aksi takdirde olaya tek bir zaviyeden yaklaşmanın konuyu aydınlatmayacağı açık bir gerçektir.

Anadolu'nun değişik yerlerinde yaşayan ve abdal adıyla anılan bu zümreler her ne kadar kendileri bu isnadı kabul etmeseler de- hakkındaki tartışmalar ve bunların Çingenelerle olan münasebetleri hakkında bilgi verdikten sonra, Osmanlı

²⁷² Akkuş, a.g.e., s.19, 50-52.

²⁷³ M. F. Köprülü, a.g.m., s.391.

²⁷⁴ Ahmet Caferoğlu; "Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Bir İki Örnek", **Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s.77; O. F. Köprülü, a.g.m., s.62; Abdal dilleri üzerine yapılan bir araştırma, TIETZE tarafından, 19-22 Mayıs 1983'te, Indiana, Bloomington'da yapılan **Birinci Uluslar arası Türk İncelemeleri Toplantısı**'nda "Abdaloji" başlıklı konuşmadır. Konuşma daha sonra yayımlanmıştır.

²⁷⁵ M. F. Köprülü, a.g.m., s.415-416.

Döneminde Anadolu Eyâletindeki Çingenelerin konumuna arşiv kayıtları ışığında değinmek faydalı olacaktır.

Anadolu'nun mülki ve idari çehresini şekillendiren Anadolu, Karaman, Rum-ı kadim²⁷⁶, Rûm-ı Hadis²⁷⁷, Dulkadır, Amid ve Arab eyâletlerinin her birinin sancak ünitelerine göre nüfus tahrirlerinde ve gelirlerinde Rumeli eyâletine benzer bir şekilde, Çingenelerden müteşekkil bir teşkilata rastlanılmamıştır²⁷⁸.

Anadolu Eyâletini teşkil eden livâların kanunnâmelerinde Çingeneler hakkında herhangi bir kayda veya onlarla ilgili bir teşkilat ve kanunnâmeyle rastlanılmamış olması, onların Rumeli'dekiler kadar önem arz etmediği ve onların herhangi bir hizmetle görevlendirildikleri anlamına gelmektedir. Bu durum belki onların Rumeli Eyâletindeki nüfus kefasetini ve Anadolu'daki azlığı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan Hüdavendigâr sancağındaki gayrimüslim Çingenelerin Balkanlardaki Hristiyan adlarını taşımaları onların Balkanlardan Anadolu'ya geçmiş olduklarının bir delili olarak kabul edilebilir²⁷⁹.

Evliya Çelebi Bursa'da kendi döneminde 176 Müslüman, 9 Rum, 7 Ermeni, 6 Yahudi, 1 Kıbtî ve 1 miskinler mahallesi olmak üzere toplam 200 mahalle olduğunu belirtmektedir²⁸⁰.

27 Cemaziyelahir 1067/12 Nisan 1657 tarihli bir kadı sicilinde, Manisa köylerinde muhtemelen gezici olarak Çingene grupların bulunduğu dikkati çeker²⁸¹. Manisa'da Sultan Süleyman'ın validesi tarafından inşa edilen camii ve imaret vakfının gelirleri arasında Kıptîyan reayâsının mukataası da yer almaktadır²⁸². Yine Manisa Şer'iyye Sicillerinde Kıptî tâifesinin kendi toplulukları ile yaptıkları evlilikler Manisa Şer'iyye Sicillerine intikal etmiş, burada iki taraf arasında

²⁷⁶ **Rûm-ı Kâdim Eyaleti:** Sivas, Amasya, Çorum, Canik (Samsun) ve Şarkî Karahisar livâlarından ibârettir.

²⁷⁷ **Rûm-ı Hâdis Eyaleti:** Trabzon, Erzurum, Divriği, Malatya ve Batum livâlarından ibarettir.

²⁷⁸ Enver M. Şerifgil, "XVI. Yüzyılda Rumeli Eyâletindeki Çingeneler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:15, (1981), s.142.

²⁷⁹ Şerifgil, a.g.m., s.142-143.

²⁸⁰ EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatnâme**, II, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1999, s.11; EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatnâme**, II, TSMK, Bağdat Köşkü, nr.304, vr.223^b.

²⁸¹ MŞS, 112/115-1.

²⁸² MŞS, 126/198-1.

belirlenen mihr'e yer verilmiştir²⁸³. Hatta, Çingene tâifesinin bağ, bahçe ve ev sahibi olarak mülk edindiklerine dikkat çekmektedir²⁸⁴.

Anadolu'da önemli bir şehzade sancağı konumunda bulunan Manisa'da XVII. yüzyılda Çingenelerin toplu olarak yaşadıklarına veya şehirdeki sayılarına dair herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, sicillerde muhtelif mahallerde ikamet etmekte oldukları görülmektedir. 1070/1659-1660 yılında Manisa'da yapılan tahrirde ise, "Çingene" sıfatıyla sadece iki şahsın mahallinde kaydoldukları anlaşılmaktadır²⁸⁵.

Manisa'da, Çengi-zâde adıyla anılan mahallede bir miktar Yahudi'nin, şehrin diğer sakinleriyle beraber yaşadığından söz edilmektedir²⁸⁶. Ancak, bu mahallede yaşayanların Çingene olup-olmadıkları kestirilememektedir.

Anadolu'nun diğer bir yeri olan Yozgat Temettuat kayıtlarına göre²⁸⁷, Çardak mahallesinde Pûşiyân hâneleriyle kayıtlı bulunan topluluğun neye tekâbül ettiği belli olmamakla beraber, bunların mesleklerinin köçekçi, sepetçi, sâzende olmalarından dolayı Çingene olabileceklerini akla getirmektedir. Bu defterde geçen bir kayıta, Çatak Mahallesinde yerleşik halde "Pûşiyân hâneleri" adıyla bir topluluk bulunmaktadır. Muhtemelen özellikle Erzurum ve Bayburt bölgelerinde "Poşu" olarak adlandırılan Çingene gruplarının bu bölgeye yansımış isimleri olsa gerektir. Yozgat Temettuat Defterinde, adı geçen mahallede 8 hâne bulunmaktadır. Bunların terekeleri incelendiğinde, sosyo-ekonomik durumların pek iyi olmadığı anlaşılabacaktır. Burada yaşayanların tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre; at ve merkeb gibi binek hayvanlarına sahip oldukları, bunun dışında emlak, arazi ve başka bir gelirlerinin olmadığı gibi sâzendelik, köçekçilik, sepetçilik ve merkebçilik mesleğiyle uğraştıkları görülmektedir.

²⁸³ MŞS, 124/113-3.

²⁸⁴ Mehmet Günay, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s.138. Burada Manisa Çingeneleri konusunda bizi bilgilendiren, tezinin ilgili kısımlarını istifademize sunan ve bu bilgileri bizimle paylaşan Mehmet Günay'a teşekkürü bir borç biliriz.

²⁸⁵ Günay, a.g.e., göst. yer.

²⁸⁶ Feridun M. Emecen, Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri, İstanbul:Eren Yayıncılık, 1997, s.48.

²⁸⁷ Yozgat Temettuat Defterleri, C.II, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ahmed Akgündüz-Doç. Dr. Said Öztürk, İstanbul 2000, s.425-427.

Konya’da da XVIII. yüzyılda “*Kıbtîyân tâifesi*” adıyla bir grup Çingene’nin bulunduğu, bunların miktarları tesbit edilememekle birlikte, müslim ve gayrimüslim olarak iki topluluk halinde yaşadıkları bazı araştırmalarda anlatılmaktadır. Ayrıca, bu tâifenin Konya’da “*Çingâne Mahallesi*” adıyla bir mahallenin bulunması, bunların şehirde yerleşik olarak yaşayabilecekleri gibi, bunun yanı sıra diğer mahallelerde perakende olarak oturan Çingenelerin de bulunduğu dikkat çekilmektedir. Çingeneler köylere giderek topladıkları ile geçimlerini temin ediyorlardı²⁸⁸.

Bursada Ermeniler arasında da değişik boyların bulunduğu ve bir ferman suretine dayanılarak verilen bilgide “*Boşyan*” tâifesinin bunlardan biri olduğu vurgulanarak²⁸⁹ adı geçen tâifenin konar göçer oldukları belirtilerek geçimlerini elek ve kalbur yaparak sağladıkları ifade edilmektedir²⁹⁰. Bu tâifenin Anadolu’nun değişik bölgelerine dağılarak Bursa, Kocaeli, Menteşe, Teke, Hamid, Ankara, Çankırı, Bolu, Kastamonu sancaklarına dağıldıkları, daha sonra ise, XVIII. yüzyılın ortalarında bunların Müslüman olarak Kütahya’ya yerleştikleri, bir kısmının ise, Bursa’da ikamet ettikleri belirtilmektedir²⁹¹.

Tanzimat döneminde Bilecik şehrinde ise; vergi ile mükellef 24 Çingene bulunmakta olup, bunlardan 9’u yüksek, 14’ü orta ve 1’i de düşük seviyede olmak üzere vergi nüfusu bulunmaktaydı²⁹².

B. Osmanlı Toplumundaki Yerleri

Osmanlı döneminde tutulan tahrir kayıtları her ne kadar vergi amacına yönelik yapılmış olsa bile buradaki kayıtlardan şahısların ne tür isimlerle anıldıkları dinî hüviyetleri, cemaat yapılanmaları, meslekleri ve içtimai yapıları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Çingene cemaâtının isimleri arasında dinî hüviyetlerini yansıtan isimler bulunmaktadır. Tahrirlerde geçen şahıs isimleri incelendiği zaman

²⁸⁸ Yusuf Küçükdağ, *Lâle Devrinde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1989, s.96-97’den naklen KŞS, NO:C33, s.117², 154².

²⁸⁹ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara:TTK Yay., 1994, s.78-79.

²⁹⁰ Yazar tarafından “*Boşyan*” taifesinin Ermenilerin bir boyu olarak belirtilmesi gerçeği yansıtmamakta, “*Boşa*”, “*Boşyan*” veya “*Puşıyân*” adı Ermeniler tarafından Çingenelere verilen bir isimden ibarettir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. bkz. Sarkis Seropyan, “Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri:Hay-Poşalar”, *Tarih ve Toplum*, XXXIV/202 (Ekim 2000), s.21-25.

²⁹¹ Osman Çetin, a.g.e., s.78-79’den naklen BŞS, C 27/540 39^b-40^a.

²⁹² Said Öztürk, *Tanzimât Döneminde Bir Anadolu Şehri:Bilecik*, İstanbul:Kitabevi, 1996, s.182.

Arapça kökenli olan ve bugün hâlâ kullanılmakta olan Ahmed, Mehmed, Cafer, Davud, Hazma, Hasan, Hüseyin, İbrahim, İsmail, Musa, Mustafa, Süleyman gibi isimlere sıkça rastlanılmaktadır²⁹³.

1523 ve 1530 yılına ait tahrir kayıtları incelendiğinde²⁹⁴, Çingene cemaâti içerisinde sıklıkla kullanılan her üç semavî dinin ortak peygamber adlarını taşıyan isimler yer almaktadır. Osmanlı tahrir memuru Müslüman adları yazmaya alışık olduğundan tahrir esnasında burada bir sorun yaşanmazken, gayrimüslim isimleri duyduğu gibi yazdığından büyük bir çoğunluğunun yanlış yazıldığını kanaatini taşıyoruz. Müslüman Çingeneler arasında en çok geçen isimler şunlardır: Abdullah, Ali, Ahmed, Bâli, Bahadır, Davud, Hasan, Hüseyin, Hazma, İbrahim, İsmail, İskender, Kasım, Mehmed, Mustafa, Ramazan, Sinan, Yusuf, Yunus ve vd. Gayrimüslim isimlerine daha çok Bulgaristan bölgesinde rastlanılmakta ve bunlar şu şekilde sıralanmaktadır: Angel, Anastas, Andreya, Bayko, Balo, David, Darko, Dimko, Dimo, Dimitri, Erino, Gogo, Hristo, İvrada, Kaliya, Kastoriyan, Kiriyo, Koyko, Kuman, Kasto, Makro, Martin, Mihal, Nikola, Paskal, Rayko, Sarko, Simko, Tato, Todor, Yako, Yano, Yorgi, Yorgo, Zezo vd²⁹⁵. Öte yandan Osmanlı resmî kayıtlarına daha açık yazılma gayesiyle katibin bu tip adları daha çok Türkçe'ye yakın bir teleffuzla yazmaya çalıştığı da söylenebilir. Çingene cemaât adları arasında dikkati çeken önemli hususlardan bir tanesi de Karagöz isminin sık kullanılmasıdır. Bu da akla karagöz'ün Çingene olabileceğini veya Çingenelerin bu ismi sahiplenmelerine bağlanabilir. Gayrimüslim isimler kategorisinde rastlananların birçoğu alışık olunmayan ve okunuşu zor isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Anadolu'dan Rumeli'ye iskân edilen Çingene gruplarının içerisinde geldikleri memleket isimleriyle anılanlar da bulunmaktadır. Zağra-i Eskihişar'da Akpınar Çingeneleriyle oturdukları anlaşılan Rosor veled-i Karaman'ın isminden de anlaşılacağı üzere, Karaman bölgesinden Rumeli'ye gelerek yerleştikleri anlaşılmaktadır²⁹⁶. Aynı zamanda mesleklerinden dolayı meslekî ünvanlarıyla anılan

²⁹³ BOA, TT.120, 170, 191, 202, 206.

²⁹⁴ BOA, TT.120, s.216-219, 247; BOA, TT.202, s.6.

²⁹⁵ BOA, TT.120, s.265-266, 310-314 vd.

²⁹⁶ BOA, TT.202, s.78.

cemaâtlere de rastlanılmaktadır. Bunlar arasında sâzende, elekçi, kalburcu vs. sayılabilir²⁹⁷.

Osmanlı tahrir kayıtlarında Çingeneler yazılırken az da olsa aile durumları ve sosyal statüleri ile belirtilerek yazılmıştır. Bu belirtiler arasında oğul, damad, birader ve karındaş ifadeleri bulunmaktadır²⁹⁸. Damad terimi daha çok şahısların medeni durumlarını yansıttığından muhtemelen evlendikten sonra kayınpederiyle birlikte oturarı veyahutta aynı tür faaliyetlerde bulunan kişiler olabileceği gibi, Çingenelerin maderşahi bir aile yapısına sahip olmalarından dolayı evlendikten sonra iç güvey olarak yaşayan kişiler olabileceğini de akla getirmektedir. Gökbilgin, “Göçebe Çingenelerin bir nevi maderşahi aile yaşam tarzını devam ettirdiklerini, evlenen Çingene erkeğinin kız tarafının mensup olduğu kabileye girdiğini” belirtmektedir²⁹⁹.

Osmanlı Devleti’nin değişik bölgelerinde geniş bir coğrafyada yaşayan Çingenelerin devlet ile olan ilişkilerini daha çok arşiv vesikalarından tespit edebilmekteyiz. Osmanlı toplum yapısı içerisinde Çingenelerin belirli bir mekanları ve mesleklerinin olmamasından dolayı, Osmanlı toplum düzeni açısından problem oluşturuyorlardı. Bu çerçevede bu tür durumların önlenmesi için sürekli olarak taşradaki yerel idarecilere hükümler yazılmakta idi. Bu meyanda Çingenelerin Osmanlı Devleti’nde nasıl bir statüye tâbi oldukları ve devletin kendilerine nasıl baktıklarının anlaşılması açısından belgelere yansıyan hükümlere bir göz atalım.

Osmanlı sosyal toplulukları içerisinde Mühimme kayıtlarında oldukça dikkati çeken gruplar arasında Yörükler, Çingâneler ve bir yeri yurt tutunamayarak bir yerden diğerine sürekli yer değiştirdiklerinden dolayı “*Gurbet*” diye nitelenen gruplar önemli bir yekun teşkil etmekteydi. Çingeneler adıyla anılan tâife ise, belgelerde menşelerine ilişkin malumat verilmemiş olsa bile, bunların yerleşik, göçebe ve gezgin topluluklar şeklindeydi. Gurbet tâifesinin Çingâne toplulukları ile bir çok ortak sosyal ve ahlakî karakteristik özellikleri bulunmaktadır.

Osmanlı Dönemi’nde sosyal yaşamın olumsuz yönde etkilenmesinde büyük rol oynayan gurbet ve Çingene tâifesinden bahseden Mustafa Akdağ, Mühimme

²⁹⁷ BOA, TT.120, s.14-15, 78-81; TT.202, s.38-39.

²⁹⁸ Gayri Müslim Kıptilerde kullanılan veled isimlerine örnek olarak belgelerde geçen isimler olarak şunlar zikredilebilir: Nikola veled-i Grazi, Dragos veled-i Todor. Bkz. BOA, *Cevdet/Adliye*, nr.2714.

²⁹⁹ Gökbilgin, *a.g.m.*, s.422.

hükümlerine yansıyan şikayetlere bakarak, “*Gurbet ve Çingeniyân Tâifesi*”nin evleri ve barkları ile gezginci bir hayat sürdüklerini, eğlence hayatını öne çıkardıkları ve geçimlerini bundan sağladıklarını ifade eder. Onun belirttiğine göre, şikayet konuları bunların özellikle büyük şehirlerin elverişli yerlerinde açığa kurdukları çadırlarda lewend, suhte ve öteki ergen (bekar) servet sahibi ailelerin oğulları hatta evli erkekler eğlenceye kaptırdıkları, servetlerini bu yolda harcattıkları” konusunda toplanmıştı³⁰⁰.

Kanunî Sultan Süleyman’ın son yıllarından itibaren, Anadolu ve Rumeli’nin her yanına dağılmış bulunan gezginci gruplar arasında bulunan gurbet tâifesi hakkında şikayetler, kara çadırlar ile köy ve kasabalarda gezerek, cinâyet, soygun gibi eylemlere girişmeleri, çadır önlerinde düzenledikleri çengili ve çalgılı eğlencelerle genel ahlaki bozmaları şeklindeydi. Örneğin; Bursa’da yapılan tantanalı düğünlere çağrılan Çingenelerin kadınlı erkekli çalgı ve saz çalarak, davetli erkeklerle iyice kaynaşmaları şikayet edilmişti³⁰¹. Ayrıca, Çingenelerin sağladıkları güzel cariyeleri de süsleyerek bu çalgılı eğlencelere ve düğünlerde köy, kasaba ve şehrin delikanlılarını hatta çoluk çocuğa karışmış yetişkin erkeklerini ayarttıkları, bunların servetlerini bu yolda harcamalarına yol açtıkları belirtilmekteydi³⁰². Bu grupların Celâlî isyanları sırasında eşkiyalık olaylarına karışmadığını Akdağ belirtmektedir.

Osmanlı Döneminde Gurbet ve Çingene tâifesinden bu gibi şikayetlere karşı, ciddî bir sonuç alınamaması, toplumun belirli ihtiyaçlarını karşılamaları dolayısıyla genellikle mahallî idârecilerin onlara hoşgörölü yaklaşımlarından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim yukarıda belirtilen türden şikayetler hemen her devirde aynen tekrarlanmıştır. Mesala, benzer şekilde Sultanönü sancağında, günah ve yasak olan çeşitli fiilleri işleyip yanlarına aldıkları fâhişeler ve çeşitli oyun ve çalgı aletleriyle şehir ve kasaba ve köyleri gezerek halkın yoğun olarak bulunduğu pazar vs. yerlere gidip insanları yoldan çıkaran ve düzeni bozan, تنها yerlerde de öldürme, soygun, yağma gibi suçları işleyen gurbet ve Çingene tâifesinin sözkonusu faaliyetlerinin engellenmesi hususunda daha önce emir gönderildiği halde emrin gereği yerine

³⁰⁰ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara 1975, s. 107.

³⁰¹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası*, “*Celâlî İsyanları*”, İstanbul:Cem Yay., 1995, s.150’den naklen BŞS. A44/50, vr.39^b. 1544 Haziran tarihli hüküm. BŞS. A67/73, vr.203^a.

³⁰² Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası*, Ankara 1975, s.107.

getirilmediği için bu grupların hâlâ faaliyetlerini sürdürdüklerinin haber alındığı; bu gibi kişi ve grupların derhal araştırılıp tesbit edilerek yakalanmaları ve yol kesip eşkiyalık yaptıkları şer'an sâbit olanların derhal gerekli cezalara çarptırılmaları; günah ve yasak fiilleri işleyenlerin ise, hapsedilip durumlarının arz edilmesi talep edilmektedir³⁰³ Aynı şekilde, Çingenelerin de ahalinin evleri basarak bazı eşkiyalık hareketlerine giriştikleri gibi bazı hatunları da şer'i şerif ile talak üzere boşandırdıktan sonra yanlarına aldıkları ve bu durumdan halkın rahatsız olduğu bildirilmektedir³⁰⁴.

Bazı durumlarda Çingeneler de, "*Gurbet tâifesi*" kategorisinde nitelenmekteydiler. Örneğin; 1567 sıralarında, Bursa ile Yenişehir arasında bulunan Dimboz köyü yakınlarına kalabalık bir "*Gurbet ve Çingâniyân tâifeleri*" yığılması olmuş, hırsızlık ve soygunlarından, özellikle "*gece ve gündüz fuhuş*" ile uğraşmalarından yakınan köy halkı bu gibi kötülüklerin önlenmesini istemişlerdi. İstanbul'dan sancakbeyine verilen emirde sözü edilen gezgincilerin bir yerde sürekli oturmaya, yani yerleşmeye zorlanmaları bildiriliyordu. Emrin uygulamaya geçilmesi üzerine, sancakbeyi adamları ile Gurbetçiler arasında çatışma çıktı ve karşı gelenler tutuklandılar. Çingenelerin şeflerinden olan Muradoğlu Alican'ın hapisshanede ölmesi üzerine yapılan muayenede veba'ya tutulmuş olduğu tesbit edildi. Ancak, Gurbetçiler'in ve Çingeneler'in düzen altına alınamadıkları, çıkardıkları olayların arkasının gelmemiş olmasından anlaşıyordu³⁰⁵.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında gurbet tâifesinin Çingeneleri de yanlarına alarak sokak sokak gezdikleri ve böylece Müslüman ahaliyi delâlete düşürerek doğru yoldan çıkardıkları vurgulanmakta ve bunların men edilmesi konusunda kadılara ve sancakbeylerine hükümler yazılmakta idi³⁰⁶. 1568 yılında Eskişehir-Afyon yörelerinin eşkiyalarla dolu olduğu ve bu çevrede "*Gurbet tâifesi*"nin de eşkiyalıktan geri kalmadıkları belirtilmektedir³⁰⁷. Osmanlı Döneminde gurbet tâifesinin işlemiş

³⁰³ BOA, MD-5, 80/186. (973/1565-1566 tarihli hüküm)

³⁰⁴ BOA, MD-73, 28/66, (21 Zilkade 1003/28 Temmuz 1595 tarihli hüküm)

³⁰⁵ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Hicrî X inci, Milâdî XVI inci Asırda Hamideline Ait Bazı Vesikalar", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası*, C.IV, Sayı: 43-44 (1. ve 2. Teşrin 1937), s.624-626, belge 12. Ayrıca, bu konu ile ilgili hüküm için bkz. BOA, MD-3, 428/1280.

³⁰⁶ BOA, MD-3, 428/1280 (28 Ramazan 967/22 Haziran 1560 tarihli hüküm)

³⁰⁷ BOA, MD-7, 889/2438; MD-22, 252/493. Mustafa Akdağ, bu iki belgenin şu hükmü içerdiğini söyleyerek yanıltmıştır. "*1568 sıralarında Eskişehir-Afyon yörelerinin eşkiyalarla dolu olduğu bildirilirken bu çevrede 'Gurbet taifesi'nin de eşkiyalıktan geri kalmadıkları bildirilmiştir*". Belgenin

oldukları suçlar sadece yukarıda adı geçen yerleşim birimleriyle sınırlı kalmamış, ülkenin değişik bölgelerinden de “*Gurbet tâifesinin*” fesatlarından dolayı İstanbul’a şikayetler gelmekteydi. 1573’te askerin savaşta olmasından yararlanan Gurbetçiler, yaylaya çıkma görüntüsü altında sancağa yayılmışlar ve türlü fesatlara girişmişlerdi³⁰⁸. Benzer bir olay da Kastamonu sancakbeyi tarafından haber veriliyordu. Çankırı, Çorum, Amasya ve Bolu yönlerinden gelebilecek eşkıya kitlelerine dikkat çekilirken, “*Doğudan gelen Gurbet tâifesi*”nin de nice yerleri yağmaladıkları haber verilmekteydi³⁰⁹. Canik (Samsun) yöresinde suhteler ve levendler “*Gurbet ve Çingâne Tâifesi*” ile birlikte dolaşmaktaydılar³¹⁰. Ancak, gurbet ve Çingene tâifesinin çıkardıkları olaylar önlenememiş, fakat Celâlî isyanları döneminde bu tür olaylar, öğrenci ayaklanmaları, sipah sürgünü vs. gibi hadiselerin yanında devede kulak misali kalmıştır. Ayrıca, Çingene tâifesinin bazı durumlarda suhteler ile hareket ettikleri gözlenmekteydi. Nitekim, Yalvaç kasabası halkı 1570 yılında İstanbul’a sundukları “*arz-ı hâl*”de “Kasabada Çingenoğlu İsa ve Hasan ve Hüseyin ve Afacanoğlu Mustafa ve Kasapoğlu Hüseyin ve Kara Davud ve Dursunoğlu Mustafa” adlarındaki kişilerin “yirmişer ve otuzar suhteler ile” evlerini bastıklarını, “vilâyet ayânına adam gönderüp” istediklerini vermezlerse evlerini basacaklarını, “ya oğullarını yanımıza versünler veya bir-iki yüz altun yollasınlar”

değerlendirmesi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası, “Celâlî İsyamları”*, İstanbul:Cem Yay., 1995, s.152. Belgenin orijinaline baktığımızda ise, ilk hükmün (MD-7, 889/2438) Karahisar-ı Sahip sancağındaki bazı ehl-i fesâd tâifesinin düzene sokulmasıyla ilgili olmasına rağmen, -yazarın bahsettiği gibi- “gurbet tâifesi”nin eşkiyalık yaptığına dair bir kayda rastlanılmamıştır. İkinci hükümde ise, (MD-22, 252/493); “*Sofya voyvodasının subaşı Ali’nin tuttuğu kalpazanları Çirmene götürürken İğribük adlı derbend’de iki kalpazanın firar ettiği*” bildirilmekle mutlaka ele geçirilmesi hakkında olduğunu görmekteyiz. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. MD-22, 252/493.

³⁰⁸ BOA, MD-5, s.114.

³⁰⁹ Akdağ, *a.g.e.*, s.150. naklen BŞS. A94/110, vr.18-19. 11 ve 12 Cemaziyevvel 975/13-14 Kasım 1567 tarihli hüküm. (Tutuklanan gurbet taifesi ileri gelenlerinden Alican bin Murdî hapishanede vebadan ölüncü, Haymana’nın bir önceki emini Hüseyin bin Musa Paşa, Bursa zaimi-subaşı Hasan Bey’den davacı olmuş, ölen Alican’ın, kendisinin tahvil-i vergi toplama görevli olduğu sırada hazineye vergi borcu olduğunu ileri sürerek, terekisinin kendisine verilmesini istemişti).

³¹⁰ “*Gurbet ve Çingâne Tâifesi*” adı ile çok geçen ve memleketin âsâyişi üzerinde çok kötü tesir yapmış olan bu gezici (göçebe değil) [yazar burada gurbet ve Çingene taifesi göçebe olarak değil de gezici olarak nitelendiriyor ki, doğru bir tespittir. Çünkü, göçebelerin belirli kışlak ve yazlık mekanları olur. Yazın ve kışın bu mekanlara göç ederler. Oysa, gurbet ve Çingene taifesinin belirli mekanları olmayıp, sürekli olarak değişik mekanları gezmektedirler. Bundan dolayı Akdağ, bunlar için gezici tabirini kullanmaktadır.] zümrelerin nasıl bir hukukî duruma sahip oldukları ve etnik durumlarının incelenmeye muhtaç olduğuna Akdağ dikkat çekmektedir. (Bkz. Mustafa Akdağ, *Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1963, s.49’); Gurbet ve Çingene tâifelerinin silahla gezerek suhte tâifesiyle birlikte fesad ve şenaatta bulunmaları konusunda bkz. BOA, MD-24, 165/445, (3 Muharrem 982/25 Nisan 1574 tarihli hüküm)

diye tehdit savurmaktaydılar. Yalvaç kasabasında meydana gelen bu hadiselerin başı ünlü talebe/suhte başbuğu Şemseddin ile Turgut adında iki eşkiyaydı³¹¹.

Akdağ, gurbet ve Çingene tâifesinin Rumeli taraflarındaki hareketlerine ait çok az malumat verildiğinden, bunların bu bölgelerde az olduklarını belirtmektedir³¹². Ayrıca, Erzurum'da bu türlü gezgincilerin bulunmadıklarının delili olarak İstanbul'a hiçbir şikayetin gelmeyişi bağlanmaktadır³¹³. Çingene ve gurbet tâifesini teftiş ve tedipleri yönünde Halep, Dulkadır, Erzurum, Diyarbakır ve Bağdat'daki yöneticilere hükümler yollandığına göre; bu bölgelerde adı geçen tâifenin bulunduklarına hükmedilebilir³¹⁴.

Keşan'da Gurbet tâifesinin sayılarının giderek artması neticesinde halka zararlarının da çoğalmasından bunların kadın ve oğullarının Gelibolu'dan karşı tarafa geçirilerek bir daha bu tarafa geçirilmemesi istenmektedir³¹⁵. Osmanlı döneminde Rumeli'de çok miktarda gurbet ve Çingene tâifesinin bulunması ve bunların belirli bir mekanlarının ve mesleklerinin bulunmamasından toplum yaşamında halkın huzurun kaçırdıkları görülmektedir. Bu nedenle Anadolu yakasında yer alan gurbet ve Çingene tâifesinin karşı yakaya yani Rumeliye geçirilmemesine yönelik sık sık kadılara hüküm yazıldığı görülmektedir. Hatta, bazen öyle durumlar olmaktadır ki, Rumeli yakasında yer alan gurbet ve Çingene tâifesinin beri yakaya Anadolu'ya gönderildiğine de şahit olunmaktadır³¹⁶.

19 Şaban 991/20 Ağustos 1583 tarihinde Niğbolu sancağında 200 çadırdan ibaret olan gurbet Çingene eşkiyası türeyerek hayvanları (davar ve beygirleri) ve eşyaları çaldıkları, insanları katlettikleri ve kalp para kestikleri haber verildiğinden

³¹¹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası, "Celâli İsyanları"*, İstanbul:Cem Yay., 1995, s.200.

³¹² Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1963, s.35-36; Oysa ki, bizim arşivde yapmış olduğumuz araştırmalar bu durumun böyle olmadığını ve Rumeli bölgesine yazılan hükümlerde bol miktarda gurbet ve Çingene tâifesiyle ilgili hükümlere rastlanılmıştır. Rumeli'de yer alan gurbet ve Çingene tâifesiyle ilgili hükümler konusunda bkz. BOA, MD-7, 79/215, 126/324, 294/836, 317/910, MD-14, 147/208, MD-22, 111/229, MD-23, 115/231, MD-26, 142/369, MD-30, 279/649, MD-40, 173/383, MD-51, 36/116, MD-85, 144/322.

³¹³ Akdağ, a.g.e., s.35-36; Yazarın görüşünün aksine, Erzurum'da bulunan gezginler konusunda bkz. BOA, MD-26, 142/369, MAD-5338/493, MAD-3873/11568, MAD-10124/14865, MAD-5338/22525, MAD-21469/23321, KK-5045, Cevdet/Dahiliye, Nr.9608.

³¹⁴ BOA, MD-23, 75/152, 93/188; MD-5, 80/186; MD-30, 75/179.

³¹⁵ BOA, MD-22, 111/229. (5 Rebiülevvel 981/5 Temmuz 1573 tarihli hüküm)

³¹⁶ BOA, MD-40, 173/383, (20 Şaban 987/12 Ekim 1579 tarihli hüküm); bu konuda Gelibolu'dan Çanakkale'ye gönderilen Çingeneler için bkz. BOA, MD-22, 111/229.

bunların haklarından gelinerek, suçu sabit olanların yakalanması ve kendi hallerinde olanlara dokunulmaması beyan edilmektedir³¹⁷.

XVI. asrın ikinci yarısına ait hükümlerden Çingenelerin Batı Anadolu'da yoğun bir şekilde bulunduğunu görülmektedir. Çingeneler "gurbet" adı verilen yine göçebe bir tâife ile birlikte gezerek, huzursuzluğa sebep olmakta, yolları keserek adam soymak, tarla ve harmanlardaki mahsulü yağma etmek, hatta mescidlerin kilim v.b. eşyasını çalmak gibi fiillere girişerek, "şer'e dahi itaat" göstermemek suretiyle ahâliyi ve devlet otoritesini karşılarına alarak, onların bu duruma müdahale etmesine sebep olmaktaydılar³¹⁸. Gurbet ve Çingene tâifesinin, at ve kısırak beslemeyip kılıç, şiş, kesik çizme ve yarma vs. ile gezerek fesad üzere olduklarından adı geçen aletleri taşımamaları hususunda daha önce gönderilen emre uymadıkları bildirildiğinden, emre uymayanların yakalanıp hapsedilmeleri ve isimleriyle birlikte yazılarak İstanbul'a gönderilmeleri istenmektedir. Bu durumda gurbet ve Çingene tâifesinin at ve kısırak besleyerek kesici, öldürücü ve yaralayıcı aletleri de yanlarında taşıyarak Osmanlı toplum düzeninin bozulmasına neden olduklarından bunların at ve kısıraklara binmesi yasaklanmıştır. Bu belgede ilginç olan taraf göçebe Çingenelerin gezginci olanların serbestçe gezmeleri için ellerine temessük verilmesi ve Anadolu'dan Rumeliye hatta Arabistan'a kadar uzanmış olmalarıdır³¹⁹. Bunlar ancak eşeğe binebilir ve arabalarına eşek koşabilirlerdi³²⁰. Baba kazasındaki ahalinin şikayeti üzerine Çingenelerin hırsızlıktan men edilmesi ve daha önceden olduğu gibi bu tâifenin at ve öküz kullanmayıp, merkep ile konup göçmeleri emredilmiştir³²¹. Ankara Beyine ve müftüsüne yazılan diğer bir hükümde ise, Çingenelerin halkın evlerini açıp beygir ve merkeplerini, davar ve kuzularını çaldıklarından bunların

³¹⁷ BOA, MD-51, 36/116, (19 Şaban 991/20 Ağustos 1583 tarihli hüküm); Bolu sancağında oturan Çingenelerin halkın davarlarını çalarak başka kazalara götürerek satmaları konusunda bkz. MD-80, 96/249, (1022-1023/1614-15 tarihli hüküm)

³¹⁸ Gökbilgin, a.g.m., s. 425.

³¹⁹ BOA, MD-7, 294/836, 349/1010, MD-26, 142/369; BOA, MD-5, 494/342 (4 Ramazan 973/25 Mart 1566 tarihli hüküm); MD-58, 51/147, (7 Cemaziyelevvel 993/7 Mayıs 1585 tarihli hüküm); Osmanlı Devleti'nde Çingenelerin yukarıda adı geçen suçları işlediklerinden dolayı Divân-ı Hümayûn'a bol miktarda şikâyet gelmesinden dolayı Çingenelerin ata binmelerinin yasaklanmasına ilişkin bol miktarda hükümler yayımlanmıştır. Bu hükümler için bkz. BOA, MD-7, 79/215, 317/910, 551/1558, 781/2135, 856/2344, MD-40, 152/333, MD-78, 376/968.

³²⁰ Metin And, 16. Yüzyılda İstanbul: Kent.Saray.Gündelik Yaşam, İstanbul: Akbank Yay., 1993, s.40.

³²¹ BOA, MD-36, 302/799, (9 Rebiülahir 987/5 Haziran 1579 tarihli hüküm)

yakalanarak cezalandırılması istenmektedir. Hükümün Ankara Beyine ve müftüsüne yazılması önemlidir. Dini açıdan müftünün görüşüne başvurulmuştur³²².

Çingenelerin ata binmeyip merkep ve başka bineklere binmesi eskiden olduğu gibi emredilirken, bu kurala bazı Çingenelerin uyduğu görülürken, bazılarının uymadığı belgelere yansımıştır³²³.

Bosna Beylerbeyine ve adı geçen eyâletteki kadılara yazılan bir hükümde Çingene tâifesinin cebe/zincirden veya halkadan örme zırh giyip ve ata binerek halkın eşyalarını ve davalarını çalarak halka zulmettikleri belirtilmekte, bu tâifenin cebe adı verilen sadece zırhlı süvari birliklerine yalnızca savaşlarda giydikleri bu elbiseyi giymelerinin yasak olduğu bildirilmekte, bunların önlenmesi için adı geçen Beylerbeyilere ve kadılara hüküm yazılmak suretiyle bunların yakalanarak isim ve resimleriyle birlikte gönderilmesi emredilmektedir. Bu belgede ilginç olan cebe adı verilen zırhlı giyeceğin Çingeneler tarafından giyilmesidir³²⁴.

Akdağ, gurbet tâifesinin ne tür bir topluluk olduğunu kestirememesine rağmen, arşivde yapmış olduğumuz belgeler üzerindeki çalışmalar neticesinde konar göçer olarak karye karye, kasaba ve kasaba gezen ve çergelerde/çadırlara oturan bu “*gurbet tâifesi*” lafzı muhtemelen halk tarafından sürekli olarak gezdiklerinden dolayı Çingenelere verilen bir addır. Çünkü, Çingeneler ile birlikte göçebe bir hayat yaşayan ve meslekleri bulunmayan bu grubun işledikleri suçlar ile birlikte hayat ve maişet tarzları bakımından da Çingenelerle büyük bir benzerlik içerisinde olduğu görülmektedir³²⁵. Hatta bazı durumlarda Çingenelik durumuyla bile örtüşen gurbet tâifelerine rastlanmakta, isimleri Çingeneler ile birlikte sık sık zikredilmektedir³²⁶. Ancak, gerek Çingenelerin sosyo-ekonomik durumları gerekse gurbet taifesinin Çingenelerle benzer özellik taşımaları bunların ne etnik ne de sosyolojik olarak aynı topluluğu ifade ettiği anlamına gelmez. Bu yüzden Çingenelerle gurbet taifesinin aynı şeye tekabül ettiği destekleyecek elimizde karineler bulunmamaktadır. Her ne kadar belgelere yansıyan yönüyle Çingeneler ile gurbet taifesinin aynı grubun

³²² BOA, MD-72, 280/549.

³²³ BOA, MD-78, 376/968.

³²⁴ BOA, MD-78, 123/322.

³²⁵ Gurbet tâifesinin Çingenelerle benzerliği konusunda şu belgelere bakılabilir: BOA, MD-85, 144/322, BOA, MD-23, 75/152, 93/188; MD-5, 80/186; MD-30, 75/179.

³²⁶ BOA, MD-3, 428/1280 (28 Ramazan 967/22 Haziran 1560 tarihli hüküm)

elemenları gibi görünmelerine rağmen farklı birer ayrı ayrı topluluk olduğunu tahmin etmekteyiz³²⁷.

Akdağ, Osmanlı Devleti'ndeki gezginci gruplar arasına mellaş Araplarını da katarak, onlar hakkında bilgiler vermektedir³²⁸. Anadolu'nun değişik bölgelerinde "gezginci Çingene" ile birlikte dolaşan ve Güneydoğu Anadolu'da "Mellaş" adıyla anılan grup üzerindeki devletin tek kontrolü, yılda bir kez alınan vergiler ve bunlardan askerî geri hizmetlerden faydalanmak şeklindeydi³²⁹.

Güneyde, Antalya ve Alaiye'den Adana'ya kadar olan meskûn yerlerde, özellikle İçel ve Larende'de, gurbet ve Çingene tâifesinin yerine, Mellaş Araplarının eşkiyalıklarından ve soygunlarından şikâyetler ediliyorsa da, bunların hukukî durumları ve teşkilâtı hakkında bilgiye sahip değiliz³³⁰.

Osmanlı Devleti'nde gezginci gruplar içerisinde isimleri zikredilen mellaşlar hakkında 981/1573 tarihinde yazılan bir hükümde, gurbet ve Çingene tâifesiyle birlikte adları geçen ve Güney Anadolu'da yaşayan "Mellaş Arapları"nın durumunu tespit için bölgeye tahrir katibleri gönderilmiştir. Bu vesile ile yollanan umumî hükümden, bunların Hass-ı Hümayûn reayâsı oldukları anlaşılmaktadır³³¹.

Gurbet ve Çingene taifesine verilen cezalar arasında kürek cezası da bulunmakta idi. Bu durum bazen Çingenelerin işlemiş oldukları suçlara karşılık verilirken, bazen de ordu için gerekli olan kürekçinin karşılanması amacıyla yazılmaktaydı. Vergi borçlarını hiç ödememiş bulunan gurbet ve Çingene tâifesinin 1573 tahririnden itibaren donanma hizmetine yazılacaklardı. Bunun karşılığında o zamana kadar olan vergi borçları ve bütün tekâlif-i örfiyeleri affolunacaktı. Her 150 kişinin başına bir çeribaşı ve bir bayrakdar seçilmek suretiyle donanmaya kürekçi olarak girecekler ve hizmetlerinin sonuna kadar üçer akçe yevmiyeleriyle birlikte peksimetleri verilecekti. Bu suretle, aralarında nöbetleşe olarak kürek hizmeti ile

³²⁷ Osmanlı dönemindeki Çingenelerle ilgili gurbet taifesinin benzer özelliklerinden yola çıkarak isimleri ve -eğer varsa- dillerinden yola çıkılarak aynı gruba mensup topluluk olup olmadığı konusunda yapılacak araştırmalar neticesinde bir sonuç elde edilecektir. Bu konu araştırılmaya muhtaç olup, etnologlar ve dilbilimciler tarafından araştırılması gerekmektedir.

³²⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası, "Celali İsyanları"*, İstanbul:Cem Yay., 1995, 149-152;

³²⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi II(1453-1559)*, İstanbul 1995, s. 39.

³³⁰ Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1963, s.35-37.

³³¹ BOA, MD-23, 75/152. bu konuda diğer hükümler için bkz. BOA, MD-23, 102/207, 115/231, 230/487.

görevlendirileceklerdi³³². Ancak, bu durumun başarıya ulaşamamasından ümerâ suçlu sayılmış ve bu işin pek önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. İnebahtı'daki mağlubiyet sonrasında donanmanın yeniden teşekkülü ile bunlara yeterli hizmetli alınması konusu gündemdeydi ve bilhassa zor bir iş olan kürekçilik için hayli insan gücüne ihtiyaç vardı³³³.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Çingene topluluklarının Osmanlı Devleti'nde ihtiyaç duyulan ağır işlerde istihdamıyla bunların zabt u rabta alınması meselesi gündemde tutulmuştur. Özellikle de kürekçilik onlara biçilen başlıca hizmet birimidir. Bu ya idarî bir organizasyon ile belirli vergilerden muafiyet karşılığı oluyor, ya da suçlu olanlara bir ceza olarak takdir ediliyordu. Tabii ki fiil itibarıyla kürek çekme işinde ikinciler daha ağır şartlara katlanmak durumundaydı. Bu konuyla alakalı olarak XVII. yüzyılda Kapudan Paşa'ya yazılan bir hükümde, fuhuş işine giren Kıbtîlerin Rumeli kadiaskeri marifetiyle ta'zir ve habs olunmaları gerektiği vurgulanarak, bu işle iştigal edenlerin kürek cezalarını çekmek üzere tersâne-i âmire zindanına konulmaları istenmektedir³³⁴. Bunların serbest bırakılmaları için ise, bazen suçlunun kendisi veya akrabası³³⁵ müracaat edebildiği gibi, bazen de suçluların süreleri dolarak veya af edilerek serbestiyete kavuşabilmekteydiler. Kürek cezasını gerektiren suçlar ise, hırsızlık, yankesicilik, haydudluk, eşkiyalık ve onlara yataklık etme, adam öldürme veya öldürmekle itham, fesad, şenaat, fuhşîyyât, sahtekârlık, kalpzenlik, fermana itâatsizlik, sahte berât yazma, tuğra taklid etme, terazide noksan tartma, casusluk, dînî mahiyet taşıyan suçları irtikâb eden mücrimler şeklinde sıralanmakta idi³³⁶.

Çingenelerden kürekçi olarak yazılanların her on nefer için bir kefil ve her 150 nefer için de bir çeribaşı tayin edilmekte idi. Çingene muharriri Mustafa'ya yazılan bir hükümde, İstanbul ve Keşan kazasından toplanan Çingenelerin adedinin

³³² BOA, MD-23, 75/152. bu konuda diğer hükümler için bkz. BOA, MD-23, 102/207, 115/231, 230/487.

³³³ BOA, MD-23, 93/188. (8 Receb 981/3 Kasım 1573 tarihli hüküm)

³³⁴ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, İstanbul 1992, s.214'den naklen BOA; MD-112, 225/811, (Evâil Zilhicce 1113/29 Nisan-8 Mayıs 1702 tarihli hüküm)

³³⁵ Bostan, a.g.e., s.219'dan naklen, Evâhir-i Cemâziyelevvel 1109 (4-14 Aralık 1697 tarihli derya beyi Abdurrahman Paşa'ya gönderilen hükümde, Kıbtî bir kadının, kocası için (MD-110, s.185/3) müracaat ettiği görülmektedir.

³³⁶ Bostan, a.g.e., s.214-216.

2415 neferi bulduğu ve bunların çeribaşı ve bayrakdar marifetiyle tersâne-i âmireye gönderilmesi istenmektedir³³⁷.

Çingene cemaatinden kürekçi yazılacakların kaydedilmesi cemaatbaşının görevleri arasında idi. Çingene cemaatinden her beş neferden biri de kürekçi yazılmak suretiyle deftere kaydediliyordu³³⁸. Rum vilâyetindeki Kastamonu, Çankırı ve Ankara sancaklarındaki Gurbet ve Çingene tâifesinden Tersâne-i Âmire için lazımgelen kürekçilerin cemaatbaşları tarafından toplanarak tersâneye teslim edildiği ve bunların vergilerden muaf tutulduğu vurgulanmaktadır³³⁹.

Çingenelerin kürekçi yazılmaları ordunun ihtiyacına göre gerçekleşmekteydi. Bazen 5 neferden bir kürekçi yazılır iken, bazen de sekiz neferden bir kürekçi yazılılıyordu³⁴⁰. Çingene tâifesinden kürekçi yazılması veya toplanması esnasında görevliler tarafından Çingeneler bazen şiddete maruz kalıyorlardı. Bâli b. Mustafa adlı şahsın zevcesi olan Huban adıyla bilinen Kıptî kadın piyaleden Abdullah adındaki kimseyi dava ederek kocasını küreğe götürmek için dövdüğünü ve kendisinden 3600 akçe aldığını iki şahitle ispat ettikten sonra paranın tekrar adı geçen kadına verilmesine hükmedilmiştir³⁴¹.

Suç karşılığı ceza olarak küreğe mahkumiyet konusunda Çingenelere yönelik birçok kayda rastlanır. Kanunî Sultan Süleyman döneminde Rumeli Eyâletindeki kadırlara gönderilen hükümde; Çingenelerin hırsızlık ve haramîlikle/haydutluk ve eşkiyalıkla ilgili olanların küreğe konulmaları emredilmektedir³⁴². 29 Ramazan 977/7 Mart 1570 tarihinde Aydın ve Saruhan kadırlarına gönderilen bir hükümde, Anadolu ve Karaman vilâyetindeki Çingene tâifesinin hırsızlık ve fuhuş işiyle iştigal oldukları ve fahişe cariyeler çalıştırdıkları vurgulanmaktadır³⁴³. Bununla alakalı olarak Zile'de gurbet ve Çingene tâifesinden halka zararı dokunanların özellikle fahişelik işiyle iştigal edenlerin fahişeleriyle birlikte gelerek kürekçi olarak yazılması, kendi

³³⁷ BOA, MD-23, 231/488, (13 Ramazan 981/6 Ocak 1574 tarihli hüküm)

³³⁸ BOA, MD-23, 312/690, (15 Zilkade 981/8 Mart 1574 tarihli hüküm)

³³⁹ BOA, MD-23, 203/429, (7 Şaban 981/2 Aralık 1573 tarihli hüküm)

³⁴⁰ BOA, MD-27, 141/331, (10 Ramazan 983/13 Aralık 1575 tarihli hüküm)

³⁴¹ BOA, MD-27, 298/714, (26 Zilkade 983/26 Şubat 1576 tarihli hüküm); Enver M. Şerifgil, "XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaletindeki Çingeneler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:15, İstanbul 1981, s.120-121'den naklen TSMA, *Ahkam Defteri*, Nr.888, vr.80; Osmanlı döneminde haydutluk ve eşkiyalık yapan Çingenelerin küreğe konulması ile ilgili şu hükümlere bakılabilir. BOA, MD-5, 260/663, 577/1596, MD-23, 202/427, MD-82, 76/171, MD-107, 20/2, MD-112, 225/811.

³⁴² Şerifgil, a.g.m., göst. yer.

³⁴³ BOA, MD-9, 41/107, (29 Ramazan 977/7 Mart 1570 tarihli hüküm)

hallerinde olup halka zararı olmayanlar ile birlikte, kefil olanların kürekçi olarak yazılmayıp kendi hallerine bırakılmaları emrolunmaktadır³⁴⁴.

Çingeneleri raiyyet yazarak, onları kürekçi yazılmaktan kurtaran yönetici/naib kimselerin eğer bu Çingeneleri bulup kürekçi olarak göndermediği takdirde kendisinin küreğe konulacağı belirtilmektedir ki, Çingenelerin raiyyet yazılması yani toprağa bağlı olarak çalışmaları yasaklanmış iken, yöneticilerin böyle bir işe başvurması ve pây-ı tahtın caydırıcılık unsuru olarak onları cezalandırması ilginçtir³⁴⁵. Çingenelerin raiyyet olarak yazılmasına neden olan yöneticilerden has eminleri, vüzera, voyvoda, evkaf eminleri ve zabitlerinin isimlerinin yazılarak merkeze bildirilmesi istenmektedir³⁴⁶.

Osmanlı Devleti'nde donanmanın ihtiyacı için lazım olan kürekçilerin Anadolu ve Rumeli'deki ahali arasından temin edildiği bilinmektedir. Çingeneler arasından da bol miktarda kürekçi yazılmaktadır. Ancak, bazı durumlarda yöneticilerin bir kısmının bu işi suistimal ederek, rüşvet almak suretiyle onları salıverdiği görülmektedir. Zağra-i Cedid'de kürekçi olarak yazılan Çingenelerden naibin rüşvet alarak bunları salıverdiği bildirilmiş, bunun üzerine naibin teftiş edilmesine karar verilmiştir³⁴⁷. Çingene tahririne memur olan Çaşnigir Mustafa aldığı iki bin akçe karşılığında 11 Çingeneyi kürekçi olmaktan kurtarmış, ama kendisi de yakayı ele vermişti³⁴⁸.

3 Safer 982/25 Mayıs 1574 yılında yazılan bir hükümde Çingenelerden kürekçi için bedel kabul olunmadığı belirtilmektedir. Çingenelerden alınan beşte bir kürekçi (her beş hânedan bir kürekçi) karşılığında vermekle yükümlü oldukları ispençe vergileri affedilmiştir³⁴⁹.

Kürek cezasını gerektiren suçlardan birisi de kalpazanlık idi. Osmanlı vesikalarında Çingenelerin kalpazanlık yaptığına dair belgelere rastlanılması dikkat çekicidir. Onların seyyar demircilik, kalaycılık yapmaları, böyle bir iş için potansiyel bir imkân tanıyor ve suçlama için de gerekli bahaneyi temin ediyordu. Örneğin; Demirci Mustafa isimli Çingenenin kalpazan olduğu iddiası üzerine, adı geçen

³⁴⁴ BOA, MD-23, 202/427, (7 Şaban 981/2 Aralık 1573 tarihli hüküm)

³⁴⁵ BOA, MD-24, 73/202, (5 Zilhicce 981/28 Mart 1574 tarihli hüküm)

³⁴⁶ BOA, MD-24, 146/399, (28 Zilhice 981/20 Nisan 1574 tarihli hüküm)

³⁴⁷ BOA, MD-24, 89/239, (14 Zilhicce 981/6 Nisan 1574 tarihli hüküm)

³⁴⁸ BOA, MD-24, 90/241, (14 Zilhicce 981/6 Nisan 1574 tarihli hüküm)

³⁴⁹ BOA, MD-24, 324/886, (3 Safer 982/25 Mayıs 1574 tarihli hüküm)

demircinin eşyaları arandığında bir adet kuruş kalıbı, bir miktar gümüş ile karışık bakır ve bir miktar da kuyumcu toprağı bulunduğı, her ne kadar kendisi bunları bakır yüzük dökmekte kullandığı söylese de, yüzük dökmeyi beceremediğı gibi, bir kuyumcunun da bu malzemelerin kalpazan malzemeleri olduğunu beyan ettiğı bildirmesinden ötürü, adı geçenin derhal yakalanarak kalpazanlık âletleriyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi hakkında hüküm yazılmıştır³⁵⁰.

Bazı Çingenelerin iyi atlara binip köylere inerek hırsızlık, adam öldürme ve kalpazanlık fiillerini işledikten sonra serbest tîmâr³⁵¹, evkâf ve emlâke sığındıkları, teslim edilmeleri istendiğinde verilmedikleri bildirilmesi ilginçtir³⁵². Serbest tîmârlara tîmâr sahibinin dışında kimsenin müdahale edememesi yüzünden tıpkı diğer gruplar gibi Çingenelerin de işledikleri suç akabinde buralara sığınıp, koruma görmeleri dikkat çekicidir. Bu durum serbest tîmâr toprağında müsait karşılandıklarının göstergesidir.

Çingene taifesinin yerli ahali ile birlikte hareket ederek ehl-i fesad oldukları ve eşkiyalık yaptıkları reayâ ve berâyanın atların, katırların ve sığırların çaldıkları bildirilmekte, ayrıca bunların nâ-mahremden sakınmayıp nâ-mahremeleri evlerine getirdikleri ve kalpazanlık yaptıkları tespit edilmiştir. Bunların yakalanarak bunlardan sipahi ve yeniçeri olanların isim ve resimlerin yazılarak merkeze gönderilmesi, isimleri olmayanların ise, haklarından gelinmesi konusunda hüküm yazılmıştır³⁵³.

Osmanlı Devleti'nde Çingenelere isnad edilen suçlar arasında bilhassa asâyiş ve toplumsal düzeni bozmaya yönelik olanlar da önde geliyordu. Dergâh-ı muallâ solaklarından Mehmed, adamı Mehmed'in, Üsküp'ten kervan ile gelirken konakladıkları Karacaoğlan köyünde kervanını basıp kırk bin akçelik çukasını çalan

³⁵⁰ BOA, MD-5, 89/208. (973/1565-1566 tarihli hüküm)

³⁵¹ Tîmârların biraz daha imtiyazlı sınıfına verilen addır. Bu tîmâr sahipleri bulundukları bölgelerde rûsum-ı şer'iyyenin dışında, rûsum-ı örfiyye de tamamen kendilerine ait olduğundan gelirleri daha fazla idi. Bunun dışında sefer zamanlarının haricinde sancakbeylerinin emrinde sayılmazlar ve bunların tîmârına kimse müdahale edemezdi. Mesela; Topraklarında bir suçlu bulunsa dahi, sancakbeyinin adamları onu tutamazlar, ancak onu tîmâr sahibi kendisi yakalayarak teslim edebilirdi. Bkz. Midhat Sertoğlu, "Serbest Timar", **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul:Enderun Kitabevi, 1986, s.312.

³⁵² BOA, MD-5, 133/311. (973/1565-1566 tarihli hüküm)

³⁵³ BOA, MD-72, 304/594.

ve daha sonra yakalanıp hapsolunan Çingenelerin bazı kimseler tarafından korundukları için hakkının alınamadığından şikâyetçi olmuştu³⁵⁴.

Sidrekapısı kadısına yazılan bir hükümde de sahte berât düzenleyerek Sidrekapısı mehterbaşısı olduğunu iddia eden Mustafa bin Abdullah adındaki Kıbtî ile birlikte berâtını yazan kâtip Hüseyin Çelebi ve aracı olan Kasım isimli şahısların yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri emredilmektedir³⁵⁵.

1560 tarihinde Tuna yalısında bulunan emirlere yazılan hüküm de ilginçtir. Bu hükümde Eflak vilayetine bağlı haraç veren Çingenelerin köle olarak sattırılmaması konusuna değinilmektedir. Bu durum bize, Osmanlı Devletine vergisini veren topluluklar can, mal ve diğer hakları koruma altında idi. Günümüzde toplumun en alt katmanından sayılan bu topluluğun esir olarak sattırılmaması onlara verilen bir insani değerın göstergesi sayılabilir. Oysa aynı dönemde Çingeneleer Avrupa pazarlarında esir olarak satılmaktaydı³⁵⁶.

Kırkkilise'de Yörük, müsellemler, Çingene ve diğer bazı kimselerden, ellerinde un ve zahire bulunmasına rağmen Edirne zahiresi için vermeyenlerin karşı çıkmalarına izin verilmeyip sözkonusu zahirenin tedarik edilip gönderilmesi istenmektedir³⁵⁷. Buradaki belgeden anlaşıldığına göre, Çingenelerin tarımsal faaliyetlerde bulunarak üretim katkıda bulundukları anlaşılmaktadır.

Çingenelerin giriştikleri eylemlerden birisi de cizye toplamak için gelen vergi tahsildarlarının topladıkları paraları gasb etmektir. Boğdan Voyvodasına yazılan hükümden anladığımıza göre; Çingene haracını toplamak için gelen İsan, Memi, Murtaza ve Mustafa adındaki tahsildarların yolu Silistre, Pravadi ve Varna

³⁵⁴ BOA, MD-82, 100/217, (1026/1617 tarihli hüküm)

³⁵⁵ BOA, MD-5, 152/358. (973/1565-1566 tarihli hüküm)

³⁵⁶ BOA, MD-3, 275/803 (25 Cemâziyelâhır 967/22 Şubat 1560 tarihli hüküm) Çingenelerin Avrupa pazarlarında esir/köle olarak sattırılması konusunda bkz. David M. Crowe, *A History of The Gypsies of Eastern Europe and Russia*, London-Newyork, 1995, s.XI-XII; [Marushiakova-Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*: Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, s.16, 84. Özellikle eserin bu sayfasında Eflak ve Boğdan'daki Çingene kölelerden bahsedilmektedir.]; Ian Hancock, *The Pariah Syndrome: An Account of Gypsy Slavery and Persecution*, Ann Arbor:Karoma Pub., 1987, s. 10; David M. Crowe, "The Gypsy Historical Experience in Romania", in *The Gypsies of Eastern Europe*, London-Newyork, 1992, s.61-62; Gökbilgin, a.g.m., s.420-426; Wijk, a.g.e., s.12-15.

³⁵⁷ BOA, MD-7, 177/475 (25 Cemaziyelevvel 975/27 Kasım 1567 tarihli hüküm)

kazalarından kaçan Çingeneler tarafından yolları kesilmiş; toplamış oldukları haraç akçelerini aldıktan sonra bunları yaraladıkları ve kaçtıkları görülmektedir³⁵⁸.

8 Ramazan 979/24 Ocak 1572 tarihli Kırkkilise, Pınarhisar, Ahyolu ve Aydos kadılarına gönderilen hükümde, Yörük ve çingâne tâifelerinin gemilere yarar ağaçları kestikleri, bunların def'i ve men'i konusunda dergâh-ı muallâ yeniçerilerinden Yusuf bin Mustafa görevlendirilerek, bu ağaçların yerine ıhlamur ağacını urgan etmek istediklerinde sadece ağacın dallarını kesip ağacın özünü soydurmamaları konusunda tenbihatta bulunulmuştur³⁵⁹.

4 Rebiülahır 980/14 Ağustos 1572 tarihli bir belgede Çingenelerin mîrîye ait olan haslarda bulunarak buralara zarar verdikleri ve Çingene subaşılarının bunlardan birkaç akçe almak suretiyle bunları salıverdikleri bildirildiğinden, bunların yakalanması emredildiğinde “ele getürmeğe kâdir değildir” şeklinde cevap verilerse, hırsızlıkları sabit olan Çingenelerin siyaset olunacağı bildirilerek bunların voyvodaya teslim edilmesi talep edilmektedir³⁶⁰. Önemli hırsızlık vakalarında bir caydırıcı unsur olarak toplumun diğer fertlerinde olduğu gibi Çingenelerin de idam edildiği görülmektedir³⁶¹.

Osmanlı toplumsal düzeni açısından her zaman Çingenelerin asâyişi bozmalarının aksine kendileri de bazen başka topluluklar tarafından saldırılara maruz kalıyorlardı. Ankara Sancağının Kalecik kazasına bağlı Alacaviran mevkiinde Eğridir yörüşü denilen yörükler tarafından Çerkes kazasında Çingeneler gece baskınına maruz kalmışlar ve malları yağmalanmıştır³⁶².

2 Zilkade 984/21 Ocak 1577 tarihinde Niğbolu kadısına yazılan bir hükümde; İstani adındaki bir zımmî ile Memi adındaki bir Çingenenin define bularak çıkartmalarından sonra Çingenenin defineden kuruş kestiğini belirterek zımmîye hiçbirşey vermemesi üzerine Çingene Memi'nin bulunarak definenin tahkik edilmesi talep edilmektedir³⁶³.

Osmanlı Devleti'nde Çingenelerin kötü işlerle isimlerinin anılmasından dolayı herhangi bir bölgede hırsızlık, adam öldürme vs. gibi âdi suçlarla ilgili bir

³⁵⁸ BOA, MD-14, 650/942. (18 Receb 978/16 Aralık 1570 tarihli hüküm)

³⁵⁹ AHMED REFİK, *Anadolu'da Türk Aşîretleri*, İstanbul 1930, s.14.

³⁶⁰ BOA, MD-19, 305/617, 4/R/980 (14 Ağustos 1572 tarihli hüküm)

³⁶¹ BOA, KK-67, 307/2.

³⁶² BOA, MD-28, 182/423, (25 Receb 984/18 Ekim 1576 tarihli hüküm)

³⁶³ BOA, MD-29, 100/245, (2 Zilkade 984/21 Ocak 1577 tarihli hüküm)

vukûat meydana geldiğinde ilk şüphelenilen ve başvuru topluluk Çingenelerdi. İncecik kadısına yazılan bir hükümde, burada bulunan beş ölünün faillerini bulmak amacıyla Çingenelerin bu işi yapabilecekleri düşünülerek onlar göz altına alınmış ve şüpheli gözle bakılarak Çingenelerin pay-ı tahta gönderilmeleri istenmiştir³⁶⁴.

Çingenelerin Osmanlı Devletinde işledikleri eylemler bazen o kadar çok olmaktadır ki, bazı bölgelerde işlenen suçlardan farkında olmadan da olsa o bölgenin ahalisinin halkı nasibini almaktadır. Amasya sancağının Görenler köyünde tîmârî olan Mustafa yanlışlıkla sabık Osmancık kadısının atlarını çalan Çingenelerle müşterek gösterilmiş, ancak bu durum daha sonra anlaşılmış ve adı geçen şahsın kabahatsiz olduğuna hüküm verilmiştir³⁶⁵.

1587 yılında Midilli Beyine yazılan bir hükümde, Çingenelerin deryada kendilerine tabi kişilerle birlikte kaliteye rakip olarak gezmek suretiyle rençber gemilerine ve Anadolu yakasındaki bazı köylere saldırdıkları görülmektedir³⁶⁶.

Ehl-i fesad tâifesinden birinin zulmüne bu sefer Çingene kadını ve oğlu maruz kalmaktadır ve bu zulme maruz kalan diğer ahali ile birlikte Çingene kadın ve oğlunun haklarının korunması ve itibarlarının iadesi istenmektedir³⁶⁷.

Silivri kadısına yazılan hükümde; burada yer alan kale ahalisinin, kasabanın sokaklarına çöp ve süprüntü döktüklerini orada bulunan cami cemaati ve hamamdaki kişilerle burada bulunan kasap, kıbtî ve basmakçı tâifesinin bu konuda men ve def edilmesi istenmektedir. Kasapların ve basmakçıların meslekleri belli olduğundan sokağa ne tür bir madde atacakları belli olmasına rağmen Kıptîlerin ne işle iştigal ettikleri belgede yazılı olmadığından bunların çevreye ne tür bir zarar verdiklerini de tespit edilememektedir. Bu yasağa uymayanların isim ve resimleriyle birlikte yazılması ve hukuka riayet etmeyenlerin haklarından gelinmesi emredilmektedir³⁶⁸.

Osmanlı belgelerinde dikkati çekkin bir husus da Çingene ve kıbtî isminin birlikte kullanılmasıdır. Demek ki, Osmanlı Devleti Çingene ve kıbtî tabirini aynı amaca hizmet eden bir kelime olarak görmekte, bazen kıptî kelimesi kullanılırken,

³⁶⁴ BOA, MD-51, 77/238, (3/Ş/991/22 Ağustos 1583 tarihli hüküm)

³⁶⁵ BOA, MD-56, 171/500, (7 Şevval 993/2 Ekim 1585 tarihli hüküm)

³⁶⁶ BOA, MD-64, 98/274, (996/1587 tarihli hüküm)

³⁶⁷ BOA, MD-72, 293/570.

³⁶⁸ BOA, MD-78, 131/343.

bazen de Çingene kelimesini tercih etmektedir. Her ikisi de aynı anlamda kullanılmaktadır.

Eskiden Bosna Beylerbeyi olup şimdiki halde Tuna ve Pravadin'de arpalık sahibi olan ve Niğbolu sancağı mutasarrıfı olan Mehmed Paşa ve Hezergrad kadılarına yazılan hükümde, Hezergrad kazasına tâbî Çingene tâifesinin haraçlarını toplamakla görevli olan Mustafanın bu haraçları toplama esnasında halka zulüm ve işkence ettikleri burada bulunan Çingeneler tarafından merkeze şikayet edilmiş ve yapılan duruşmada bu durumun önlenmesi ve gereken tedbirlerin alınması istenmiştir³⁶⁹.

Kavala kadısına ve Çağlayan kazasında bulunan Mevlana Hüseyin'e yazılan hükümde, Kavala sakinlerinden olan Çingene Dimo adlı şahsın ehl-i fesad olduğu ve zikrolan yerlerdeki vakıfları zabt ettiği tespit edilmiş, bu durumun önüne geçilmesi, adı geçen şahsın yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi talep edilmektedir³⁷⁰.

12 Cemaziyelahir 1084/24 Eylül 1673 tarihinde üç nefer kıbtînin islâmla müşerref olmalarından dolayı kendilerine giyecek verilmesi konusunda hazinedarbaşuya buyuruldu sunulmuştur³⁷¹. 1182/1768 senesinde ise, Silistre sancağına bağlı Minkaliye kazası Serdarı Süleyman ve arkadaşı Hamzacı köyünden Çelebi Ali adlı kişiler kazaya gelen kıptîyan reayâsının ellerinden avretlerini alarak kıyaktır deyü kıyakcılara sattıkları, bunların mal ve eşyalarını zorla ellerinden alarak adı geçen reayâ zulmettikleri görülmektedir³⁷². Aynı şekilde Silistre sancağında Dobruca nahiyesi Yenice adlı köyün eşkiyaları bir nefer kıbtîyânın avretini zorla alarak kaypak ettikleri tespit edilmiş ve bu durumun önüne geçilmesi istenmiştir³⁷³.

³⁶⁹ BOA, MD-78, 436/1121, (Gurre Safer 1033/Kasım 1623 tarihli hüküm)

³⁷⁰ BOA, MD-80, 216/542, (1022-1023/1614-15 tarihli hüküm)

³⁷¹ BOA, Ali Emirî, nr.762, IV. Mehmet.

³⁷² BOA, Cevdet/Adliye, nr.663.

³⁷³ BOA, Cevdet/Zaptiye, nr.1978.

C. Çingenelerle İlgili Düzenlemeler

Osmanlılarda Çingenelerle ilgili ilk düzenlemeler Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451-1481) hukûkî alanda yapılmıştır³⁷⁴. Kanunî Sultan Süleyman döneminde ise, bir Çingene sancağının teşekkül ettirilmesiyle idâri bir düzenlemeye gidilmiştir.

Osmanlı döneminde Çingenelerle ilgili yapılan düzenlemelerde Çingenelerin göçebe olanların hangi kazalar dahilinde dolaşacakları tespit olunmuş, hiçbirinin cemaatlerini terk edip gitmelerine izin verilmemişti. Eğer, bunlar cemaatlerini terk ederse yakalanır ve kabilesine teslim olunurdu. Kabilelerine “*katuna*” ve reislerine de “*katuna başı*” adı verilen Çingenelerin Müslüman olanların gayrimüslim Çingenelerle karışması, birlikte konup göçmelerine müsaade edilmediği gibi kız alıp vermelerine de izin verilmemekteydi³⁷⁵. Hatta Çingene kanunnamesine göre müslüman Çingenelerin kafir Çingeneler arasına karışması halinde onlardan sayılacağı ve cizye mükellefiyeti yükleneceği bildirilmektedir³⁷⁶.

Çingenelerle ilgili olarak idarî düzenlemeler, onların belli bir sistem içine alınması bakımından önemlidir. Bu durum, Çingenelerin yaşadıkları başka ülkelerde rastlanılmayan bir özelliğe işaret eder. Hatta onların bir sancak şeklinde idarî organizasyon altına alınmaları, zamanla bu yörelerdeki yerleşik hayata geçiş ve daimî surette ikametlerini sağlayarak, toplumla entegrasyonlarında rol oynamış olmalıdır.

1. Çingene Sancağı (Livâ-i Çingâne)

“Sancak” askerî bir anlam ifade etmekle birlikte, askerleri aynı bayrak altında savaşa giden mıntika demektir³⁷⁷. Sancaklar, coğrafi ve târihî şartların sonucunda oluşmuş birimler olmakla beraber idârî ve hukûk yönünden birbirlerinden ayrılımları mümkün değildir. Bunlar, çoğunlukla bir çırpıda aynı kumandanlar tarafından Osmanlı Devleti’ne katılan ve aynı zamanda idârî-mahallî özellikleri bulunan, fakat en önemlisi ise; ne merkezî güce rakip olabilecek kadar güçlü, ne de fazla önemsiz

³⁷⁴ “Rumeli Etrâkinün koyun adeti” adıyla anılan kanunnâme metnini Çingene Kanunnâmeleri bahsinde ele alacağımızda burada bu konu değinmeyeceğiz.

³⁷⁵ BOA, TT.370, s.373.

³⁷⁶ Bkz. “Kanunnâme-i Kıbtîyân-ı Vilâyet-i Rûm-ili”, TT.370, s.373.

³⁷⁷ Sertoğlu, a.g.e., s.302; Baykara, a.g.e., s.32.

sayılacak kadar zayıf, ama belirli sayıda tîmarlı sipahiyi besleyebilen bölgeler olarak ortaya çıkmışlardır³⁷⁸. Sancaklar başlangıçta savaşlarda komutanlarca taşınan ve hükümdarın hakimiyetini simgeleyen bir alamet olarak ortaya çıkmalarına rağmen daha sonraları coğrafi ve idârî bir bölgeyi ifade eden bir deyim şekline dönüşmüştür. Bu anlamıyla, XVI. yüzyılda kumanda ve idare mânâlarıyla birlikte Çingene sancağı, Voynuğân sancağı gibi belirli zümrelerin idarî teşkilatlarını niteler bir özellik kazanmıştır³⁷⁹. Çingene, Müsellem ve Voynuk sancakları askerî/geri hizmet kıtaları organizasyonu olarak normal sancak teşekküllerinden farklıdır. XVI. yüzyılda Rumeli Eyâleti'nde 33 sancak içinde Çingene ve Müsellemân-ı Kırk-Kilise, Voynuk sancakları da dahildir³⁸⁰. Kanuni Sultan Süleyman devri başlarındaki Rumeli Eyâleti, daha sonra fetihlerle genişlemesi sonucu biraz küçülmüş, 26 sancakla aynı statüde sayılan üç farklı nitelikte hizmet birimine göre teşekkül etmiş sancaklar olarak Kızılca Müsellem, Voynuk ve Çingâne Livâlardan meydana gelmiştir³⁸¹. Diğer sancaklar içerisinde Kızılca Müsellem ve Çingene livâları bölgesel olmaktan ziyâde harita üzerinde çizilemeyecek kadar dağınık ve askerî teşkilâta bağlı bulunmaktaydılar³⁸².

Osmanlı ülkesinde yaşayan Çingeneler, XVI. yüzyıla gelinceye kadar sadece cizye ve ispenç ödeyerek vergi yükümlülüklerini yerine getirmekte idiler. Osmanlı sınırlarının batıda genişlemesinden sonra, 1520'de Rumeli eyâletindekiler ile İstanbul ve yöresinde yaşayan Çingenelerin bir sancak sayılmasıyla, buraya da bir sancakbeyi tayin edilmiştir. Bu sancağın beyine Çingene beyi denildiği gibi Çingene sancağı beyi veya Mir-i Kıbtıyan da denilmekte idi. Sancak Çingeneleri, müslüman veya gayr-ı müslim olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Çingenelerin müslüman olanları her hâne başına yılda yirmi iki akçe vergi verirlerdi. Bir evde oturan ve evli olmayan oğullar, yani mücerred denilen sınıfta yine aynı şekilde yılda yirmi ikişer akçe vermekle mükelleftiler. Gayr-ı müslimler için ise, bu miktar yirmi beş akçe idi.

³⁷⁸ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s.20.

³⁷⁹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara:TTK Yay., 1989, s.30; Kunt, a.g.e., s.16.

³⁸⁰ TSMA, D.10057; Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, *Veliyüddin Efendi*, Beyazıt 1969, vr.118^b, 119^a.

³⁸¹ AYN ALİ, a.g.e., s.45.

³⁸² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü.İ.F.M.*, XV/1-4, (İstanbul:Ekim 1953-Temmuz1954), s.232.

Bundan başka resm-i arûsiye yani gerdek resmi, cürüm ve cinâyet akçesi gibi tekâlif-i örfiyye türünden vergileri öbür reayâ ile aynı miktarda ödemekte idiler³⁸³.

Çingene livâsı sancak beyi, sancakbeyi rütbesinde olup, sancağı dahilindeki Çingenelerin şer'i ve örfi bütün vergilerini toplamakla görevli idi. Ayrıca, Çingenelerin cizye ve ispençe vergilerinin tahsili ve hükümetle olan münasebetleri de yine aynı kişi tarafından takip edilmekte idi. Aynı zamanda müsellemlerin hizmet zamanı toplanarak vazifelendirildikleri yerlere gönderilmesi de yine Çingene sancakbeyinin görevleri arasındaydı. Vesikalarda daha ziyade "*Mîr-i Kıptîyan*" suretinde geçmektedir. Çingene beyi ekseriyetle sipahi ve silahdarlardan seçilirdi³⁸⁴.

Ayn Ali Efendi, XVII. yüzyılda Rumeli eyâletinin 24 sancaktan oluştuğunu belirtmiş, Çingene sancağını Yörük sancakları ile birlikte zikretmiş, fakat Kızılca Müsellem, Çirmen, Vize ve Çingâne sancaklarını bunun dışında tutmuştur³⁸⁵. Aynı şekilde Koçu Bey de yukarıdaki Ayn Ali Efendi'nin eserindeki sancak sayısını verir³⁸⁶. Çingene sancağı yukarıda adı geçen sancaklar gibi coğrafi bir bölgeyi tanımlamadığından dolayı sadece yönetim açısından idari bir sınırlamayı niteler³⁸⁷.

Çingene sancağı idarî bir yönetim birimi durumunda olup, bu sancağın beyi o bölgede yaşayan Çingenelerin beyi konumunda idi. Ayrıca, bu askerî sınıfların beyleri kendi sınıfının askerî ve mülkî amiriydiler. Değişik askerî amaçlarla kullanılan bu askerî sınıfların beylerine arpalık mahiyetinde tîmâr ve zeâmetler verilerek bazı hizmetlerin gerçekleşmesi sağlanmıştır. Buradaki sancakbeylerinin diğerlerinden farkları, tabl u alem sâhibi olmayışları ve hukuken zu'amâ statüsünde kabul edilmeleri şeklindedir³⁸⁸. Çingene sancağının ihdası XV. yüzyıldadır.

Çingene sancağı beyinin tasarruf ettiği yerler arasında vakıf mülkler de yer almaktaydı. H.859/1455 tarihli Rumeli bölgesine ait bir icmal defterinde "Karye-i

³⁸³ BOA, TT.370, s.373.

³⁸⁴ Sertoğlu, a.g.e, s.75; Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul:MEB Basımevi, 1983, s.374

³⁸⁵ AYN ALİ, a.g.e., s.40-42.

³⁸⁶ **Koçi Bey Risalesi**, Çev. Zuhuri Danişman, İstanbul 1993, s.87.

³⁸⁷ Müsellem Sancakları; Livâ-i Müsellemân-ı Kızılca, Livâ-i Müsellemân-ı Çingâne, Livâ-i Müsellemân-ı Çirmen, Yörük Sancakları; Livâ-i Yörükân-ı Ofçabolu, Livâ-i Yörükân-ı Tanrıdağı, Livâ-i Yörükân-ı Vize, Livâ-i Yörükân-ı Kocacık, Livâ-i Yörükân-ı Selanik, Livâ-i Yörükân-ı Naldöken, Bkz. **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukukî ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri**, Hazırlayan: Midhat Sertoğlu, İstanbul:Marmara Üniversitesi Yay., 1992, s.65-66.

³⁸⁸ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, I, İstanbul 1990, s.146.

Karacabey” olarak adı geçen köyün, Çingene Sancağibeyi Karaca Bey’in daha önceleri vakıf olarak mülkü olduğu, ancak daha sonra ise, burayı Taceddin Paşa’nın satın aldığı belirtilmektedir. 1455 yılında Çingene Sancakbeyi’nin ismi geçtiğine göre; Çingene Sancağının da kuruluş tarihinin bundan önceki dönemde olduğu söylenebilir. Bu yüzden Sancağının Kuruluşunu XV. yüzyıla tarihlemek mümkündür. Aynı defterde yer alan Gümülcine şehrinde 3 hâne gebran Çingene nüfusu göze çarpmaktadır. Aynı zamanda bu Çingenelere ait 3 adet zeâmet kaydı da deftere kaydedilmiştir. Böylece, Çingenelerin Osmanlı Toprak Sisteminin temel taşı sayılan tîmâr sisteminde yer aldıkları görülmektedir. Adı geçen defterdeki haslar arasında “*abdâl*” adıyla kayıtlı bulunan şeyin tam olarak neye tekabül ettiği sarîh olarak belirtilmemiş olsa bile, muhtemelen Rumeli’nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük katkısı olan Abdalan-ı Rum dervişlerinden birine ait bir has olsa gerektir³⁸⁹.

Çingene Sancağının merkezi Kırkkilise (Kırklareli) olup, Eskihişar-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci-Eli, İncügez, Gümülcine, Yanbolu, Pınar-hisar, Prevadi, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Keşan ve Çorlu mıntıkalarını içine alır³⁹⁰. Rumeli Eyâleti’nde oturan Çingeneler, bu sancağa bağlı kılınmışlardır. Çingâne livâsı sancakbeyi, aynı zamanda Vize Yörükleri subaşı ve Vize müsellemleri zabiti olarak da görev yapar. İlk müstakil Çingâne sancağı kanunnamesi 1497 tarihli olup, II. Bayezid Devri kanunnameleri arasında yayımlanmış bulunmaktadır³⁹¹.

Rumeli beylerbeyiliği teşkilatının bir parçası olarak ortaya çıkan sancak, muhtemelen Çingenelerden alınacak vergilerin düzenli olarak tahsilini sağlamak ve Çingeneleri belirli bir bölge içerisinde denetim altında tutmak amacıyla kurulmuştur. Temelde vergilendirme amacına matuf olarak yapılan tahrirler, sınırları belli olmayan ancak Rumeli’de belirli mıntikalar içerisinde dolaşım iznini veren Çingene sancağını da içine alıyordu.

³⁸⁹ Mehmet Selvitop, **H.859/M.1455 Tarihli Batı Trakya Bölgesine Ait İcmâl Defteri**, (Tanıtım, Tahlil ve Metin), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 12, 21.

³⁹⁰ Gökbilgin, **a.g.m.**, s.423.

³⁹¹ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, II**, İstanbul 1990, s.384.

Çingene, Müsellem ve Voynuk sancakları muayyen bir mahalle ait sancaklar olmayıp, dağınık olarak yaşayan bu zümrelerin her birinin bir sancakbeyi idaresi altında toplanmasıyla oluşturulmuştur³⁹².

Aslen Slavca bir kelime olup, seferde ordunun ve ileri gelen devlet adamlarının atlarına bakmak vesair zamanlarda ise, has ahır ve çayır hizmetlerinde kullanılmak üzere Hristiyan, bilhassa Bulgarlardan tertip edilmiş bir sınıfı ifade eden “Voynuk” tabirinin Çingeneler için de kullanılması ilginçtir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Çingenelerden voynuk yazıldığına göre, muhtemelen bunların da voynuk hizmetlerinde bulunduklarına hükmedilebilir³⁹³.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Çingene Sancağı ve bütün Çingenelerin ilgilendiren ilk hukukî düzenleme, tahminen 937/1530 yılında yapılmış idi. Adı geçen kanunnâmede Çingeneler Müslüman ve katir diye iki kısma ayrılmış, bazı hükümler bu esasa göre tanzim olunmuştu³⁹⁴.

Tayyib Gökbilgin tarafından Rumeli Eyâletine dâir yapılan bir çalışmada³⁹⁵, Kanuni Döneminde Rumeli Eyâletine ait sancak sayısının 27 ile 31 arasında yer aldığı belirtilerek, bu sancaklardan Müsellem, Voynuk ve Çingâne sancaklarının bölge olmadıklarından, sadece askerî bir teşkilat içerisinde olduklarından dolayı bu listeden üç sancağı çıkararak bu eyâletin toplam sancak sayısını 27-28 olarak vermektedir.

Ömer Lütfi Barkan tarafından yapılan bir çalışmada³⁹⁶ ise; 1520-1535 yılları arasında yapılmış olan sayımlara göre, Rumeli Eyâletinin nüfus dağılımında Çingene sancağında 2694 hâne Müslüman Çingene bulunmakta olup, gayrimüslim Çingene bulunmamaktadır. Yine aynı yazar tarafından yapılan bu araştırmada Rumeli Çingenelerinin 4203 hâne müslim ve 10.294 hâne sayısıyla Hristiyan olmak üzere toplam 14.497 hâne Çingene nüfusu verilmektedir. Bu rakamlar göz önüne

³⁹² Halil İnalcık, “Rumeli”, *İ.A.*, IX, 772.

³⁹³ Yavuz Ercan “Çingene Voynuklar” deyiminden ne kastedildiğini açık olarak anlayamadığını belirtmiş, bunların Voynuk olarak yazılmış Bulgarlar, Sırlar ve Arnavutlar gibi Çingene olup da Voynuk yazılmış kimseler olabileceğini tahmin etmektedir. Bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara:TTK Yay., 1986, s.16ⁿ.

³⁹⁴ BOA, TT.370, s.373.

³⁹⁵ “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livâları, Şehir ve Kasabaları”, *Belleten*, XX/78, Ankara 1956, s.251.

³⁹⁶ Barkan, *a.g.m.*, s.237.

alındığında bu tarihlerde Rumeli Çingenelelerinin yaklaşık olarak üçte birinin Müslüman olduğu görülmektedir.

928/1522 tarihli bir sancak listesine göre; Rumeli eyâleti sancakları arasında Çingene sancağı gözükmekte ve sancağın tasarruf hakkı Hüseyin Beyin elinde bulunmaktadır. Ayrıca, ayrı sancak listesinde yer alan listeye göre Rumeli eyâleti iki kısma ayrılarak semt-i evvel ve semt-i sâni şeklinde gösterilmiş ve Çingene sancağı ikinci kısımda yer almıştır.³⁹⁷

Sancakbeyinin tîmârları sancağın muhtelif mıntıkalarında olmakla birlikte, kendileri de bir veya birkaç nahiyenin müsellemlerini sevk ve idare etmekte idiler. Mesela, 938/1531 yılında Çingene sancağının bir tîmârlı sipahisi Yanbolu'ya bağlı bazı köylerde 11.463 akçe ve Kızıla ağaç Yenice'sinde başka bir köyde 1555 akçe olmak üzere ayrı bir tîmâra sahipti. Ayrıca, bu iki yerin dışında Keşan, Malkara, Gümülcine vs. gibi yerlerin müsellemleri de bu kişinin idare altında bulunmakta idi. Diğer taraftan Çingene Sancağı tîmârlıları arasında dergâh-ı âli çavuşlarından ve serkûrekçilerinden bazılarının da bulunduğu görülmektedir. Hatta bu tarihte Rumeli kethüdası Hüsam Bey'in 963/1555'te Rüstem Paşa'nın ve serhazinedar Pîrî Ağa'nın bu sancak teşkilatı arasında hasları yer almakta idi³⁹⁸.

1555'teki Çingene sancağının hasları, tîmârları ve ocaklarının toplam gelirinin yekûnu 6.244.462 olarak gözükmekte ve bu tarihdeki mukataa icmâlini içermektedir. Bu miktardan ne kadarının hangi vazife sahiplerine sâliyane, mevâcip veya ocaklık olarak verildiği, ne kadarının Sultan Ahmed Câmîine, Edirne'deki Sultan Bâyezid evkafına veya Edirne'deki hassa cerrahları ile Hassa su yolcularına vs.'ye tahsis olunduğuna dair elimizde kanıtlar bulunmaktadır³⁹⁹.

2 Safer 962/27 Aralık 1554 tarihli hükümden anladığımıza göre; bu tarihlerde Çingene Sancağından Emekli Olan Memi Şah'ın yerine 30 CA 963/11 Nisan 1556 tarihinde Abdullah bey atanmıştır⁴⁰⁰.

Görebildiğimiz bazı vesikalarda "Mîr-i Kıbtîyân-ı Vilâyet-i Rûmeli ve Tevâbiî" tabirinin bulunması bu vazife sahibinin yalnız Rumeli'deki Kıbtîlerle alakalı olduğunu göstermektedir.

³⁹⁷ Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, **Velîyüddin Efendi**, nr. 1969, vr.119^a, 121^b.

³⁹⁸ Gökbilgin, **a.g.m.**, s.423. Krş. BOA, **TT.299**.

³⁹⁹ BOA, **KK. Maden Kalemi**, nr.5174.

⁴⁰⁰ BOA, **MD-1**, 257/1469; **MD-2**, 75/686.

Çingene sancakbeyinin gelirleri arasında “hassa” gelirleri de bulunmaktaydı⁴⁰¹. Bunlara ilave olarak Çingene sancakbeyinin arpalık⁴⁰² hükmünde tûmâr ve zeâmetlerinin de yer aldığı görülmektedir⁴⁰³.

Çingene sancakbeyinin zeâmeti müselleme, voynuk ve Yörük beylerinin zeâmetleri gibi serbest tûmârlardan oluşmaktaydı. Genellikle serbest olmayan tûmârlardaki cerimelerin ve bâd-ı hevâ resimlerinin bir kısmı ise, sancakbeyi ve subaşı tarafından alınmakta idi. Buna karşılık serbest tûmârlarda cerimleri ve bâd-ı hevâ resimleri tamamıyla dirlik sahibinin uhdesinde bulunmakta idi⁴⁰⁴.

Sancakbeyi haslarının bazı parçaları başka sancaklar içerisinde yer alabiliyordu⁴⁰⁵. Bu tür durumlarda bir yerde sancakbeyi hassı olarak gözüken topraklar diğer bir sancakta “serbest tûmâr” kabul olarak sayılabiliyordu⁴⁰⁶. Ayrıca, çeribaşlar da serbest tûmâr tasarruf edebilmekteydiler⁴⁰⁷. Bazı durumlarda Çingenelerin kötü fiilleri işledikten sonra serbest tûmâr, evkâf ve emlâk’a sığındıkları noktasında merkeze şikayetler gelmekteydi⁴⁰⁸. Ayrıca, bu durum kanunnâmeler bile yansıtmıştı⁴⁰⁹.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Çingene sancakbeyinin geliri diğer sancakbeylerinden olan Voynuk sancakbeyinin gelirinin 3.6 kat, Müselleman-ı Kırk-Kilise sancakbeyinin gelirinden 2.3 kat daha fazla gözükmektedir. Bununla birlikte, Midilli ve Karadağ sancakbeyi gelirlerinden yüksek olmakla beraber, Silistre, Ohri, Avlonya, Vulçetrin, Kefe, Agriboz, İzvornik, Vize gibi sancakbeyi gelirlerinin altında yer almaktaydı⁴¹⁰.

⁴⁰¹ BOA, TT.206, s.3.

⁴⁰² Osmanlı İmparatorluğu teşkilatında devlet tarafından, belli başlı idare ve saray adamlarına ve bir kısım yüksek rütbeli ilmiye ricâline, görevlerinde iken maaşlarına ilaveten, görevlerinden ayrıldıktan sonra ise, emekli maaşı niteliğinde verilen tahsisat için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Tayyib Gökbilgin, “Arpalık”, İ.A., I, 592-595.

⁴⁰³ BOA, TT.170, TT.191, TT.206, TT.299.

⁴⁰⁴ Halil İnalcık, “Adaletnameler”, *Belgeler*, II/3-4, (Ankara 1965), s.81.

⁴⁰⁵ Örneğin; Akkirman Sancakbeyi Malkoç-zâde oğlu Bali Bey’in Zağra-i Eskihişar’da has geliri bulunmaktadır. Bkz. BOA, TT.206, s.3.

⁴⁰⁶ Kunt, a.g.e., s.24.

⁴⁰⁷ Abdulkadir Özcan, “Çeribaşı”, *DİA*, VIII, 270-272.

⁴⁰⁸ BOA, MD-5, 133/311, 260/663; MD-7, 80/216.

⁴⁰⁹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, V, İstanbul: Fey Vakfı Yay., 1992, s.33.

⁴¹⁰ Halil İnalcık, “Rumeli”, İ.A., IX, 771-772.

1527 senesinde Çingene sancakbeyi İskender Paşa'nın oğlu Ali Bey'e ayrılan has geliri 170.000 akçedir⁴¹¹. Bu tarihlerde, Çingene sancakbeyinin has geliri Voynuk Beyi Nebi Bey'in iki katından fazla olduğu gibi, Kızılca Müsellem beyinin de hayli üzerindeydi⁴¹². Ancak, bu sıralama sadece has gelirleri için geçerli olup, sancakbeylerinin diğer gelirleri buraya dahil edilmemiştir.

Çingene sancakbeyinin hassa geliri dışındaki gelirleri, niyabet ve ispençe⁴¹³ vergisi oluşturmakta idi. Bunlardan birincisini, Rumei Eyâleti'ndeki Çingene müselleme ve yamakların niyabet gelirlerinin tamamı⁴¹⁴, oluştururken, çeribaşı tîmârının cürm-i cinâyet ve resm-i arûsânelerinin de yarısını teşkil etmekteydi⁴¹⁵. İkincisini ise, cürm-i cinâyet, bâd-ı hevâ ve ispençe vergileri oluşturmaktaydı. Çingenelerin cerime türünden olan cezaları Sancakbeyine gelir olarak⁴¹⁶ yazıldığı gibi, sancakbeyi'nin haslarında bulunan Haymanaların resmi de yine sancakbeyi'ne aitti⁴¹⁷.

1530 yılında Çingene sancakbeyinin niyabet geliri 150.000 akçe iken⁴¹⁸, bu rakam 1531 yılında 215.545 akçeye⁴¹⁹ yükselmiş ve 1537 yılında aynı miktarda sabit kalmıştır⁴²⁰. 1540 yılına gelindiğinde ise, 180.000 akçeye düşmüş, bu tarihten 15 yıl sonra Çingene sancakbeyinin niyabet geliri iki katını aşarak 473.464 akçeye ulaşmıştır⁴²¹. Çingene sancakbeyinin gelirindeki bu dalgalanmalar ana nedeni niyabet vergilerindeki yıllık değişimlerdir⁴²².

⁴¹¹ TSMA, D.5246, D.9578.

⁴¹² Kunt, a.g.e., s.126-127; Tayyib Gökbilgin, *Sultan Süleyman Devri Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları*, s.253.

⁴¹³ Hristiyan ve Yahudi halktan alınan ve Müslümanların verdiği çift resmine eşit olan vergidir. Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *Belleten*, XXIII, (1959), 575-610, s.603-604.

⁴¹⁴ BOA, TT.170, s.7; TT.191, s.4; TT.206, s.2; TT.299, s.4.

⁴¹⁵ Kanunnâme'de "Çeribaşılar tîmârlarının cürmleri ve resm-i arûsları nısfı kendülerinin ve nısfı âharı sancak beglerininindir". Bkz. BOA, TT.170, s.6.

⁴¹⁶ BOA, TT.170, s.7; TT.191, s.4; TT.206, s.2; TT.299, s.4.

⁴¹⁷ BOA, TT.170, s.4-5; TT.191, s.1; Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, I, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943, s.241.

⁴¹⁸ BOA, TT.370, s.378.

⁴¹⁹ BOA, TT.170, s.7.

⁴²⁰ BOA, TT.191, s.4.

⁴²¹ BOA, TT.299, s.4.

⁴²² Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu", *Belleten*, XIII/92, (Ankara 1959), s.595-610.

Tablo:5 Çingene Teşkilatına Bağlı Olanların ve Bağlı Olmayanların Ödedikleri Vergiler

Yıllar	Cürüm ve cinâyet ve bâd-ı hevâ ve İспенçe-Çingânegân	Müşellemân ve yamakân-ı işân ve cürüm ve cinâyet ve bâd-ı hevâ ve resm-i ârus	Yekûn-ı mirlivâ-i Çingâne
1530	438.507	20.545	150.000
1531	195.000	20.545	215.545
1537	195.000	20.545	215.545
1540	337.089	17.545	180.000
1555	455.919	17.545	473.464

Kaynak: BOA, TT.370, s.378; TT.170, s.7; TT.191, s.4; TT.206, s.2; TT.299, s.4.

1540 tarihli tahrir defterinde⁴²³ Çingene Sancakbeyi Mehmet Paşa⁴²⁴ olarak görüldüğü gibi, Mehmet Paşa'nın elde ettiği gelirlerin yarısının da hazineye aktarıldığı görülmektedir.

Sancakbeyleri bazan aynî ve nakdî vergiler aldıkları gibi bazen da Mahallin hususiyetlerine göre çeşit ve miktarları değişen vergiler almakta idiler. Bunlar arasında arpa, buğday, yulaf, burçak, nohut, bakla gibileri bulunduğu gibi, öşr-i kovan (bal vergisi), öşr-i penbe (pamuk vergisi), öşr-i bağ, öşr-i bostan, öşr-i keten, resm-i âsiyâbi (değirmen vergisi), resm-i ağıl vb. nev'i türünden olanları vardı⁴²⁵.

Dimetoka'daki köylerden birisi olan (Kara-Bürçek) evvelce Çingene Sancağına tâbi müşellem çiftliği ve müşellem çeribaşısının tasarrufunda iken, sonradan, Sofu Sultan (II. Bâyezid'in kızı) Başmaklık olarak verilmiştir⁴²⁶.

Ancak, bu arada Fazıla Akbal tarafından yapılan bir çalışmada⁴²⁷, 1831 yılında Osmanlı İmparatorluğundaki Eyâlet ve sancaklar sayılırken Çingene sancağının bulunmaması dikkat çekicidir. Tanzimat fermanı'ndan sonra ise Çingene Sancağı işlevini tamamlamış ve mukataaya bağlanmıştır.

⁴²³ BOA, TT.206, s.3.

⁴²⁴ Şerifgil'in "XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaleti'ndeki Çingeneler" adlı makalesinde Kanuni dönemi olarak belirttiği kaynağının kesin tarihini vermemiştir, fakat Çingene Sancakbeyi Mehmet Paşa'dır. Bu dönemde, Çingene Sancakbeyi gelirinin 309.500'e ulaştığını ve bunun 150.000'ini mirlivâ'ya 159.500'ünün ise, hâzine-i âmireye nakdi olarak teslim edildiğini açıklar. Dipnotunda eski defter diye kaydettiği bilgiler 1531 ve 1537 yıllarındaki tahrir kayıtları ile örtüşmektedir. Bkz. Enver M. Şerifgil, "XVI. Yüzyılda Rumeli Eyâletindeki Çingeneler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:15, (1981), s.136.

⁴²⁵ Gökbilgin, a.g.m., s.423.

⁴²⁶ Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı* s.383-384.

⁴²⁷ Fazıla Akbal; "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV/60, (Ankara 1951), s.617-628.

2. Çingene Müsellemler Sancağı (Livâ-i Müsellemân-ı Çingâne)

Müsellem, Osmanlıların teşekkülü sırasında ve Orhan Gazi zamanında bazı askerlik hizmetlerini yerine getirmek amacıyla vergiden muaf tutulanlar için kullanılan bir tabirdir⁴²⁸. Bunlar harp zamanı askerî hizmetleri yerine getirdikleri gibi, sulh zamanlarında ise, ziraatle meşgul olup, buna karşılık her çeşit vergiden muaf tutulurlardı. Yeniçeri teşkilatı kurulduktan sonra geri hizmetlerde ve eyâlet askerî olarak kullanılmışlardır. Müsellemlerin beş kişisi bir çiftlikte ziraat etmekte ve elde edilen mahsulün öşrü tîmâr gibi kaydolunmakta idi. İlk teşkil olunan müsellemlerin sayısı bin civarındaydı ve bunlar da sipahiler gibi harp zamanlarında sefere iştirak etmekte ve bu zaman zarfı içerisinde ulufe almaktaydılar. Her sefer zamanında bir tanesi gidip, diğerleri kalırdı. Sefere gidene “nöbetli” adı verilmekte ve o yıl tîmârın mahsulünü bu kişi almaktaydı. Seferlere katılan müsellemlerin görevleri arasında top çekmek, yol açmak, zahire nakletmek nevinden şeylerdi⁴²⁹.

Osmanlıların ilk dönemlerinde, devletin askerî bakımdan dayandığı güçlerden birini yaya ve müsellem teşkilatı oluşturmaktaydı. İlk devirlerde daha ziyâde, gönüllülerden müteşekkil olan ve sefere gitmeleri karşılığında belirli bir miktarda maaş da alan yaya ve müsellem, Osmanlı ordu teşkilatının fetihlerle genişlemesiyle birlikte, kapıkulu asker ocağının kurulması ve genişlemesiyle birlikte, bunlar eski harbci karakterini kaybetmeye başlamışlar, tasarruflarında bulunan çiftlikler karşılığında ordunun geri hizmeti ve memleketin imarı maden, tersâne, inşaat, nakliye vb. hizmetleri gerçekleştirmeye başlamışlardır⁴³⁰. Osmanlılar, yalnız Yörükleri ve Tatarları değil, Rumeli’deki diğer etnik grupları da muhtelif hizmet alanlarında örgütleyerek onlardan istifade etme yoluna gitmişlerdir. Türklerden oluşan Yaya ve Müsellem teşkilatının dışında Bulgarlardan oluşturulan İstabl-ı Âmire Voynukları, Eflâklardan (Ulah veya Vilahlardan) teşkil teşkil ettikleri Akıncı

⁴²⁸ Muzaffer Arıkan, “Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu”, **Atatürk Konferansları VIII** (1975-1976), Ankara 1983, s.175-201; Selâhaddin Çetintürk, “Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki statüleri”, **AÜDTCFD, II/1**, (Ankara 1943) 107-116.

⁴²⁹ Halime Doğru, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul:Eren Yay., 1990, s.38.

⁴³⁰ Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara:TTK Yay., 1989, s.142; Yaya ve Müsellem Teşkilatı Muzaffer Arıkan tarafından etraflı ve detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Muzaffer Arıkan, **XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)**, A.Ü.D.T.C.F. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1968.

Kolları ve hatta yerleri ve yurtları belirsiz göçebe bir hayat süren Çingenelerden teşekkül ettikleri Çingene Müsellemleri Sancağı gibi türlü örgütler, Osmanlıların teşkilatçılığının güzel örneklerini teşkil etmektedir.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren, Çingenelerin de müsellemler teşkilatına sokulmasıyla birlikte, ayrıca bir “Çingene müsellemleri sancağı” teşkil edilmiş; Kırkkilise bu sancağın merkezi olmuştur. Bu sancağın beyine bazen “*Kırkkilise Sancağı Müsellemleri Beyi*” de denmesi, bu hususu doğrulamaktadır. Orhan Gazi zamanında askerî bir teşkilat olarak kurulan müsellemler, önceleri savaşlarda aktif bir rol oynarken, sonraları aralarına Hristiyan ve Kibîlilerin karışması ile geri hizmetlere (top çekmek, yol temizlemek, askere zahire getirmek vb.) alınmışlardır⁴³¹.

Çingeneler, daha önceleri Anadolu’da meydana getirilip, sonraları ise; Rumeli’ye naklolunan müsellemler teşkilatına sokulmuşlardır. Diğer sancaklar gibi 3-4 müsellemler ile 9-12 yamaktan oluşan ocaklar halinde tahrir edilmiştir ki, müsellemleri, seferlerde yamaklarından avârız-ı dîvaniye karşılığı olarak, ellişer akçe harçlık alıp, nöbetlere iştirak etmekteydiler. Sefer olmadığı zaman hiçbir şey almazlar ve hizmete alınan nöbetli müsellemler de o senenin ağnam vergisini (âdet) vermekle yükümlü değildi. Müsellemlere ayrıca birer çiftlik miktarı yer tahsis edilmişti. Çiftliğin gelirlerini sefere gidenler almakta, nöbetli olmayanlar ise, yamaklar gibi ellişer akçe⁴³² harçlığı ve öşürlerini “eşen müsellemler” verirlerdi. Bazen zaruret halinde, üçü veya dördü de hizmete alındığı takdirde, çiftlik hasılatını ve yamakların ellişer akçe harçlığını aralarında eşit miktarda taksim ederlerdi. Çingene müsellemlerinin görevleri arasında top çekip yol yapmak ve askere erzak taşımak gibi, geri hizmetlerde bulunmakta vardı. Sultan III. Murad döneminden itibaren, diğer askerî teşkilatlar gibi, Çingene teşkilatı da bozulmaya başlamış, 987/1579’da İran harbleri sırasında, Bender tarafına hizmet için gönderilen Çingene müsellemleri, defterin teslim edilmediğini bahane eden yamakların harçlık vermemeleri nedeniyle, görevlerine gidememişler ve Çingeneleri yola getirmek hususunda Kırkkilise, Hayrabolu ve Babaeski kadılarına emir ve hükümler gönderilmek zorunda

⁴³¹ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.79.

⁴³² Bu rakam 987 yılında 55 akçeye yükselmişti. Her iki miktarın karşılaştırması konusunda bkz. İŞS, *Rumeli Sadâreti Defteri*, nr.36, s.235.

kalınmıştı⁴³³. Diğer devlet ve saray ricalinin yolsuzluklarının artması nedeniyle, sipahi tîmârları ve hatta zeâmetler Çingenelere tevcih edilmeye başlanmıştır. Nihayet, XVII. asır başında, umûmiyetle yayalar ve müsellemler gibi, Çingene müsellemleri de kaldırılmış ve mukataaya bağlanmıştır⁴³⁴. Bunlar mukataaya bağlandıktan sonra özel konumlarını korumuşlar, reayânın ödediği avâriz-ı divâniye ve diğer vergilerden muaf tutulmuşlar, buna karşılık Müslüman olanlarından 655 ve gayrimüslimlerinden ise, 730 akçe cizye alınıyordu⁴³⁵.

Müsellemler teşkilatına sokulan Çingeneler, avâriz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye türü vergilerden muaf tutulmakta, bunun karşılığı olarak sefer sırasında öbür müsellemler gibi askerlik hizmetiyle yükümlüydüler. Ancak, bunlar askerlik hizmetlerini diğerlerinden farklı olarak yapmaktaydılar. Çingene müsellemleri 300 ocaktan (her ocak beş kişi) oluşmaktaydı. Bunlar, orduda ikmal ve haberleşme gibi geri hizmetlerde görevlendirilirdi⁴³⁶. Fakat, müsellemler teşkilatına sokulmayan Çingeneler ise, avâriz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye türünden vergileri ödemekle yükümlü idiler⁴³⁷.

Çingene Müsellemler Sancağı ile ilgili ilk kayıtlar Kanuni Sultan Süleyman zamanında tutulmaya başlamış olup, bu döneme ait dört adet müsellemler defteri tespit etmiş bulunmaktayız⁴³⁸. H.938/M.1531-32 yılında yapılan tahrirde 155 ocak bulunmaktadır. İlk tahrirden 6 yıl sonra (H.944/M.1537-38) yapılan tahrirde ise, bu sayı 149'a düşmüş ve üç yıl sonra (H.947/M.1540-41) yapılan yeni tahrirde ise, ocak sayısı aynı şekilde kalmış ve son yapılan tahrirde (H.963/M.1555-56) Çingene müsellemler teşkilatı 134 ocağa düştüğü görülmektedir⁴³⁹.

938/1531 Rumeli'de mevcut Çirmen, Kızılca ve Vize müsellemlerinden ayrı olarak Çingene Müsellemleri Sancağı teşkil edilmiştir⁴⁴⁰. Mücmel Sayım Defterleri'nde "Livâ-i Müsellemlân-ı Çingâne" başlığı adı altında geçmiş ve serasker ve yamaklarıyla birlikte ayrı bir kanunnâme'ye göre teşkilatlanmışlardır. Bunlar,

⁴³³ Gökbilgin, "Çingeneler", s.423-424.

⁴³⁴ AYN ALİ, *Kavânin-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s.45; KOÇI BEY, *Risâle*, İstanbul 1303, s.52.

⁴³⁵ BOA, *İE/Dahiliye*, nr.829; Gökbilgin, "Çingeneler", s.424.

⁴³⁶ BOA, *TT.170*, s.2-3; *TT.191*, s.3.

⁴³⁷ BOA, *MAD-18305/2551*.

⁴³⁸ BOA, *TT.170*, *TT.191*, *TT.206*, *TT.299*.

⁴³⁹ Şerifgil'in tespitlerine göre 161 ocak bulunmaktadır. Şerifgil, *a.g.m.*, s.139.

⁴⁴⁰ Gökbilgin, *a.g.m.*, s.423.

Rumeli'nin on yedi nâhiyesinde bulunmakta olup, aslında bu on yedi nahiye, Çingene sancağını teşkil eden birer nahiye olmayıp, doğrudan doğruya Paşa, Vize, Çirmen ve Silistre Livâları'nın bazı nâhiyeleridir. Bundan dolayıdır ki; Çingene Müsellemeler Livâsı, Rumeli Eyâletini oluşturan ve sınırları belirli olan idâre ünitelerinden birini değil, sadece, müsellim hizmetleriyle görevlendirilmiş bulunan bir görevliler topluluğunu ifâde eder. Bu görevlilerin başında bir mirlivâ, yani sancakbeyi mertebesinde bir âmir bulunduğu için, bu topluluğa da Livâ denilmiştir. İdâre âmirleri olarak bu livâda bir Mirlivâ, dört sipahi ve onbir serasker bulunmaktadır⁴⁴¹.

370 numaralı deftere göre ise, müsellemler “Müsellemân-ı Livâ-i Çingâne ve Müsellemân-ı Livâ-i Kızılca” şeklinde teşkilatlandırılmıştır⁴⁴².

Tablo:6 TT. 370 Numaralı Deftere Göre Livâlardaki Müsellem Mevcudu

Görevliler	Livâ-i Çingâne	Müsellemân-ı Kızılca	Çirmen	Vize	Toplam
Mirlivâ	1	1			2
Zâim		4			4
Serasker	11	15		1	27
Sipahi	4	14			18
Müsellem	543	789	1.174	192	2.698
Nevbetli	162	260	371	40	833
Yamak	1.792	3.754	3.345	425	9.316
Ocak	161	257	364	40	822
Çiftlik	493	3	963	38	1.497
Hâsıl	495.644	474.469	566.162	52.345	1.588.620

Kaynak: BOA, TT.370.

Osmanlı Devleti'nde geri hizmetlerde görevlendirilen Çingene müsellemler ve yamaklarıyla ilgili hükümlerin arşiv kayıtlarına da yansıdığı görülmektedir. 28 Ramazan 991/1583 tarihli başka bir hükümde ise, Vize, Kırkkilise, Ofçabolı, Tengri ve Çingene Müsellemeleri ve Yörüklerinin olduğu yerlerin kadılarına yazılan emirde donanma hizmeti için lazım gelen müsellemler ve Yörük tâifesinden elemanların acele bir şekilde bunların tahririnin yapılarak südde-i saadete gönderilmesi emredilmiştir. Ancak, burada Yörük müsellemlerinin kayıta isimleri geçerken Çingene müsellemlerin ismine rastlanılmaması ilginçtir. Muhtemelen Çingenelerin göçebe bir hayat yaşamalarından dolayı, tahrir memurunun kayıt tuttuğu esnada Çingeneler

⁴⁴¹ Şerifgil, a.g.m., s.135-136.

⁴⁴² 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002, s.7.

bulundukları yeri terk ederek başka bir yere göç etmiş olsalar gerektir. 25 Safer 992/5 Mart 1584 tarihli başka bir hükümde ise, Vize Yörükleriyle birlikte canbaz subaşı, Çingene ve Vize müsellemlerinin Edirne'deki Sultan Selim Camii'nin tamirine memur olduklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Böylece, Çingene müsellemlerinin sadece sefer zamanlarında askerî geri hizmetlerde görev almadıkları, sefer vaki olmadığı zamanlarda ise, bulundukları mahallin imârı ve tamiri konusunda bazı hizmetlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Birkaç gün sonra Vize yörükleri subaşı olan Hüseyin'in cevâbî olarak gönderdiği mektup yazısında Çingene ve Vize müsellemlerinin hizmete gelmediklerini ve gelmeyenlerine kanun üzere mücâzât (bir suça karşı ceza çektirme) edilmesini talep etmekle kanunname mucibince tedip olunmaları hakkında bir yazı yazılmıştır. Bu hükümden de anlaşılmaktadır ki, Çingene ve Vize müsellemlerinin görevlerini ihmal ederek, görevlerini yerine getirmedikleri hükmüne varabiliriz. Aynı şekilde Vize Yörükleriyle birlikte Çingene müsellemlerinin de Özdemiroğlu Osman Paşa maiyetinde yapılacak olan Şark seferine tayin olunduklarına dair hükümler mevcuttur. Hatta bu hükümde Çingene ve müsellemlerin Hızır İlyas vaktine değin Erzurum'a vasil olmaları emredilmiş, bunları sefere getirecek görevlinin ise, geç kalması veya Yörük ve müsellemleri eksik getirmesi durumunda ise, cezaya mahzar olacağı açık bir şekilde belirtilerek, kusur etmemeleri konusunda ikaz edilmektedir. Ancak, sefer veya hizmetdışı oldukları durumlarda ise, bu hizmetlerini gerçekleştirmediklerinden dolayı bunlardan "*bedel akçesi*" alınmaktadır. "*Bedel akçesi*" adı altında bu gruplardan alınan vergi iken sonradan piyâde ve müsellemler teşkilatı kaldırınca bunlardan "*bedel*" adı altında düzenli vergi alınması kararlaştırılmıştı. Fakat, belgede geçen bir ifade, Çingene müsellemleriyle birlikte, Selanik Yörüklerinin bazı durumlarda hizmet karşılığında bu görevlerini ifa ettikleri gibi, bazı durumlarda da "*bedel akçesi*" ödeyerek yükümlülüklerini yerine getirdikleri anlaşılmaktadır⁴⁴³. Kırkkilise kadısına yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre; sefere gidecek Çingene müsellemlerinden sakat

⁴⁴³ AHMED REFİK, *Anadolu'da Türk Aşîretleri*, İstanbul 1930, s.49-53; BOA, MD-52, 286/761; Vize yörükleri subaşı olan Hüseyin Beyin cevâbî olarak gönderdiği mektup yazısıyla ilgili olarak bkz. BOA, MD-52, 336/894. Bedel ve Bedel'in diğer türleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Bedel", DİA, V, 301.

olanların yerine bedel tutarak sefere katılmaları ve hizmetlerini yerine getirmeleri istenmektedir⁴⁴⁴.

Tayyib Gökbilgin yapmış olduğu bir çalışmada⁴⁴⁵, 1584 yılından sonraki belgelerde Vize Yörükleri subaşısının aynı zamanda “Çingene ve Vize müsellemleri subaşısı” olarak gösterildiğini ve bunların sefere ve hizmete ötedenberi bu subaşının idaresinde sevk edilmekte olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim, Osmanlı Döneminde Çingene Teşkilatıyla ilgili bir tez çalışması yapmış bulunan Emine Dineç⁴⁴⁶, bu konu ile alakalı olarak 1584 tarihli Mühimme defterinde “Vize Yörükleri ve canbaz subaşısı ve Çingâne ve Vize Müsellemleri zabiti Hüseyin’e” bir hüküm yazıldığını belirtmektedir⁴⁴⁷.

Çingene sancakbeyi hem Çingene müsellemler ve yamaklarının hem de Rumeli Eyâletindeki diğer Çingenelerin niyabetini tasarruf etmekte idi. Bu yüzden, Rumeli Eyâletinin doksan kadılığında bulunan öteki Çingenelerin de sancakbeyi konumundaydı⁴⁴⁸. Yaya ve Müsellemler teşkilatında, eşkinici ve yamakların cürm-i cinâyet, gerdek resmi, yaya ve kaçkun vergilerinin tamamını, yaya ve müsellemler subaşısı almakta idi. Yörük, müsellemler, Çingene ve voynuk beylerinin zeâmetleri ise, serbestti⁴⁴⁹.

“Livâ-i Piyâde”, “Livâ-i Müsellemler”, “Çingene Sancağı”, “Voynuk Sancağı” gibi sancaklar coğrafi bölgeden çok belirli zümreleri ifade eden terimlerdi.

⁴⁴⁴ BOA, KK-67, 994/4.

⁴⁴⁵ Tayyib M. Gökbilgin, *Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957, s.84.

⁴⁴⁶ Emine Dineç, *Rumeli’de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2004, s.41.

⁴⁴⁷ Dineç, a.g.e., s.41; Emine Dineç tarafından referans gösterilen BOA, MD-6, 286/761 numaralı hüküm hacca gitmek isteyen hacılarla ilgili bir hükmü içermekte olup, yazarın bahsettiği konuları içermemektedir. Dineç tarafından bahsedilen hüküm BOA, MD-52, 336/894 numarada kayıtlıdır; Aynı şekilde yazar tarafından 1585 tarihli diğer bir hüküm ise; “Vize Yörükleri subaşısına Çingâne ve Vize müsellemleri zabiti Mehmet Bey’e” yazıldığı belirtilen hüküm (BOA, MD-6, 815/283, 20 RA 993 tarihli hüküm) ise, buradaki ilgili kişilere yazılmayıp, Tımaşvar ve Budun Beylerbeyine yazılan bir hükümdür; bir benzer yanlış referans hatası da 1586 tarihli başka bir hükümde “Vize Yörükleri subaşısı ve Çingâne müsellemleri zabiti” yazıldığı ifade edilen hüküm (BOA, MD-6, 46/125, 27 B 994 tarihli hüküm) de yapılmıştır. Dineç tarafından yukarıda referans gösterilen hüküm Edremit kadısına yazılan bir hüküm olup, Dineç’in bahsettiği konuları içeren hüküm MD-61, 46/125’de kayıtlıdır.

⁴⁴⁸ Şerifgil, a.g.m., s.137.

⁴⁴⁹ Halil İnalcık, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, Ekler, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul:Eren Yayıncılık, 2000, s.114.

Rumeli eyâletinde oturan Çingene bir sancak kabul edilerek, “Çingene Beyine” bağlanmıştır⁴⁵⁰.

Bu durumda Çingene Sancağı ile Çingene Müsellem Sancağının aynı şeye tekabül ettiğini söylebiliriz. Bunlar müstakil olarak ayrı ayrı sancaklar olmayıp, Çingenelerin müselleme teşkilatına sokulmasıyla birlikte, coğrafi sınırları belli olmayan ancak belirli hizmetleri gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş sancaklardır.

D. Çingene Kanunnâmeleri

Çingenelerle ilgili ilk hukukî düzenleme Fatih zamanında yapılmış ve *Rumeli Etrâkinün Koyun Âdeti* kanunnâmesinin içinde neşr olunmuştur. Bu yüzden Fatih döneminde hazırlanan bu kanunnâme, Çingenelerle ilgili olarak ilk müstakil kanun hüviyetini taşımaktadır. Daha çok hukukî, mâlî ve idarî alanlarda düzenlemeleri içeren kanunnâme hükümlerini şu şekilde özetlemek mümkündür⁴⁵¹.

Her Çingeneden kırk iki akçe haraç alınmakta, fazla akçe alınmaması tenbih edilmektedir. Hisâr işleri için yahut demircilik işiyle görevlendirilmiş Çingenelerden ellerinde padişahın hükmü yahut beylerbeyinin mektubu olanlardan haraç alınmayacağı vurgulanarak Çingenelerin haraçlarını tahsil etmek için her yerin kadısı birer emin tâyin etmeli ve bu emin kişiler Çingenelerle birlikte yürüyerek onların haraçlarını toplaması emredilmektedir. Haraçları alındıktan sonra, onların ellerine hüccet verilmelidir ki; herhangi bir nizâ vukuunda ellerinde temessük bulunabilsin ki; hiç kimse (yâni idârî âmirlerden hiçbiri) “*demircimdir*” veya “*kalburcumdur*” diyerek araya giripte Çingenelerin haracına aslâ engel olmaması istenmektedir. Emin kişilerin haraç tahsil etmek üzere Çingenelerle birlikte yürümelerini âmir olan bu hüküm, aynı zamanda, göçebe Çingenelerin kalabalık tâifeler halinde dolaşmakta olduklarının bir delili olarak değerlendirilebilir. Çingenelerle ilgili düzenlenen kanunnâme metinlerinin büyük bir çoğunluğunun vergilerle alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁵⁰ Halime Doğru, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul:Eren Yay., 1990, s.31.

⁴⁵¹ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, I, İstanbul 1990, s.397-398.

Müslüman olan Çingenenin kâfir Çingene arasında oturmaması emredilerek, illâki Müslümanlara karışmayarak kâfirler ile göçüp konan Çingenelerden de kâfir gibi haraç alınacağı belirtilmektedir.

H.903/M.1497 tarihinde II. Bâyezid döneminde hazırlanan İstanbul ve Edirne'ye tabi olan Vize ve Gelibolu sancaklarıyla birlikte, Yanbolu ve Niğbolu Sancakları ve Konstantin ilçesi, Sofya, Niş, Alacahisar, Semendire ve Bosna sancaklarında bulunan kâfir Çingenelerin haraçlarının toplanması amacıyla hazırlanan kanunnâmede Çingeneler ile ilgili hükümler de bulunmaktaydı⁴⁵²:

Daha çok vergilerin toplanma usullerine yönelik hazırlandığı anlaşılan bu kanunnâmede ellerinde mühürlü defter mucebince her yerin kadısı marifetiyle haraçlar toplanarak haraç defterinin İstanbul'a getirilerek dergâh-ı mu'allâyâ teslim edilmesi talep edilmektedir. Yukarıda adı geçen yerlerin sancakbeyleri ve subaşları ve onların yerlerine duran adamları ve tîmâr erleri ve il ve köy kethüdaları, mezkûr harâççıya gereği gibi yardımcı olması emredilmektedir. İdarî görevlilerinden her birinin kendi yetki alanında bulunan Çingenelerin haraçlarını toplamakla görevli oldukları ve haraçlarını vermeyenlerin huzura çıkarılmaları ihtimam gösterilmesi gerektiği vurgulanır ve bu konunun ihmal edilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Haraççılar emâneti tamamlayarak haraçları kusursuz topladıktan sonra mufassal deftere yazdıktan sonra pay-ı tahtta getirmesi gerekmektedir. Adı geçen haraççı ile zikrolan vilâyetlerin Çingenelerinin ciltlenmiş defteri başında nişân-ı hümayun ve sonunda mezkûr yılın tarihi yazılıp gönderilirdi. Bu konuyla ilgili olarak "emrim olduğu üzre vilâyetlerin valileri ve hakimleri mezbûr harâççıya nâzır olup elinde olan defter mücebince âmil olalar ve bir kâfirin isminde ve harâcında şüphe vâki' olsa, deftere nazar idüb defter ile amel eyleyeler, deftere muhâlif iş ettirmeyeler" ifadesine yer verilmekteydi. Katunanın Çingeneleri kaçarak gitmiş olsalar bile, katuna başlarına buldurulmak suretiyle cemaatbaşlarına ve kethüdalarına teklif edilerek bunlardan haraçlarının alınması, eğer bulunmazlar ise, defter mucebince haraçların onlardan alınması istenerek, tekrar alınmaktan kaçınılması ifade edilmektedir. Çingenelerden toplanacak haraçlar konusunda Çingene sancakbeyinin yarar ve emîn

⁴⁵² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, II, İstanbul 1990, s.383-384'den naklen TSMK, Revan, nr.1935, vr.128^b-129^b.

adamlarını haraççıya göndererek Çingenelerin bulunmaları konusunda yardımcı olmaları bildirilmekteydi. Ayrıca, haraçları sadece haraççıların toplaması ve defterde ne yazılmış ise, o miktar alınarak fazla bir akçe alınmaması konusu üzerinde durulmaktadır. Mezbûr vilâyetlerde ölü kaydolmuş Çingenelerden ne kadar hayatta bulunanlar bulunursa, haraçların deftere kaydedilerek, gezende ve gâibâne Çingenelerden ne kadar haraçsız Çingene varsan bunların bulunması ve nev-yafte yazıldığı vakit kaçıp gizlenmiş haraca yarar Çingeneler bulunursa, kadılar marifetiyle deftere kaydedilerek haraçların alıp ayrı zabt eylemeleri ve isimlerin dahi ayrı deftere yazarak hesaplarının ayrı ayrı gösterilmesi beyân edilmektedir. Devlet tarafından istenen miktarın tamamı toplandıktan sonra hânedan hâneye vergi kâtipleri ikişer akçe alarak kendileri mutasarrıf olup, geri kalanını ise; devlet için zabt eylemesi belirtilmektedir. Bazı yerlerin sancakbeyleri ve kadıları ve subaşları ve yerlerine duran adamları ve tîmâr erleri ve il ve köy kethüdaları ve cemaatbaşları ve katuna başları, haraççıya gereği gibi yardımcı olmalılar ve gerekli yardımı göstererek malum olduğu üzere çaba ve gayret göstermeleri bildirilmektedir.

Çingenelerle ilgili olarak düzenlenen kanunnâmeler, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar uygulanmıştır. Tanzimat'tan sonra çıkarılan *Kıbtîler Nizamnâmesi* ise; bu kanunnâmelere dayanılarak hazırlanmıştır⁴⁵³.

Rumeli Eyâletinde bulunan Çingenelere özel olarak hazırlanan Çingene kanunnâmesi, Çingeneler sosyal, hukukî ve ekonomik durumlarını yansıtmakta ve Çingeneler bu kanunnâme hükümleri çerçevesinde yönetilmekte idiler. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Tapu Tahrir Defterleri'nde 370 numarayla kayıtlı bulunan ve H.937/M.1530 tarihini taşıyan defterin içerisinde "*Kanunnâme-i Kıbtîyân-ı Vilâyet-i Rumeli*" başlığı adı altında kayıtlı bulunan bu kanunnâme, özet olarak şu hükümleri ihtiva etmektedir⁴⁵⁴:

İstanbul ve Edirne ve sâir Rumeli müslüman Çingeneleri her hâne ve her mücerreden yirmi ikişer akçe ve kâfir Çingeneler ise, her hâne ve her mücerreden yirmi beşer akçe ispenç ve bîvelerinden altışar akçe vergi vermektedirler. İstanbul,

⁴⁵³ Akgündüz, a.g.e., s.383'den naklen KOCA NİŞANCI CELÂL-ZÂDE, *Derecâtü'l-Memâlik*, Süleymaniye Kütüphanesi, No.778, vr.12-18; 1281/1864 tarihinde Kıptiyan nizamnâmesi çıkarılmıştır. Buna göre; kıptilerden asker ve bedel-i asker alınmaması kabul edilmiştir. Ayrıca emlak ve arazi vergisi ile de mükellef tutulmuşlardır. Bkz. Ziya Karamürsel, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989, s.170.

⁴⁵⁴ BOA, TT.370, s.373.

Edirne, Filibe ve Sofya’da olan Çingenerin nâ-meşrû fiile⁴⁵⁵ girişen avratlarından “kesim” adı altında her ay yüzer akçe vergi alınmaktadır. Bunların dışında cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne gibi vergileri diğer reâya gibi kanûnların gerektirdiği şekilde edâ etmekte idiler. Gerek has, zeâmet ve tîmârlarda ve gerekse evkâf ve emlâkda raiyet olarak kayıtlı bulunan Çingenerin ispençe ve rûsûm-ı örfiyyelerine ve bâd-ı hevâlarına ve siyâsetlerine, ne Çingene Sancağının Beyi ne de diğerleri karışabilmekte, bunları, doğrudan doğruya o raiyetlerin sahipleri tasarruf edebilmektedir. Çingene sancağına ait olan Çingenerin cürüm ve cinâyetlerine, bâd-ı hevâlarına, rûsûm-ı örfiyyelerine ve siyâsetlerine Çingene Sancağının Beyi mutasarrıf olup, vilâyetin diğer sancaklarının beyleri ve subaşıları ve kapu halkı ve yeniçeriler buna asla karımamaktadırlar. Hisarlarda müsellemler hizmetini görmek üzere ellerinde padişahın berâtı bulunan Çingener, avârız-ı divâniye, ispenç ve sâir rûsûm-ı örfiyye’den muaf olup, yalnızca haraç vermekle yükümlüdürler. Semendire sancağının Biracık Nahiyesi’ndeki Çingenerin her hânesi, Resm-i Flori olarak, mîrî’ye her yıl seksen akçe ödemek zorundadırlar. Niğbolu sancağındaki Çingenerin hâne ve mücerredleri, her yıl cizyelerini ödedikten sonra, ayrıca, kaftanlık adıyla da yılda altışar akçe ödemektedirler.

Çingenerden kayıtlı bulundukları kadılıktan başka bir kadılığa veya havlulara giderek izlerini ille de kaybettirmekte inad edenler aranıp bulunduklarında, kınanıp cezalandırılarak kendi kadılıklarına iade olunmaktaydılar. Kendi cemaatlerinden kaçan Çingenerler ise, katuna başları (konak yerlerinin reisleri) ve kethüdaları (kahyaları) aracılığıyla buldurulup kendi cemaatlerine getirilmek suretiyle, avârız-ı divâniye vukuunda onların kendi cemaatlerinin efrâdı arasında bulunmaları sağlanmış oluyordu. Müslüman Çingenerler kâfir Çingenerlere karışarak onlarla birlikte göçüp konacak olursa, kınanıp te’dip edildikten sonra, onlardan da kâfir Çingenerler gibi vergi alınmaktaydı. Niğbolu sancağındaki Çingenerleri raiyyet olarak tasarruf edenler, Niğbolu sancağını eşmek zorundaydı. Niş Çingenerlerine raiyyet olarak mutasarrıf olan sipahiler ise, Semendire sancağını eşmek durumundaydı.

⁴⁵⁵ Ahmed Akgündüz, yukarıdaki kanunnâme metninde geçen “nâ-meşrû fiil”in zinâ dışındaki oyun ve eğlence tarzındaki gayr-ı meşru fiiller olduğunu belirtmektedir. Ancak, Akgündüz’ün bu kanısını ispatlayacak elimizde herhangi bir kanıya sahip değiliz. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, s.384 vd.; VI, s.511-514; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgati**, s.75.

II. Selim döneminde düzenlenen ve Hüdavendigâr kanunnâmesi içerisinde yer alan metinde Çingenelerle ilgili hüküm şu şekildedir⁴⁵⁶:

Çingeneler, defterde mülke ve vakfa veya tîmâra ra'yyet yazılmış ise, Çingene Sancağı beyinin ona dahli olamayacaktır. Bir kimsenin elinde mühürlü sahîh yeni defteri olmayanın, ispençesi ve bu suçu işleyenin kanun üzre cürm ü cinâyet vergisi Çingene Sancağı beyinindir. Defterde vakfa ve mülke ve hisâra demirci yazılan Çingenelerin dışındakilerin vergileri dizdâra gelir yazılmış olmayacağından, bunların vergilerini sancakbeyi alır ve kâfirinden yirmi beşer akçe ve müslüman Çingeneden yirmi ikişer akçe alır. Hüdavendigâr sancağı'nda bulunan Çingenelerden kürekçilik hizmeti mukâbelesinde müslümanından yirmi beşer ve keferesinden otuzar akçe alınması emr olunmuştur.

Cemâatlerinden ayrılan Çingeneyi tutarak cemâatine katmak kanundur. Müslüman olan Çingene, kâfir Çingenelerden ayrılmayıp onlara karışırsa ve sohbeti kâfir Çingenelerle olursa, onlardan kâfir Çingene vergisi alınır. Ama, müslüman olup da sohbeti ve müslümanlarla olan ve onlar arasına karışan müslüman Çingeneden müslüman vergisi alınmakta idi.

Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanan ve Sultan II. Selim dönemine ait bulunan Silistre Sancağı Kanunnamesi'nde yer alan Çingenelerle ilgili hüküm aynen ise şu şekildedir⁴⁵⁷:

"Ve cingâne tâifesi kimin tîmârında oturup yer tutarsa toprağa müteallik öşür ve diğer vergilerini toprak sahibine verirler; diğer vergileri eskiden olduğu üzre verirler. Bunlardan sipahiye duhan vergisi ve ra'yyet vergisinden gelir bağlanmış değildir. Eğer bir kimse, eski defterde bir köyde ra'yyet yazılarak eskiden verdiğimiz vergileri yeni deftere de ra'yyet yazılırlarsa, tüm bu vergiler hesaba dahil edile ve bunların vergilerini diğer reayâ gibi ra'yyet bağlanan köy sahibi alır".

Çingene tahriri ile ilgili bir kanunnâme metni ise, İstanbul Bâyezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitapları arasında nr.1970'de kayıtlı olup, bu kanunnâme metni vr.112^b-114^a'da yer almaktadır. Bu kanunnâme'de Çingenelerin tahriri esnasında katiblerin uyması gereken kurallar tanımlanmaktadır. 8 Cemaziyelevvel 944/12 Kasım 1537 tarihini taşıyan ve "Çingâne yazmak içün tayin

⁴⁵⁶ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri**, VII, İstanbul 1994, s.238-239, 329, 432, 714.

⁴⁵⁷ Barkan, **Kanunlar**, I, s.279.

olunan Emîne ve Kâtibe hüküm” adıyla kayıtlı bulunan kanunnâme metninin özeti şu şekildedir⁴⁵⁸:

Çingene yazmak için emr olunan emîne ve kâtibe yazılın hükm-i şerîfde şu bilgilere yer verilmektedir.

Bazı Çingene tâifesinin hatunu ile göçüb kondukları, aralarında kâfir Çingenesi bulunmadığı ve avâriz vergisi dahi vermeyerek İslâma riâyet etmedikleri belirtilerek, bunların 22 akçe vergi verdikleri belirtilmektedir. Çingenelerden alınması gereken vergilerin hangi usüller çerçevesinde toplanması gerektiğine dâir yazılan hüküm aynen şu şekildedir:

“emrim olduğu üzere, adı geçen tâifeyi yazar iken göresin ki; ol Çingeneler ki, müslüman olup sair Müslümanlar ile yerleşik olmuşlardır; onun gibilerden yeni deftere ne kayd olunmuştur; eğer kesim yazılmış ise, vesair vergileri dahi kaydolunmuş ise; onu inceledikten sonra bilgi veresin. Daha önce olduğu gibi onun gibiler ne veremişlerdir ise, ve âdet ve kanûnları ne ise, ona göre yazıp sonra geldiğinizde arz eylesin. Bu gibiler ne vere-gelmışler ise, âdet ve kanûnları ne ise, ana göre defter eyleyip sonra geldiğinizde arz eylesin. Emr-i şerîfim ne vechile sâdır olursa ona göre karar kılın.”

Bazı Çingenelerin kâfirlerin içerisine karışarak müslümânız diyerek diğer reayânın verdiği vergiyi vermediklerinden onların görülmesi emredildiği gibi, bazı Çingenelerin de kâfirlere karışmayı kesmeyip geri kâfirler ile oturarak İslâma riâyet etmediklerinden, onun gibilerden âdet ve kanûn üzere vergileri ne ise, diğerleri gibi bunların vergilerinin alınarak yazılması tenbih edilmektedir. Ayrıca, köylerde sâkin olan Çingeneler bennâk resmin verip avârizların dahi vererek lâkin İstanbul ve Edirne ve başka yerlerde dükkânlar içinde ve bazı odalarda yerleşik olan Çingenelerin bazıları avâriz verip bazıları vermeyip İslâma riâyet etmediklerinden onları dahi araştırılması istenmektedir. Bu durumda olanların evvelden âdet ve kanûnları ne ise; sıhhati üzere malûmat edinip avâriz verenlerin kimler olduğu ayrı ayrı yazılarak belirtilmesi ve buradaki görevlerin daha defteri teslim için geldiklerinde arz eylemeleri ve emr-i şerîf mucebince deftere kaydetmeleri beyân edilmektedir. Bazı köylerde Çingeneler yerleşik olup vilâyet kâtibleri bulduğu yerde raiyyet kayd ederek evkâfa ve emlâka ve tîmâra ve köprülere ve hisârlara yazdıktan sonra Çingene defterine yazılanlardan olsun yazılmayanlardan olsun onun gibi evkâf ve emlâk sahiblerine ve tîmârlara ve hisâr erenlerine yazılan kimselerden ahkâm-ı

⁴⁵⁸ Bâyezid Devlet Kütüphanesi, *Velîyüddin Efendi*, nr.1970, vr. 112^b-114^a.

şerîfe göre talep edilmesi belirtilerek, bu tür Çingeneler daha önceden olduğu gibi Çingene sancağına tâbi defterde kayıtlı iken onun gibilere eğer ahkâm-ı şerîfe verilip sahîh vakfa ve mülke ve tîmâra ve hisâra emr olunmuş ise, illâ kendisi kolaylarına giden mülke ve vakfa ve tîmâra ve hisâra yazmışlar ise, onun gibiler dahi kaç neferdir ve hangi vakfa ve mülke ve tîmâra ve hisâra alınmışlardır sıhhati ile ve isimleriyle malûmat edînip müstakil defter ederek geldiğinizde açıklayarak arz eyleyesin şeklinde ifade bulan emir şeklindeydi. Hatta bazı kâfir cemâatleri aralarında müslüman olmuş Çingeneler bulunduğundan, bunlar haraçtan ihraç olunarak “kesim” adı altında vergi talep edilmekte olduğu işitildiğinden bunların görülerek kâfirler ile karışmaktan ferâgat ederek İslâm’a riâyet etmeleri durumunda diğerleri gibi defter mücebince onlara da “kesim” yazarak geri kaç nefer kaldı ise, onların da bildirilmesi istenmektedir.

Engürüs’den ve Eflâk’dan ve Boğdan’dan gelen Çingeneleri dahi dikkat ü ihtimâm ile teftîş eyleyerek şimdiye değin cizyelerini ve sâir kanûn üzre vergilerini kim zabt eylemiştir ve kim almıştır ve hükm-i hümâyûnum ile verilmiş midir? Diye sorgulamak suretiyle onlar bile kimseye verilmiş değil ise, şimdiye değin vergilerin her kim aldığı belli olursa kusursuz olarak hâssa-i hümâyûnum için alıp zabt edip getirip arz eylemeleri talep edilmektedir. Bu durumda sancakbeyleri ve kadıları ve subaşları size gereği gibi yardım ve kolaylık göstererek Çingeneyi yazmakta dakîka kaybetmemesi belirtilmekte ve bu durumda idareciler tarafından yapılan şikâyetlerin makbûl olacağı vurgulanmakta herhangi bir sancakbeyinden ve kâdîdan ve subaşılardan inâd ve direnme gelerek yardım etmeyenleri acilen yazarak İstanbul’a gönderilmesi belirtilmektedir.

1. Çingene Sancağının Seraskerleriyle İlgili Hükümler

Çingene sancakbeyine bağlı olarak görev yapan seraskerler, müsellemler ve yamaklar üzerinde de tasarruf hakkında sahip olup, nöbetli olan müsellemlerin başında bulunan ve görevli oldukları nahiyelerin en yetkili amiri konumunda idiler⁴⁵⁹.

⁴⁵⁹ Dingaç, a.g.e., s.47.

Seraskerler ve çeribaşılar gördükleri hizmet bakımından birbirine denk olup⁴⁶⁰, Voynuk teşkilatında ise; çeribaşı tabiri ile serasker terimi aynı yönetim birimini ifade etmekteydi⁴⁶¹. Seraskerlik görevine atanma padişah berâtı⁴⁶² ile olduğu gibi kadının mektubu ile de gerçekleşmekteydi⁴⁶³.

Rumeli’de, Çingene Sancağını bulduğu bölgeler ocaklıklar şeklinde seraskerlik bölgelerine ayrılmış ve buralara ocaklık sayısının büyüklüğüne göre seraskerler tayin edilmiştir. Buraya atanan seraskerlerin görevlerinin başında ocak düzenini sağlamak gelmektedir.

Barış zamanlarında nahiyelerde oturarak kendi topluluklarının her türlü sorunlarıyla ilgilenen seraskerler, bir sefer durumunda nöbetli müsellemlerin yoklamaya gelmelerini ve sefere katılarak görevlerini yerine getirmelerini sağladıkları gibi, savaş zamanlarında ise, müsellemlerin başında bulunmakla yükümlü idiler. Aksi takdirde görevlerine son veriliyordu⁴⁶⁴. Görevleri arasında nöbete giden müsellemlerin altı aylık yiyecek stokları ve donanımlarını temin etmek de vardı⁴⁶⁵.

Çingene Sancağında bulunan seraskerler görevlerini müsellemler gibi nöbetleşe olarak görev yapmaktaydılar⁴⁶⁶. Aynı şekilde bu nöbetleşme usulü Naldöken Yörükleri ve yaya teşkilatından olan serpiyâdelerde de mevcut idi⁴⁶⁷.

Osmanlı Devleti’nde Çingene seraskerleriyle ilgili özel kanunnâmeler hazırlanmış, bu kanunnâmeler tahrir defterlerinin baş kısmında yer almıştır⁴⁶⁸. Seraskerlerin de diğer sancakbeyleri gibi tîmârları bulunmakta ve bunlar serbest tîmâr sayılmaktaydı⁴⁶⁹. Tîmâr sahibinin dışında idari görevlilerinden sipahi yada

⁴⁶⁰ Tahrir Defterinde bulunan Çingene Müsellem Teşkilatının yönetimini ilgilendiren “*Kanûn-ı Seraskerân-ı Livâ-i Cingâne*” kanunnâmede, kanunnâme başlığı seraskerân olduğu halde kanun maddelerinde çeribaşı terimi kullanılmıştır. Bkz. BOA, TT.170, s.6; TT.191, s.1; Abdulkadir Özcan, “Çeribaşı”, DİA, VIII, 270-272.

⁴⁶¹ Ercan, Bulgarlar ve Voynuklar, s.57.

⁴⁶² 1555 tarihinde Memi’nin babası Eymirşah’ın berât ile müsellemlikten seraskerliğe yükselmiştir. Bkz. BOA, TT.299, s.43.

⁴⁶³ “*Dede Balı veled-i Bektimur, müteveffâ şûd, be-cayeş Abdi, an-yamakân, ber-muceb-i mektûb-ı kadı-i Çorlu*”. Bkz. BOA, TT.206, s.98.

⁴⁶⁴ Doğru, Yaya-Müsellem, s.38.

⁴⁶⁵ BOA, MD-6, 283/817.

⁴⁶⁶ BOA, TT.206, s.206.

⁴⁶⁷ Doğru, Yaya-Müsellem, s.40.

⁴⁶⁸ BOA, TT.170, s.6; TT.191, s.1.

⁴⁶⁹ BOA, TT.170, s.6; TT.191, s.1; Tîmârların biraz daha imtiyazlı sınıfına “*Serbest Tîmar*” adı verilmekteydi. Bu tîmâr sahipleri bulundukları bölgelerde rûsûm-ı şer’iyyenin dışında rûsûm-ı örfiye

sancakbeyi bu tîmârlara müdahale edemiyor, seraskerlerin tîmârına bir müdahale olduğu zaman ise, vilayetin kadısı bunu önlemek zorundaydı. Serasker kendisine bağlı olanların işlemiş oldukları suçları cezalandırmasına karşılık ölüm cezası veya organ kesme gibi fiiliyata ait cezaları uygulama yetkisi yok idi⁴⁷⁰.

Yaya ve Müsellem teşkilatında olduğu gibi seraskerlikte babadan oğula geçmekteydi. Mesela; Çorlu nahiyesinde Serasker olan Âşık'ın ölmesi üzerine yerine Tûr Balı geçmiştir⁴⁷¹. Ayrıca, bu göreve müsellemin ve yamaklar arasında yükselenler de bulunmaktaydı. Örneğin; Aladağ karyesinde müsellemin iken, Serasker olan Seydi'nin yerine oğlu Nebi babasından boşalan Müsellem olarak atanmıştır⁴⁷². Bunun yanı sıra kadı'nın mektubu ile bu göreve atanlar da olmaktaydı. İncügez nahiyesinde serasker olan Abdi'nin ölmesiyle, kendisinden boşalan yere Dede Balı veled-i Bektimur serasker olarak atanmıştır⁴⁷³.

Çingene sancağında 1531 yılında 18, 1537 ve 1540 yıllarında 19, 1555 yılında ise, 22 serasker görev yapmaktaydı⁴⁷⁴.

Tablo:7 Çingene Sancağında Seraskerlerin Dağılımı

Seraskerlik Bölgeleri	1531 yılı Ocak sayısı	1537 yılı Ocak sayısı	1540 yılı Ocak sayısı	1555 yılı Ocak sayısı
Zağra-i Eskihişar	2	2	2	-
Hayrabolu	3	3	3	3
Döğenci-ili	2	2	2	3
İncigöz	3	3	3	4
Yanbolu, Ilıca-i Aydos, K. Yenicesi	2	2	2	3
Pınarhisar	3	3	3	4
Dimetoka	2	2	2	2
İpsala ve Keşan	1	1	1	1
Çorlu	-	1	1	2
Toplam	18	19	19	22

Kaynak: BOA, TT.170, 191, 206, 299.

de tamamen kendilerine ait olduğundan gelirleri daha fazla idi. Bunun dışında sefer zamanlarının dışında sancakbeylerinin emrinde sayılmazlar ve bunların tîmârına kimse müdahale edemezdi. Mesela; topraklarında bir suçlu bulunsa dahi, sancakbeyinin adamları onu tutamazlar, ancak onu tîmâr sahibi kendisi yakalayarak teslim edebilirdi. Bkz. Midhat Sertoğlu, "Serbest Tîmâr", **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul:Enderun Kitabevi, 1986, s.312.

⁴⁷⁰ Barkan, **Kanunlar**, s.268; Doğru, **Yaya-Müsellem**, s.39.

⁴⁷¹ "Tûr Balı veled-i Âşık, be-cây-i pedereş ki müteveffâ şûd". Bkz. BOA, TT.206, s.186.

⁴⁷² "Nebi veled-i Seydi, be-cây-i pedereş ki ser-asker şûd". Bkz. BOA, TT.206, s.49.

⁴⁷³ "Dede Balı veled-i Bektimur, müteveffâ şûd, be-cây-iş Abdi, an-yamakân, ber-mûceb-i mektûb-ı kadı-i Çorlu". Bkz. BOA, TT.206, s.98.

⁴⁷⁴ Dinceç, **a.g.e**, s.49.

Tahrir Defterlerinde “Kanûn-ı Serasker-i Livâ-i Çingâne” şeklinde geçen bu kanûn, Çingene Sancağının yalnızca seraskerlerine mahsus olmayıp, aynı zamanda Çingene müsellemleriyle birlikte onların yamaklarını da içine almaktadır. Bu nedenle bu kanûnun hükümlerini, biri Çingene Müsellemler ve Yamakları, diğerini ise; Çingene Seraskerleri olmak üzere iki şekilde özetlemek mümkündür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Tapu Tahrir Defterleri’nde 170 numarayla kayıtlı bulunan, H.938/M.1541 tarihini taşıyan ve defterin içerisinde “*Kanûn-ı Seraskerân-ı Livâ-i Cingâne*” ve “*Kanûn-ı Müsellemlân-ı Livâ-i Mezbûre*” başlığı adı altında kayıtlı bulunan bu kanunnâme, iki ana bölüme ayrılmaktadır. Çünkü, Tapu Tahrir Defterine iki başlık halinde kaydedilmiştir. Biz de, bu kanunnâmeyi iki kanunnâme metni olduğunu kabul ederek, önce Çingene Sancağının Serasker kanunu metnini özet olarak verdikten sonra, Çingene Sancağının Müsellemler Kanunnâmesini diğer bölümde ele alacağız. Çingene Sancağının Serasker Kanunu özet olarak şu hükümleri ihtiva etmektedir⁴⁷⁵:

Çingene Sancağındaki sancakbeyi haslarında sâkin olan haymanaların vergileri sancakbeyine, çeribaşları tîmârlarında olan haymanaların vergileri ise, çeribaşlarına aittir. Çeribaşlar tîmârlarının cürümleri ve resmi arısların yarısı kendileri ve diğer yarısı ise, sancakbeyleri almaktadır. Ancak, çeribaşlığın serbest olduğu kanunda belirtildiği gibi tîmârlarında tutulan kulun ve cariyenin muştluğu ki deve göçüne otuzar akçe biçilmiş ve bu vergiler de bunlarındır. Herhangi çeribaşlıkta kul ve câriye tutulursa deftere kaydolunduktan sonra müddet yetiştince çeribaşlarında muhafaza olunmakta, müddet yetişecek çeribaşları ile de yavacıya teslim edilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde nafakasını ve kanun üzre deve göçüne otuzar akçesini çeribaşı yavacıdan almalı ve eğer müddet yetişmeden sahibi gelirse zikrolan kanun üzre nafakayı ve vergiyi alıp kadı marifetiyle sahibine teslim etmek zorundadır. Müsellemlerin sefere katıldıklarında ellışer akçe aldıkları, sefere katılmadıkları zaman ise, almadıkları gözlenmektedir. Dikkati çeken diğer bir husus ise, subaşların ve çeribaşların sefer olsun veya olmasın yamaklarından ellışer akçe aldığıdır. Ayrıca, müsellemlerin tîmâr teşkilatına dahil edildiğini daha önce söylemiştik. Bir müsellemin kendine tahsis edilen yeri yanında başka bir kimsenin

⁴⁷⁵ BOA, TT.170, s.2-3; TT.191, s.1.

bağı ve bahçesi bulunduğu zaman ondan öşür aldığı fakat onun bağ ve bahçesini başkasına verme hakkına sahip değildir. Aynı zamanda bu seraskerlik ile ilgili düzenlemelerde kul ve cariyeye tâifesinin yakalanmasının çeribaşıya ait olduğu, bunların takip işleriyle de yavacı ilgilenmektedir. Bu müddet zarfında nafaka masraflarının ve muşırılık resmini çeribaşının yavacıdan aldığı tesbit edilmiştir.

2. Çingene Müsellem ve Yamaklarıyla İlgili Hükümler

Orhan gazi zamanında askerî bir teşkilât olarak kurulan müsellemler, önceleri savaşlarda aktif bir rol oynarlarken, daha sonraları aralarına Hristiyan ve Kıbtîlerin karışması ile geri hizmetlere (top çekmek, yol temizlemek, askere zahire getirmek vb.) alınmışlardır⁴⁷⁶.

Ayn Âli'nin verdiği malumata göre⁴⁷⁷; Müsellem kaydolunanların otuz neferi bir ocak⁴⁷⁸ itibar olunurdu. Ocaktaki otuz neferin beşi eşkinci ve diğer yirmi beşi bu beş kişiye yamak idi. Bir sefer meydana geldiğinde eşkinciler yamak olanlardan Avâırz-ı Divâniye karşılığında ellişer akçe harçlık alarak sefere giderlerdi. Sefer olmadığı zamanlarda bir şey almazlardı. Be-nevbet sefere eşenler o sene “Âdet-i ağnam” vermezlerdi. Müsellemelere birer çiftlik miktarı yer verilir, çiftliğinde yetişen kendi zahirelerinin öşür resmi tîmâr kaydedilirdi. Be-nevbetlisi o tîmârın mahsulünü alıp sefere giderdi⁴⁷⁹.

⁴⁷⁶ Sertoğlu, *Tarih Lûgatı*, s.234; Pakalın, *Tarih Deyimleri*, II, s.627.

⁴⁷⁷ AYN ALİ, *Kavânin*, İstanbul 1280, s.42-43.

⁴⁷⁸ “Ocak” tâbiri, bir yaya ve yamakları tarafından tasarruf edilen bir çiftliğe mukabil belirli bir hizmetle mükellef olan ve bunun karşılığı tekâlif ve avâırz vergisinden muâf bulunan “askerî” statüye sâhib bir yaya ve muhtelif yamaklardan oluşan bir üniteyi târif etmektedir. Bkz. Emecen, *Manisa Kazası*, s.143.

⁴⁷⁹ Bu konuda Evliya Çelebi’de geçen kayıt ise aynen şöyledir: “Müsellem kaydolunanların otuz neferi bir ocak ki; beş neferi “be-nevbet eşkinci”, yirmi beş neferi “yamak” olub sefer oldukda “be-nevbet eşkinci” yamakları olanlardan avâırz-ı divâniye mukâbelesinde ellişer akçe harçlık alub sefer iderler. Sefer olmadığı zamanda nesne almazlar “be-nevbet” sefere eşenler ol sene “âdet-i ağnâm” virmezler. Müsellemelere birer çiftlik mikdârı yer virülmüşdür. Çiftlikde hâsıl olan kendü terekesinin öşr resmi tîmâr kayd olunmuşdur. “be-nevbetlîsü” ol tîmârın mahsulün alub sefere gider”. Bkz. EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.79.

Rumeli eyâletinde Yörük ve müsellemlerin otuz neferi bir ocak olup⁴⁸⁰ On dördüncü müsellemler, Yörük, Yaya, Çingene Müsellemi, Akıncı beyleriyle akıncıların çeribaşları olan toycalara tahsis edilen yerler bulunmaktaydı⁴⁸¹.

Çingene Müsellem ve Yamaklarıyla ilgili bu kısa bilgiyi verdikten sonra bunlarla ilgili hükümlere bir göz atalım TT.170 ve TT.191 numaralı defterde “Kanûn-ı Müsellemân-ı Livâ-i Mezbûre” adıyla kayıtlı bulunmaktadır.⁴⁸²:

“Çingene Müsellem ve Yamaklarıyla İlgili Hükümler” muvacehesinde açıklamaya çalıştığımız ocaklar’da üçer veya dörder müsellemler bulunduğu her ne kadar belirtilmiş ise de, Ocaklar’da kaçar yamak bulunduğu belirtilmemiştir. Ancak, onyedî nâhiyenin her birindeki Yamak ve Ocak miktarları mukayese edilirse, Ocaklardaki Yamak sayısının da 9-12 kişi civarında olduğu anlaşılabılır.

Bu kanunnâmede, sefere gidecek olan Çingene Müsellemlerinin harçlıklarının nelerden ibaret olacağı açıkça belirtilmiş, fakat onların ne tür bir teçhizatla mücehhez olmalarının gerektiği belirtilmemiştir. Savaş için gerekli teçhizatın belirtilmemiş olması, onların geri hizmetlerde ve istihkam gibi orduya yardımcı kuvvetler halinde ve silahsız olarak istihdam edildikleri şeklinde düşünülebilir.

Müsellemeler, seferlerde yamaklarında avârız-ı divâniye karşılığı olarak 50’şer akçe almakta, yamak mücerred ise, 25 akçe vermekteydi. Görevli olmayan müsellemler ise; yamaklar gibi ellişer akçeyi ve öşürlerine göreve giden müsellemlere vermek zorundaydılar. Bazı durumda ocakta bulunan müsellemlerin üçü veya dördü göreve gitmekte, bu tür hallerde toplanan çiftlik geliri ve yamakların ellişer akçe harçlıkları müsellemler arasında eşit olarak paylaşılarmakta idi⁴⁸³.

Müsellemelerin hepsi her yıl göreve gitmemekte, ocaklarda kayıtlı bulunan müsellemler sefer olduğu zamanlarda nöbetleşe olarak görevlerini yerine

⁴⁸⁰ Yörük Ocakları, Vize, Yanbolu, Tekirdağı, Ofçabolu, Selânik, Kocacık, Naldöken isimleriyle anılmakta, Rumeli müsellemleri ise, Kızılca, Çirmen, Vize, Çingene müsellemleri diye yâd olunmakta idi.

⁴⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III/2, Ankara:TTK Yay., 1982. s.285ⁿ, 309; Yaya ve müsellemler ocakları onaltıncı asır sonlarında lağvolunup bunlara ait yerler zeâmet ve tîmâra bağlanmışlardır.

⁴⁸² BOA, TT.170, s.4-5; TT.191, s.3-4; Şerifgil, **a.g.m.**, s.140.

⁴⁸³ BOA, TT.170, s.6; Barkan, **Kanunlar**, s.247; Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, VI, s.515-516; Gökbilgin, “Çingeneler”, s.423.

getirmekteydiler⁴⁸⁴. Altışar aylık zaman dilimlerinde⁴⁸⁵ görevlerini yerine getiren müsellemler görevlerini bitirdiği zaman diğer nöbetliler göreve çağrılmakta, bunlardan her ikisini birbirinden ayırmak için birinci nöbetliler⁴⁸⁶ ve ikinci nöbetliler⁴⁸⁷ tabiri kullanılmaktaydı.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1531 yılında 535, 1537 yılında 533, 1540 yılında 532 ve 1555 yılında ise, 511 müsellemler kayıtlı bulunmaktadır⁴⁸⁸. Şerifgil'in incelemesine göre; toplam 543 müsellemin kayıtlı olduğu belirtilmektedir⁴⁸⁹. Bu dönemde Vize Müsellemlerinin sayısı ise 155⁴⁹⁰ olup, 1530 yılında yapılan tahrirde Çirmen Livâsı müsellemlerinin sayısı ise, 637 olarak görülmektedir⁴⁹¹.

Müsellemler oturdukları bölgelere göre iki kısma ayrılmaktaydılar. Bunlardan birincisi; Kırklareli civarında oturanlara Kızılca müsellemler adı verilmekte ve bunlar beşer kişilik ocaklar halinde teşkilatlanmış olup, bunların sayısı 198 ocaktı. Diğerleri Çirmen bölgesinde ikamet edenler olup, bunlar ise, 351 ocaktan müteşekkil idi. Bunların dışında 300 ocak Çingene müsellemleri mevcuttu⁴⁹². Müsellemler, Yörük, Piyâde, Çingene ve Akıncı Beyleri Zeâmet sahibiydiler ve Zeâmetleri Arpalık şeklindeydi. Arpalık cinsinden olan bu dirlikler şahsa değil, göreve âit idi; bu da şu anlama gelmekteydi: Görevde bulunan bir dirlik sahibi ancak bir dirlikten görevde bulunduğu süre içerisinde faydalanabilir ve herhangi bir şekilde görevden ayrılması durumunda bu dirlik o şahıstan alınarak başka birine verilir⁴⁹³.

⁴⁸⁴ Örneğin, Zağra-i Eskihsar seraskerlik bölgesine bağlı Hoca-verdi karyesine tabi Sazlu-dere'de Tûr Balı veled-i Nasuh, Murad veled-i Yusuf, Salih veled-i İnehan, be-cây-i Yunus ki, müteveffâ şûd, baberât-ı şerif ve Mehmed veled-i Nasuh müsellemler olarak kayıtlı bulunan müsellemlerden ikisi sefer zamanı göreve gittikleri görülmektedir. "*Zikr olan ocağın müsellemleri sefer-i hümayun vaki oldukça ikişer eşmek üzere defter-i atikde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi vech-i meşruh üzere kayd olundı*". Bkz. BOA, TT.206, s.37.

⁴⁸⁵ BOA, MD-35, 8/13, 20/41; MD-53, 283/817.

⁴⁸⁶ BOA, MD-19, s.288/782.

⁴⁸⁷ BOA, MD-14, 887/1302, MD-12, 21/43, MD-19, 190/392.

⁴⁸⁸ BOA, TT.170, s.31-198; TT.191, s.21-131, TT.206, s.20-206; TT.299, s.12-167.

⁴⁸⁹ Tarih belli değil, fakat kanuni dönemine ait olduğu belirtilmiş. 370 nolu Tapu-Tahrir Defteri olsa gerekir. Bkz. Şerifgil, "Rumeli eyaletinde Çingeneler", s.139; BOA, TT.370, s.358-359.

⁴⁹⁰ BOA, TT.206, s.206-256.

⁴⁹¹ Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten*, LIII/207-208, (1989), s.642.

⁴⁹² BOA, TT.170, s.2-3; TT.191, s.3.

⁴⁹³ Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, s.65-66.

Padişah hasları (havâss-ı hümayun), vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mal defterdarı, defter kethüdası, tîmâr defterdarı, mîr-i alem has veya zeâmetleri, icmal defterlerinde zeâmet olarak kayıtlı bulunan bütün icmâlli zeâmetler, alaybeylerinin, subaşlarının, dizdarların, çeribaşlarının, divân kâtiplerinin, müteferrika ve Dergâh-ı âlî çavuşlarının tîmârları, Yürük, müsellemler, Çingene ve voynuk beylerinin zeâmetleri serbesttir⁴⁹⁴.

Çingene müsellemlerinin kayıt işlemleri yapılırken, Çingeneler yönelik yapılan kanunnâmeler de defterlere kaydedilmekte idi⁴⁹⁵. Bu kayıtların içerisinde Çingene müsellemler ve yamaklarına verilen tîmâr kayıtları yer almaktaydı⁴⁹⁶.

Tahrir Defterlerinin arkasına yazılan Vize müsellemleri⁴⁹⁷ Çingene müsellemleriyle birlikte aynı görevi ifa ettikleri anlaşılmaktadır⁴⁹⁸. Ancak, bunlar aynı teşkilat içerisinde yer almamaktadırlar. Vize Müsellemleri kendi seraskerlerinin başkanlığında hizmetlerini gerçekleştirmekte idiler. Örneğin; 1540 yılında Yunus veled-i Berber İlyas ve Yunus veled-i Halil Vize müsellemlerinin seraskerleri olarak Çingene Sancağında bulunan seraskerler gibi nöbetleşe olarak görevleri yerine getirmekte idiler⁴⁹⁹.

Kızılca müsellemler tâifesi ile Çingene müsellemlerinin, ellerinde bulundurdıkları çiftliklerini sipahi yerlerinden ilhakla genişlettikleri, Çingene müsellemlerin çiftlikleri hayli zamandan beri tahrir olunmadığından, çiftliklerde yer yer kaymalar meydana geldiği, şayet Çingene müsellemleri de sipahi tîmârları gibi tahrir olunursa büyük ölçüde zıyatın ortaya çıkacağı bildirildiğinden, müsellemler yerlerinin ölçümünün yapıp yapılmayacağı ve müsellemler yerlerine konan reâyânın

⁴⁹⁴ İsmet Miroğlu, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası**, Ankara:TTK Yay., 1990, s.25. Daha geniş bilgi için bkz. Barkan, **Kanunlar**, s.243, madde 2.

⁴⁹⁵ BOA, TT.170, S.2-5; TT.191, s.1-3.

⁴⁹⁶ Elena Marushiakova-Vesselin Popov, **Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans**, isimli kitaplarında Sultan Bayezid'in son zamanlarında Çingene Sancağı'nın zeâmet ve tîmârlarını gösteren belgelerin bulunduğunu yazmaktadır. Krş. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, **Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans**, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, s.26. Marushiakova ve Popov, bu kayıtları 1522-23 yıllarına tarihlediği halde dönemin padişahı olarak Sultan Bayezid döneminin son zamanları olarak yazılmıştır. Padişah dönemi yanlış belirlenmiş olsa gerektir. Verilen tarihler göz önünde tutulduğunda bu dönemin de Kanuni dönemini içermesi gerekmektedir. Bizim arşiv çalışmaları sonucunda elde ettiğimiz veriler de ilk zeâmet ve tîmâr kayıtlarının Kanuni döneminde olduğunu göstermektedir. Bkz. BOA, TT.170; TT.190, TT.206 ve TT.299.

⁴⁹⁷ BOA, TT.206, s.206-249.

⁴⁹⁸ BOA, TT.206, s.206.

⁴⁹⁹ BOA, TT.206, s.206.

kimler tarafından zaptedildiğinin iyice araştırılıp bildirilmesi ve bu durumdan dolayı müsellemler toprağının günden güne artarken, sipahi toprağının azaldığına dikkat çekilmektedir⁵⁰⁰.

Çingene müsellemlerin bazı durumlarda gemi yapımı görevini de üstlendikleri görülmektedir. Gemi yapımında kullanılacak olan Çingene müsellemlerinin hizmete çağırılması istenmektedir⁵⁰¹. Çingene müsellemlerinin diğer hizmetlerde olduğu gibi Akkirman sancağındaki Kili kalesi tamirinde altışar aylık süreyle kademeli olarak çalışmaları konusunda bu işle görevlendirilmeleri ve çeribaşlarıyla birlikte bu hizmeti gerçekleştirmek üzere görev mahallerine gitmeleri emredilmektedir⁵⁰².

Belgelerde geçen deyişle “birinci nöbetlisi 155 nefer”, “ikinci nöbetlisi 155 nefer” ifadelerinin geçmesi bunların muhtemelen her defasında belirli cemaatlerden her beş kişiden birinin nefer olarak hizmet gerçekleştirmek üzere sefere gittiği, daha sonra da ikinci nöbetlisi 155 kişinin nöbetleşe olarak sefere gittiği anlaşılmaktadır⁵⁰³.

Çirmen ve Çingene müsellemleri bir sefer vukuunda seferde hizmet görmek üzere görevlendirilirdi. 1 Cemaziyelevvel 991/23 Mayıs 1583 yılında Yanbolu tatarları subaşıya yazılan bir hükümde, Çirmen ve Çingene müsellemlerinin şark seferine gitmeye gücü yetmediklerinden bunların her ocağın nöbetçi eşkincilerinden ve müsellemlerin mîrî için 600 akçe tahsili için Çirmen Beyi Mustafaya emredildiğinden kendisinin Yörük tâifesi ile Çingene müsellemlerinin akçelerini tahsil ettikten sonra asitaneye teslim etmesi emredilmektedir⁵⁰⁴.

Çingene müsellemleri sancakbeyleri vasıtasıyla sefere götürülmektedir⁵⁰⁵. Ayrıca, sefer sırasında bazı hizmetleri gerçekleştirmeleri için bazen subaşı tarafından görevlendirilmekte idiler⁵⁰⁶.

Çingene müsellemleri, bazı hizmetleri yerine getirmeleri amacıyla Çingene olan yerlerin beylerbeyine, sancakbeyine, kadılara, Vize Yörükleri Subaşıya,

⁵⁰⁰ BOA, MD-7, 326/937. (Fi selhi Şaban 975/Ocak-Şubat 1568 tarihli hüküm)

⁵⁰¹ BOA, MD-21, 171/410. (14 Zilhicce 980/22 Nisan 1573 tarihli hüküm)

⁵⁰² BOA, MD-22, 132/266.

⁵⁰³ BOA, MD-24, 288/782, (3 Safer 982/25 Mayıs 1574 tarihli hüküm)

⁵⁰⁴ BOA, MD-49, 62/217, (1 Cemaziyelevvel 991/23 Mayıs 1583 tarihli hüküm)

⁵⁰⁵ BOA, MD-72, 397/766.

⁵⁰⁶ BOA, MD-72, 404/776.

Defterdera ve çeribaşılara yazılan hükümlerle göreve çağırılmakta idiler. Bu hükümlerden bu hizmeti gerçekleştireceklerin bölgeleri, kimin nezaretinde görev yerine gidecekleri, kaç kişi ve ne kadar süreyle hizmet yapacakları anlaşılmaktadır⁵⁰⁷.

Bu hükümlerde, görev yerine çağırılacak müselleme birkaç ay öncesinden bağlı bulunduğu idari âmire çağrı emri bulunduğu gibi, görevi gerçekleştireceklerin ne zaman görev yerinde olmaları gerektiği ve yanlarına ne tür eşyaları bulundurmaları istenirse onlar da vurgulanırdı. Bu konuda göreve gideceklerin gecikmemesi, görevlerini ihmal etmemeleri, eğer böyle durum olduğunda ise, ne tür bir cezayla karşılaşacakları da hükme bağlanırdı⁵⁰⁸. Müsellemler göreve çağırılırken, bunda mevsim önemli bir rol oynamakta ve görevlendirme hükümleri genellikle kış mevsiminin sonu ve ilkbaharın başında yazılmakta idi. İhtiyaç hasıl olduğu durumlarda yaz mevsiminin başında da bazen görevlendirme yapılabiliyordu. Çingene müsellemlerinin ordu ile birlikte kara ve deniz seferlerine katıldıkları düşünülmürse bunların ordu ile hareket ettikleri rahatlıkla anlaşılabilecektir. Ordunun baharda sefere çıkmaları dolayısıyla Çingene müsellemlerinin de bu tarihlerde görev yerlerinde olmaları istenmektedir⁵⁰⁹. Göreve çağırılan Çingene müsellemleri yapılacak işin mahiyeti ve büyüklüğüne göre Vize, Kızılca ve Yörük Müsellemleriyle birlikte hareket ettikleri gibi bazı durumlarda da tek başlarına hizmeti gerçekleştirmekteydiler⁵¹⁰. Görev yerlerine Çingene sancakbeyi veya subaşılar vasıtasıyla çağırılan Çingene müsellemleri başlarındaki seraskerler ile birlikte sefere giderek altı aylık bir süre içerisinde görevlerini yerine getirmekteydiler. Birinci nevbetliler görevlerini ifa ettikten sonra ikinci altı ay için ikinci nevbetliler görev yerine gitmekteydiler. Örneğin; 1570 yılında Kıbrıs seferi için Çingene müsellemlerinin ikinci nöbetlisi göreve çağırılmıştır⁵¹¹. Altı aylık

⁵⁰⁷ Müsellemlerin göreve çağırılmaları konusunda şimdilik şu hükümlere bakılabilir: BOA, MD-4, 31/299, MD-5, 510/1392, MD-6, 648/1426, MD-7, 2/11.

⁵⁰⁸ BOA, MD-7, 959/2644, MD-12, 21/43, MD-14, 887/1302, MD-16, 185/495, MD-19, 133/882.

⁵⁰⁹ BOA, MD-19, 190/392, MD-21, 171/410, MD-22, 132/266, MD-23, 75/152, MD-24, 185/495, 288/782.

⁵¹⁰ BOA, MD-52, 286/761, 336/894, MD-58, 82/233, MD-61, 46/125, MD-72, 397/766, 404/776.

⁵¹¹ BOA, MD-12, 21/43, MD-14, 887/1303.

görevlerini yerine getiren Çingene müsellemlerine görevlerini yaptıklarına dair icazet verilmekteydi⁵¹².

Çingene müsellemleri kale ve hisar onarımında da görev almaktaydılar. sefere gitme, madende çalışma, donanmaya katılma, kale tamiri ve gemi yapımı gibi görevlerinin dışında devlet tarafından kendilerine verilen işleri yapmakla yükümlü idiler. 25 Haziran 1581 tarihinde Çingene Müsellemlerinin nöbetlisi olan 155 kişinin Rodoscuk'tan yüklenecek gemilerin İstanbul zahiresi hizmeti için istihdam edilmelerine dair Yanbolu Yörükleri subaşı Kasım'a hüküm yazılmıştır⁵¹³ 1583 yılında Çingene müsellemleri İstanbul Hisarı'nın tamirinde görev almışlardır⁵¹⁴. Vazifesini yerine getirmeyen ve ihmal eden Çingene müsellemleri genellikle para ve kürek cezası ile cezalandırılmakta, bunun dışında yıllık mahsüllerine el koyma ve ölüm cezası gibi cezalara da maruz kalmakta idiler. Cezalandırma işlemi ise, serasker, sancakbeyi ve kadı'nın takibi ile gerçekleşmekte idi⁵¹⁵.

Çingene müsellemleri daha çok askerî amaçlı hizmetlerde bulunduklarından görevlerini ihmal etmeleri veya yerine getirmemeleri durumunda suçların büyük bir çoğunluğunu askerî nitelikte suçlar oluşturmuyordu. Verilen cezalardan elde edilen gelirin sancakbeyinin olurken, diğer yarısı da seraskere ayrılıyordu⁵¹⁶.

Çingene Müsellem Sancağında 17 nahiye içerisinde 9 seraskerlik bölgesi bulunmaktadır. 1531 yılında 2161 olan müsellemler ve yamak sayısı 1537 yılında 2000'e düşmüş, bu rakam 1540 yılında tekrar 2164'a yükseldikten sonra nihayetinde 1555 yılında 2212 olarak kalmıştır⁵¹⁷.

22 Ramazan 978/17 Şubat 1571 tarihli bir hükümde Çingene müsellemlerinin ikinci nöbetlilerinin Nevruz'dan evvel Kıbrıs'ta görevlerini ifa etmek üzere çağırıldıkları belirtilmektedir⁵¹⁸. 7 Şaban 981/2 Aralık 1573 tarihli hükümde ise, Gurbet ve Çingene tâifesinden Tersâne-i Âmire için lazımgelen kürekçilerin cemaatbaşları tarafından toplanarak tersâneye teslim edilmeleri istenmektedir⁵¹⁹.

⁵¹² Dingec, a.g.e, s.78.

⁵¹³ BOA, MD-42, 27/196, (23 Cemaziyelevvel 989/25 Haziran 1581 tarihli hüküm)

⁵¹⁴ BOA, MD-52, 35/78, (9 Ramazan 991/26 Eylül 1583 tarihli hüküm)

⁵¹⁵ BOA, MD-12, 21/43, MD-14, 887/1302, MD-19, 190/392; Nejat Göyünç, "Osmanlı Ceza Hukuku ile İlgili Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/3, (İstanbul 1967), s.40-42.

⁵¹⁶ BOA, TT.170, s.7; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI, s.515; Barkan, *Kanunlar*, s.243.

⁵¹⁷ Dingec, a.g.e, s.84;

⁵¹⁸ BOA, MD-12, 21/43; MD-14, 887/1302.

⁵¹⁹ BOA, MD-23, 203/429.

Yavuz Ercan ise, sefer voynuklarının Nevruz'dan önce İstanbul'da bulunmaları gerektiğine dikkat çekmektedir⁵²⁰.

7 Zilkade 984/ 29 Ocak 1577 tarihinde Kırkkilise Beyine yazılan hükümde, Bender kalesi tamîrî için görevlendirilen Çingene müsellemleri bir nöbetlisi –ki yüzelli beş nefer eder- altışar aylık zât-ı zevâdları ve çaribaşı ve Yörük subaşı ile beraber gönderilmesi emredilmektedir⁵²¹.

Çingene müsellemlerinin ölenlerin yerine atama iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi yaygın olan şekli ile ölen müsellemin yerine oğlunun atanmasıdır. 1540 yılına ait tahrir kayıtlarında 87 müsellemin ölümü ile boşalan yerlere oğulları göreve atanmıştır⁵²². Vefat eden müsellemin yerine geçecek oğlu yok ise, görevi kardeşi devralmaktadır⁵²³. Eğer kardeşi de yoksa bu göreve yamak yazılanlardan birisi gelmektedir. 1540 yılında Çingene müsellemler teşkilatında 85 müsellemin atanması işlemi ocak halkından birinin atanması ile neticelenmiştir⁵²⁴.

Tablo:8 1540 Yılında Müsellemlilik Görevine Berât Kaydı ile Atanma

	Berât kaydı olan	Berât kaydı olmayan	Toplam
Babası müsellemler	20	67	8
Kardeşi müsellemler	0	2	2
Toplam	20	69	89
Babası müsellemler olmayan	13	72	85
Toplam	33	141	174

Kaynak: BOA, TT.206.

Müsellemlilik görevinde bulunacakların sağlık yönünden zinde olmaları gerekirdi. Sağlık durumu nedeniyle görevden ayrılanlar olduğu gibi, hizmeti yerine getiremeyecek kadar yaşlı, güçsüz, sakat ve zayıf olan kişiler müsellemlilik görevinden feragat ederek yerini başkaların tayin edilirdi⁵²⁵.

1540 yılında 6 kişinin hasta, sakat ve yaşlı olmalarından dolayı müsellemlilik görevini yerine getiremeyeceklerinden yerlerine yeni müsellemler atanmıştır. Ayrıca, müsellemlerin yükselerek seraskerlik konuma yükseldikleri de oluyordu. Ancak, bu

⁵²⁰ Ercan, **Bulgarlar ve Voynuklar**, s.24.

⁵²¹ BOA, MD-29, 115/279.

⁵²² Zağra-i Eskihsar seraskerliğine bağlı Yaylacılar karyesi müsellemlerinden “*Kulu veled-i Nasûh, be-cây-ı pedereş ki müteveffâ şûd*” ve “*Hacı Bayram veled-i Halil, be-cây-i pedereş ki müteveffâ şûd*”. Bkz. BOA, TT.206, s.32.

⁵²³ Doğru, **Yaya-Müsellemler**, s.15. Büyük Alpulu karyesi müsellemlerinden olan Ali kardeşi Murad ölmesi nedeniyle onun boşalan yerine Müsellemlilik görevine atanmıştır. Bkz. BOA, TT.206, s.84.

⁵²⁴ Dingç, **a.g.e.**, s.72.

⁵²⁵ Halime Doğru, **a.g.e.**, göst. yer.

nâdir rastlanan bir durumdu. 1540 tarihinde 3 müsellemin yükselerek serasker konumuna geldiği görülmektedir⁵²⁶.

Çingene seraskerleri, Çingenelerden seçilmediği halde⁵²⁷ -sancakbeyi örneğinde olduğu gibi- bazı durumlarda müsellemler ve yamaklar arasından bu göreve yükselenler de olmaktadır⁵²⁸.

Ocak içerisindeki yamakların sayısı belli olmamakla birlikte, genellikle 9-12 arasında yamak bulunurken, bazı ocaklarda bu 16 ile 18 arasında değişmektedir⁵²⁹. 1531 yılında yamak sayısı 1626⁵³⁰ iken, bu sayı 1540 yılında 1632⁵³¹ olmuş ve 1555 yılında ise, 1701'e⁵³² ulaşmıştır. Şerifgil'in incelemesine göre yamakların sayısını 1.669 olarak vermektedir⁵³³. 1540 yılında deftere kayıtlı Vize Yamaklarının sayısı 379 olarak görülmektedir⁵³⁴.

Tablo:9 Kırkkilise'de Bulunan Çingene Müsellemler Topraklarının Zeâmet ve Tîmâr Olarak Tasarrufu (1622)

Çiftliğin Şekli	Tasarruf	Değeri (Akçe)	Çiftliğin Şekli	Tasarruf	Değeri (Akçe)
Zeâmet		20.000	Tîmâr		7.000
Tîmâr		3.000	Tîmâr		6.000
Tîmâr		6.000	Tîmâr		5.000
Tîmâr		3.000	Zeâmet		21.500
Tîmâr		6.000	Tîmâr		6.000
Tîmâr		3.100	Tîmâr		1.930
Zeâmet		35.190	Zeâmet		60.000
Tîmâr		4.000	Tîmâr		14.467
Tîmâr		1.900	Tîmâr		3.000
Tîmâr		3000	Zeâmet		100.000
Zeâmet		21.111	Tîmâr		4.000
Tîmâr		4.000	Tîmâr		4.000
Tîmâr		6.000	Tîmâr		8.000
Tîmâr		13.000	Tîmâr		10.372
Zeâmet		28.598	Toplam		409.168

Kaynak: BOA, Ruznamçe, nr.417.

⁵²⁶ Dingec, a.g.e, s.73-74.

⁵²⁷ Oral Onur, "Çingeneler", **Tarih ve Toplum**, (Mayıs 1995), Sayı:137, s.16-18, s.17; Özcan, "Çeribaşı", s.270-272; Voynuk teşkilatında da voynukların gayrimüslim, özellikle Bulgar olmalarına karşılık Çeribaşları Müslümanlardan atandığı belirtilmektedir. Krş. Yavuz Ercan, **Bulgarlar ve Voynuklar**, s.64.

⁵²⁸ Yamak olan dede Bali veled-i Bektimur, İncügez seraskerlerinden olan Abdi'nin ölmesi ile boşalan yerine atanmıştır. Bkz. BOA, TT.206, s.98.

⁵²⁹ BOA, TT.170, s.31-198; TT.191, s.20-131, TT.206, s.20-206, TT.299, s.12-167.

⁵³⁰ BOA, TT.170, s.31-198.

⁵³¹ BOA, TT.206, s.20-206.

⁵³² BOA, TT.299, s.12-167.

⁵³³ Şerifgil, "Rumeli eyaletinde Çingeneler", s.138.

⁵³⁴ BOA, TT.206, s.206-250.

1621 senesinde Çingene Müsellem topraklarının %30'u tîmâr ve %70'i zeâmet olarak tasarruf edilmekteydi. Bunların içerisinde 409.168 akçelik toplam gelirin 286.399 akçesi zeâmet toprağını oluştururken, 122.769 akçesi ise, tîmâr gelirlerini teşkil etmekteydi⁵³⁵.

Tablo:10 Vize'de Bulunan Çingene Müsellem Topraklarının Zeâmet ve Tîmâra Çevrilmesi (1622)

Çiftliğin Tasarruf Şekli	Değeri (Akçe)	Çiftliğin Tasarruf Şekli	Değeri (Akçe)
Tîmâr	3.000	Tîmâr	3.066
Tîmâr	3.000	Tîmâr	3.000
Tîmâr	6.000	Tîmâr	5.000
Tîmâr	2.680	Tîmâr	2.200
Tîmâr	4.000	Tîmâr	3.000
Tîmâr	14.422	Tîmâr	3.000
Tîmâr	4.000	Tîmâr	5.999
Tîmâr	3.000	Tîmâr	6.000
Tîmâr	6.000	Tîmâr	4.000
Tîmâr	6.000	Toplam	87.367

Kaynak: BOA, Ruznamçe, nr.417.

Sultan I. Mustafa döneminde Vize'de bulunan Çingene müselleme çiftlikleri sadece tîmâr olarak tasarruf etmekteydiler. 3.000 ile 6.000 akçe arasında değişen 19 tîmârın toplam geliri 35.265 akçe olup, bunlar içerisinde 10.000'i aşan tek bir tîmâr yer almaktaydı⁵³⁶.

Hayrabolu'da bulunan 5 zeâmetin değeri 20.000 akçe ile 63.200 akçe arasında değişmekte idi. Burada yer alan 22 çiftlik ise tîmâra dönüştürülmüş olup, bunların toplam tîmâr ve zeâmet geliri 249.640 akçe olarak gözükmemektedir⁵³⁷.

Tablo:11 Hayrabolu'da Bulunan Çingene Müsellem Topraklarının Zeâmet ve Tîmâra Çevrilmesi (1622)

Tasarruf Şekli	Değeri (Akçe)	Tasarruf Şekli	Değeri (Akçe)
Zeâmet	46.324	Tîmâr	10.000
Zeâmet	62.716	Tîmâr	3.000
Tîmâr	11.000	Tîmâr	3.000
Tîmâr	4.000	Tîmâr	1.500
Tîmâr	4.000	Zeâmet	20.000
Tîmâr	11.000	Tîmâr	2.628

⁵³⁵ BOA, Ruznamçe, nr.417.

⁵³⁶ BOA, Ruznamçe, nr.417.

⁵³⁷ BOA, Ruznamçe, nr.417.

Tîmâr	6.534	Tîmâr	7.000
Tîmâr	5.000	Zeâmet	63.200
Tîmâr	8.000	Tîmâr	1.884
Tîmâr	10.000	Tîmâr	4.000
Tîmâr	4.500	Tîmâr	6.900
Tîmâr	5.999	Tîmâr	6.000
Tîmâr	5.000	Zeâmet	49.998
Tîmâr	5.993	Toplam	370.176

Kaynak: BOA, **Ruznamçe**, nr.417.

Hayrabolu ve Kırkkilise’de zeâmet toprakları az olmasına rağmen geliri bir hayli fazla idi. Buradaki 75 toprak biriminin %84’ü tîmâr olarak tasarruf edilirken, sadece %16’sı zeâmet olarak tasarruf edilmekteydi⁵³⁸.

XVII. yüzyılda Çingene Müsellemleri geri hizmetlerde vazifelendirilmediklerinden yamak gibi ücret ödemekteydiler. XVI. yüzyılda yamakların ödediği miktar 50 akçe iken, bu miktar XVII. yüzyılda iki katına çıkarak 100 akçeye ulaşmıştı. Müsellemler ise, bu miktarın iki katı olan 200 akçe ödemekle yükümlüydüler. Bu ücretler, çiftliği mukataa yoluyla işleten mukataa sahibine verilirken, müsellemler daha önce yapmış oldukları hizmet karşılığında ağnam vergisinden muaf tutuluyorlardı. Fakat, sistem mukataaya bağlandıktan sonra tasarruf sahibinin kâr gütme amacından dolayı bunlardan ağnam vergisi de alınmaya başlamıştır⁵³⁹.

⁵³⁸ BOA, **Ruznamçe**, nr.417.

⁵³⁹ BOA, **MAD-16136**, s.4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. ŞEHİRLERDE YERLEŞME VE NÜFUS

Osmanlılar döneminde daha çok Rumeli’de bulunan çingeneler buralardaki şehir, kaza, kasaba, köy ve mezralarda yerleşik, göçebe ve yarı göçebe olarak bulunmaktaydılar. Çingenelerin Osmanlı zamanındaki şehirlerde yerleşme ve nüfuslarıyla ilgili bilgilere tahrir defterlerindeki kayıtlardan ulaşabilmekteyiz.

Tahrir Defterlerindeki kayıtlar incelendiğinde çingenelerin ikâmet ettiği yerleşim birimlerinin büyük bir çoğunluğunun şahıs isimleriyle anıldığı görülecektir. Bu köylere isimlerini veren şahıslar genellikle o köyde ikâmet eden nüfuzlu ailelere mensup şahısları olabileceği gibi genelde cemaâte adını veren kişiler olarak da anılmaktadır. İstanbul’da bulunan ve cemaâtine kendi adını veren Cemaât-i İlyas buna güzel bir örnektir⁵⁴⁰.

Bundan başka tabiat şartları ve bölgenin fizikî şartlarını akla getiren köy isimleri çingenelerin yoğun olarak yaşadığı Rumeli’de sıkça rastlanmaktadır. Bunlar özellikle, köylerin kurulduğu yerin coğrafi hususiyetlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Mesela, Kayıranova, Köprü, Çamlıca, Akpınar, Karapınar, Kozluca, Keçidere, Kırkkavak, Kayalık, Narludere, Karapınar, Armudlu, hep bu özellikleri aksettiren köylerdir⁵⁴¹.

Bununla birlikte isimlerini dîni vasıfları hâiz şahıslardan alan köylerin çokluğu kolonizatör Türk dervişlerinin buralardaki faaliyetlerini hatıra getirmektedir. Bunlar arasında Hacı, Sofu, Hoca, Fakih vb. ünvanlı kişilerin isimleri ile birlikte, Hocaverdi, Hoca Yusuf, Hoca beğli, Osman Fakih, Hasan Fakih, Hacı İvaz, Hacı Ayvadlı, Hacı Halil, Hacı, Hacı Sendel, Küçük Hacı, Hacı Yakup, Hacı İlyas, Hacı Şirmerd, Hacı Sinan vs. sayılabilir. Köy isimlerinde Müslüman isimleri ile birlikte bol miktarda Hristiyan isimleri de göze çarpmaktadır⁵⁴². Şahıs isimlerinin dışında belirli bir zümre ve hizmet gerçekleştiren meslek gruplarına da tesadüf edilmiştir. Bunlar arasında Bozacı, Yörükân, Mokomcu, Ahi, Ahilü, Doğancılı, Müsellem,

⁵⁴⁰ BOA, TT.120, s.24-25.

⁵⁴¹ BOA, TT.120, 170, 191, 202, 206, 299, 370.

⁵⁴² BOA, TT.120, 170, 191, 202, 206, 299, 370.

Yörükler, Nalbantlar, Yaya, Yayabaşı, Çok Sekban, Kopuzcu Sekban, Tatarlar sayılabilir⁵⁴³.

Osmanlı fetihleri sonucunda Rumeli'ninin iskânı sırasında buraya gelerek yerleşen Türkmenlerin de çingenelerin yoğun olarak yaşadıkları köylere adlarını verdikleri görülmektedir. Danişmendli⁵⁴⁴, Menteşe, Saruhanlı, Germiyanlı vs. bunlar arasındadır⁵⁴⁵.

Çingenelerin yoğun olarak yaşadığı köylerden bir tanesinin ismi “*viran*” sözcüğü ile bitmektedir ki, *viran* sözcüğü eski yerleşim yerlerinin yıkıntıları üzerine kurulan birimi ifade etmektedir. 1532 tarihli tahrir kayıtlarında Yanbolu kazasına tabi karye-i Hamza-*viran* köyü bulunmaktadır⁵⁴⁶. Aynı şekilde içerisinde “*hisar*” kelimesinin geçtiği köylere de rastlanılmaktadır. Bunlar Timurhisarı, Pınarhisarı, Güzelhisar, Alacahisar ve Karahisar vs.'dir⁵⁴⁷. Bu köylerin bu isimlerle anılmaları muhtemelen bu yerleşim birimlerinin ya bir hisarın içinde veya kenarında kurulu olduğunu akla getirebilir.

Çingeneler, köylerin hudut ve sınırlarındaki mezralarda kışladıklarından ahâlinin mal ve tarlalarına zarar verdiklerinden bunların men'i ve def'i konusunda sürekli olarak hükümler yazılmakta idi⁵⁴⁸. Ayrıca, bazı çingene topluluklarının köylerde yerleşik olarak yaşadıkları da görünen vakıyalardandı⁵⁴⁹.

A. İskân Mahalleri

Kamu yararı gözetilerek yaptırılan cami, mescid, medrese, çeşme, köprü, kervansaray gibi eserlerin sürekliliği bir takım vakıflardan elde edilen gelir kaynaklarıyla sağlanmaktaydı ve bu vakıflar içerisinde çingenelerden alınan vergiler de bulunmaktaydı.

Böylece çingenelerin de vakıf teşkilatı içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Tahrir defterlerinde çingenelerin kayıtlı bulundukları vakıflar şu şekilde idi:

⁵⁴³ BOA, TT.120, 170, 191, 202, 206, 299, 370.

⁵⁴⁴ BOA, ML.VRD. TMT. Nr.6213.

⁵⁴⁵ BOA, TT.120, 170, 191, 202, 206, 299, 370.

⁵⁴⁶ BOA, TT.170, s.16.

⁵⁴⁷ BOA, TT.120, 170, 191, 202, 206, 299, 370.

⁵⁴⁸ BOA, MD-112, 418/1515 (1114/1703 tarihli hüküm)

⁵⁴⁹ BOA, TT.206, s.12.

Hasköy’de bulunan Osman Baba zâviyesi⁵⁵⁰, Edirne’de Sultan Bâyezid Han vakfı⁵⁵¹, yine Edirne’de Sinan Paşa vakfı⁵⁵², Tatarpazarı’nda Yahya Paşa vakfı⁵⁵³, Kalkandelen’de İshak Bey vakfı⁵⁵⁴, Horpışte’de Bâlî Beg vakfı⁵⁵⁵, Aydos’da Davud Paşa vakfı⁵⁵⁶, Niğbolu’da Yazıcı Bali’nin vakfıdır⁵⁵⁷.

Tablo:12 1530 Yılında Vakıflarda Bulunan Çingener

Bulundukları kadılıklar	Bulundukları vakıflar	Hâne		Bîve	Hâsıl
		Müslüman	Gebzan		
Hasköy	Der vakf-ı zâviye-i Osman Baba ⁵⁵⁸	5	-	-	-
Edirne	Der vakf-ı Merhum Sultan Bâyezid Han	74	219	13	7,181
Edirne	Der vakf-ı merhum Sinan Paşa	-	31	1	781
Tatarpazarı ⁵⁵⁹	Der vakf-ı merhum Yahya Paşa	46	97	4	7,821
Kalkandelen	Der vakf-ı merhum İshak Bey	-	10	-	-
Horpışte	Der vakf-ı Bâlî Beg	-	6	-	-
Aydos	Der vakf-ı merhum Davud Paşa	27	27	3	1,287
Niğbolu	Der vakf-ı Yazıcı Bali	-	9	-	-
Toplam		152	399	21	17.070

Kaynak: BOA, TT.370, s.373-378.

⁵⁵⁰ BOA, TT.370, s.373.

⁵⁵¹ BOA, TT.370, s.374. Edirne’de bulunan Sultan Bâyezid vakfı, fırın, imaret, hastane ve medreseye sahiptir. Mihrabı önünde büyük taşlardan yapılmış bulunmakta olan rıhtımı padişah sarayı yönüne uzanmaktadır. Bkz. Rifat Osman, *Edirne’de Evkâf-ı İslamiyye Tarihi ve Camiler ve Mescitler*, Ankara 1999, s.67-68.

⁵⁵² BOA, TT.202, s.7. Edirne’de bulunan Sinan Bey Mescidi, Sinan Bey Mahallesi’nde bulunmakta olup, ahşap çatılı ve bir minareli bir cami idi. Bu camii 1877 istilasında yıkılmış olup, bugün yeri arsadır. Bkz. Rifat Osman, *a.g.e.*, s.129; Sinanüddin Yusuf bin Hızır bin Celalüddin, İstanbul’un ilk kadısı Hızır beyin oğlu olan ve babasının ölümü ile Edirne Darülhadis’inde önce hoca, daha sonra da vezirliğe yükseldiği için Hoca Sinan Paşa olarak tanınan bu kişi adına Edirne’de Kale içinde bir mahalle bulunmaktadır. Bkz. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul:Üçler Basımevi, 1952, s.35.

⁵⁵³ BOA, TT.202, s.12-15.

⁵⁵⁴ BOA, TT.370, s.374.

⁵⁵⁵ BOA, TT.370, s.374.

⁵⁵⁶ BOA, TT.370, s.375.

⁵⁵⁷ BOA, TT.370, s.373-378.

⁵⁵⁸ Defterde “*Vakf-ı merhum Pervâne-i Osman Baba der kaza-i Hasköy ber muceb-i defter-i atik ve ber tafsil-i hükm-i şerif cihan muta*” olarak kayıtlıdır. Bkz. BOA, TT.202, s.12.

⁵⁵⁹ Tatarpazarı kazasında, Tatarpazarı kadısına yazılan bir hükümde; “*merhum Yahya paşanın Üsküp’te binâ eylediği cami-i şerif ve imâret-i âmire evkâfına tabi Kalure nâm karyedeki 55 nefer kbtinin cizye ve ispençelerinin vakfa ait olduğu ahardan kimsenin dahl etmemesi*” emredilmektedir. Bkz. BOA, KK-2473, 22/1.

1530 yılında Rumeli'deki vakıflarda yer alan toplam çingene nüfusu 572 hânedir. En fazla çingene nüfusun kayıtlı bulunduğu vakıf Edirne'de bulunan Sultan Bâyezid Han vakfı olup, vakıflardaki çingene nüfusun %72'si bu vakfa kayıtlı bulunmaktadır. Tatarpazarı'ndaki Yahya Paşa Vakfına 147 hâne çingene kayıtlı iken, Hasköy'deki vakfa 5 hâne çingenenin yazılı olduğu görülmektedir⁵⁶⁰.

Osmanlı döneminde vakıflara ait odalarda bekarların ücretsiz olarak kalmalarına karşılık buralarda kalan çingenelerden ücret talep edilmekteydi⁵⁶¹. Burada dikkati çeken diğer bir husus ise, çingenelerden alınan bu ücretin “ötedenberi süregelen” (mutad-ı kadim) bir uygulama olmasıdır. Aynı vakfın hem H.1105/M.1693 yılındaki hem de H.1124/M.1712 yılındaki giderleri arasında aynı masraf kalemi farklı rakamlarla yer almaktadır. O dönemde olduğu gibi günümüzde bile dünyanın çoğu yerinde itilip-kalkılan, toplumdan dışlanan Çingeneler vakıfların yardımından –üstelik sürekli olarak- yararlanmışlardır⁵⁶². Selanik'te on altı yerde üzerleri kurşun örtülü imâret bulunmakta olup, bunların yedi adedinin mutfağında sabah ve akşam yemekler pişmektedir. Bütün fakir ve zengin, düşkün ve kıptilere birer tas çorba ve birer ekmek verilerek buradaki imâretlerden bolca yemeleri sağlanmaktadır⁵⁶³.

Bilindiği üzere XVI. asırda zâviye tâbiri, şehir, kasaba ve köylerdeki, küçük tekkeleri ifade etmekle birlikte, ticaret ve seyahat yolları üzerinde kurulan misafirhâne anlamlarına da gelmektedir⁵⁶⁴.

1541 yılında Çirmen sancağında yer alan Osman Baba Zâviyesi'nin derviş sayısı 68 olarak gözükmekte idi. Ayrıca, bu zâviyeye ait 9 kişilik bir Kıptî kaydı ayrı bir başlık halinde kayıtlı olduğu gözlenmektedir⁵⁶⁵.

⁵⁶⁰ BOA, TT.370, s.373-378.

⁵⁶¹ Hüsnü Koyunoğlu, *Sosyal Politika Açısından Vakıflar: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.21'den naklen H.1105/M.1693 yılının kaydı “*ücret-i ser odahâ-i kıptiyân ve ücret-i...:600 akçe*” şeklinde İMŞSA, (Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi), nr.26/20/9-b; H.1124/M.1712 yılının kaydı ise, “*edâ-i ücret-i odahâ-i kıptiyân der nezd-i Hamam-ı Çukur edâ şod ber vech-i mu'tâd kadim fi şehri:15, fi sene:180 akçe*” şeklindedir. 30/14-b Siyavuş Paşa v.”

⁵⁶² Koyunoğlu, a.g.e., göst. yer.

⁵⁶³ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.73.

⁵⁶⁴ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s.372.

⁵⁶⁵ Sıddık Çalık, *Çirmen Sancağında İskân ve Nüfus (1466-1595)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s.127.

1530 yılına ait tahrir kayıtlarında mülklerde 82 hâne çingene bulunmaktadır. Bunlardan Hasköy'de İbrahim Paşa, Filibe'de İsmail Bey, Köprülü'de Mehmed Ağa ve Debri'de Sinan Çelebi mülkü olmakla birlikte, bunların yarısından fazlası yani %61'i Filibe'de yer alan İsmail Bey mülkünde ikâmet etmektedirler. Bu mülklerde bulunan çingeneler belirli hizmetleri karşılığı çalışmalarından olsa gerektir ki, bunlardan herhangi bir gelir elde edilmediği görülmektedir. Ancak, Hasköy'de bulunan İbrahim Paşa mülkünde bulunan çingenelerden 250 akçe hâsıl elde edilmiştir⁵⁶⁶.

Tablo:13 1530 Yılında Mülklerde Bulunan Çingeneler

Bulundukları kadıhklar	Bulundukları mülkler	Hâne		Bîve	Hâsıl
		Müslüman	Gebran		
Hasköy	Der mülk-i İbrahim Paşa ⁵⁶⁷	0	10	0	250
Filibe	Der mülk-i İsmail Bey	7	43	0	0
Köprülü	Der mülk-i Mehmed Ağa	0	12	2	0
Debri	Der mülk-i merhum Sinan Çelebi	0	7	1	0
Toplam		7	72	3	250

Kaynak: BOA, TT.370, s.373-378.

Yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan dirliklere verilen bir isim olan has, başta padişah olmak üzere vezirlere, beylerbeyine, sancakbeylerine, hükümdara mensup kadınlara ve diğer ümeraya verilmekte idi⁵⁶⁸. Rumeli Eyâletinde bulunan haslarda çingeneler de yer almaktaydılar.

Tablo:14 1530 Yılında Haslarda Bulunan Çingeneler

Bulundukları kadıhklar	Bulundukları haslar	Hâne		Bîve	Hâsıl
		Müslüman	Gebran		
Prevadi	Der hass-i İskender Çelebi	4	27	1	949
Menlik	Der hass-ı tabi-i Menlik	5	192	11	4.976
Toplam		9	219	12	5.925

Kaynak: BOA, TT.370, s.373-378.

⁵⁶⁶ BOA, TT.370, s.373-378.

⁵⁶⁷ “der mülk-i ehassü'l-havass ve'l-mürettebin vezir-i azam ve müşir-i Ekrem hazret-i İbrahim Paşa”.

Bkz. BOA, TT.370, s.373.

⁵⁶⁸ Sertoğlu, Tarih Lûgatı, s.139.

Bilindiği gibi şehirlerin en önemli muhitlerini kaleler oluşturmaktadır. Dört tarafı surlarla çevrili bulunan kaleler, şehirlerin vazgeçilmez unsurları olmakla birlikte şehrin büyüüp gelişmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Ayrıca, güvenlik açısından büyük ehemmiyeti haiz olan kalelerde çok sayıda askeri sınıftan insanlar bazı hizmetleri gerçekleştirmek amacıyla yerleşik olarak bulunmaktaydılar⁵⁶⁹.

Kalelerde bulunan çingeneler askerî sınıf içerisinde yer almaktaydılar. Bazı hisar ve kalelerde bulunan çingenelerin gerçekleştirdikleri hizmetler karşılığında vergi muafiyetine sahip oldukları görülmektedir⁵⁷⁰. Kalelerde yerleşik⁵⁷¹ olarak bulunan çingenelerin hukûkî durumları müselleme teşkilatına bağlı olan çingenelere benzemekte ve teşkilata bağlı çingeneler gibi Avârız-ı divâniye, ispençe ve diğer rûsum-ı örfiye vergilerini vermezlerdi⁵⁷². Bazı çingene müsellemlerinin de kale hizmetlerini gerçekleştirmek amacıyla kalelere kaydolundukları görülmektedir⁵⁷³.

1530 yılına ait tahrir kayıtlarında⁵⁷⁴, Niğbolu, Vidin, Flordin, Semendire, Resova, Koznik ve Arkadya kalelerinde toplam 137 kişi bulunmaktadır⁵⁷⁵.

Tablo:15 1530 Yılında Kalelerde Bulunan Çingeneler

Kaleler	Nefer Sayısı
Niğbolu	29
Vidin	12
Flordin	8
Semendire	24
Resova	29
Koznik	32
Arkadya	3
Toplam	137

BOA, TT.370, s.377-378.

Niş muhafızına yazılan bir hükümde; Niş kalesinde bulunan Kıptîyân taifesinin hendek kazarak, burayı kirlettikleri duyulduğundan, hendeği temizlemek

⁵⁶⁹ Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara:TTK Yay., 1989, s.43.

⁵⁷⁰ BOA, MD-110, 100/415, (Evâsıt Muharrem 1109/8-18 Ağustos 1697 tarihli hüküm)

⁵⁷¹ BOA, TT.120, s.195, s.88-89.

⁵⁷² Ömer Lütfi Barkan, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar**, I, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943, s.250.

⁵⁷³ BOA, TT.120, s.289-290.

⁵⁷⁴ Defter'de: "Çingeniyân-ı Müselle mân-ı kılâ-i Rum-ilî" olarak kayıtlıdır. Bkz. BOA, TT.370, s.377.

⁵⁷⁵ BOA, TT.370, s.377-378.

amacıyla, bu hendeğin kapatılması ve aynı mahalle parmak kapı yapılarak buranın kilitlenmesi ve buraya kimsenin girmemesi istenmektedir⁵⁷⁶.

Vakıf, mülk, has, zeamet ve tımarlarda yer alan çingenelerin hukûkî durumları çingene sancağında bulunan çingeneler ile aynı değildi. Çingene sancağında yaşayan çingeneler sancakbeyinin sorumluluğunda iken, vakıf, has, mülk, zeamet ve tımar toprağında bulunan çingenelerin sorumluluğu ise, raiyyet sahibinin tasarrufunda idi. Burada bulunan çingenelerin cürüm ve cinayetleri, rüsum-ı örfiyeleri ve bad-ı hevaları raiyyet sahibinin gelirleri arasında sayılmaktadır. Kanunname ile belirlenen sınırlamada, vakıflarda ve mülklerde bulunan çingenelere çingene sancakbeyi ile vilayet sancakbeyleri, subaşıları ve başka görevlilerin de karışamayacağı gibi vergi konusunda da yetkilerinin olmadığı vurgulanmaktadır. Aynı şekilde buralarda bulunan çingeneleri cezalandırma yetkisi ise, yine raiyyet sahibinin uhdesinde idi⁵⁷⁷. Aynı zamanda bu topraklar serbest tımar özelliğini taşımaktaydılar.

Önceleri Balkanlara ve daha sonra da Avrupa'nın iç kısımlarına kadar ilerleyen çingeneler en erken tarih olarak XIV. yüzyılın başlarında Dalmaçya, Sırbistan ve Macaristan'da görülmektedir. Tepedelen'deki virâne haldeki Ali Paşa konağının etrafında ikâmet edenlerin yarısı çingeneydi. 1368 yılında Venedik adası fethedildiğinde Korfu'da Çingenelere tımar verilmiştir. XV. yüzyılda Modon'da kamış barakalardan oluşan 300 hâne çingene bulunmaktaydı⁵⁷⁸.

XVI. yüzyılın ilk yıllarında Edirne'de 93 hâne yerleşik ve 159 hâne göçebe Müslüman çingene bulunmaktadır⁵⁷⁹. Şehrin gayrimüslim çingene nüfusu 173 hâne olup, bunlardan sadece 16 hânesi şehirde yerleşik olarak yaşamaktadırlar⁵⁸⁰.

Edirne dahilinde çadırlarda oturan gayrimüslim çingenelerin sayılması ilginçtir. Orta boylu, kumral saçlı tabirleriyle de çingenelerin fiziksel özelliklerinden söz edilmektedir. Karye-i Abalar'da bulunan çingeneler "*Tâife-i Canbâzân*" olarak kaydedildiklerinden bunların canbazlık mesleğiyle uğraştıkları anlaşılmaktadır. "*Tâife-i Canbâzân*" olarak geçen bu gayrimüslim çingenelerin dört çadırda

⁵⁷⁶ BOA, MD-110, 100/415, (Evâsıt Muharrem 1109/8-18 Ağustos 1697 tarihli hüküm)

⁵⁷⁷ BOA, TT.370, s.373; Barkan, **Kanunlar**, s.249-250.

⁵⁷⁸ W, R. Halliday, "The Gypsies of Turkey", Chapter I in his **Folklore Studies Ancient and Modern**, London 1924, s.13.

⁵⁷⁹ BOA, TT.120, s.48-55.

⁵⁸⁰ BOA, TT.120, s.50-56.

oturdıkları defterde kayıtlıdır. Bu dört çadırdaki 17 çingene yaşamaktadır ve bunların vergileri defterde belirtilmiştir. Ayrıca, bunlardan hangilerinin mücerred ve bennak oldukları da kayıta geçmektedir. Ponayut adıyla kayıtlı bulunan ve cemaâta adını veren çeribaşı adıyla anılan gayrimüslim çingeneler de toplam 23 çadırdaki yaşamaktadırlar ve toplam nüfusları 77'dir. Bunların toplam sayısı ise, 218 kıptî civarındadır⁵⁸¹.

1567-68 yıllarında Edirne'de, 48 Müslüman, 12 Hristiyan mahallesinden ve 26 Yahudi cemaâtinden söz edilmekte, bunlardan Zenberekciyân cemaâti ile iki çingene cemaâti de Hristiyan adı altında sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur⁵⁸².

370 numaralı tahrir defterine göre; 1530 yılında Kırkkilise'de 402 hâne Çingene nüfusu mevcuttur. Bunlardan 134 hânesi Müslüman ve 268 hânesi gayrimüslim olup, yaklaşık olarak bu şehirde 3056 civarında çingene yaşamaktadır⁵⁸³.

Osmanlı döneminde Rodosto (Tekirdağ) bölgesinde çingene sayısının saptanamadığını ancak bunların bir kısmının ispençe ödemekle yükümlü olduklarından, bunların Hristiyan olabileceklerini tahmin eden İlber Ortaylı, 8 Şevval 966'da (14 Temmuz 1559) Gelibolu ve Malkara kadılarına gönderilen bir kararda "Çingene halkın ispençelerini toplamakla görevli Koçi Çavuş'un ahlaksızca tutumu yüzünden zincire vurularak gönderilmesi"⁵⁸⁴ konusundaki hükmü nakletmektedir.

1570-71 senesinde Berkofça kazasında "*Cemâat-i Kıptiyân*" adıyla 35 nefer kayıtlı bulunmaktadır. Ancak, bunların müslim veya gayrimüslim oldukları tespit edilememiştir. Defter üzerinde yapılan incelemede Mustafa ve Marko gibi hem müslim hem de gayrimüslim isimlerine rastlanılmıştır⁵⁸⁵.

Sultan III. Murad (1574-1595) döneminde Sofya Sancağında 49 Türk, 23 Hristiyan ve 1 Yahudi mahallesine karşılık bir de Kıptî mahallesi bulunmakta ve 40

⁵⁸¹ BOA, *Cevdet/Dahiliye*, nr.8403.

⁵⁸² Melek Delilbaşı, "XVI. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol Osmanlı Eğemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed.Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s.75.

⁵⁸³ BOA, TT.370, s.374.

⁵⁸⁴ İlber Ortaylı, "XVI. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı)", *Sol Kol Osmanlı Eğemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed.Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1999, s.218'den naklen BOA, MD-3, 48/116-118 (8 Şevval 966/14 Temmuz 1559 tarihli hüküm)

⁵⁸⁵ BOA, TT.492, s.533.

hânelik vergi nüfusunu barındırmaktaydı. Aynı dönemde Berkofça'da 5 Türk, 1 Hristiyan mahallesi yer almaktaydı⁵⁸⁶.

XVI. yüzyılda Limnos adasında 38 hâne Kıptî bulunmaktadır. Bunlardan 13 hâne müslim olup, 25 hânesi gayrimüslim'dir⁵⁸⁷. Aynı adada "*Karye-i Karaçi*" adıyla kayıtlı bulunan köyün Kıptîlerle meskun olduğu kestirilememekle birlikte, bunların Karaçi bölgesinden buraya iskân edildikleri düşünülebilir. Aynı dönemde Malkara'da "*Cemaât-i Canbazân*" adı altında kayıtlı bulunan canbaz cemaâti ise, 20 hânelik bir yekun teşkil etmekte, bunlardan bir tanesi zımmîlikten Müslümanlığa geçmiş, diğerlerinin hepsi Müslüman'dır⁵⁸⁸. Aynı şekilde Bolayır'da da 4 hâne neferân kıbtî bulunmaktadır⁵⁸⁹. Bu dönemde İmroz adasında ise; Baba Çorlu Kal'a mahallesinde 4 hâne kıbtîyân mevcuttur⁵⁹⁰.

Sultan I. Ahmed (1603-1617) devrine ait bir tahrir defterinde şehirlere aid mahalle isimleri müslim ve gayrimüslim olarak ayrı ayrı tasnif edilmesine rağmen Kıptîlerin Ermeni ve Yahudiler ile birlikte gebran mahalleleri arasında yer aldığı görülmektedir. Ancak, gebranlar içerisinde yer alan çingene mahallesinde Müslümanların da oturduğu tespit edilmiştir⁵⁹¹. Bu dönemde Filibe şehrinde 264 mahalle mevcut olup, 32. sırada bulunan çingeneler "*Cemâat-i Kıbtîyân*" olarak kayıtlıdır. Ayrıca, Tatarhan Mahallesi'nde oturanların da Kıbtîyân cemâatine ait oldukları, burada meskun Kıptî hâne sayısı 37 iken, bu sayı Yenihan Mahallesinde 18'e düşmektedir⁵⁹². Buradaki tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre; diğer mahalle sakinleriyle birlikte adları geçen çingenelerin isimlerinin altına "*Kıptî*" kaydının düşülmesi bunların diğer mahalle sakinleriyle birlikte yaşadıklarını akla getirmektedir. Aynı defterde 131 mahalle sayısına sahip bulunan Bazarcık'ta "*Mahalle-i Kıbtîyân*" adıyla kayıtlı bulunan çingene mahallesi 34 hâneye sahiptir. Defterdeki isim kayıtlarından mahalle sakinlerinin Müslüman oldukları

⁵⁸⁶ Refet Yinanç, "Arşivlerdeki Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Bulgaristan'da Türk Varlığı", **Bulgaristan'da Türkler Semineri II**, Ankara:20-22 Mart 1986, s.14.

⁵⁸⁷ BOA, TT.490, s. 141-142.

⁵⁸⁸ BOA, TT.490, s. 242.

⁵⁸⁹ BOA, TT.490, s. 414.

⁵⁹⁰ BOA, TT.724, s.377.

⁵⁹¹ BOA, TT.729, s.1-5.

⁵⁹² BOA, TT.729, s.316.

anlaşılmaktadır⁵⁹³. Bazarcık'a bağlı bulunan karyelerde 24 hâneyle çingeneler cemaât halinde yaşamlarını sürdürmekteydiler⁵⁹⁴.

Osmanlı döneminde İstanbul ve diğer büyük şehirlerin çoğunda bol miktarda çingene mahallesi bulunmaktaydı. Bu şehirlere bağlı mahalle ve köylerde yaşayan çingeneler hayatlarını yarı göçebe olarak sürdürmekteydiler. Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde çingenelerin gezginci yaşamlarına son vermek amacıyla yerleşik hayata geçmeleri yönünde yaptırımlar uygulanmıştır. Aynı durum Avusturya ve Balkan Devletlerin birçoğunda buna benzer kanunlar ve benzer karşı tavırlar şeklinde gelişmiştir. Halliday, bu dönemde İstanbul ve diğer şehirlerdeki çingenelerin diğer ülkelerdeki dördte biri kadar olduğunu vurgulamaktadır. Hemen hemen her Osmanlı şehir ve kasabasında bulunan çingeneler, genellikle şehirlerde şehrin dışındaki mezarlık çevresinde yer alırlarken, köylerde ise, köy kenarına konaklamaktaydılar⁵⁹⁵.

XVII. yüzyılda Edirne'de 5 Yahudi, 10 Rûm, 2 Müslüman ve 5 Kıbtîyân mahallesi bulunmakta idi. Evliya Çelebi "*Kavm-i Kıbtîyân-ı Lecûcân*" olarak kaydettiği kıbtî mahallesinin kavga ve feryatlarından geçilmediğini söylemektedir. Bu yüzyılda Edirne'de Odun pazarı, Araba pazarı, At pazarı, Koyun pazarı, Sığır pazarı ve Küçük pazarı ile birlikte Çingene pazarı da yer almaktadır⁵⁹⁶. Ancak, Çingene Pazarı'nda ne tür iktisâdî ve ticârî faaliyetin cereyân ettiği konusunda bilgi vermemektedir.

Evliya Çelebi, Yanya şehrinde 18 Müslüman, 14 Hristiyan, 4 Yahudi ve bir de Çingene mahallesinden söz etmekte, ancak çingenelerin müslim ve gayrimüslim olduklarına dair bilgi vermediği gibi, bunların sayıları hakkında da açıklama yapmaz⁵⁹⁷.

Kırım'da yer alan "*Şehr-i Gözlü Ev veya Şirin Gözlev*" adı verilen yerleşim biriminde iki Müslüman mahallesiyle birlikte, iki adet de "Çingâne kavmi mahallesi"

⁵⁹³ BOA, TT.729, s.441-447.

⁵⁹⁴ BOA, TT.729, s.460-461.

⁵⁹⁵ Halliday, a.g.m., s.11.

⁵⁹⁶ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, III, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1999, s.255, 259.

⁵⁹⁷ Nazif Hoca, "Yanya", İ.A., XIII, 358-360; EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.289. Evliya Çelebi Yanya'da yer alan Çingene mahallesini şehrin kible tarafında ve Kanlıçeşme yanındaki bir mahalle olarak tavsif etmektedir. ÇELEBİ, a.g.e., s.291.

bulunduğuna Evliya Çelebi tarafından dikkat çekilmektedir⁵⁹⁸. Aynı şekilde Çelebi, Gümölcine kalesinin Gazi Evrenos tarafından fethinden sonra Yahudiler ile “*Kavm-i Kıbtî*” yani “*Kavm-i Çingâne*”nin mücadelesinden söz ederek, her iki kavminde bu kalede yer aldıklarını, daha sonra Yahudilerin kale sakinleri olmalarına karşılık çingenelerin kale neferleri olarak kalmalarına izin verildiğinden söz etmektedir. Ayrıca, müellif Gümölcine’deki Yahudi çingenelerden bahsetmektedir⁵⁹⁹. Daha önce rastlamadığımız Yahudi çingenelerden bahsedilmesi ilginçtir.

Rycaut’un verdiği rakamlara göre, Vize’de 170 ve Çirmen’de 351 tane çingene ocaklığı bulunuyordu. Evliya Çelebi’nin verdiği rakam ise, 178 ve 198 olarak gözükmektedir⁶⁰⁰. XVII. yüzyılda Rumeli defter kayıtlarında toplam 15.630 çingene arasında 11.280 erkek Çingenenin askeri görevle yükümlü oldukları anlaşılmaktadır. Von Mach, *Die Wehrmacht der Türkei und Bulgariens*, Berlin 1905 adlı eserinde Avrupa’daki Türkiyeli Müslüman Çingenelerin -yazar Türkiye’nin Avrupa yakasını yani Balkanları kastediyor olsa gerektir- 80.200 olduğunu söylemekte ve aynı bölgede Hristiyan çingenelerin maksimum 38.000, minimum 8000 civarında olduğunu tahmin etmektedir. Bu rakam Grothe tarafından 30.000 olarak kabul edilmektedir⁶⁰¹.

Osmanlı Salnâmelerinde/yıllıklarında Müslüman nüfusu Türkler, Çingeneler, Pomaklar, Tatarlar, Çerkezler ve Arnavutlar oluşturmaktaydı. Balkanlar hakkındaki çoğu dokümanlarda, özellikle Osmanlı belgelerinde Türk tabirinin yerine Müslüman tabiri kullanılmaktadır veya Türklük tabiri Müslümanlıkla eşdeğerdir⁶⁰².

1838 yılında Eski Zağra’da on sekizi Türk, on ikisi Bulgar ve biri de yahudi olmak üzere toplam 31 mahalle ve 2651 ev mevcut idi. Bu evlerden 1632’si Türk, 833’ü Bulgar, 111’i Çingene ve 75’i Yahudi aileleri olup, bunlar içerisinde toplam erkek nüfusu 8577 idi. Bunun 3277’si Türk, 4205’i Bulgar, 645’i Çingene, 427’si Yahudi olup diğerlerinin milliyeti bilinmemekte idi⁶⁰³.

⁵⁹⁹ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.37.

⁶⁰⁰ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.79.

⁶⁰¹ Halliday, *a.g.m.*, s.17, 17ⁿ.

⁶⁰² Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara:TTK Yay., 1998, s.82-84.

⁶⁰³ İlhan Şahin, “Eski Zağra”, *DİA*, XI, 394.

XIX. yüzyılda Bulgaristan prensliğinde Balkanlarda Müslüman veya Türk etnik olmaktan ziyade daha çok dinî açıdan Müslüman yerine kullanılmaktadır. Aynı şekilde bugün bile Balkanlardaki bir Müslüman, kendini kimlik olarak Osmanlı'daki gibi Müslüman olarak tanımlamaktadır. Bu kimlik sınıflandırmasında milliyet pek yer almıyor. Balkanlarda dil ve diğer etnik karakteristik özellikler etnik gruplar içerisinde sınıflandırmalarda diğer dinlerden daha az rol oynuyordu. Örneğin, 1869 yılında İngiliz konsolosu Dalyeli Tuna Vilâyetindeki etnik gruplar ve nüfus hakkındaki raporuna göre; Müslümanları Türkler, Tatarlar, Arnavutlar, Çerkezler, Abazalar şeklinde gruplara ayırmasına rağmen, aynı raporda ayrıca çingeneleri “*Türk Çingeneler*” ve “*Hristiyan Çingeneler*” şeklinde bir sınıflandırmaya tâbî tutmuştur. Açıkçası Müslüman tabiri yerine Türk tabiri kullanılmıştır. Burada Müslüman çingene yerine Türk çingene tabirinin kullanılması, Müslüman yerine hâlâ Türk tabirinin ön plana çıktığı göstermektedir⁶⁰⁴.

Üstelik Todorov, 1875-76 Edirne Vilâyeti Salnâmesine dayanarak verdiği bilgide elli Müslüman çingene kızından söz etmektedir⁶⁰⁵. Oysa ki; bir önceki yılda Müslüman olmayan çingeneler çingene gibi listelenmesine rağmen, Müslüman çingeneler gözden kaçmıştı.

Edirne, 1870’li yıllarda 244 mahalle ve 25.451 eve, 19.576’sı Müslüman ve 48.546’sı Hristiyan olmak üzere, 539’u Kıptî 68.661 kişilik bir nüfusa sahipti⁶⁰⁶. 1870 yılında Bosna Eyâleti’nde toplam 16.041 gayrimüslim cizye nüfusu yaşamaktaydı. Bu eyâlete bağlı sancaklardan İzvornik ve Yenipazar vilâyetinde cizye nüfusun kesif olarak yaşadığı görülmektedir⁶⁰⁷.

TABLO:16 1897 Yılında Osmanlı Devleti’nde Nüfusun Cemaâtlere Göre Dağılımı

Milletler	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzde %
İslâm	8.499.798	6.612.147	14.111.945	74.07
Rûm	1.342.049	1.228.863	2.569.912	13.49
Ermeni	546.030	496.344	1.042.374	5.47
Bulgar	449.286	380.903	830.189	4.36
Katolik	65.912	54.567	120.479	0.64
Yahudi	117.767	97.658	215.425	1.13

⁶⁰⁴ Turan, a.g.e., s.99-100.

⁶⁰⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Edirne 1875-76 tarihli Edirne Vilâyet Salnâmesi, Nikolai Todorov, *The Balkan City, 1400-1900*, Seattle and London:University of Washington Press, 1983. s.324.

⁶⁰⁶ M. Tayyib Gökbilgin, “Edirne”, *DİA*, X, 428.

⁶⁰⁷ Halil İnalıcık, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul:Eren Yay., 1993, s.31.

Protestan	22.963	21.397	44.360	0.24
Latin	12.280	10.055	22.335	0.12
Maruni	15.262	17.154	32.416	0.17
Keldâni	3.866	1.902	5.768	0.03
Süryânî	19.500	16.054	35.554	0.18
Kıptî Gayrimüslim	10.309	9.241	19.550	0.10
Toplam	10.104.022	8.946.285	19.050.307	100.00

Kaynak: Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1990, s.84.

XIX. yüzyılın başlarında Selanik nüfusunun 30.000'i Türk, 16.000'i Yunan, 12.000'i Yahudi ve çingene nüfusunun Ethiopyalı kölelerle birlikte 2000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Modern Selanik'te (1924) iki Çingene mahallesi vardır. bunlardan biri Hristiyan, diğeri ise Müslüman'dır. Andreas, ayrıca Atina'da da bir çingene mahallesinin bulunduğunu söylemektedir. Silivri'de ise, 35 çingene ailesinin yaşadığını belirten yazar, İstanbul'dan Edirne'ye kadar olan bölgelerdeki köy ve kasabaların çoğunda yaşayan çingenelerin sayılarının 6'dan 40'a kadar bir aile topluluğu olduğunu belirtir⁶⁰⁸. Bosna'da Pojega'da Türklerin yönetimi altında Müslüman Çingene mahallesi bulunmaktadır. Ancak, bunlar Türkler gibi Müslüman görüntüsü vermemektedirler ve bu dönemde XIX. yüzyılın başlarında Bosna'da 12 adet Hristiyan Çingene ailesi yerleşik olmaya zorlanmışlardı. XIX. ve XX. yy.da batı Çingene araştırmacıları tarafından Balkanlarda ve Türkiye'de Çingeneler üzerinde yapılan araştırmalarda Çingenelerin göçebe bir yaşam sürmelerinden dolayı bunların sayıları kesin olarak kestirilememektedir. Bu açıdan araştırmacılar Çingenelerin toplam nüfusu hakkında kesin bir rakam verememişlerdir. Halliday, Türkiye'nin Avrupa yakasında çok az miktarda köyler bulunduğunu ve bunların neredeyse nüfusunun tamamının Çingene olduğunu bildirmektedir⁶⁰⁹.

Temettuat Defterlerine göre Üsküb şehrinin sosyo-ekonomik tarihi üzerine yapılan bir çalışmada⁶¹⁰, 3 mahallede çingenelerin yaşadığı belirtilmekte, bunlardan

⁶⁰⁸ Silivri:35 aile, Çorlu:30-40 aile, Tchendu:10 aile, Epivates:8 aile, Ksastron:6 aile, Büyük Çatalca:6, Büyük çekmece:7, Tekirdağ:35, Litres:70 aile. Bkz. Alexandre G. Paspati, *Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, [Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Çingeneler ve Bohemler Üzerine İncelemeler] Constantinople 1870, s.11.

⁶⁰⁹ Halliday, *a.g.m.*, s.12. Yazar bu konuyla alakalı olarak bir araştırma sonucu sunmadığı gibi bilimsel bir dayanakta da yoksun olarak bu fikri söylemektedir. Bu dönemde Rumeli'de bulunan köylerin tamamının çingene olduğunu belirtmek gerçeklerle uyumasa gerektir.

⁶¹⁰ Ahmet Hamdi Furat, *Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Tezi, İstanbul 2001, s.20-22.

üç tanesinde çingenelerin diğer nüfus unsurlarıyla birlikte yaşarken, sadece çarşı mahallesinde çingenelerin tek başına yaşadıkları belirtilmektedir. Üsküb'te çingenelerin yaşadıkları mahallelerin isimleri ise, şu şekilde sıralanmaktadır: Çarşı, Gazi Menteş ve Katip Şahin. Sadece Kiptîlerin yaşadığı çarşı mahallesinde 11 çingene hânesi yaşamakta iken, diğer Gazi Menteş'te 42 kiptî 8 Reaya kiptî olmak üzere toplam 50 ve Katip Şahin mahallesinde ise, 51 kiptî hânesinin bulunduğu vurgulanmaktadır. Burada dikkati çeken bir husus ise, kiptîlerin "*Müslim Kiptî*" ve "*Kiptî Reaya*" olarak yazılmasıdır ki, "*Kiptî Reaya*" den kastedilen şeyin gayrimüslim kiptîleri olduğunu anlamaktayız.

TABLO:17 Üsküb'te Yaşayan Milletlere Göre Hâne Sayısı

Müslümanlara âit hâne sayısı	1438
Gayr-ı Müslimlere âit hâne sayısı	779
Yahudiler	62
Müslüman Kiptîler	93
Kiptî Reaya	19
Toplam hâne sayısı	2391

Kaynak: Ahmet Hamdi Furat, **Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Tezi, İstanbul 2001, s.27.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, 1262/1845-1846 yılında Üsküb'te toplam nüfusun % 60'ını Müslümanlar, %32'sini Gayrimüslimler, %3'ünü Yahudiler ve %5 ini Kiptîler (%4 Müslüman Kiptî - %1 Gayrimüslim Kiptî) oluşturmaktadır.

TABLO:18 Müslüman Kiptîlerin Oturdıkları Binaya Sâhibiyetleri

	Hâne Sayısı	Evi Olanlar	Evi Olmayanlar	İcâr	Akrabasının Yanında Kalanlar
Gazi Menteş	28	13	11	2	2
Çarşı	14	-	14	-	-
Katip Şahin	2	-	1	1	-
Tophâne	51	47	4	-	-

Kaynak: Ahmet Hamdi Furat, **Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Tezi, İstanbul 2001, s.44.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Üsküb'te yaşayan Kiptîlerden ev sahibi olmayanların kiracı veya akrabalarının yanında konakladıklarına göre; bunların göçebe veya yarı göçebe olarak hayatlarını idâme ettirmiş

olabilecekleri gibi geçici mekan ve çadırlarda yaşadıkları tahmin edilebilir. Katip Şahin mahallesinde yaşayan iki hâne Kıptî'den birinin ev sahibi olmadığı, diğerinin de kirada oturduğu görülmektedir.

TABLO:19 Müslüman Kıptî Mahallelerin Temettuatları

Mahalleler	Toplam Temettuat
Gazi Menteş	2670
Çarşı	5950
Katip Şahin	1000
Tophâne	8160
Cedid	180
Toplam Temettuat	17960

Kaynak: Ahmet Hamdi Furat, **Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Tezi, İstanbul 2001, s.57.

Ahmet Hamdi Furat, Müslüman Kıptîlerin şahıs başına düşen temettuat miktarını 190, kişi başına düşen geliri ise, 323 kuruş olarak vermektedir⁶¹¹. Kıptî Reâya'nın temettuat kayıtları ise şu şekildedir:

TABLO:20 Kıptî Reaya Mahallelerin Temettuatları

Mahalleler	Toplam Temettuat
Gazi Menteş	1751
Çarşı	4800
Tophâne	280
Genel Toplam	6831

Kaynak: Ahmet Hamdi Furat, **Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Tezi, İstanbul 2001, s.57.

Osmanlı Devletinin son dönemlerine ait olduğunu tahmin ettiğimiz Banaluka Sancağının Nüfus Durumu aşağıdadır⁶¹²:

TABLO:21 Banaluka Sancağının Nüfus Durumu

Kaza adı	Nüfus	İslâm	Sırp	Latin	Yahudi	Kıptiyân ⁶¹³	Toplam
Nefs-i Banaluka	Hâne	1430	4749	667	4	33	6883
	Nüfus	4143	24608	2917	13	66	31747
Derbend	Hâne	675	1631	1578	2	72	3958

⁶¹¹ Ahmet Hamdi Furat, **Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Tezi, İstanbul 2001, s.57.

⁶¹² BOA, MAD, nr.19997.

⁶¹³ Burada sadece gayrimüslim kıptî nüfus rakamları verilmiştir. Belgenin sonunda yer alan bir kayıta Müslüman Kıptîlerin rakamı 15815 olarak gösterilmiştir.

	Nüfus	2511	5997	6484	8	246	15246
Neşte?	Hâne	1793	1384	789		40	4006
	Nüfus	6514	6412	3334		146	16406
Gradşuka?	Hâne	664	1528	109		14	2315
	Nüfus	2133	6892	454		56	9535
Yekûn	Hâne	4562	9292	3143	6	159	17162
	Nüfus	15301	43909	13189	21	514	72934

Kaynak: BOA, MAD, nr.19997.

Elena Marushiakova ve Vesselin Popov tarafından yapılan bir çalışmada⁶¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlardaki çingene nüfusunun yüksek oranda olması, çingene topluluğunun gelişiminde iyi bir anahtar rolü üstlenmesine bağlanmaktadır.

Balkanlarda Türklerden sonra en büyük Müslüman grup çingenelerdir. Calar hakkında kesin bir rakam vermek zor olmasına rağmen, Bulgaristan çingenelerinin ¼'ünün Müslüman olduğu bilinmektedir. Üstelik onlar kendi aralarında iki gruba ayrılmışlar ve onlardan bazıları Türkçe konuşmaktadır. Müslüman çingeneler Müslümanların olduğu her yerde yaşamaktadırlar. Özel bir vilayette toplanmayan çingeneler şehirlerin kenarındaki kırık alanlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Ömer Turan, 1900 yılında Bulgaristan'da Müslüman çingenelerin sayısının yaklaşık olarak 70.000, 1905'te 77.000 ve 1910 yılında ise, 95 civarında olduğunu farzetmektedir⁶¹⁵. Balkan ülkelerinde dağınık olarak göçebe hayatı yaşayan ve sayıları kesin olarak bilinmeyen fakat 1 ile 3 milyon civarında tahmin edilen Çingene nüfusu yaşamaktadır. Onların kendilerine mahsus dilleri olup, yazıları bulunmamaktadır⁶¹⁶.

⁶¹⁴ **Gypsies in the Ottoman Empire, A Contribution to the History of the Balkans**, [Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler: Balkanların Tarihine Bir Katkı] adıyla yayımlanmış oldukları kitabta yazarların Osmanlıca bilmemelerinden dolayı Osmanlı kaynaklarını kullanmadıkları gibi, Osmanlı dönemine ilişkin yayımlanmış İngilizce, Fransızca, Almanca ve diğer dillerdeki kitapları da görmedikleri anlaşılmaktadır. Özellikle yazarların Bulgar olmaları hasebiyle Bulgaristan'daki Türk azınlığı irdeleyen ve İngilizce yayımlanmış bulunan Ömer Turan'ın eserini de görememişlerdir. Bu konuda bkz. Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, Ankara:TTK. Yay., 1998.

⁶¹⁵ Yazar, yukarıda adı geçen sayı ile Bulgaristan Prenslik dönemindeki Müslüman grupların (Türkler, Pomaklar ve Tatarlar) toplam sayısını ve Müslümanların toplam sayısı ile bu rakamları karşılaştırarak Çingeneler ile birlikte diğer etnik kökendeki milletlerin Balkanlardaki -özellikle Bulgaristan- nüfus yoğunluğunun dökümünü tablolar halinde vermiştir. Bkz. Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, Ankara 1998, s.101, 113. Ayrıca, Bulgaristan çingeneleri konusunda bkz. Ömer Turan, "Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları", *Belleten*, LXIV/239, (Nisan 2000), 89-100.

⁶¹⁶ Kemal Karpat, "Balkanlar", *DİA*, V, 27.

Balkanlarda Müslüman olmayan nüfus içerisinde Bulgarlar, Yunanlılar, Ermeniler, Yahudiler, Katolikler, Protestanlar, Hristiyan çingeneler şeklinde tasnif edilmekte, gayrimüslim çingenelerin büyük bir çoğunluğu Hristiyan olup, genellikle Ortodoks mezhebine bağlıdırlar. Kazaklar Vlachlardan oluşmaktaydı. Müslüman grupların en genişini Türkler temsil etmekteydi. Müslüman olmayan gruplar içerisinde ise, en hâkim unsuru Bulgarlar oluşturmaktaydı⁶¹⁷.

Ömer Turan Konsolos Mr. Vice Calvert'in verilerine dayanarak verdiği bilgide XIX. yüzyılda Filibe nüfusuna sadece erkeklerin kayıtlı olduğunu belirtmektedir⁶¹⁸. Buna göre Filibe'nin Nüfusu Aşağıda gösterildiği gibidir:

Tablo:22 XIX. Yüzyılda Filibe'nin Nüfusu

Müslümanlar	139.500
Yunanlılar ve Bulgarlar	203.500
Ermeniler	500
Hristiyan çingeneler	2000
Katolik Bulgarlar	3500
Yahudiler	1000
Toplam	350.000

Kaynak: Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara:TTK. Yay., 1998, s.91.

Çingeneler, Bulgaristan'da Prenslik döneminde Müslüman toplumu içerisinde en az prestije sahip bir grup idi. Çingeneler, Müslüman topluluk içerisinde yaşıyor olmalarına rağmen, onlar kendi durumlarını muhafaza etmişlerdi. Onlar, kendi mahallelerinde yaşamaktaydılar, diğer Müslüman gruplara karışmak veya onlarla kız alış-verişinde bulunmak istemiyorlardı. Bu dönemde Bulgarlardan ve Müslümanlardan sonra gelen en önemli grup ise, Ortodoks Yunanlılar idi. Onlar, İstanbul'daki Grek Ortodoks Patriğine bağlı idiler. 1880/84 Grek nüfusu 53.020 ve 1910'da 50.886 idi. Ayrıca, çok az miktarda da "*Ortodoks Çingene*" bulunmaktaydı. Fakat onların kesin sayıları bilinmemektedir. Bulgaristan Prenslığının istatistiklerinde, Bulgaristan'da yaşayanlar, dinlerine, ana dillerine, milliyetlerine, yaşlarına vs. gibi kıstaslara göre kayıt olunmaktaydı. Dinî sınıflamaya göre;

⁶¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve diğer arşivlerde Osmanlı Çingeneleri üzerine yapmış olduğumuz araştırmalarda bugüne kadar görebildiğimiz vesikalarda gayrimüslim çingenelerden Hristiyanlığın dışında başka bir dine mensup çingenelere rastlayamadık. Ömer Turan tarafından yapılan bu araştırmada Balkanlarda Yahudi Çingenelerin bulunduğu dikkat çekmesi ilginçtir. Bkz. Turan, *a.g.e.*, s.91.

⁶¹⁸ Turan, *a.g.e.*, s.91²⁵ⁿ.

Müslümanlar: Türkler, Pomaklar, Tatarlar, Arnavudlar ve Müslüman çingeneler şeklinde sınıflandırılmaktaydı. Milliyetlerine göre yapılan sınıflandırmalarda ise, Bulgarlar, Türkler, Pomaklar, Tatarlar, Gagauzlar, Çingeneler, Yahudiler ve Ermeniler bu kategoride yer almaktaydılar⁶¹⁹. Dünyadaki Müslüman azınlıklar üzerine bir uzman olan M. Ali Kettani Bulgaristan Prensliğinde Müs'ü'nün nüfusun 900 bin civarında olduğunu iddia etmektedir. Bunun yaklaşık olarak 600 binini Türkler, 150 binini Pomaklar, 150 binini çingeneler ve 20 binini de Tatarlar oluşturmaktadır. Ayrıca, 1910 yılında Bulgaristan'da Müslüman nüfusun gerçek rakamlarının 100.000 Pomaklar ile birlikte 800 bin civarında olması gerektiğini ilave etmektedir. Onun tahmini resmi rakamlardan yaklaşık olarak 200.000 daha fazladır⁶²⁰. Çingenelerin diğer bütün gruplar gibi onların dinine göre bir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın bu grup içinde yer alması çok önemlidir⁶²¹. Bulgaristan'daki resmi nüfus sayımında, Müslüman Türklerin veya Pomakların sayısını daha düşük göstermek için, onlar (Müslüman Türkler ve Pomaklar) çingene olarak kaydedilmişlerdir. Doğu Rumeli'deki, Mayıs 1881 nüfus sayımında [-ki bu nüfus sayımı güvenilir olmadığını Bulgarların bu nüfus sayımını suistimal ettikleri Ömer Turan belirtmektedir-] Müslüman ve Müslüman olmayan çingenelerin toplam nüfusu 19.549'dır⁶²². Bunun yanı sıra, Sofya'daki Osmanlı komiserinin 1888'deki nüfus sayımının sonuçlarına dayanarak verdiği bilgiye göre; Bulgaristan'daki toplam Müslüman nüfusun 667.210 ve onun içinden 50.000'inin Müslüman çingene olduğunu ifade etmektedir⁶²³. Ömer Turan tarafından yapılan bir çalışmada⁶²⁴, Bulgaristan'da yaşayan toplulukların nüfusları dinlerine, ana dillerine ve milliyetlerine göre gruplar halinde tablolar şeklinde verilmiştir. Dinlerine göre

⁶¹⁹ Turan, *a.g.e.*, s.103-104.

⁶²⁰ M. Ali Kettani, "Islam in Post-Ottoman Balkans: A Review Essay", *Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, Vol. IX, No.2, July 1988, s.392.

⁶²¹ Bulgaristan'daki çingeneler, onların dilleri ve dinleri bir ihmal konusu olmuştur. 1887'de Bulgaristan'da etnik kökenli ana dillerinde yapılan nüfus sayımına göre çingenelerin nüfusu 50.291 idi. 1892'de ise, 52.132, 1900'de: 89.549 ve 1905'de 67.396 idi. 1910'a gelindiğinde ise, çingene nüfusu 76.400 idi. 1892 ile 1900 yılları arasında aniden çingenelerin nüfusunda %100 bir artış görüldü. Ancak, bu durum uzun sürmedi daha sonra kademe kademe nüfusun düştüğü, daha sonra ise, çingene nüfusunun zamanla arttığı görülmektedir. Bkz. Turan, *a.g.e.*, s.114-115.

⁶²² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. BOA., AMTZ. RŞ/Bâb-ı Âlî Evrak Odası Rumeli-i Şarkî Evrakı, nr.5/3.

⁶²³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. BOA., AMTZ.04/Bâb-ı Âlî Evrak Odası Mümtâze Kalemî, *Bulgaristan Evrakı Tasnifi*, nr.2/5.

⁶²⁴ Turan, *a.g.e.*, s.106-109, 113, 115-116. Bu çalışmada Bulgaristan'daki etnik ve dinî grupların nüfus dağılımını etraflı ve detaylı bir şekilde tablolar halinde verilmiştir.

yapılan nüfus dağılımında çingeneler, Pomaklar ile birlikte Müslüman grubun içerisinde yer almıştır. Ana dillere göre yapılan tasnifte ise, Müslüman Türk ve Pomakların sayısını daha az göstermek için, bu grup da çingene olarak kaydedilmiştir⁶²⁵.

Tablo:23 Bulgar Prenslüğünde Milliyetlere Göre Bulgaristan Nüfusu

Millet	Yıl	Şehirler/kasabalar	Köyler	Toplam	%
Bulgar	1900	526,414	2,341,168	2,867,582	76.6
	1905	575,994	2,608,443	3,184,437	78.9
	1910	626,172	2,871,802	3,497,974	80.6
Pomak	1900	279	20,358	20,637	0.6
	1905	147	19,226	19,373	0.5
	1910	121	21,022	21,143	0.5
Tatar	1900	4,872	14,012	18,884	0.5
	1905	5,328	12,614	17,942	0.4
	1910	5,045	13,125	18,170	0.4
Türk	1900	85,592	445,492	531,084	14.2
	1905	79,036	408,974	488,010	12.1
	1910	71,652	394,336	465,988	10.7
Gagauz	1900	1,582	8,280	9,862	0.3
	1905	2,327	7,848	10,175	0.3
	1910	2,297	7,032	9,329	0.2
Çingene	1900	18,369	71,180	89,549	2.3
	1905	20,545	78,459	99,004	2.5
	1910	28,462	93,111	121,573	2.8
Toplam	1900	742,435	3,001,848	3,744,283	100
	1905	789,689	3,245,886	4,035,575	100
	1910	829,522	3,507,991	4,337,513	100

KAYNAK: Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara:TTK. Yay., 1998, s.115.

1904 yılında Türkiye ve Romanya'da 200 bin, Avusturya ve Macaristan'da 97 bin, Almanya'da 45 bin, İspanya'da 40 bin, İngiltere'de 18 bin ve bütün Avrupa kıtasında 800 bin civarında çingene olduğu tahmin edilmektedir⁶²⁶.

Tablo:24 1905 Yılında Bulgaristan'da Milliyetlere Göre 10-15 Yaşı Arasındaki Çocukların Okuma Oranı

Milletler	10-15 yaşındakiler			Genel		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Bulgarlar	77.8	40.8	59.4	47.1	16.8	32.3

⁶²⁵ Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara:TTK. Yay., 1998, s.101-114.

⁶²⁶ Sermet Muhtar Alus; "Eski İstanbul'da Çingeneler", *Tarih Hazinesi*, (Haziran 1951), Yıl:1, Sayı:11, s.529.

Pomaklar	4.1	1.0	2.7	4.1	0.2	2.2
Türkler	8.8	4.8	6.9	6.3	1.5	4.0
Tatarlar	21.2	14.2	17.9	11.4	3.9	7.8
Gagauzlar	67.3	36.4	51.8	35.1	12.3	23.6
Çingeneler	8.9	2.1	5.7	3.9	0.5	2.3
Yunanlılar	66.4	40.5	53.4	47.7	22.2	35.2
Yahudiler	93.1	78.1	85.4	68.0	39.5	53.8
Ermeniler	86.8	79.1	83.0	63.3	42.6	54.3
Toplam	65.8	35.1	50.8	40.7	14.7	27.9

KAYNAK: Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara:TTK. Yay., 1998, s.216.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, milliyetlere göre yapılan okuma oranlarını gösteren listede 10-15 yaş gruplarındaki kişilerin erkek ve kadın oranları tablolar halinde verilmiştir. Genel olarak, Müslüman toplum oranında okuma yazma oranı çok düşüktür. Bu grup içerisinde okuma-yazma oranı en düşük olan grup % 2.2'lik oran ile Pomaklardı. Pomaklara çok yakın bir rakamla %2.3 çingeneler izlemekteydi. Üstelik bunun hemen arkasında % 4.4'lük okuma oranı ile Türkler geliyordu. Müslüman grup içerisinde okuma-yazma oranı en yüksek oranda Tatarlar temsil ediyordu. Ancak, bu rakamlar Müslüman olmayan gruplarla karşılaştırıldığında çok düşük kalmaktaydı. Böylece, Pomak çocuklarının sadece % 2.7'si, çingene çocuklarının % 5.7'si, Türk çocuklarının % 6.9'u ve Tatar çocuklarının % 17.9'u ilkökul eğitimini başarı ile tamamlamışlardı⁶²⁷.

1. İstanbul ve Üsküdar Çingeneleri

Çingenelerin İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a gelerek ilk önce Galata surları dışında Kasımpaşa'da Çürüklük denilen yere iskân edilerek, daha sonra ise, Ayvansaray, Sulukule, Sultan mahallesi ve Üsküdar'da Selamsız mahallesine toplu olarak yerleştikleri anlaşılmaktadır⁶²⁸.

⁶²⁷ Turan, *a.g.e.*, s.216-217.

⁶²⁸ Osman Ergin, "Çingene Çehizi Gösterisi", *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl:10, Cilt:5, Sayı:118 (Mayıs 1959), s.1903.

Osmanlı Döneminde sur içindeki ahşap yapıların yangına dayanıklı olmaması nedeniyle tarihte İstanbul yangınları olarak adı geçen; bir ara Beyazıt'ta başlayıp Langa ve Yenikapı'ya kadar ilerlemiş, daha sonra ise, Kumkapı ve Kadırga limanlarını da etkisi altına alarak burada bulunan Rum ve Ermeni mahallelerini de yaktıktan sonra Keresteciler ve Çingeneler mahallesinde yangın son bularak sönmüştür⁶²⁹. Buradaki ifadeden de anlaşılacağı üzere sur içindeki Eminönü ve Kumkapı arasında Rum ve Ermenilerle birlikte çingenelerin de yaşadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Döneminde İstanbul'da adları geçen yerleşim birimlerinde çingenelerin yaşamalarından dolayı olsa gerektir ki, buralarda çingenelerin ismi zikredilmektedir.

1477 yılında yapılan nüfus sayımına göre; İstanbul'daki milletlerin nüfus durumları, bu konuda bize önemli bilgiler vermektedir⁶³⁰. Bu nüfus sayımına göre İstanbul'un nüfusu aşağıdaki tabloda verilmiştir:

TABLO:25 1477 Yılında İstanbul'un Nüfusu

Milletler	Aile Sayısı
Müslüman	9.486
Rum-Ortodoks	3.743
Yahudi	1.647
Ermeni	434
Karaman'dan Gelen Rumlar	384
Galata Ahâlisi	332
Diğer Gayr-ı Müslimler	267
Çingeneler	31
Toplam	16.324

Kaynak: Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, Newyork 1973, s.141.

Osmanlı Devleti'nde Çingenelerin çoğunlukta bulunduğu yer Rumeli Eyaletidir. Ancak, Çingenelerin göçebe hayat sürmelerinden kesin olarak sayıları tespit edilememiştir. 1477'de Çingeneler 31 hanelik aile sayısı ile İstanbul'da belli bir yekun teşkil etmekteydiler⁶³¹.

⁶²⁹ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul:Türkiye Yay., 1972, s.396.

⁶³⁰ İnalcık, *a.g.e.*, s.141.

⁶³¹ İnalcık, *a.g.e.*, s.141; Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'nin nüfus miktarı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s.80-81.

İstanbul'un fethinden 25 yıl sonra 882/1478 yılında yapılan bir sayımda⁶³², İstanbul Galata'da bulunan hâne sayıları ile birlikte dükkânların sayıları da verilmektedir. Buna göre İstanbul ve Galata'daki hâne ve dükkân sayıları şu şekilde idi⁶³³:

Hâne	Dükkân İstanbul	Galata	İstanbul	Galata
Müslüman	8951	535		
Nasrânî	3151	592		
Yahudi	1647	-		
Kefeli	267	-		
Ermeni	372	62		
Karamanlı				
Ermeniler	384	-		
Çingene	31	-		
Frenk-Lâtin	-	332		
TOPLAM	14.863	1.521	3.667	260

İstanbul'da yerleşik olarak bulunan çingeneler, bu şehrin Türkler tarafından fethinden önce buraya yerleştirilmişlerdir. Evliya Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in Balat şehri'nden getirttiği Çingeneleri Balat mahallesine yerleştirdiğini⁶³⁴ ve Balat çingenelerinin Müslüman görüntüsünde olduklarını sâzendelik ve çengilik yaptıkları belirtmektedir⁶³⁵. İstanbul ve Rumeli öteden beri çingeneler için önemli bir yerleşim bölgesi olmuş, Balat semti ise, İstanbul'un fethinden sonra çingeneler için önem kazanmaya başlamıştır⁶³⁶. İstanbul'da sur içinde Balat'tan sonra çingenelerin yoğun olarak yaşadıkları bölge Edirnekapi ile Topkapı arasında yer alan Sulukule bölgesidir⁶³⁷.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Çingenelerin İstanbul'a Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) Gümülcine ve Menteşe Sancaklarından getirtilerek

⁶³² Aslı TSMA, E.9524'de bulunan bu belge için bkz. Rıfkı Melul Meriç, "Birkaç Mühim Arşiv Vesikası", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III (1957), 33-35.

⁶³³ Zeki Arıkan, "Şeyhülislâm Zekerîyya Efendi'nin İstanbul Sayımı (985/1577-1578)", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, 29 Mayıs-1 Haziran 1988, Bildiriler, İstanbul 1989, s.45.

⁶³⁴ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.45.

⁶³⁵ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.37.

⁶³⁶ Peter Alford Andrews; *Türkiye'de Etnik Gruplar*, (Türkçesi:Mustafa Küpüşoğlu) İstanbul 1992, s.194-195.

⁶³⁷ Paspati'nin tahminlerine göre; İstanbul'un Yeni bahçe ve Tchinarartchechme'de 140 yerleşik Çingene ailesi yaşamaktaydı. Bkz. Paspati, a.g.e., s.11; Evliya Çelebi'ye göre; Tophane'de 170 Müslüman, 20 Rum ve 2 Yahudi mahallesi yer almaktaydı. Fakat, Frenk ve Çingene mahallesi yer almıyordu. (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, s.58.)

yerleştirildiğini kaydetmektedir⁶³⁸. Daha sonra ise, Yenibahçe, Sulukule, Ayvansaray, Üsküdar, Kasımpaşa semtlerine yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. İstanbul surlarının dibinde yaşayan çingeneler, özellikle Edirnekapi ve Sulukule’de bulunanlar yerleşmekten çok konaklamayı tercih etmekteydiler⁶³⁹.

XVII. yüzyılda İstanbul’un nüfus yapısını oluşturan unsurlar hakkında iki çağdaş yazar Evliya Çelebi ve Eremya Çelebi bize Türkler ile birlikte Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin meskûn olduğu mahalleler hakkında bilgiler sunmaktadırlar. Bu müellifler kentin geri kalan kısmında çok az sayıda Çingene, Arap, Arnavut, Moldavyalı, Ulah gibi etnik unsurların iskân mahalleri hakkında da bize bilgiler vermektedirler⁶⁴⁰.

İstanbul kadınları arasında en serbest tarzda gezen ve alışveriş yapanların Kıptî kadınlar olduğu belirtilmektedir. Bunlar şehir dışındaki semt ve mahallelerde ahâlden ayrı olarak otururlardı. Bunların oturdukları yerler arasında İstanbul’un Yeni Bahçe ismiyle anılan Sulukule, Balat civarındaki Ayvansaray, Üsküdar’da Selamsız ve Fener tarafında yer alan Lonca denilen yerlerdir. Hristiyan Kıptîler ise, İstanbul’da oturmazlar, Rumeli’den gelerek, geçici olarak bir müddet İstanbul’da kaldıktan sonra Anadolu içlerine kadar giderek oralarındaki şehirlerde dolaşmaktaydılar⁶⁴¹.

XVI. yüzyılda olduğu gibi XVII. yüzyılda da kent nüfusunun %58’i Türkler oluşturmaktadır. Bunun dışında Rum, Yahudi, Ermeni ve Çingenelere de rastlanılmaktadır⁶⁴².

İstanbul’un diğer bir mekanında yaşayan çingeneler ise, demircilik mesleğindeki maharetlerinden dolayı Osmanlıdan bu yana Kasımpaşa’ya yerleşerek buradaki tersane hesabına çalışmaktadırlar⁶⁴³.

⁶³⁸ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.37.

⁶³⁹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Kurumsal İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara:TTK Yay., 1990, s.62-63.

⁶⁴⁰ Mantran, *a.g.e.*, s.48-49.

⁶⁴¹ ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, II, Yayına Hazırlayanlar:Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995, s.329.

⁶⁴² Mantran, *a.g.e.*, s.110, 233.

⁶⁴³ Kasımpaşa civarında çadırlara yerleşmiş olan Çingene demirciler tersane için gerekli şeyler imal etmektedirler. Çingenelerin dışındaki demircilerin atölyeleri Eremya Çelebi’ye göre Galata’da Azapkapı Camiinin yanındadır. Bunlar büyük güller ve tekneler tarafından kullanılan diğer nesneler yapmaktadırlar. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul*

Mantran tarafından yapılan bir çalışmada⁶⁴⁴, İstanbul'daki gayrimüslim nüfusun dağılımı semtlere göre verilerek buralardaki nüfus yoğunluğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak, burada dikkati çeken en önemli husus Çingeneleri müslim veya gayrimüslim diye bir sınıflamaya tabi tutmadan direk olarak gayrimüslim nüfusun içerisine dahil edilmesidir. Tabii burada akla şu soru gelmiyor değil. Robert Mantran'ın belirttiğine göre; Sulukule'de yaşayan Çingenelerin tamamı mı gayrimüslim Çingenedir; yoksa, Kasımpaşa çingeneleri de gayrimüslim midir? Ancak, yazar kitabın içerisinde hem Sulukule hem de Kasımpaşa Çingenelerinden bahsetmesine rağmen, kitabın sonunda yer alan nüfus dağılımı haritasında sadece Sulukule'de yer alan gayrimüslim çingenelere yer vermiş, Kasımpaşa Çingeneleri ise, bu haritada yer almamıştır. Yani Kasımpaşa Çingenelerinin hangi gruba dahil olduklarına dair bilgi mevcut değildir. Oysa, yazar ile çağdaş olan Evliya Çelebi ise, İstanbul'da Sulukule ve Kasımpaşa'nın dışında diğer semtlerde de Çingenelerin varlığından söz etmektedir⁶⁴⁵.

Evliya Çelebi'ye nazaran⁶⁴⁶, Tophâne'de 70 Müslüman, 20 Rum, 7 Ermeni mahallesi, birkaç da Yahudi evi olmasına rağmen Kıptî ve Frank ahâlisine rastlanılmamıştır⁶⁴⁷.

Eremya Çelebi Kömürciyan XVII. yüzyıl'ın ortalarında Kumkapı ve Topkapı'da oturan ve "*Poşa*" adıyla anılan Ermenilerden bahsetmektedir⁶⁴⁸. Ekrem Hakkı Ayverdi, Eremya Çelebi'ye dayanarak verdiği bilgide, Ayvansaray'da ve

Tarihi:XVII. Asırda İstanbul, Terc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul:Eren Yay., 1988, s.38. Osmanlı Döneminde Haliç Tersanesi'nde demircilik yapan çingeneler konusunda bkz. İdris Bostan **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire**, İstanbul 1992, s.75.

⁶⁴⁴ Mantran, a.g.e., s.102.

⁶⁴⁵ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.45.

⁶⁴⁶ *Seyahatname*, I, s.440-441.

⁶⁴⁷ Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul**, Tercüme ve Tahşiye Eden: Hrand D. Andreasyan, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952, s.81, 260; Eremya Çelebi demek ki kendisi buraları tam olarak detaylı bir şekilde görmediği için Evliya Çelebi'yi referans veriyor.

⁶⁴⁸ Eremya Çelebi Kömürciyan, **İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul**, Terc. Hrand Andreasyan, İstanbul:Eren Yay., 1988, s.38. "*Poşa*" adı Ermeniler tarafından çingenelere verilen bir ad olduğundan yazar burada Poşaları Ermeni olarak nitelendirmektedir. Bu konuda bkz. Sarkis Seropyan, "Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri:Hay-Poşalar", **Tarih ve Toplum**, XXXIV/202 (Ekim 2000), s.21-25; Abdullah Korkmaz, **Poşaların Sosyal ve Kültürel Yapısı**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1985.

Tekfursarayı etrafında Yahudilerin, Topkapı'sında Ermeni poşaların (Çingeneler), Hasköy'de ise, Ermeni, Rum ve Yahudilerin yaşadığını belirtmektedir⁶⁴⁹.

Daha önceleri kendilerine İstanbul'da Edirnekapı civarında yer gösterilmesine rağmen⁶⁵⁰, bir yolunu bularak XVIII. asrın ortalarında şehrin iç mahallelerine kadar sokulan çingeneler, Fatih Câmii civarında büyük Karaman ve Dülger-zâde mahallelerindeki odalara yerleşmiş ve işledikleri suçlardan dolayı ahâli tarafından tanındıkları için, vukû bulan şikayetler üzerine eski yerlerine, şehrin kenarlarına çıkarılmalarına mecburiyet görülmüştü. Zaten daha evvel de, Çingenelerin başka türlü yolsuz hareketlerinin önüne geçmek üzere zaman zaman şiddetli hükümler çıkarılmıştı⁶⁵¹. Aynı şekilde İstanbul Kiptîleri cizyesine dahil olan Kiptîlerden Büyük Karaman civarında yangında odaları yanan ve yanmayan Kiptîler Edirne kapı dahilinde Kiptîlere mahsûs mahalde iskân edilmişler ise de daha sonra yine eski yerlerine dönmelerine müsaade olunmuştur⁶⁵².

XVIII. Asır'da İstanbul hayatına ilişkin bilgiler veren İnciciyan⁶⁵³, şehrin fethi sırasında Topkapı'nın dövüldüğünü işaret etmek üzere, kapıya toplar yerleştirildiğini söyler ve aynı kapının iç tarafında ikâmet eden Çingeneler hakkında şu bilgileri verir: "Erkekleri evlerinde elek imal eden, kadınları da, onları şehirde dolaşarak satan bu Çingeneler, aslen Ermeni olup⁶⁵⁴, bir kısmı, Sultan III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa zamanında Müslüman oldular. Onlar halen de elekçilikle meşguldürler ve Unkapı sahilinde dükkânları vardır".

İstanbul eğlence kültüründe şehir halkı çeşitli gösterilerden istifade etme hakkına sahipti. Bunlar arasında halk gösterileri, dinsel içerikli olanlar ve resmî hüviyet taşıyanlar bulunmaktaydı. Halk gösterilerine örnek olarak Evliya Çelebi 70

⁶⁴⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, s.77.

⁶⁵⁰ Bu konuyla alakalı olarak bkz. TSMA, E.7019/29.

⁶⁵¹ AHMED REFİK, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s.198-199.

⁶⁵² BOA, *Cevdet/Dahiliye*, nr.11102.

⁶⁵³ P.Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Terc. Hrand Andreasyan, İstanbul 1956, s.120.

⁶⁵⁴ Poşa ismi Ermeniler tarafından çingenelere verilen bir ad olduğundan Ermeni asıllı yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerde Poşalar hep Ermeni olarak nitelendirilmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu yazarların eserlerini kullanan müellifler ise, Poşaları Ermeni olarak nitelendirmektedirler ki, Poşaların Ermeni olduğuna dair elimizde ne tarihi ne de etimolojik olarak bir kanıt bulunmamaktadır. Poşaların Ermeni olarak nitelendirilmesine dair şu eserlere bakılabilir. P.Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Terc. Hrand Andreasyan, İstanbul 1956; Eremya Çelebi Kömürcüya, *İstanbul tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952; Sarkis Seropyan, "Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri: Hay-Poşalar", *Tarih ve Toplum*, XXXIV/202 (Ekim 2000), s.21-25.

hânelik sayılarıyla Balat'ta oturan ve ayıcılık mesleğiyle uğraşan çingeneleri vermektedir. Bunlar zincire vurdukları ayılarıyla birlikte kalabalık mahallelerde ve meydanlarda dolaşmakta, ayıyı tef çalarak oynatmakta, sonra da seyircilerden para toplamaktadırlar. Çelebi, seyahatnamesinin onuncu cildinde diğer loncalar ile birlikte, İstanbul'da bulunan Mezbahacılar, Yahudi Kasaplar, Mandıracılar, Çobanlar, Aslan Bakıcıları ve Ayıcılar loncası'ndan bahsetmektedir. Çelebi'ye göre son üç loncanın üyeleri sultanın hoşuna giden bir gösteri gerçekleştirmişlerdir. Ayıcılar Loncasının pirsiz çingeneler olduğunu belirten Çelebi, bunların Balat civarındaki Şah mahallesi'nde ikâmet etmekte oldukları bildirmektedir⁶⁵⁵.

Sultan İbrahim'in oğlu IV. Mehmed padişah olduğunda bir hamamcı sınıfından olan Pirinçci-zâde'yi yeniçeri ağası yaptığı gibi, aynı payeyi güreşçi ve hokkabaz olduğu için sevilen Çingene Soylu Ahmet Kuli'ye de verdi. Ancak Çingene Ahmet "*padişahım, biz oyuncu taifesiyiz, ceddimizde firavunlardan beri vezir ve yeniçeri ağası olan yoktur ve bu fikirler ancak sonu yaklaşan bir firavunun aklına gelir*" diyerek büyük bir ihtiyatla teklifi reddetti ve Mekke'ye hacca gönderilmesini istedi⁶⁵⁶.

XIX. Asrın ikinci yarısında, Paspatis'ye göre, İstanbul'da 140 çingene ailesi vardı. Silivri, Çorlu, Çatalca, Büyükçekmece ve Tekirdağ kasaba ve şehirlerine yerleşmiş Çingeneleri de tesbit eden (123 âile) ve bilhassa Osmanlı imparatorluğundaki Çingenelerin dillerini inceleyen bu müellif Rumeli'nin diğer yerlerinde de yerleşenlerin göçebelere nazaran çok az olduğunu tasrih etmekte ve bu hususta yanlış rakam ve mâlûmat veren Ami Boue'yi tenkid etmektedir⁶⁵⁷.

İstanbul Çingeneleri, çoğunlukla kentin kırsal alanlarıyla birlikte sur dipleri ve kenar mahallelere yerleşmeyi tercih etmektedirler. Toplum yapısı olarak başlangıçta göçebe ve yarı göçebe hayatı yaşayan İstanbul çingenelerinin zamanla yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir. Daha çok yarı göçebe hayatı yaşayan

⁶⁵⁵ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.245; EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, TSMK, Bağdat Köşkü, nr.304, vr.169^a.

⁶⁵⁶ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.149.

⁶⁵⁷ Alexandre G. Paspatis, *Etudes sur les Tchingianes ou Bohemiens de l'Empire Ottoman*, Constantinople 1870, s.11.

çingeneler bir yerden bir yere konup göçerken, çayırları ve dere boylarını tercih etmektedirler⁶⁵⁸.

Reşat Ekrem Koçu İstanbul Çingenelerini dini yönden üçe ayırmaktadır. 1. dinsiz (putperest) 2. Müslim Kıptî 3. Kıptî Nasranî. Bunlardan Nasrani olanların Bizans devrinde cedlerinin bu dini seçtiklerini ve Lambho, Dimitri, Kosti gibi Rum isimlerini aldıklarını belirtmektedir⁶⁵⁹.

İstanbul'da yaşayan çingeneler Macaristan ve Romanya'daki Çigan orkestraları derecesinde olmasa bile, musikiye karşı büyük ilgileri vardır. İstanbul çingenelerinin gerçek hayatının harman yerlerinde, çergilerde, sepetler, maşalar, saç ayaklar, ayılar, fal çıkınları arasında geçtiğini Osman Cemal Kaygılı belirtmektedir. İlkbahar'ın gelmesiyle birlikte kışlaklarından çıkan Büyükdere veya Çırpıcı ile Çörekçi arasındaki dere kenarına çadır kuran çingeneler, bu mekanda Kakava adını verdikleri ve tencere bayramı olarak nitelendirilen hususi bayramlarını burada şarkı söyleyerek oynamak suretiyle ve birbirlerine ziyafetler vererek eğlenirlerdi⁶⁶⁰. Tayyib Gökbilgin Paspati'ye dayanarak verdiği bilgide; Çingeneler tarafından kutlanan Kakava bayramının Rûmî 23 Nisan'a (6 Mayıs)⁶⁶¹ tesadüf eden bu günün Paspati Döneminde Rumeli'nin birçok yerinde tatbik edilen bir bayram olduğunu belirtmekte, bazılarına göre ise; bu günün devletin âdatını kolaylıkla toplayabilmesi için çeribaşlar tarafından âdet olarak konmuş bir gün olduğu daha sonra ise, Çingenelerin vergilerini başka şekilde vermeye başlamalarından sonra bu usulden vazgeçildiği bildirilmektedir⁶⁶².

⁶⁵⁸ Reşat Ekrem Koçu, "Çingeneler", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3986.

⁶⁵⁹ Koçu, *a.g.m.*, s.3986-3987.

⁶⁶⁰ İstanbul Çingeneleri konusunda bizzat Çingenelerin içine girerek yaşamış ve bu konuda orijinal bir roman kaleme almış bulunan Osman Cemal Kaygılı, Çingenelerin sosyal yaşamlarıyla birlikte, örf-adet ve gelenek-göreneklerini çok güzel bir edebi üslupla gözler önüne sermiş, Çingene hayatının gündelik yaşamından örnekler vererek anlatmıştır. Ayrıca, İstanbul Eğlence hayatının vazgeçilmez unsurları olarak Çingeneler hakkında doyurucu bilgiler vermektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler*, (Roman) Ankara: Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım, 1972. Eğlence kültürünün bir parçası olarak addedilen Çingenelerin cumhuriyet döneminde Balat'taki bir hamamda düğün yapmaları konusunda bkz. Girizan Tunara; "Balat'ta Paşa Hamamında Çingene Düğünü", *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı:144 (Temmuz 1961), s.2441-2443.

⁶⁶¹ Osmanlı Döneminden bu yana çingeneler tarafından Hıdırellez gününde kutlanmakta olan Kakava Festivali günümüzde 6 Mayıs tarihinde başta Edirne ve Kırklareli olmak üzere birçok ilimizde kutlanmaktadır.

⁶⁶² Tayyib Gökbilgin, "Çingeneler", *İ.A.*, III, 426. Bu uygulama özellikle Tanzimat'ın ilanıyla birlikte ortadan kalkmıştır.

Tayyib Gökbilgin, İstanbul sosyal hayatını ve eğlence kültürünün bir parçası olan çingenelerin edebiyatımıza yansımaları konusunda da bilgiler verir. Bunlar arasında; Ahmed Midhat Efendi'nin Kağıthâne'deki bir Çingene kızının kendisine karşı alaka gösteren bir İstanbullu tarafından nasıl terbiye ve tahsil ettirilerek olgunlaştırıldığı gösteren romanı ile Osman Cemal Kaygılı'nın, Topçular'da ve Erenköyü ile Çamlıca'da Çingeneler arasındaki hayatı tasvir eden, aynı zamanda İstanbul'un muhtelif yerlerinde yerleşmiş meşhur çalgıcı Çingeneleri anlatan orijinal romanını örnek göstererek, bu iki yazarın çingeneleri konu edinerek romancılığımıza önemli katkılarda bulunduğunu ifade etmektedir⁶⁶³.

Sulukule, Selamsız ve Ziba'yla birlikte İstanbul'un en ünlü Çingene yerleşim birimlerinden sayılan Hacı Hüsrev, XI. yüzyıldan bu yana çingenelerin yerleşik düzene geçtikleri ilk mahalle olarak bilinmektedir⁶⁶⁴.

Bugün Neslişah Mahallesi İstanbullar arasında Sulukule dendiğine İlber Ortaylı dikkat çekmektedir. Oysa ki, Sulukule ve caddesi aynı ismi taşıyan sur kapısıyla bilinmektedir. Burada ikâmet eden çingenelerin genellikle eğlence işiyle uğraştıkları ve muhtemelen yıkılan eski Sulukule evlerinin sakinleri oldukları belirtilmektedir. Sulukule sakinleri İstanbul'un Ayvansaray-Lonca mahallesinden sonra ikinci yerleşik grubu teşkil etmekteydiler. İstanbul'da müsrifçe hayat yaşayan Lonca çingenelerine nazaran Sulukule çingeneleri daha fakir hayat sürdürmekteydiler. Geçen asır içerisinde İstanbul çingeneleri arasında Rum-Ortodoks inancında olan çingeneler bulunmaktaydı. Ancak, Sulukule ve Ayvansaray-Lonca mahalleleri Müslüman çingenelerin yaşadıkları yerlerdi⁶⁶⁵.

Sulukule ile beraber en kesif çingene nüfusunu barındıran Ayvansaray-Lonca semti İstanbul'un saz, söz ve eğlence âlemlerinin yapıldığı en önemli eğlence mekanlarından birisidir⁶⁶⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Çingenelerin daha çok sözlük, gramer ve âdetleri üzerine bir çalışma yapmış bulunan Paspatis Sulukule çingenelerinden özel olarak bahsetmemektedir. Paspatis tarafından İstanbul'da 140 çingene hânesinin verilmesi Ortaylı tarafından az bulunmaktadır. Ayrıca, Tanzimat dönemiyle başlayan

⁶⁶³ Gökbilgin, "Çingeneler", s.426.

⁶⁶⁴ Tuna Baltacıoğlu, "Hacıhüsrev", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, III, 480-481.

⁶⁶⁵ İlber Ortaylı, "Sulukule", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII, 70-71.

⁶⁶⁶ Reşat Ekrem Koçu, "Ayvansarayda Lonca", **İstanbul Ansiklopedisi**, III, 1644.

nüfus kaydı, çingenelere uygulanmadığından bunların kesin nüfusu tahmin edilememektedir⁶⁶⁷.

Reşat Ekrem Koçu İstanbul çengilerinin istisnâsız hepsinin Kıbtî kızları ve Çingene olduğunu belirtmektedir. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Türkiye'ye gelen Avrupalı ressamlar İstanbul çengilerini ve kıyafetlerini konu alan albümler yapmışlardır⁶⁶⁸.

İstanbul argosunun, Çingenece'den bazı unsurlar içerdiği bilinmektedir; fakat aynı zamanda çeşitli Yunanca özellikler de taşımaktadır⁶⁶⁹. Evliya Çelebi'de gezip gördüğü yerlerdeki çingeneler arasına girerek, bizzat onların dilleri ve lehçeleri konusunda detaylı bilgiler edinmiştir. Ayrıca, Evliya Çelebi meşhur eserinde çingenelerin kendi aralarında kullanmış oldukları argo kelimelere de yer vermektedir⁶⁷⁰.

İstanbul çingeneleri arasında dilenciği sanat edinmiş iki grup bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, sürekli olarak dilenciligi kendilerine meslek edindikleri gibi, ikinciler ise, dilencilik mesleğini geçici olarak yapmaktadırlar. Gezici dilencilerin birçoğu Arap olmasına rağmen, Arap olmayanlar ise; sözlerini Arap şivesine benzeten çingenelerdir. Aynı şekilde taşradan gelerek İstanbul'da dilencilik yapan çırılçıplak, yalınayak ve başı açık gezen çingeneler de bulunmaktadır⁶⁷¹.

1866 yılında İstanbul ile Edirne Arasında Çorlu yakınlarında Değirmenköy adı verilen köyde Çingeneler ve onların ayıları bulunmakta idi. Onların hepsi Müslüman ismini taşımaktaydılar. İstanbul'un 70 mil kuzey-batısında yer alan Çorlu'nun yakınında "*Çingene Sarayı*" adı verilen bir yer vardır. Bu isim XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru Kırım'dan sürülen Kırım hanı Türkler tarafından verilmiştir. Çok büyük Çingene ailesinden oluşan bu gruplar muhtemelen Türklerin

⁶⁶⁷ İlber Ortaylı, "Sulukule", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 71.

⁶⁶⁸ Reşat Ekrem Koçu, "Çengi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3840-3841.

⁶⁶⁹ Peter Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, (Türkçesi: Mustafa Küptüşoğlu) İstanbul 1992, s.269. Kitabın İngilizce'sinde çok detaylı tablolar ve şekiller olmasına rağmen, tercemesinde bunlar yer almadığı gibi, çok geniş kaynakçası bulunan eserin orijinalindeki bibliyografya'da terceme esere ilave edilmemiştir. Bkz. Peter Alford Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Edited by: Peter Alford Andrews with the assistance of Rüdiger Benninghaus, Wiesbaden 1989.

⁶⁷⁰ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.41.

⁶⁷¹ ALİ RIZA BEY (BALIKHANE NAZIRI ALİ RIZA BEY); *Bir Zamanlar İstanbul*, ilaveli notlarla baskıya hazırlayan Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser no.11, İstanbul, tarih yok. s.85, 88.

ve Hristiyanların baskısından kaçmak için buraya gelmişlerdir⁶⁷². Bu saray şu anda harap bir köydür. Çorlu'nun batısında yer alan yerleşim yerinde ise, büyük bir çingene topluluğu yaşamaktadır. Aynı şekilde Edirne'ye 40 mil mesafede bulunan Kırkkilise'de çok miktarda çingene bulunmakta ve bunlar şekerleme yaparak komşu fuarlarda satmaktadırlar⁶⁷³.

İstanbul'da bir Ayvansaray'da Lonca ve diğeri de Edirnekapı ile Topkapı arasında yer alan -sür duvarları boyunca uzanan- Sulukule olmak üzere iki çingene iskân bölgesi bulunmaktadır. Şehir içerisinde yaşayan çingeneler sâzendelik, hânendelik, çengilik, köçeklik, kundura boyacılığı, hammallık, ve nâdir olarak yetişkin delikanlıları hamam tellâklığı, kadınları ise ekseriyetle hamamlarda tellaklık, natircılık yapıkları görülmektedir⁶⁷⁴.

Osmanlı Dönemi'nde bir liman ve yerleşim birimi olarak gelişme gösteren Üsküdar'ın özellikle Anadolu yakasında bir sefer esnasında orduların, techizat ve mühimmat ikmâli yaptığı ilk konak yeri olması hasebiyle kaynaklarda adından sıkça söz edilmektedir. Üsküdar'ın bu siyasi ve askeri konumundan dolayı gelişerek zamanla paşaların konaklarıyla birlikte, mahalle teşekküllerinin oluşması daha sonra ise, cami ve çeşmeleriyle de külliye semti haline dönüşmüştür. Buna paralel olarak büyük mesire alanlarının Üsküdar'da yer alması hasebiyle de saray ve kasırların burada inşaası gerçekleşmiştir. Aziz Mahmud Hüdai Hazretlerinin Üsküdar'da neş'et etmesinden dolayı da imâret, çeşme, sebîl, hamam, tekke ve kütüphâne gibi yapılar kendini bu semtte göstererek buranın mistik bir semte dönüşmesine neden olmuştur⁶⁷⁵.

Üsküdar'ın Selamsız semti öteden beri çingenelerin oturduğu bir mahalleydi. Bazı durumlarda buraya “Çingene Mahallesi” dendiği bile olurdu. Özellikle buradaki çingene aileler arasındaki kavgalar adeta seyirlik bir gösteriye dönüşmekteydi. Kalabalık seyirci toplulukları tarafından izlenen bu kavgaların özelliği, tarafların birbirlerine karşı üstünlüklerini kanıtlamak amacıyla eşyalarını birer birer sokağa

⁶⁷² Bununla ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Baron De Tott, *Sur les Turcs et les Tartares*, Volume.1, Maestrich 1785, s.194.

⁶⁷³ Paspatis, *a.g.e.*, ss.3-5.

⁶⁷⁴ Reşat Ekrem Koçu, “Çingene Fırını Mescidi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3986.

⁶⁷⁵ Tahsin Yazıcı, “Üsküdar”, *İ.A.*, XIII., 127-131.

dökmeleriyle birlikte, şarkılı ve sözlü sataşmalarla da karşı tarafı alt etmeye çalışmış olmalarıydı⁶⁷⁶.

Aziz Mahmud Hüdayi Camii ve Tekkesi için lâzım olan çivileri Kıptîlerin vermesi sonucunda bunların tekalif ve maktuattan muaf kılınmışlardır⁶⁷⁷.

Günümüzde Türkiye’de Çingenece’nin kullanımıyla ilgili yeni bulgular olmamasına rağmen, Üsküdar’da Çingenece konuşan Çingenelerin bulunduğu belirtilmektedir⁶⁷⁸.

Üsküdar’da sahilden Selamsız’a kadar Müslüman evleri, Selamsız’da pek az Kıptî, çoğunlukla Ermeni, bir hayli de Rum evi vardı⁶⁷⁹.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar kadısına yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre; Kıbtîyân taifesinden bazılarının çadırları kurarak cariyeler edindikleri avret ve kızlarını zina ettirerek kasaba kasaba gezdiklerinden dolayı bunların men ve def edilmesi konusunda önlem alınması için hüküm yazılmıştır⁶⁸⁰.

İstanbul’un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethinden sonra, Gümülcine ve Menteşe Sancağı’ndan getirilerek Edirnekapı’ya yerleştirilen Çingeneler, daha sonra XVIII. yüzyılın başlarında şehrin iç kısımlarına, bilhassa Fatih Camii civarındaki Büyük Karaman ve Dülger-zâde mahallelerine yayılmışlardı. Fakat, işledikleri anânevi suçlar nedeniyle bu yerlerden kaldırılarak Sulukule, Yenibahçe, Ayvansaray-Lonca, Üsküdar-Selamsız, Kasımpaşa-Hacı Hüsrev, Beyoğlu-Yenişehir-Sazlıdere semtlerine ve Büyükdere-Çayır mahallelerine yerleştirilmişlerdir⁶⁸¹.

Bu ifaden de anlaşılacağı üzere, Selamsız Çingeneleri, Üsküdar’a XVIII. yüzyıl ortalarına doğru muhtemelen, 1730-1735 tarihlerinde gelmiş oldukları tahmin edilmektedir⁶⁸².

⁶⁷⁶ Tuna Baltacıoğlu, “Bağlarbaşı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 534.

⁶⁷⁷ BOA, MAD-10071/12894.

⁶⁷⁸ Peter Alford Andrews, *Türkiye’de Etnik Gruplar*, (Türkçesi: Mustafa Küpüşoğlu) İstanbul 1992, s.269.

⁶⁷⁹ ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, I, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995, s.156.

⁶⁸⁰ BOA, MD-91, 73/233 (Evâil Zilhicce 1056/8-17 Ocak 1647 tarihli hüküm)

⁶⁸¹ Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, 1, t.s., İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yay., 2001, s. 448.

⁶⁸² Haskan, a.g.e., göst. yer.

Evliya Çelebi, Üsküdar'da 70 Müslim, 11 Rum ve Ermeni bir de Yahudi mahallesinin ismini sayarken, Çingene mahallesinden söz etmediğine göre; bu tarihlerde Selamsız Çingeneleri Üsküdar'a gelmemiş olsa gerek. Yine aynı şekilde, Çelebi, Balat Mahallesindeki Çingenelerin ayı oynatarak bunu meslek haline getirdiklerinden dolayı, bunları "*Ayıcılar Esnaftı*" diye nitelendirmektedir⁶⁸³.

Evliya Çelebi'nin muasırı olan Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın (1637-1695) 1662-1684 yıllarında yazmış olduğu *İstanbul Tarihi* adlı eserde İstanbul'daki Galata Çingeneleri'nden bahseder iken, Üsküdar Çingenelerinden söz etmemektedir⁶⁸⁴.

Mehmet Nermi Haksan, Üsküdar'daki Hindiler Tekkesi'nin (Feyzullah Efendi Tekkesi) Çingenelerle sıkı bir bağlantısının olduğu belirtilmekte, Çingenelerin Hindistan'dan yayıldıklarından dolayı bu tekke ile bağlantılarının bulunduğu belirtmektedir⁶⁸⁵.

Üsküdar'da Çingenelerle alakalı diğer bir mekan ise; *Çingene Fırını Camii (Karakadı Camii)*'dir. Bu camii Üsküdar'da Kara Kadı mahallesinde Atlamataşı civarında, Selâmi Ali Caddesi ile Kassam Çeşmesi Sokağının kavşağı yanında ve Selam Caddesi üzerinde olup, kadı Alâeddin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, camiyi yaptıran şahsın 1591 yılında öldüğü bilinmektedir⁶⁸⁶. 1935-1937 yılları arasında yıkılmıştır. Camii ahşap bir yapıya sahip olduğundan dolayı, mimârisi de ahşap olduğundan camii yıkılınca bir yük arabasına konulup, Geredeli Mescidine nakledilmiştir⁶⁸⁷.

Çingene Fırını Mescidi adıyla anılan mekan aynı zamanda bulunduğu semte adını vererek bu mescidin adını almıştır. Mescid adını bu civarda yer alan

⁶⁸³ EVLIYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, TSMA, Bağdat Köşkü, Nr.304, vr. 169a-169b.

⁶⁸⁴ Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi: XVI. Asırda İstanbul*, (Tercüme ve Tahşiye Eden: Hrand D. Andreasyan), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., 1952, s.181, 260, Eremya Çelebi Kömürcüyan hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ziya Yılmaz, "Eremya Çelebi", *DİA*, XI. 293-294.

⁶⁸⁵ Haksan, *a.g.e.*, s.448.

⁶⁸⁶ İsmail Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, I*, İstanbul 1976, s.130.

⁶⁸⁷ Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, II, s.234.

fırından almış olup, bu isimle anılmasının sebebi ise, bu fırının Çingeneler tarafından işletilmiş olmasından kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir⁶⁸⁸.

Çingene Fırını Camii ya da Mescidi adıyla anılan bu yapı esas ismini Osmanlı Döneminde “*Çingene Mahallesi*” olarak şöhret bulmuş ve bu mahallede yer alan Çörekçi Fırınından almıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait olan 14 ve 26 numaralı İstanbul Şer’iyye Sicilinde geçen bir kayda göre; değirmenlerden fırınlara dağıtılan un listesinde Üsküdar’daki “*Çingene Mahallesi Çörekçi Fırını*”nın da adı geçmektedir⁶⁸⁹. Demek ki böylece XVI. yüzyılın ilk yarısında Üsküdar’da Çingene varlığına rastlanıldığı gibi, Çingene meslekleri arasında da fırıncılığın olduğunu söylevebiliriz.

Yukarıda adı geçen belgede Üsküdar semtinde bulunan uncu değirmenlerinin listesi verilmekte, Üsküdar’da yer alan fırınlar arasında “*Çingene Fırını*” ekmeklik un dağıtım listesinde yer almaktadır⁶⁹⁰. Daha sonra ise; bu mekan aynı adla anılarak günümüze kadar gelmiştir.

Üsküdar Şer’iyye Sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmalarda bir muhallefât defterinde yer alan terekede bir Çingene ailesine ait eşyalar şu şekilde sıralanmaktadır⁶⁹¹:

1 Ayaklı Bakır Sini, 1 Gümüş Maşraba, 1 Mor Çuka, 1 Kaliçe , 1 Zilye, Tencere, 4 Tepsi, Hereni.

Yine aynı Şer’iyye Sicillerinde Üsküdar’a bağlı Karye-i Çenger (Çengelköy)’de gayrimüslim Çingenelerin yaşadığı tespit edilmiş, bunlarla ilgili mahkemeye darp (yaralama) hadiselerinin intikal ettiği görülmüş, ancak bunların ne tür bir işle iştigal ettiklerine dair bilgilere rastlanılmamıştır⁶⁹².

Üsküdar Çingeneleri de diğer bölgelerde meydana gelen hadiseler çerçevesinde adam yaralama, hırsızlık, fışk-ı fücur vs. gibi suçlardan dolayı Osmanlı Mahkemelerinde yargılanmışlardır.

⁶⁸⁸ Reşat Ekrem Koçu, “Çingene Fırını Mescidi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 4001-4002; Reşat Ekrem Koçu, 1947 yılında Üsküdar’da Çingene Fırını Mescidi’ni ziyaret etmiş fakat bu ismin ne münasebetle aldığı tespit edilemediğini belirtmektedir. Bu konuyla alakalı olarak yapmış olduğumuz saha araştırmaları sırasında semt sakinleriyle yaptığımız görüşmeler sonucunda bu Fırının daha önce Çingeneler tarafından işletildiğinden dolayı, bu isimle anıldığını belirtmişlerdir.

⁶⁸⁹ İŞS/26, s.14.

⁶⁹⁰ İŞS/26, s.66.

⁶⁹¹ ÜŞS/13, vr.8^a.

⁶⁹² ÜŞS/13, vr.33^b.

XVI. yüzyılda Üsküdar Mahkemesine intikal eden başka bir olayda “*Karaca*” adlı Çingenenin sarhoş olduğunu Rüstem b. Ahmed mahkemeye şikayet etmiş, adı geçen şahsın sarhoşluğunun hamr (içkiden) olduğunu söylemiş, mahkeme Hasan b. Mehmed ve Yusuf b. Süleyman’ın şahadetleriyle birlikte, şahsın ikâmet ettiği mevkide yapılan incelemede destiyle hamr (içki) bulunduğu tespit edilmiştir⁶⁹³.

Diğer bir Üsküdar Mahkeme Sicilinde ise; XVI. yüzyılın ilk yarısında “*İskender*” adlı Çingene mahkemeye başvurarak, Ahmed adlı şahsı şikayet ederek, adı geçen şahsın öküzünün Çingene Ahmed’in atını yaraladığını belirterek, ancak Ahmed öküzünün bağlı olduğunu söylemesi üzerine. mahkemece şâhid taleb ederek, sözüne güvenilir iki müslümanın (Ahmed b. İsmail ve Kasım b. Abdi) şahadetleriyle Çingene İskender’in haklı olduğuna ve zararın giderilmesine karar verilmiştir.”⁶⁹⁴

1534 yılında Üsküdar Mahkemesine intikal eden diğer bir olayda Çaşnigirbaşı’nın adamları İstanbul’dan Çengi Cariyeleri Üsküdar’a getirerek Subaşı Mustafa Bey eliyle İskender’e teslim ettikleri tespit edilmiş, bunlar hakkında yapılan tetkik sonucunda mezkur Sağire Cariyenin sahibinin İstanbul’da Kamer Hatun olduğu ve Hızır b. İbrahim ve Mustafa b. Ali’nin şahadetleriyle bunlar hakkında gerekli işlemlerin yapılması emredilmiştir⁶⁹⁵.

Aynı şekilde Üsküdar Şer’iyye Sicilleri içerisinde yer alan bir ferman örneğinde Çingenelerden toplanan vergilerin (haracın) tamamının toplanmasına rağmen, bu paranın hazineye intikal etmediği, görevlilerin zimmetlerinde olan paraları, kadılar vasıtasıyla defter tutulmak kaydıyla hazineye gönderilmesi, aksi takdirde bunların emlak ve esbablarına el konulacağı ifade edilmektedir⁶⁹⁶.

Halil Sahillioğlu tarafından Üsküdar Şer’iyye Sicilleri üzerinde yapılan bir araştırmada⁶⁹⁷, 1622 senesinde Üsküdar’ın Mamure (Cedide) Mahallesi’nde Saliha

⁶⁹³ ÜSS/8, vr.83^b.

⁶⁹⁴ Ekrem Tak, XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar’da Sosyal ve İktisadi Hayatın Göstergeleri, M.Ü. , Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 17

⁶⁹⁵ ÜSS/9, s.6, 3 numaralı hüküm.

⁶⁹⁶ ÜSS/11, s.41, 8 numaralı hüküm.

⁶⁹⁷ “Üsküdar’ın Mamure (Cedide) Mahallesi Fıtık Cerrahları”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, Sayı:4, (İstanbul 1998), s.59-66.

hatun adında bir Kıptî kadın tarafından fitik ameliyatı gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Saliha Hatun'un hastalarının büyük bir çoğunluğu erkektir ve Ağriboz adası'ndan bile hastaları bulunmaktadır. Ayrıca, Kıptî hatun hastalarından ameliyat parasını peşin olarak aldığı gibi hasta ile doktor arasında bir nevi anlaşma niteliğindeki “*muvafatnâme*” adı verilen bir akit yapılmaktadır. Sahillioğlu, adı geçen makalesi'nde Saliha Hatun'un hastalarının sıra numaralarını, sicilde bulundukları varakı, memleketlerini, isimlerini bir kısmı peşin ve bir kısmı tedaviden sonra olmak üzere anlaştıkları ücreti listeler halinde vermektedir.

Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgeye göre; Osman Kıbtî adındaki Çingene Üsküdar'daki Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî hazretlerinin türbe-i şeriflerinin ihtiyacı olan süpürgelerinin temini için görevlendirilmiştir⁶⁹⁸.

Aynı arşiv'de yer alan diğer bir hükümde ise; Derviş adındaki Çingene “Hazret-i Eyyüb El-Ensârî Cami-i Şerifi ve Türbe-i Tadhirelerine kifayet miktarı süpürge vermek üzere rencide olunmaya deyü emr-i şerif verilmiştir” ifadesi yer almaktadır⁶⁹⁹.

Ramazan adındaki Çingenenin Vefa Sultan Meydanında yer alan has ahırları için lazım gelen süpürgeyi temin etmesi karşılığında cizyeden muaf tutulduğu ve bu konuda adı geçen Çingenenin cizye talebiyle rencide edilmemesi gerektiği konusunda tenbihatlarda bulunulduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır⁷⁰⁰.

Yukarıdaki üç hükümden de anlaşılacağı üzere, Çingenelerin üç kutsal belde ve üç kutsal şahsiyetin camii ve türbelerin ihtiyacı olan süpürgeleri temin ettiklerinden dolayı cizye vergisinden muaf tutuldukları ve bu hizmetleri gerçekleştiren Çingenelerin rencide edilmeyerek, haklarının korunması konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi resmi makamlar tarafından emr-i şeriflerin yayımlandığı görülmektedir.

Osmanlı Döneminde çingenelerin ilk sıralar Üsküdar'da sadece XVI. yüzyılda Çingene Fırını olarak bilinen bir mekan dışında yerleşim yerine sahip olmadıkları, ancak XVIII. yüzyılda Selamsız mahallesine iskân edilmeleriyle Üsküdar'da belirli bir yekûn teşkil etmişler ve Üsküdar'ın farklı bir kimliğe bürünmesine sebep olmuşlardır.

⁶⁹⁸ BOA, MAD.22294, s.74.

⁶⁹⁹ BOA, MAD.22294, aynı sayfa.

⁷⁰⁰ BOA, MAD.22294, göst. yer.

B. Nüfus Durumları ve Hareketliliği

Osmanlı Devleti'nde Rumeli'de fethedilen yerlere Anadolu'dan ve diğer yerlerden iskân yapıldığı bilinmektedir. Buradaki iskân politikasının amacı buraların şenlendirilmesi olduğu kadar tarımsal faaliyetlerine destek verilmesiyle üretime katkı sağlanması şeklinde olmuştur. Osmanlılar döneminde çingenelerin yoğunlukta bulundukları bölgeler Rumeli'de olduğu için, çingenelerin nüfusu, demografik yapısı, bulundukları yerleşim birimleri ve alınan vergilerin tespiti amacıyla tahrirler yapılmıştır. Çingenelerin ilk düzenli tahrirleri Kanunî Sultan Süleyman döneminde yapılmıştır. Bu tahrirlerde çingenelerin hangi kazalarda bulundukları, bunların nüfuslarıyla birlikte meslekleri ve alınan vergiler kaydedilmiştir. Bunlara ilave olarak –kanunnâmelerinde belirtildiği üzere- çingenelerin hangi kazalar dahilinde dolaşacakları tespit olunmuştur.

Osmanlı coğrafyasında yaşayan çingenelerin bu topraklara ne zaman gelerek yerleştiklerine dair elimizde herhangi bilgi yoktur. Ancak, çingenelerin Osmanlı Devleti'nin hükümlerine olduğu bölgelere daha önceden gelerek yerleştikleri bilinmektedir. Çingenelerin özellikle Balkanlarda yoğunlukta bulunmalarından dolayı Osmanlıların buraları fethetmeden önceki döneme ait devrin kaynaklarında bu konuyla alakalı bilgilere ulaşılabilir⁷⁰¹.

İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) evkâfından Ereğli, Çorlu, Vize, Kırkkilise, Kadıköy, Edirne, Silivri kasabalarında toplam 7052 hâne cizye vermek mükellef olan “Çadır Ehli” bulunmaktadır. Burada geçen “Çadır Ehli” muhtemelen Çingenelere tekabül etmektedir⁷⁰².

Osmanlılar döneminde Sofya'dan sonra önemli bir iskân merkezi konumunda bulunan Filibe şehri, 1485 yılında yapılan tahrirle göre toplam 918 hânelik bir nüfusa sahipti⁷⁰³. Buna 105 bekâr nüfusu eklendiğinde şehrin tahmini nüfusu 4700 civarında idi. Bu nüfusun 4000'e yakını yani %86'sını Türkler teşkil ederken, 450 kadarını

⁷⁰¹ Bu konuyla alakalı olarak Birinci bölüm içerisinde yer alan “Çingenelerin Yeryüzüne Dağılımları ve Tarihî Süreci” kısmına bakınız. Ayrıca, çingenelerin Balkanlarda dağılışı konusunda şu eserlere bakılabilir. David M. Crowe, *A History of The Gypsies of Eastern Europe and Russia*, London-Newyork, 1995; Marushiakova-Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001.

⁷⁰² BOA, MAD-4974/1324.

⁷⁰³ BOA, TT.26, s.64-82.

da yani %10'lık bir kısmını gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Buradan geriye kalanlarını ise, Çingenerler teşkil etmekteydi⁷⁰⁴.

895/1489-90 yılında Filibe şehrinde “*Mahalle-i Çingeniyân*” adıyla bir mahalle kayıtlı bulunmakta ve toplam 33 hâne çingene nüfusu barınmaktadır⁷⁰⁵.

Çingenerlerin Osmanlı Devleti'ndeki nüfus, iskân ve iç hareketlilikleri ile ilgili bilgilere tahrir kayıtlarından ulaşabilmekteyiz. Çingenerlerle ilgili ilk nüfus kayıtlarına 1523 tarihli Rumeli Eyaletine ait tahrir defterinden öğrenebilmekteyiz. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan ilk tahrir kayıtlarına göre; Rumeli Eyâleti'nde 93 kazaya dağılmış bulunan çingenerlerin bağlı bulundukları kazalar şu şekilde sıralanmaktadır⁷⁰⁶:

Tablo:26 1523 Yılında Çingenerlerin Bulundukları Kazalar

	Bağlı Bulundukları Kazalar	Hâne ⁷⁰⁷		Bîve ⁷⁰⁸ (Dul)
		Müslüman	Gebran	
1	Timurhisar	-	486	16
2	Aydos	5	58	5
3	Semendire	-	268	3
4	Tırnovi	4	27	1
5	İstanbul	77	-	1
6	Silivri	-	33	3
7	Vize	22	2	1
8	Pınarhisarı	139	425	21
9	Kırkkilise	134	268	16
10	Keşan	144	54	10
11	Dimetoka	75	8	-
12	Edirne	252	173	4
13	Yanbolu	163	352	6
14	Zağra-i Eskihişar	337	461	10
15	Akçakızanlık	457	-	-
16	Hasköy	271	-	-
17	Filibe	132	559	-

⁷⁰⁴ BOA, TT.77, s.86.

⁷⁰⁵ BOA, TT.26, 64-82.

⁷⁰⁶ BOA, TT.120, s.4-347.

⁷⁰⁷ a) Msl.: Müslüman, b) İslâm dinine mensup olmayanlar, Yahudiler müstesnâ olmak üzere, Tahrir Defterlerinde, Farsça “Gebr” veya Arabca “Kâfir” sözcükleriyle belirtilmişlerdir.

⁷⁰⁸ Farsça bir sözcük olan Bîve, dul demektir. Tahrir Defterlerinde bu sözcük, genel olarak, kocası ölmüş ve kendisi âilenin reisi durumunda bulunan Dul kadın'ı ifade etmektedir. Müslüman ve kafir bîveler tahrir defterlerindeki hane kayıtlarının altına düşülen kayıttan anlaşılmaktadır. Müslüman olanların altlarına “Müslim” ibaresi yazılırken, kâfir olanların altlarına ise, “gebran” ifadesinin yazıldığı görülmektedir. Ayrıca, her ne kadar bîvelerin kafirlerinden 6 akçe ispenç alındığı belirtilmiş olsa bile, yine tahrir defterlerindeki kayıtlarından anlamaktayız ki, Müslümanlarından da 6 akçe ispenç resmi alınmaktadır. Bkz. BOA, TT.120, s.4-6.

18	Tatarpazarı	34	27	-
19	Sofya	146	204	3
20	Ilıca-i Köstendil	15	292	9
21	Şehirköy	4	244	1
22	Gümülcine	186	115	17
23	Yenice-i Karasu	230	11	3
24	Diama	135	35	12
25	Novabri	-	143	6
26	Priştine	30	128	3
27	Vulçitrin	-	80	5
28	Prizren	19	36	3
29	İpek	3	42	-
30	Zablana	19	1	-
31	Brevnik	-	28	-
32	Yeni bazar	-	83	6
33	Draç	-	98	5
34	Semendire	-	75	7
35	Alacahisar	-	52	2
36	Berkofça	68	65	-
37	Siroz	20	158	22
38	Ustrumca	0	55	3
39	İştib	-	121	12
40	Kratova	3	141	6
41	İvranya	8	83	5
42	Köprülü	-	16	1
43	Üsküp	89	35	3
44	Kalkandelen	22	47	3
45	Yenice-i Vardar	29	190	14
46	Selanik	207	262	23
47	Karaferya	30	36	3
48	Florine	49	88	3
49	Serfice	-	14	-
50	Alasonya	-	106	4
51	Tırhala	12	328	17
52	Fenar	-	24	-
53	Çatalca	16	-	-
54	Yenişehir	59	41	9
55	Kırçova	-	44	1
56	Pirlepe	-	138	4
57	Manastır	44	17	16
58	Debri		24	2
59	Ohri	10	48	5
60	İlbasan	5	19	1
61	Avlonya	-	33	3
62	Narda	-	23	1

63	Delvine	-	78	1
64	Angelikasrı	-	32	-
65	İskenderiye	-	7	1
66	Belgrad	4	5	0
67	Göllü Kesriye	0	63	4
68	Horpeşte	0	65	3
69	Bihlişte	5	134	4
70	Göriçe	1	70	3
71	İzdin	-	17	-
72	Livadiye	29	64	2
73	İstifa	1	36	4
74	Atina	-	6	-
75	Agriboz	-	36	-
76	Mora (vilâyet) ⁷⁰⁹	-	93	1
77	Koron	-	25	4
78	Arkadya	-	7	0
79	Modon	-	14	2
80	Mizistre	-	7	-
81	Kartana	-	6	-
82	İnebahtı	-	47	11
83	Niğbolu	8	171	9
84	İvraca	5	75	2
85	Lofça	22	127	4
86	Tırnovi	37	387	11
87	Çernovi	-	87	1
88	Silistre	5	254	5
89	Prevadi	1	278	13
90	Şumnu	3	302	11
91	Filibe	32	47	4
92	Zağra-i Yenice	6	44	2
93	Niş	63	15	-
Toplam		3.926	9.623	442

Kaynak: BOA, TT.120, s.4-347.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1523 yılında Rumeli Eyâletinin 93 kazasında 3.926 Müslüman, 9.623 gayrimüslim çingene ile birlikte 442 bîve yaşamaktadır. Böylece, Rumeli'nde toplam 13.991 çingene nüfusun olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde gayrimüslim çingenelerin Müslümanlardan yaklaşık olarak 2,5 kat fazla olduğu görülmektedir.

⁷⁰⁹ Yukarılarda hep kaza ismi ve Livâ adı verilirken burada Mora vilayeti olarak yazılmıştır. BOA, TT.120, s.287.

Tablo:27 1530 Yılında Çingenelerin Bulundukları Kazalar

	Bulundukları kadılıklar ⁷¹⁰	Hâne			Bive (Dul)	Hâsıl (Akçe)
		Müslüman	Gebran	Mücerred		
1	İstanbul ⁷¹¹	41	-	-	1	6,119
2	Silivri	-	33	4	3	1.165
3	Vize	23	2	-	1	712
4	Pınarhisar	139	415	-	6	16.922
5	Kırkkilise (Kıklareli)	134	268	-	16	12.116
6	Çirmen	68	25	-	-	2.679
7	Akçakızanlık	457	1	-	2	12.374
8	Hasköy (Haskovo)	267	-	-	2	7.249
9	Yenice-i Zağra (Yenizağra)	6	44	-	2	1.494
10	Edirne ⁷¹²	184	144	-	5	12.550
11	Filibe ⁷¹³ (Plovdiv)	166	587	-	23	22.510
12	Tatarpazarı	35	26	-	-	1.725
13	Eskihisar-ı Zağra	250	536	-	12	23.453
14	Dimetoka	75	6	-	1	2.320
15	Keşan	143	54	-	12	5.738
16	Timur-hisarı	-	352	-	15	20.019
17	Gümülcine	186	115	-	17	8.700
18	Yenice-i Karasu	230	16	-	4	6.956
19	Drama	135	35	-	12	5.025
20	Siroz (Serez)	20	168	-	21	5.659
21	Üsküp (Skopia)	86	20	-	2	2.934
22	Kalkandelen	22	47	-	3	2.017
23	Köprülü (Elez)	-	16	-	20	436
24	Yenice-i Vardar	20	190	-	14	6.326
25	Selânik	213	254	-	23	14.551
26	Karaferya	30	36	-	3	1.908
27	Serfiçe	-	14	-	-	420
28	Kırçova	-	44	-	1	1.326
29	Pirlepe (Prilep)	-	138	-	4	4.134
30	Manastır (Bitola)	44	17	-	1	1.704
31	Kestorya (Kastoria)	-	63	-	4	1.924
32	Horpişte (Hropişte)	-	65	-	3	1.968
33	Bihlişte	5	134	-	4	4.209
34	Görice	1	70	-	3	2.105
35	Florine	49	88	-	4	3.887
36	Sofya	142	202	-	5	10.372
37	Şehirköy	4	122	-	1	3.711
38	Berkofça	40	36	-	-	2.380
39	Silistre ⁷¹⁴	1	167	-	5	5.235
40	Yanbolu	164	352	-	2	15.639
41	Prevadi	1	274	-	13	8.679
42	Ilıca-i Köstendil	8	299	-	9	9.020
43	Ustrumca (Strumitza)	-	55	-	3	1.668
44	İştîp	-	121	-	12	3.702

⁷¹⁰ BOA, TT.370, s.373-377 arasında yer alan çingenelerin çoğunlukta bulundukları kazalar tarafımızdan okunmuş ve yukarıdaki tablo çıkarılmıştır.

⁷¹¹ Defter'de: "Der-Kazâ-i Dârü'l-Feth Kostantaniyye" şeklinde kayıtlıdır. Bkz. TT.370, s.373.

⁷¹² BOA, TT.370, s.374.

⁷¹³ Filibe iki ayrı kalemdede ele alınmıştır. Bkz. TT.370, s.374.

⁷¹⁴ BOA, TT.370, s.375.

45	Kratova	3	141	-	6	4.347
46	İvranya ⁷¹⁵ (Vrania)	78	83	-	5	4.726
47	Agriboz (Negropont)	-	36	-	-	1.056
48	İzdin	-	17	-	-	510
49	Livadya	29	64	-	2	2.715
50	İstefa	-	36	-	2	1.096
51	Atina	-	6	-	-	180
52	Tırhala (Tricala)	12	325	-	19	10.188
53	Alasonya	-	106	-	4	3.104
54	Yenişehir (Larissa)	50	44	-	9	2.709
55	Fenar	-	24	-	-	720
56	Çatalca (Yunanistan'daki)	16	-	-	-	435
57	İnebahtı (Lepanto)	-	43	-	15	390
58	Vulçitrin	-	80	-	5	2.550
59	Priştine	43	119	-	3	4.799
60	Novabri (Novobirdo)	-	143	-	7	4.148
61	İskenderiye ⁷¹⁶ (İşkodra)	-	7	-	1	216
62	İpek (Peç)	3	42	-	-	1.418
63	Alacahisar (Kruşevatz)	-	52	-	2	1.758
64	Zaplana	19	1	-	-	543
65	Avlonya	-	34	-	2	1.032
66	Delvine	-	47	-	-	1.410
67	Belgrad (Berat)	4	5	-	-	261
68	İlbasan	5	19	-	1	711
69	Draç (Durazzo)	-	27	-	2	1.159
70	Ohri	10	48	-	5	1.740
71	Debri	-	24	-	2	732
72	Prizrin	19	36	-	3	1.611
73	Angelikası ⁷¹⁷ (Angelokastro)	-	32	-	-	950
74	Sirebreniçe	-	7	-	-	211
75	Brevnik	-	47	-	1	1.427
76	Yenipazar ⁷¹⁸	-	83	-	6	2.592
77	Narde ⁷¹⁹	-	54	-	2	1.632
78	Mora ⁷²⁰ (Livâ olarak)	-	149	-	4	3.096
79	Niğebolu (Nikopol)	8 ⁷²¹	173	-	6	5.800
80	İvraca (Vratza)	7	73	-	2	2.471
81	Lofça (Lovetz)	22	127	-	1	4.555
82	İzladi	29	31	-	-	1.745
83	Tırnovi	34	399	-	10	11.867

⁷¹⁵ Bu defterde “*der kazâ-i mezbur*” adı altında 5 müsellemler, 192 gebran olmak üzere toplam:197 hane bulunmaktadır. Ayrıca, burada 11 bîve yer almakta olup, toplam hâsıl:4976’dır. Bunlar muhtemelen kaza dahilinde oturan çingeneler olmayıp, dışarıdan gelenler olsa gerektir. Bkz. BOA, TT.370, s.375.

⁷¹⁶ BOA, TT.370, s.376.

⁷¹⁷ Bu kaza Karlı-ili Sancağına bağlı gözükmektedir. Bu konuyla ilgili defterdeki kayıt aynen şöyledir: “*der livâ-i Karlı-ili*”. BOA, TT.370, s.376.

⁷¹⁸ Bu kaza Bosna Sancağına bağlı görünmektedir. Bu konuyla ilgili defterdeki kayıt aynen şöyledir: “*der livâ-i Bosna*”. BOA, TT.370, s.376.

⁷¹⁹ Defterdeki kayıttan anlaşıldığına göre, bu kazanın Yanya’ya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili defterdeki kayıt aynen şöyledir: “*der livâ-i Yanya*”. BOA, TT.370, s.376.

⁷²⁰ Livâ olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TT.370, s.377.

⁷²¹ Enver Şerifgil müsellemlerin kuyruğundaki “m” işaretini 4 olarak okumuş böylece 8 olması gereken Müslim sayısını 48 olarak okunmuştur. Bu tür okuma yanlışları için bkz. Enver M. Şerifgil, “XVI. Yüzyılda Rumeli Eyâletindeki Çingeneler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:15, (1981), s.117-144.

84	Çernovi	-	87	-	1	2.681
85	Şumnu	3	312	-	10	9.873
86	Plevne ⁷²²	4	87	-	-	800
87	Semendire (Smederovo)	-	75	-	7	2.277
88	Rudnik (Morava Rudnik)	-	42	-	2	1.304
89	Brançova	-	268	-	3	3125
90	Niş ⁷²³	108	296	-	4	13.836
Toplam ⁷²⁴		3895	9602	4	448	406.133,119

Kaynak: BOA, TT.370, s.373-377.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, çingene nüfusun en yoğun olduğu yer Eskihişar-ı Zağra'dır. Burada Rumeli'nin kadılıklarına yayılmış olan çingene nüfusunun 786 hânesi bulunmaktadır. Zağra-i Eskihişar aynı zamanda gayrimüslim çingenelerin en fazla olarak bulunduğu yerleşim yerlerinden biridir ve çingene teşkilatı içinde önemli bir merkezdir. İmparatorluk şehirlerine özgü kozmopolit bir şehir olan Filibe⁷²⁵ çingene nüfusunun ikinci yoğun olduğu yer olarak karşımıza çıkmaktadır. 166 hâne Müslüman, 587 hâne gayrimüslim ve 23 bîve çingene nüfusu bulunmaktadır⁷²⁶. Filibe'de, XV. yüzyılın son çeyreğinde 33 çingene hânesi⁷²⁷ bulunurken XVI. yüzyılın ortalarında Çingene nüfusta 19.8 kat bir artış gözlenmiştir. Pınarhisarı'nda ise, toplam 554 hânenin 139 hânesi Müslüman, 415 hânesi ise, gayrimüslim'dir. Yanbolu'da ise, 516 hânenin 164'ü Müslüman iken, 352'si gayrimüslim'dir.

XVI. asırda Rumeli'nin her tarafına yayılmış bulunan çingeneler 383 cemaât halinde idiler. 370 numaralı tapu tahrir defterinin 373. sayfasında Osmanlı Devleti'nde yaşayan Kıptîlerle ilgili "*Kanunnâme-i Kıbtîyân-ı Vilâyet-i Rûm-ili*" başlığı altında önce kanunnamesi daha sonra da bulundukları Livâ ve kazalardaki müslim ve gayrimüslim Kıbtîler kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre; Nüfusun

⁷²² Nahiye olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TT.370, s.377.

⁷²³ Defter'de: "*Mezkûr Çingânelerin bi'l-cümle mukayyed olan mahsûlüne Erbâb-ı Timâr kadîmden mütasarrıf olagelmıştır*". Bkz. BOA, TT.370, s.377.

⁷²⁴ BOA, TT.370 numaralı defteri baz alınarak oluşturduğumuz tabloda sadece kaza merkezinde yer alan Müslim, gayri Müslim, mücerred ve bîve nüfusun miktarları burada verilmiştir. Bu kaza merkezlerinde bulunan vakıf, mülk ve çiftliklerde yer alan nüfusa yer verilmemiştir. Böylece, kazalardaki nüfus ile toplam nüfus elde edilmeye çalışılmıştır. Yukarıdaki tabloya kaza merkezinde yer alan vakıf, mülk ve çiftliklerde yaşayan çingeneleri de ilave ettiğimizde Rum-ili'ndeki kazalarda 383 Kıbtî cemaati, 4.063 Müslim, 10.875 gayrimüslim ve 137 nefer de kalelerdeki çingene nüfusunun mevcut olduğu görülür.

⁷²⁵ Akif Emre, Konuşma: "Balkanlar'daki Osmanlı Varlığı", *Çerçeve*, 700. Yılında Osmanlı Dünyası, Özel Sayı, yıl:8, sayı:25, s.148.

⁷²⁶ BOA, TT.370, s.374.

⁷²⁷ Kiel, XVI. Yüzyılda Filibe'de bir çingene mahallesinin olduğunu bildirir. Bkz. Machiel Kiel, "Filibe", *DİA*, XIII, 80.

3895'ünü Müslümanlar oluştururken, 9602'ünü ise, gayrimüslim çingeneler teşkil etmekte idi. Böylece, müslim ve gayrimüslim çingenelerin sayısı 13.497'ı buluyordu. Bu nüfusa 448 adet bive, 4 adet mücerred ile birlikte 137 adet de kalelerde hizmet gören müselleme taifesinin neferleri ilave edilmelidir. Bu rakamlara vakıf, mülk ve diğer yerlerdeki nüfus da eklendiğinde, Rumeli Eyaletindeki çingenelerin toplam nüfusu 15.079 olarak gözükmeğtedir⁷²⁸.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında yapılan 1523 ile 1530 yıllarında yapılan iki tahrirde çingene nüfusunda çok büyük artış olmamıştır. 1523 yılında yapılan birinci tahrirden 7 yıl sonra yapılan 1530 yılındaki Müslüman nüfus artışı sadece 137 olarak kalmıştır. Bu oran gayrimüslim çingeneler arasında ise, 781'dir. Bîvelerde ise, 29'luk bir fark olduğu görülmektedir. Her iki tahrir arasındaki çingene nüfusundaki artış oranı ise, sadece 2088 kişidir.

Çingenelerin gezginci bir yaşam sürmelerinden dolayı iç hareketlilikte oldukça mahir oldukları söylenebilir. Dolayısıyla civardaki şehir ve kasabalar arasında oldukça hareketli bir göç trafiğinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Çingenelerin göçebe bir hayat sürmelerinden dolayı tahrir esnasında her zaman bir yerde bulunmadıklarından farklı yerlerde olduklarında bulundukları yerde tahrir kayıtları yapılmakta ancak nereden geldiklerine dair kayıt düşülmekteydi⁷²⁹. Başka bir kaza ve köyde yaşamasına rağmen nüfus tahrirlerinde “*fulan köyde mütemekkindirler*” ifadesi bunların iç hareketliliğine güzel bir örnektir⁷³⁰.

Rumeli Eyâletinde bulunan çingenelerin demografik yapıları, meslekleri, alınan vergiler vs. gibi faaliyetlerini takip edebildiğimiz çeşitli tapu-tahrir defterlerinde çingene cemaâtlerine rastlanılmaktadır. Genellikle cemaâtler halinde teşekkül etmiş bulunan bu gruplar yerleşik, göçebe ve yarı göçebe olarak bağlı bulundukları kazalar dahilinde bir hareketliliğe sahip oldukları gözlenmektedir. Cemaâtler genellikle başlarında bulunan önemli kişilerin isimleriyle anılmakta Müslüman ve gayrimüslim

⁷²⁸ BOA, TT.370, s.373-378.

⁷²⁹ Mesela, Yanbolu kazasında Tur Ali cemaatinin içinde yer alanlardan bazılarının Zağra-i Yenice'den geldikleri anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, TT.120, s.62-63.

⁷³⁰ BOA, TT.120, s.86. “Mustafa biraderi Esrari der karye-i Toprak hisarı mütemekkin şod, birâderi veled-i o der karye-i Toprak hisarı mütemekkin şod” yani bu iki kardeş Akçakızanlılık kazasında vergi ödemelerine rağmen toprak hisarında oturmaktadırlar.

olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Bazı durumlarda –yasak olmasına rağmen- müslim ve gayrimüslim çingenelerin bir arada yaşadıklarına şahit olunmaktadır⁷³¹.

Tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre; cemaâtlarin genellikle yakın akrabalar tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin; H.929/M.1522-23 yılında Gümülüne’de bulunan Tatar Cemaâti’nin üyeleri incelendiği zaman birader ve veled terimlerine sıkça rastlanılmaktadır⁷³². Bu durumda bize göstermektedir ki; çingenelerin monogami bir evlilikten ziyade endogami bir evlilik yapısına sahip olduklarıdır. Yani aile dışı bir evlilikten ziyade aile içi bir evlilik yapısına sahiptirler.

Rumeli’de cemaâtlar halinde yaşayan çingenelerin başında bir çeribaşı bulunmakta idi. Bunlar bir sefer meydana geldiğinde çingeneler arasından sefere gidecekleri Subaşı’ya teslim ettiği gibi, çingenelerin vergilerini toplamakta görevleri arasında idi. Kıbtîyân tâifesinden her elli neferine bir çeribaşı tayin olunmaktaydı⁷³³. Fakat, çeribaşılar vergiden muaftılar. Ancak, çeribaşılar çingeneler arasından tayin edilmezdi⁷³⁴.

Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde Anadolu’dan Rumeli’ye yapılan iskânlar sırasında gerek askeri, gerekse bayındırlık ve geri hizmetlerde kullanılmak üzere Çingenelerin iskân edilmediği gözlenmektedir. Bu tür iskânların daha sonraki dönemlerde gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışında bazı zümrelerin suç işleyerek toplumsal dengeyi bozmalarından dolayı sürgüne gönderildikleri de oluyordu. Özellikle Anadolu’da bu tür suçu işleyenlerin yeri genellikle Kıbrıs adasına sürgün edilmekteydi. Kıbrıs’a sürgün cezaları arasında şunlar yer almaktadır⁷³⁵:

Müzevirlik, şirretlik, gammazlık ve yalancılık, yalan yere şahadet, müseccel katil ve kanlılık, hırsız ve hırsız yatağı olmak, eşkıyalık, eve girmek, başkasının

⁷³¹ XVI. asırda çingenelerin Rumeli’nde nüfus, yerleşme, iskân ve iç hareketliliklerini gösteren 7 adet tapu tahrir defteri bulunmaktadır. Bu defterlerden en önemlileri 120 numaralı tapu tahrir defteri ile birlikte 370 numaralı olanıdır. **TT.120** Rumeli’deki kazalarda bulunan Kıptîlerin nüfuslarını tafsilatlı olarak vermektedir. **TT.370** ise, çingene cemaat isimlerinden ziyade bunların bağlı bulundukları kazalardaki Müslim ve gayrimüslim nüfusu ve bunlardan elde edilen hasılatı vermektedir. 202 numaralı tahrir defteri ise, XVI. asırda Rumeli’de vakıf ve mülklerde bulunan çingenelerin nüfusunu içermektedir. Bunun dışında kalan **TT.170, 191, 206 ve 299** numaralı tahrir defterleri Rumeli’nin sancak, kaza ve köylerindeki çingene müsellemlerinin isimlerini, hasılatını ve tımar kayıtlarını ihtiva etmektedir. Son olarak 416 numaralı tahrir defterinde sadece cemaatlerin isimleri ve genel özellikleri belirtilmiştir.

⁷³² BOA, **TT.120**, s.131-132.

⁷³³ BOA, **BAB-I DEFTERİ, D.BŞM, 27/2**.

⁷³⁴ Özcan, **a.g.m.**, s.270-272.

⁷³⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İ.Ü.İ.F.M**, XI/1-4, (İstanbul:Ekim 1949-Temmuz1950), s.557-558.

karısına ve cariyesine taarruz, “oğlan çekmek”, ribahorluk, haramzadelik, avârız ve nüzûl vergilerinin ödenmesinde mahalle halkına yardım etmemek, zina, kız iğfali, deyyusluk, ana dövmek, ağza ve imana sövmek, satın almak suretiyle dava takibi ve “emr-i şerif taşımak”, karısının fahişelik etmesi, mescidin halısını çalmak, cami-i şerifin civarında bulunan evine çengi cariyeye ile nâ-mahrem avret getirip fiske etmek, avretine livata etmek, uydurma hüccet ve emr-i şerif yazmak, şarap içmek, ramazan günü zina etmek, küfürbazlık, oğlunun hatununu yahut kaynanası kullanmak, Kızılbaşlık, Beylerin ve Subaşların yanına sokulup kasaba halkına zarar vermek, haberi olmadan Müslümanları bir amile kefil yazdırmak vs. bu tür suçları işleyerek Kıbrıs adasına sürgün edilenler arasında Yörükler ile birlikte gurbet ve çingene taifesi de bulunmaktaydı⁷³⁶.

Osmanlı Devletinde çingenelerin vakıf ve mülklerde yer aldıkları da görülmektedir. Ancak, görevlilerin bunlardan zorla vergi almak istemelerinden dolayı, onlara zulm etmelerine neden olmaktadır. Bu durumun tahkik edilerek hakikaten vakıf reayası iseler rencide edilmemeleri konusunda hüküm yazılmıştır⁷³⁷. Görice’de bulunan çingeneler mülklerde yerleşik olarak yaşamaktadırlar. Muhtemelen bu mülklerde de bazı hizmetleri yürütmektedirler⁷³⁸. Filibe’de Hamza v. Batur Berkuk köyünde İsmail beyin mülkünde çalışmaktadırlar. Vakıf ve mülklerde yer alan çingeneler kendilerine verilen temessük sayesinde bazı hizmetleri yerine getirdiklerinden bazı vergilerden muaf olmuşlardır⁷³⁹.

Osmanlı döneminde çingenelerin Rumeli’nde çoğunlukta bulunmalarından dolayı bazı yerleşim birimlerinin kendi adlarıyla anılmasına sebep olmuşlardır. Bunlar arasında kaynaklarda ve vesikalarda en çok zikri geçen Çingene İskeleyi’dir.

Çingene İskeleyinin yerinin tespiti açısından Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiler önemlidir. Çelebi, Rumeli’den Karadeniz üzerinden liman liman deniz yoluyla İstanbul’a dönerken sahildeki yerleşim yerlerini tek tek saymaktadır ve bunlar arasında da “Çingene İskeleyi” de bulunmaktadır⁷⁴⁰. Aydos’ta bir “Çenge Deresi”

⁷³⁶ Hüseyin Arslan, 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün, 2. Baskı, İstanbul:Kaknüs Yay., 2001, s.232-240, 342-343.

⁷³⁷ BOA, MD-41, 18/36, (6 Şaban 987/28 Eylül 1579 tarihli hüküm)

⁷³⁸ BOA, TT.120, s.278.

⁷³⁹ BOA, TT.202, s.8.

⁷⁴⁰ EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatnâme, II, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1999, s.75. Çingene İskeleyi’nin coğrafi mekanı ile ilgili olarak Evliya Çelebi’de geçen kayıt aynen şöyledir: “Karadeniz kenarınca

ile birlikte bir de “Çenge Dağı” yer almaktadır⁷⁴¹. Ayrıca, Evliya Çelebi Çingene İskelesi’nin yerini Süzebolu kasabasına yakın bir yerleşim birimi olarak tanımlamaktadır⁷⁴². Evliya Çelebi’nin verdiği bilgileri arşiv kayıtları da doğrulamaktadır. Donanma gemilerinin kışlamasına mahsus olarak yapılacak olan limanın Bergos ve Süzebolu arasındaki Çingene İskelesi’nde yapılmasına karar verilmiştir⁷⁴³. Çingene İskelesi limanı Karadeniz’de donanmanın kışlamak için Emin bir mahalli olduğundan bu iskeleye ve Bergos’ta olan adalara yapılan tabyaların tamire muhtaç olan mahalleri varsa tamiri ve tabyaları için on kantar barut ve diğer cebehâne mühimmat ile tersaneye hazırlattırılan üçer kıyye çapında on kıta demir topun gönderilmesi emredilmektedir⁷⁴⁴. Çingene İskelesi Osmanlı döneminde askeri ve ticari açıdan büyük ehemmiyet arz etmekte idi. Çingene İskelesi adıyla anılan bu önemli liman bazı vesikalarda “*Kıbtıyân İskelesi*” adıyla da anılmaktaydı⁷⁴⁵. Bugünkü Karadeniz kıyılarının Bulgaristan tarafında yer alan Çingene iskelesi’nin coğrafi konumu hakkında bilgi veren P. Minas BIJİŞKYAN, Tuna’dan başlayarak Rumeli fenerine kadar ki alanda yer alan yerleşim birimlerini şu şekilde sıralamaktadır⁷⁴⁶: Tuna, Kili Boğazı, İsmail, Sünne Boğazı, Hıdırellez Boğazı, Portiça, Dobruce, Karaharman, Köstence, Mangalya, Sablaburnu, Geleşre Burnu, Kavarna, Balçık, Varna, Ermine Burnu, Ahyolu, Burgaz, Foroz, *Çingâne İskelesi*, Süzebolu, Ahtapoli, İnada Burnu, Servez, Midya, Karaburun, Kilyos, Kianyen Kayaları, Rumeli Feneri.

liman –be–limân hîn-i fırtınada kayığı fileklerle kenara çeküp temevvüc-i deryâdan emîn olarak kasaba-i Karavarna’dan ve kasaba-i Balçık’dan ve kal’a-i Varna’dan ve kasaba-i Ahyolu ve Süzebolu ve kasaba-i Musavra ve kasaba-i Burkas ve kasaba-i Çingene İskelesi’. (Bkz. EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, II, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1999, s.75.)

⁷⁴¹ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, III, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1999, s.174-175.

⁷⁴² Çingene İskelesi’nin yeri konusunda Evliya Çelebi’de geçen kayıt şu şekildedir: “Süzebolu kasabası mukâbelesinde deryâ içre üç adet cezîrecikler üzere birer ma’mûr kiliseler var. Andan yine Ayâ Anastansiyye derler bir cezîre üzere bir ma’mûr manastırı var. Yıldı bir kerre niçe bin kefereler cem’ olup bednâm ederler. Bu cezîrenin karşusunda “*Çingâne İskelesi*” derler a’lâ yataklı iskele-i ma’mûrdur”. Bkz. EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, V, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2001, s.47.

⁷⁴³ BOA, *Cevdet/Bahriye*, nr.3261.

⁷⁴⁴ BOA, *Cevdet/Bahriye*, nr.7706.

⁷⁴⁵ BOA, *Cevdet/Bahriye*, nr.11348; ANONİM TEVÂRİH-İ AL-İ OSMAN, (1099-1116/1688-1704), Yayına Haz.Abdülkadir Özcan, Ankara: TTK. Yay., 2000, s.1.

⁷⁴⁶ P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz kıyıları tarih ve coğrafyası: 1817-1819*, trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1969, s.103-108.

Yukarıda BIJİŞKYAN tarafından gösterilen listede de görüleceği üzere Çingene iskelesi Ahyolu, Burgas, Foroz, Süzebolu ve Ahtapolu arasında yer almaktadır.

Rumeli'deki bazı yerlerde ziraat yapmak için yeterli derece toprağa sahip olmayan cemaâtlere, kışladıkları alanlarda ziraat yapmalarına izin verilmiştir. Çingene iskelesi veya Çingene köyü adıyla anılan yerleşim birimine iskân olunan müslim reâyanın ziraat edebilecekleri toprakların az olmasından, kışlaklarında da ziraat yapmalarına izin verilmesi için Burgos (Burgaz) ve Süzebolu kadılarına emir gönderilmiştir⁷⁴⁷.

Tuna bölgelerinin tarihini araştıran yazarlar, bu ülkelerde ve Türkiye'ye ait Tuna'nın güneyindeki mıntıkada kalabalık halde yaşayan Çingeneler hususunda Vaillant'ı bir otorite olarak kabul etmektedirler. Ne dinî ne de siyâsî açıdan Çingeneler bu sayılan bölgelerde umumi bir mezalim yaşamayıp barış ve huzur içinde yaşamlarını sürdürdüklerinden, burada Avrupa'nın diğer bütün devletlerinde yaşamakta olan ırkdaşlarından daha fazla sayıda Çingene bulunmaktadır⁷⁴⁸.

1523 yılına ait tahrir kayıtlarında tahrir katibi Türkçe isimleri alışıldık olduğu üzere Türkçe imlâ kurallarına göre yazmıştır⁷⁴⁹. Fakat, gayrimüslim isimler ise, nasıl işitildiyse öyle yazılmıştır⁷⁵⁰.

⁷⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin yerleştirilmesi**, Ankara 1988, s.109; Çingâne İskelesi'ne İskân olunan reâyanın, kışlaklarında zirâat yapmalarına müsâade edildiği gibi, onların bu hakkının korunması ve kimse tarafından müdâhale edilmemesi de belirtilmiştir. (Bkz. BOA, **Cevdet/Dahiliye**, nr.15340); Özkan ise, yaptığı bir çalışmada bu belgeyi yanlış yorumlamıştır. Özkan, eserinde Avrupalıların çingene düşmanlığının gerisinde Türklere duyulan kin ve korkunun yattığını belirtmekte, yüzlerce yıl boyunca süren Haçlı seferlerinde, Türklere çingenelerin birbirine benzemediklerini keşfetmiş olmaları gerektiğini vurgulamakta, buna bağlı olarak Hristiyan Batı'nın çingeneleri Türk ajanı olarak değerlendirmesinin arka planında, "Osmanlıların Avrupa'daki fetihlerinden sonra çingeneleri Belgrad, Niş, Üsküp gibi mümbit yerlere yerleştirmeleri ve onları tabir caizse bir nevi sınır muhafızı olarak kullanmış" olmalarına dayandırmaktadır. Ayrıca, buna ilave olarak "Osmanlı Arşiv belgelerindeki kayıtlar da bizim bu kanaatimizi doğrulamaktadır. Zira Osmanlı Avrupa'da yeni fethedilen bölgelere çingeneleri yerleştirerek, onların buralarda hem ziraatla meşgul olmalarını sağlamakta hem de sınır bölgelerinin muhafızlığını yüklemektedir" demektedir. Yazar, buradaki belgeyi yanlış anlamış ve kendi ideolojik yaklaşımına uygun bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır. Belgenin diliyle konuşacak olursak, Çingene İskelesi'ne iskân edilen reayanın buralarda ziraat etmeleriyle ilgilidir. bkz. Özkan, **a.g.e.**, s.18. Aynı şekilde 1784 yılında Çingene İskelesi civarında ziraat yapılması konusunda farklı bir belge için bkz. BOA, **Cevdet/İktisat**, nr.2157.

⁷⁴⁸ A. G. Paspatis, "Memoir on the Language of the Gypsies, As Now Used in the Turkish Empire", Yunancadan tercüme eden: Rev. C. Hamlin, **Journal of the American Oriental Society**, vol. VII, New Haven 1862, s.147.

⁷⁴⁹ BOA, **TT.120**, s.24-24 vd.

⁷⁵⁰ BOA, **TT.120**, s.4, 5-10, 12-13 vd.

Çingeneler göçebe bir yaşam tarzı sürmelerinden geçtikleri bölgelerin dinî ve mistik akımlarından etkilendikleri söylenebilir. Çingene isimleri arasında bu tür durumları anımsatan isimlere rastlanması bu durumu güçlendirmektedir. Çingeneler arasında rastlanan dede, Şahkulu, Pîrî, Haydar, Hacı, Hoca, Tabduk, Emre vb. isimler bu etkileşimi ve çingenelerin diasele tercihlerini göstermesi bakımından önemlidir⁷⁵¹.

Rumeli'deki hassa topraklarında yaşayan çingeneler arasında "imam" kaydı olanlara da rastlanılmaktadır. Bu topraklarda dört imamlık kaydına rastlanılmış olup, ancak bunların çingene olup olmadıkları konusunda sarîh bir açıklama bulunmamaktadır. Karye-i Tunrul'da Mehmed bin Nasuh⁷⁵², Karye-i Hamza-viranında Hüseyin bin Hoşkadem⁷⁵³, Kırkkilise'de Mustafa bin Tunrul⁷⁵⁴ ve Musa bin Mustafa bu imamlar arasındadır⁷⁵⁵. Burada yer alan imamların hepsi de caba vergisi vermektedirler. Karye-i Hamza Viranı'nda bir tekke bulunmakta ve 1540 yılı kayıtlarında Saru Kocalı karyesinden Şirmerd isimli bir kişi için "nev müslim" kaydı düşülmüştür. Buradaki kayıttan adı geçen kişinin yeni Müslüman olduğu anlaşılmaktadır⁷⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nde nüfus cemaâtlere göre bir yapılanma içerisinde olduğundan 1523 ve 1530 yılına ait tahrir kayıtlarından elde ettiğimiz bulgular neticesinde, Rumeli'de yaşayan çingeneler içerisinde gayrimüslim çingenelerin oranının yüksek olması dikkatimizi celb etmiştir. Her iki tahrirde de Rumeli'de yaşayan çingenelerin %70'ini Gayrimüslimler oluştururken, Müslümanlar yaklaşık 1/3 oranında olup, %27'lik bir oranı teşkil etmektedirler. %3'lük dilimi oluşturan bivelere (dul kadın) dini inanışları hakkında ise, herhangi bir kayıt bulunmamaktadır⁷⁵⁷.

Tablo:28 TT. 370 Numaralı Deftere Göre Livâlardaki Müsellem Mevcudu

Livâlar	Mirlivâ	Zâim	Serasker	Sipâhî	Müsellem	Nevbetlû	Yamak	Ocak	Çiftlik	Hâsıl
Çingâne	1	-	11	4	543	162	1.792	161	493	495.644
Müsellemân-	1	4	15	14	789	260	3.754	257	3	474.469

⁷⁵¹ BOA, MD-85, 550/143, (Gurre Şevval 1040/Mayıs 1631 tarihli hüküm); BOA, TT.120, s.209-210; TT.202, s.32.

⁷⁵² BOA, TT.206, s.8.

⁷⁵³ BOA, TT.206, s.10.

⁷⁵⁴ BOA, TT.206, s.22.

⁷⁵⁵ BOA, TT.206, s.24.

⁷⁵⁶ BOA, TT.206, s.117.

⁷⁵⁷ BOA, TT.120, TT.370.

ı Kızılca										
Çirmen	-	-	-	-	1.174	371	3.345	364	963	566.162
Vize	-	-	1	1	192	40	425	40	38	52.345
Toplam	2	4	27	18	2.698	833	9.316	822	1.497	1.588.620

Kaynak: TT.370, s.358-359.

Yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız üzere, çingenelerin Rumeli Eyâletinde hangi kazalar dahilinde bulundukları, bunların nüfus oranları hakkında bilgiler vermeye çalışılmıştır. Bundan sonra ise, Rumeli Eyâletinin büyük bir kısmını kapsayan çingenelerin göç olgusuna değinerek bunların başta İstanbul olmak üzere iskân edildikleri yerler ve iç hareketlilikler ele alınacaktır.

Yavuz Ercan, Osmanlı Devleti'ndeki Çingenelerin yüzdesinin kesin olarak saptamanın mümkün olmamasına rağmen, Osmanlı topraklarındaki Çingenelerin hemen hemen yarısının Müslüman ve diğer yarısının da Hristiyan olduğunu belirtmekte, ancak, bunu neye göre söylediğini açıklamamaktadır⁷⁵⁸.

Osmanlı nüfus kayıtlarında temel özellik hânelerin bulundukları yerleşim merkezlerine göre yazılmalarıydı. 120 numaralı tahrir defterinde Manço v. Panço adıyla kayıtlı bulan cemaâten üç kişinin köprü karyesinde yerleşik olarak yaşadıkları yazılıdır. Ancak, buradaki hâneler incelendiğinde üzerlerinde müslim diye yazılı ve adı Müslüman ismi olan kişiler bulunmakta ve katip bunları Müslüman olarak kaydetmemiştir. Bunlar başka yerde yerleşikler olduğu için buraya kaydedilmemiştir⁷⁵⁹.

Osmanlı toplum yapısı içerisinde çingenelerin göçebe bir hayat sürmeleri nedeniyle belirli bir mekanları bulunmamakta idi. Bir önceki dönemde kayıtlı bulundukları yerden başka bir dönemde diğer bir yerleşim biriminde bulunabilmekteydiler. Katipler vergi sayımı için geldikleri köylerde başka köyde yerleşik olarak yaşayan çingeneler rastlamakta idi. Sayım yaptığı köye kayıtlı bulunmayan bu çingeneler için hânenin üzerine ilgili çingenenin yerleşik veya göçebe olarak yaşadığı köyün ismi yazılmakta idi⁷⁶⁰.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan tarihsiz bir belgede, Banaluka sancağındaki Banaluka kazasında İslam, Sırp, Yahudi, Latin milletiyle birlikte 33

⁷⁵⁸ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Ankara:Turhan Kitabevi, 2001, s.88.

⁷⁵⁹ BOA, TT.120, s.331-332.

⁷⁶⁰ BOA, TT.202, s.74-75.

hâne kıptî nüfus kaydedilmiş olup, kıptîlerin nüfusu 66'dır. Bu belgede dikkati çeken bir husus da burada cemaât olarak bulunan gayrimüslim teb'anın millet olarak anılmasıdır. Gayrimüslim teb'a içerisinde mütalaa edilen kıptîlerin "*Kıptiyân Milleti*" olarak kaydedilmesi ilginçtir⁷⁶¹. Bir cizye defterinde geçen kayda göre; Ayetemi, Ayamama, Cezire Leskedire karye ve çiftliklerinde sakin olan Müslüman ve Hristiyan Kıptîlerden bahsedilmektedir. Burada 128 adet Kıptî reaya olarak nefer kayıtlıdır⁷⁶². Diğer bir Kıptî Nüfus Yoklama defterinden ise; çingenelerin cizye mükellefi ve yetişkin olanlarının askere alınmak üzere nüfus yoklamalarının yapıldığı anlaşılmaktadır⁷⁶³.

Tuna bölgesinde ikâmet eden Çingenelerin kendilerine özgü özelliklerinden biri kadim zamanlardan bu yana getirdikleri tutsaklık halleridir. Tüm Avrupa'ya dağınık vaziyetteki Çingeneler üzerine yazan Bataillard'ın belirttiğine göre, son zamanlarda Küçük Eflak'taki Tismana Manastırı arşivinde keşfedilen iki çizimin ifadesine göre Çingeneler XIV. yüzyılın ortalarında Eflak'ta aynen bugün olduğu gibi bir nevi kölelik durumu yaşamaktaydılar. Eflak Çingenelerinin uzun yıllar boyunca herhangi bir zulme uğramamalarının nedeni muhtemelen, büyük arazi sahiplerine ve manastırlara bir tür köle olarak bağlı durumda olmaları idi. Kendi çıkarlarını düşünen efendilerinin nüfuzu ve gücü sayesinde kötü davranışları hasır altı edilmiş ve eziyete uğramaktan kurtulmuşlardı. Bu efendilerin çoğu, hayırsever kişilerin ölümü üzerine arazileriyle birlikte manastırlara geçtiklerinde, yüksek itibardan barınaklara doğru, şüphesiz bunların topraklarında yaşayan Çingeneler, fırtınalı siyasi dönemlerde büyük zarar gören devlet arazilerine ve özel mülklere göre daha iyi korunmuşlardır. Acaba bu adamlar köleliğe kendileri mi gönüllü olmuşlardı; yoksa dayanılmaz eziyetlerden ve muhtemel ölümlerden kaçmak için köleliğe mi sığınmışlardı? Neden Avrupa'nın diğer bölgelerine göç etmemişlerdi? Diğer ırkdaşlarının devamlı gezmek zorunda kaldıkları ve bu şekilde siyasi ve dini baskılardan kaçıp gizlenebildikleri Avrupa'ya neden sığınmışlardı? Muhtemelen bunun nedeni, gelip aralarına yerleştikleri insanların kendilerine karşı nispeten yumuşak davranmaları ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde kendi ırkdaşlarına nasıl

⁷⁶¹ BOA, MAD-19997/21579.

⁷⁶² BOA, MAD-21090/21783.

⁷⁶³ BOA, MAD-22515/22351.

merhametsizce eziyet edildiğine dair haberler almalarıydı. Bu hor görülen insanları kanunsuz ve zulüm dolu bir hayatı sürdürmektense, kendilerini köle olarak arz etmeye iten sebepler ne olursa olsun, kesin olan şudur ki, Çingeneler Tuna bölgesinde Avrupa'nın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar kalabalık halde yaşamaktadırlar⁷⁶⁴. Bunun temel nedeni ise, bu dönemde Osmanlı hoşgörüsünden çingenelerin azami ölçüde faydalanma isteği olarak nitelendirilebilir.

Bütün bu bilgiler nazarı itibara alındığında en azından XVI. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de yaşayan çingenelerin genel olarak çok az bir nüfus artışı dışında nüfus yapısını korudukları ve cemaât yapılarında büyük bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıldan sonraki dönemlerde bunların nüfuslarının izlenebilirliği açısından en azından Rumeli'de yaşayan çingeneler için XVI. yüzyıla nazaran müstakil tahrir kayıtları olmamasına rağmen daha sonraki dönemlerde tutulan Temettuat kayıtları ve Kıptî Nüfus Yoklama defterleri bunların nüfus artışları hakkında daha teferruatlı bilgileri vereceği şüphesizdir. Ancak, bu defterlerde de yetişkinler ve vergi mükellefiyetiyle yükümlü bulunanlar kayıtlı olduğundan nüfusun tamamı hakkında bilgi edinmemizi engellemektedir. Özellikle XIX. yüzyılda tutulan nüfus cerideleri ve cizye defterlerinin de bu konuda bilgi vereceği aşikârdır.

XVI. yüzyılda çingenelerin demografik durumları ve nüfus hareketliliğine ait bilgileri Kanunî Sultan Süleyman döneminde yapılan tahrir kayıtlarından öğrenmekteyiz. Bu tahrir kayıtları ışığında XVI. yüzyılın ilk yarısında çingene nüfusunun demografik olarak önemli sıçramalara yol açan gelişmelere neden olmamakla birlikte nüfus hareketliliğinin her dönemde olduğu görülmektedir.

XVI. yüzyılda fizikî açıdan önemli bir gelişme gösteren Filibe, nüfus yönünden kalabalık bir merkez haline gelmiştir. 1516 yılında yapılan tahrirde Filibe'de tahminen 4500 Türk, 500 gayrimüslim, 160 Yahudi ve 175 Çingene olmak üzere toplam 5000 ilâ 5500 arasında bir nüfus yaşadığı anlaşıyor⁷⁶⁵. 1516 tahririnden sonra yapılan 1530 tahririnde ise, şehrin nüfusunun tahminen 4000 civarında olduğu ve bunun 3500'e yakınına Türklerin geriye kalanını ise, gayrimüslim, Yahudi ve Çingenelerin oluşturduğu görülmektedir. Bu tahrirde çingeneler 33 hâne ve 2 mücerredlik bir nüfus oluşturmaktaydılar. bu şehirde çingene

⁷⁶⁴ Paspatis, a.g.m., s.148.

⁷⁶⁵ BOA, TT.77, s.86, 107.

nüfusu 167 idi⁷⁶⁶. Burada bir önceki tahrir göre şehrin nüfusunda %20'ye yakın bir düşüş İlhan Şahin tarafından tespit edilmiştir⁷⁶⁷. Machiel Kiel 1568 tarihli tahrir defterine dayanarak verdiği bilgide, Filibe'nin 33 Müslüman, 5 Hristiyan, 1 Yahudi mahallesiyle birlikte bir de Çingene mahallesinin varlığından söz etmektedir⁷⁶⁸. 1570 tahririnde ise, şehrin toplam nüfusunun 4000 ilâ 4500 kişi arasında olduğu ve bu nüfusun 3500'e yakınını Türkler'in, 500'e yakınını gayrimüslimlerin ve geriye kalanını da Çingeneler ile Yahudilerin meydana getirdiği görülmektedir⁷⁶⁹.

XVI. asır boyunca büyük bir fizikî ve demografik gelişmeye sahne olan Filibe şehrinde, 1570'li yıllarda Müslüman mahalle sayısı 21'e yükselirken, gayrimüslim mahalle sayısı 15'e çıkmıştır. Şehrin 1550 yılında Türk nüfus oranı ise, %60 civarında idi. Gayrimüslim nüfusun %3'ünü çingene ve Yahudiler teşkil etmekteydi⁷⁷⁰.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında Rumeli Eyaleti için yapılan ve çingene tahrirlerini de içeren 1523 yılındaki tahrirde dikkati çeken bir hususta cemaâte ismini veren şahısların Müslüman olmasına rağmen cemaât üyelerinin gayrimüslim oldukları gözlemlendiği gibi, aynı şekilde cemaâte ismini veren gayrimüslim cemaâtlerde de Müslüman isimlerine rastlanılmasıdır. Ancak, Müslüman cemaâtlerde gayrimüslimlere rastlanıldığı gibi, adını gayrimüslim cemaâtlerden alanlarda müslimlere pek sık rastlanılmamaktadır⁷⁷¹. Çingene cemaâtleri arasında cemaâte ismine verenler olduğu gibi cemaât üyeleri arasında da Karagöz ismine çok sık tesadüf edilmektedir⁷⁷².

1523 tarihinde "*Dârü'l-Feth-i Kostantiniyye*" adıyla anılan İstanbul'da "*Livâ-i Kıbtîyân-ı Vilâyet-i Rum-ili*" başlığı adı altında İlyas cemaâtine tabi 77 Müslüman çingene ve 1 bîve kayıtlı bulunmaktadır⁷⁷³.

⁷⁶⁶ BOA, TT.370, s.86.

⁷⁶⁷ İlhan Şahin, "XV ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskan Durumu", TDA, Sayı:48 (1987), s.251-252.

⁷⁶⁸ Machiel Kiel, "Filibe", DİA, XIII, 80-81.

⁷⁶⁹ BOA, TT.494, s.529, 531.

⁷⁷⁰ Feridun Emecen, "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, (İstanbul:21-25 Ağustos 1989), (İstanbul 1989), s.544.

⁷⁷¹ BOA, TT.120, s.27,

⁷⁷² BOA, TT.120, s.29-30.

⁷⁷³ BOA, TT.120, s.24-25.

Osmanlı Döneminde Kırkkilise kazası çingene sancağının merkezi olduğu için burada bir sancak beyi oturmakta ve sancak bu kişi tarafından yönetilmektedir. Bu sancağa bağlı bulunan nahiye ve köylerde sancakbeyinin hasları bulunmaktaydı⁷⁷⁴.

Çingene cemaâtleri içerisinde “göçeri” ismiyle anılan cemaâtlerin bulunması çingenelerin sürekli olarak göç etmelerinden dolayı bu isimle anılmalarına sebep olmuştur⁷⁷⁵.

Osmanlı Millet sisteminde topluluklar cemaât sistemine dayanmakta idi. Cemaâti oluşturanlar ise, bir ailede yer alan anne, baba çocuklar ile birlikte torunlar ve damatlar da yer almaktaydı⁷⁷⁶. Osmanlıda cemaât tasnifi yapılırken, Müslüman veya gayrimüslim cemaâten hangisi o bölgede çoğunlukta ise, çoğunlukta olan cemaâte ismini vermektedir⁷⁷⁷.

Zağra-i Eskişehir kazasına tabi Kara Yusuf mahallesinde oturan çingenelerin esmer vatandaş olmalarından dolayı Karu Yusuf, Kara Veli gibi cemaât isimleriyle anılmaktadırlar. Bazı durumlarda ise, cemaât ismi gayrimüslim olmasına rağmen içerisinde Müslüman cemaât üyelerine barındırmakta idi⁷⁷⁸. Bazı durumlarda ise, bunun aksine rastlanılmakta idi.

Kanuni döneminde Sofya’da 23 hâneyle İsmail bin Müzevvir efendi adıyla kayıtlı bulunan cemaâtin Müslüman olmasına rağmen bir hânenin üzerinde keferedir ifadesi bulunmaktadır. Bu da bize göstermektedir ki; her ne kadar çingene kanunnamesinde kafir çingeneler ile Müslüman çingenelerin birbirine karışmamaları emredilmiş olsa bile Müslüman çingenelerin ödedikleri miktar düşük olduğundan dolayı kafir çingeneler Müslüman çingenelerin arasına karışabilmektedir⁷⁷⁹.

Osmanlı döneminde çingenelerle ilgili yapılan tahrirler de sık sık katipler tarafından yapılan hatalar göze çarpmaktadır. Şöyle ki, bazı durumlarda defterde

⁷⁷⁴ BOA, TT.120, s.38-41.

⁷⁷⁵ BOA, TT.120, s.47-48.

⁷⁷⁶ BOA, TT.120, s.78-79.

⁷⁷⁷ BOA, TT.120, s.112-113.

⁷⁷⁸ Defterde “Koca Oryos tâbi’-i cemâ’at-i Pagos” adıyla kayıtlı bulunan cemaat buna güzel bir örnektir. Bkz. BOA, TT.120, s.83.

⁷⁷⁹ BOA, TT.120, s.107.

kayıtlı bulunan hâne öbeklerinde yer alan Müslüman, gebran ve bîveler yanlış yazıldığı gibi bunlardan alınan vergiler bazen yanlış hesaplanmaktaydı⁷⁸⁰.

XVI. yüzyılın başlangıcında yapılan tahrirlerde Bosna-Hersek bölgesinde çingene nüfusunun azlığı dikkati çekmektedir. Muhtemelen bunların göçebe bir hayat sürmelerinden dolayı kayıt altına alınamamış olabilecekleri gibi tahrir katibi geldiğinde bunları yerinde bulamamış olmaları da ihtimal dahilindedir⁷⁸¹.

Bazı çingene cemaâtleri isimlerini bulundukları coğrafi mekandan almaktadır. Mesela Preveze’de bulunan çingeneler bu isimle anılmışlardır⁷⁸². Pazarcık kazasında “Cemaât-i Prizrin” adıyla kayıtlı bulunan cemaâtin Prizrin’den buraya geldikleri sanılmaktadır⁷⁸³. Aynı şekilde Zağra-i Eskihsar kazasında bulunan Samakov çingenelerinin de Samakov şehrinden buraya geldikleri düşünülebilir⁷⁸⁴. Köstendil cemaâti de bunlar arasında sayılmalıdır⁷⁸⁵. Bu durumda bu isimle anılanların adı geçen yerleşim biriminde doğduklarını hatıra getirebileceği gibi, bunların bağlı bulundukları yerleşim birimlerine adı geçen yerlerden geldikleri de düşünebilir. Nitekim tahrir kayıtlarında bu tür örneklerle rastlanılmaktadır.

Çingenelerin göçebe bir hayat sürdükleri gibi yerleşik olarak yaşayanları da bulunmaktadır. Hatta bazı durumlarda başka bir yerleşim birimine kayıtlı bulunan bir çingene cemaâti bazen diğer yerleşim biriminde yerleşik olarak bulunabilmekteydi. Kavala cemaâtinin Berkofça şehrinde yerleşik olarak yaşadıkları görülmektedir⁷⁸⁶. Nitekim, Nalçacı Kasım adıyla anılan bu cemaât Siroz kazasında yerleşik olarak yaşamaktadırlar⁷⁸⁷.

XVI. yüzyılda Üsküp kazasına bağlı köylerde yerleşik olarak yaşayan çok az miktarda çingene bulunmaktadır. Bunlar arasında Üsküp kazasına bağlı Yunak köyünde 5 hâne yaşayan bu cemaât Müslüman olup, yerleşiktirler⁷⁸⁸.

⁷⁸⁰ BOA, TT.120, s.134-137.

⁷⁸¹ BOA, TT.120, s.174.

⁷⁸² BOA, TT.120, s.175.

⁷⁸³ BOA, TT.120, s.21.

⁷⁸⁴ BOA, TT.120, s.90-91.

⁷⁸⁵ BOA, TT.120, s.158. Bu tür örneklerin devamı için bkz. BOA, TT.120, s.181, 183, 194, 273, 321-322.

⁷⁸⁶ BOA, TT.120, s.180-181.

⁷⁸⁷ BOA, TT.120, s.183.

⁷⁸⁸ BOA, TT.120, s.199.

1523 tarihli tahrir kayıtlarında Karaoğlan cemaâti Kalkandelen’de yerleşik olarak bulundukları ve bu cemaâtin içerisinde hem Müslüman hem de gayrimüslim çingene bulunmaktadır⁷⁸⁹. Yenice-i Vardar kazası’nda yerleşik olarak yaşayan Müslüman çingenelerin ayıcılık mesleğiyle iştigal ettikleri anlaşılmaktadır⁷⁹⁰. aynı kazaya bağlı bulunan Avret hisarı köyünde yerleşik olarak yaşayan çingenelerin Vardar sancakbeyi Mustafa b. v. hizmetinde oldukları görülmektedir⁷⁹¹.

Yenice-i Vardar kazasına tabi Şeyh köyünde yerleşik çingeneler çok az bir yekun teşkil etmektedirler. Muhtemelen köyde yerleşik olarak kalan çingeneler ya yaşlılardan oluşmakta ya da belirli bir meslegi olanlar burada kalmış olabilirler⁷⁹².

Osmanlı Devleti’nde Müslüman çingenelerin gayrimüslim çingeneler ile birlikte yaşamaları yasaklanmıştı. Bunların birlikte yaşamalarına müsaade edilmediği gibi, beraber göçmelerine de izin verilmemekteydi. Osmanlı tahrir kayıtlarının bazılarında Müslüman çingenelerle gayrimüslim çingenelerin birbirinden ayırt edilmesi maksadıyla Müslüman çingenelerin üzerine kırmızı yazıyla katip tarafından “Müslim” ibaresi düşülmekteydi⁷⁹³. Aynı şekilde, Müslümanlarla gayrimüslim cemaâtlerin birbirlerine karışmaları önlemediğinden Müslüman cemaâtin içerisinde yer alan gayrimüslim çingeneler için de “Gebr” işareti konularak gebran oldukları belirtilmiştir⁷⁹⁴. Tahrir Defterlerinde dikkati çeken diğer bir hususta Müslüman ismi ile kaydedilmiş olanların gayrimüslim olabileceği gibi, gayrimüslim adıyla kayıtlı bulunan çingenelerin de Müslüman olma ihtimali bulunmaktaydı.

XVI. yüzyılın başlarında Pravadi’de 6 Müslüman mahallesine karşılık 1 Hristiyan mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerde 137 hâne Müslüman hâne bulunurken, 57 hâne gayrimüslim’dir. Bu mahalleler arasında “Çengi Hızır Câmii Mahallesi” dikkat çekmektedir⁷⁹⁵. XVI. yüzyılın sonlarında ise, bir çingene mahallesinin olduğu görülmektedir⁷⁹⁶.

⁷⁸⁹ BOA, TT.120, s.205-206.

⁷⁹⁰ BOA, TT.120, s.207.

⁷⁹¹ BOA, TT.120, s.209-210.

⁷⁹² BOA, TT.120, s.214.

⁷⁹³ BOA, TT.202, s.22-23.

⁷⁹⁴ BOA, TT.202, s.135-136.

⁷⁹⁵ Emecen, a.g.m., s.546.

⁷⁹⁶ Yinanç, a.g.m., s.16.

Çingenerler genel olarak yerleşik ve göçebe olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Osmanlı nüfus kütüklerinde “mütemekkin”⁷⁹⁷ olarak belirtilenler yerleşik çingenerlerdir.

XVI. yüzyıl boyunca Osmanlılar tarafından hazırlanan Budin’e ait altı tahrir defterinde tarihlere göre nüfus dağılımı şu şekilde idi⁷⁹⁸:

Tablo:29 XVI. Yüzyılda Budin Nüfusu

	1546	1559	1562	1580	1590
Hristiyan	269	223	181	190	140
Yahudi	72	49	69	66	104
Kıptî	49	59	70*	86	100*
Toplam	390	331	320	342	344

Kaynak: Geza David, “Budin”, *DİA*, VI, 345.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, şehirde yaşayan Hristiyanların sayımında sürekli olarak bir azalma olduğu, bu sayının kırk beş yıllık süre zarfında hemen hemen yarıya indiği anlaşılmaktadır.

Budin şehrinde Yahudilerin nüfusu kısa bir düşüşten sonra özellikle 1580-1590 arasında hızlı bir artış göstermiştir. Kıptîlere gelince, Slav adlarını taşıyan bu grubun bir kısmı 1546 yılına kadar İslamiyet’i kabul etmiş, daha sonra bu eğilim devam ederek Kıptî olarak gösterilen bu kitle içinde tek bir Hristiyan dahi kalmamıştır⁷⁹⁹.

XVI. yüzyıldaki tahrir kayıtlarından öğrenildiğine göre, Bulgaristan’ın fethinden hemen sonra bölgenin tahriri yapılmış, bu tahrirler neticesinde bütün sancak ve kazaların vergi, ticaret vs. gibi hususları düzenleyerek, ayrıca her bölgenin Müslüman, Hristiyan ve Yahudi gibi dinî unsurlar ile birlikte, Türk, Rum, Bulgar, Çingene, Yahudi, Ulah gibi unsurlar kayıt altına alınmıştır⁸⁰⁰.

Tablo:30 XVI. Yüzyıldaki Bulgaristan Nüfusunun Hâne Olarak Durumu

Şehirler	Tarih	Müslüman	Hristiyan	Çingene	Toplam
Eskicuma	1579	85	7	-	92
Eskizağra	1528	2332	57	61	2450
Filiba	1489-1490	796	78	33	907
Karinâbad	1528	688	108	-	796
Kızanlık	1528	936	360	-	1296

⁷⁹⁷ BOA, DCMMM, No:27369, s.11; BOA, ML.VRD.CMH, No:224, s.36.

⁷⁹⁸ Geza David, “Budin”, *DİA*, VI, 345.

* İşaretili sayılar tahminidir.

⁷⁹⁹ David, *a.g.m.*, 345-346.

⁸⁰⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Bulgaristan [Osmanlı Dönemi]”, *DİA*, VI, 397.

Köstendil	1573	623	84	-	707
Plevne	1516	200	99	11	310
Plevne	1579	558	180	44	782
Razgrad	1535	104	-	-	104

Kaynak: Yusuf Halaçoğlu, “Bulgaristan [Osmanlı Dönemi], *DİA*, VI, 397.

1570 yılında Akkerman 585 hânelik bir nüfusu barındırmaktadır. Bunlardan 115'i Müslüman, 21'i Hristiyan, 29'u Yahudi ve 9 mücerred çingene nüfusedir⁸⁰¹. 1525-1570 yılları arasında geçen 45 yıl zarfında, Akkerman'da askeri nüfusta %55'lik bir düşüş gözlenirken, özellikle Müslüman nüfusta, %500'lik gibi normalin üzerinde bir artış olduğu gözlenmektedir. Nüfusu hızla artmasında şehre dışarıdan gelen göçler etkili olmaktaydı. Bunun sonucu olarak şehirde yeni mahalleler teşekkül etmeye başlamıştı. Nüfusun artışıdaki temel nedenlerden bir tanesi de burada yaşayan insanların avarız vergisinden muaf tutulması ve bu muafiyetin XVI. yüzyıl boyunca devam etmesiydi⁸⁰². Bundan dolayıdır ki, Yahudi ve çingeneler arasından birçok insan Akkerman'a göç ederek, bunların büyük bir kısmı 1525-1570 yılları arasında Akkerman kalesi içerisinde yeni mahalleler tesis etmiş bulunuyorlardı⁸⁰³.

Anadolu eyaletinin Hüdavendigâr sancağının XVI. yüzyılın ilk yarısına ait tahrir defterinde, İnegöl kasabasında “*Hilaf-ı Mille*” kaydı altında dört hâneye rastlanmış, buna mukabil aynı sancağın XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Sultan III. Murad zamanında (1575-1595), çingeneler ayrı bir etnik grup halinde topluca kaydedilmiş ve kayıttaki yerleri aynen şöyledir⁸⁰⁴:

⁸⁰¹ İlhan Şahin, “XVI. Yüzyılda Akkerman’ın Demografik ve Sosyal Durumu”, *İ.Ü.E.F.Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, Sayı:12 (1982-1998), 320; BOA, TT.483, s.52-65. Akkerman sancağını ilgilendiren her iki defter, V. Ostapchuk, F. Emecen, İ. Bostan ve İ. Şahin tarafından yayına hazırlanmaktadır.

⁸⁰² 1570 tarihli tahrirde, avarız muafiyeti ile ilgili kayıt aynen şöyledir: “Nefs-i Akkerman, kal a-i mezbure varoşunda sakin olan Müslümanlardan ve gebrandan avarız alınugelmemeğin üslub-ı sabık üzre mukarrer olmak buyruldu deyü defter-i atikde mukayyed bulunup haliya Asitane-i Sa’adet’e arz olundukda kemakan mukarrer olmak ferman olundu”. Aynı kayıt, XVI. Yüzyılın sonuna ait tahrirde de tekrar edilmektedir. İlhan Şahin, “XVI. Yüzyılda Akkerman’ın Demografik ve Sosyal Durumu”, *İ.Ü.E.F.Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, Sayı:12 (1982-1998), 321’den naklen BOA, TT.483, s.52; TT.701, s.50.

⁸⁰³ İlhan Şahin, “XVI. Yüzyılda Akkerman’ın Demografik ve Sosyal Durumu”, *İ.Ü.E.F.Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, Sayı:12 (1982-1998), 321.

⁸⁰⁴ Şerifgil, a.g.m., s.142-143.

TABLO:31 III. Murad Döneminde (1575-1595) Bursa'da Çingeneler

	Bulunduğu yerler	Hâne	
		Müslim	Kâfir
1	Bursa'nın Kayabaşı mah.	15	3
2	Bursa civarında	64	-
3	Kefe kazasının Armutlu köyünde	3	-
4	İnegöl'de	6	12
5	Yenişehir'de	2	18
6	Balık köyünde	-	13
7	Mihaliç (Karacabey)'de	-	63
8	Kurşunlu köyünde	22	5
9	Akhisar'ın Çardak köyünde	-	5
10	İznik'te (Kocaeli Livâsı)	45	19
11	Lefke'de kışlayanlar (Sultanönü livâsı)	1	-
12	Çandırdak kışlayanlar	21	-
13	Akyazı'da kışlayanlar	-	13
14	Beğpazarı'nda kışlayanlar	4	-
15	Çeltikçi köyünde	10	-
16	Beğlik köyünde kışlayanlar	60	37
17	Kepsud'da kışlayanlar	8	8
18	Bergama'dakiler	23	6
19	Turum köyündekiler	-	34
20	Sâir Kıptîler	70	88
	Toplam	354	244

Kaynak: Enver M. Şerifgil; "XVI. Yüzyılda Rumeli Eyâletindeki Çingeneler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:15, (1981), s.142-143.

Bu tablodaki Çingeneler her ne kadar dinlerine göre tasnif edilmişler ise de, aslında onların Müslüman ve kafir olarak tam ve kesin olarak tasnifi mümkün olamamaktadır. Şöyle ki; kafir Çingenelerden Müslüman adı almış olanların fazlalılığı ve defterlerde haraç ve ispençlerinin belirtilmemiş olması, tereddütler meydana getirmekte ve tasnifi güçleştirmektedir. Kafir Çingeneler arasında Müslüman adı almış olanların mevcudiyeti onların zamanla İslamiyet'e yöneldiklerini göstermektedir⁸⁰⁵.

⁸⁰⁵ Şerifgil, a.g.m., s.143.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere; Rumeli Eyâletinde olduğu gibi Anadolu Eyâletinde de Çingenelerin bir kısmının köy ve kasabalarda yerleşik hayatta oldukları ve bir kısmının da göçebe hayatı sürdürdüğü görülmektedir.

XVII. Asrın sonlarına doğru, II. Mustafa'nın ilk saltanat yıllarında (1106/1695) Rumeli ve Anadolu'daki Çingenelerin yekûnu 45.000 kişi (erkek ve büyük) ve bunlardan 10.000'i Müslüman ve 35.000'i Hristiyan olduğu tahmin edilmektedir⁸⁰⁶.

Sultan III. Osman (1754-1757)'in Vidin muhafızı Muhsin-zade Mehmed Paşa'ya gönderdiği Zilkade 1169/1750 tarihli fermanda, Avusturya ile dostluğu bozacak hareketlerden kaçınılması maksadıyla yerlerinden ayrılmış olan Eflak reayası ile birlikte Kıptîlerin de mahallerine iade edilmesi ferman buyurulmaktaydı⁸⁰⁷.

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud (1785-1839) döneminde yapılan nüfus sayımı din esasına göre yapılmıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan halk İslâm ve reaya olarak iki gruba ayrılmış, ancak, reaya tabiri daha çok Hristiyanlar için kullanılmıştır. Hristiyan nüfus milliyet ayırımına tabi tutulmaksızın, reaya olarak gösterilmiş, Hristiyan Kıptîler, Kıptî reayası şeklinde gösterilirken, Musevîler de Yahudi olarak kaydedilmişlerdir. Ayrıca Kıptîlerin, Müslüman veya Hristiyan olarak toplam nüfusları kaydedilmiştir⁸⁰⁸. Bu nüfus sayımının askerî ve mâlî açıdan iki amacı bulunmakta idi. Askerî amaca matuf olarak Müslümanların sayısı tespit edilmeye çalışıldığı gibi, mâlî açıdan da gayrimüslimlerin sayısı öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu sayım askerî amaçla yapıldığı için sadece Müslüman erkek nüfus sayılmış, buna karşılık gayrimüslimlerden askerlik yükümlülüklerini yerine getirebilecek kişiler de cizye ve bedel-i askeriye'ye tabi olarak reaya şeklinde tasnif edilmişlerdir. Askerlik görevinden muaf olarak cizye ve bedel-i askeriye vergisi vermekle yükümlü olanlar arasında Ermeni, Yahudi ve Kıptîler bulunmakta idi⁸⁰⁹. II. Mahmud döneminde 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre; kıptîler (Çingene)

⁸⁰⁶ Gökbilgin, "Çingeneler", s.424.

⁸⁰⁷ TSMA, E.770/172-183.

⁸⁰⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, II. Baskı, Ankara:DİE Yay., 1943, s.17-19.

⁸⁰⁹ Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, Ankara 2000, s.68.

Müslüman nüfusa ait defterlere kaydedilirken, yalnızca kebir (büyük) ve sagir (küçük) şeklinde bir tasnife tabi tutulmuşlar, fakat Müslüman nüfusun toplamına eklenmemişlerdir. Bunlar nüfus defterlerine “*Kıbtî nüfus*”, “*Kıbtîyan*”, “*Taife-i Kıbtîyan*” veya “*Kıbtîyan-ı Müslim*” şeklinde kaydedilmişlerdir⁸¹⁰. Rumeli’de yaşayan Kiptîler ise, Müslüman ve Hristiyan olarak ayrı ayrı sayılmışlar, ancak Kiptî taifesi adı altında toplanmışlardır⁸¹¹. Burada çingenelerin diğer ismiyle Kiptîlerin –çünkü her iki isimde bu sayım defterlerinde kullanılmaktadır- özellik Müslüman olanlarının miktarlarının toplam nüfusa eklenmemesindeki amaç bunların askerlik vazifesiyle yükümlü olmamalarından kaynaklanan bir durum olsa gerektir.

Sultan II. Mahmud (1785-1839) döneminde hazırlanan bir talimatnâme’ye göre nüfus yoklamasının ne şekilde yapılacağı tespit olunmuştu. Buna göre; ahâli ve fukaradan herhangi bir şey alınmaması tenbihatında bulunulmuştu. Bu talimatnâme’ye göre Anadolu, Rumeli ve Adalar’daki nüfus değişikliği yoklama defterleri vasıtasıyla tespit edilmeye çalışılmış ve bu defterler Müslüman ve reayanın yerlisi/yabancıları için ayrı ayrı olmak üzere hazırlanmıştır⁸¹². Ayrıca, Kıbtîyan taifesinin nüfusunu tespit etmek amacıyla da ayrı ayrı defterler tanzim edilmiştir⁸¹³.

Sultan II. Mahmud (1785-1839) devrinde yapılan nüfus sayımında Rumeli’de oturan Kiptîler Müslüman veya Hristiyan ayrımı yapılmaksızın aynı başlık altında yazılacaklardı. Aynı durum Yahudi ve fellahlar için de geçerliydi. Müslüman ve Hristiyan olmayanlar ise, sadece Kiptî olarak kaydedilmiş, bazı durumlarda ise, bunlar Hristiyan nüfusun üzerine eklenmiştir⁸¹⁴.

Tablo:32 1831 Sayımına Göre Müslim ve Gayri Müslimlerin Nüfus Durumu

	İslâm	Reaya	Kiptî	Yahudi	Ermeni	Toplam
Müslim ve gayr-ı müslimlerin toplamı	2.481.741	1.170.685	35.975	15.471	18.866	3.722.738
Müslim ve gayr-ı Müslimlerin orantıları	0.66	0.31	0.01	0.004	0.005	

⁸¹⁰ Necdet Bilgi, “1834-1835 Yıllarında Saruhan Sancağı’nda Nüfus”, *Manisa Dergisi*, Sayı: 13, (Mayıs 1997), s.20-21.; BOA, *Bab-ı Defteri Ceride Odası (BOA, D.CRD)*, Nr.40312.

⁸¹¹ Karal, a.g.e., s.17-22.

⁸¹² Mahir Aydın, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler*, İstanbul 1990, s.95-96; II. Mahmud döneminde kiptîlerin tahrir edilme usulleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. BOA, *Cevdet/Dahiliye*, nr.7304.

⁸¹³ Kiptî Nüfus Yoklama Defterleri için bkz. BOA, MAD-20901/14564, MAD-19501/14564, MAD-22397/14593, MAD-22399/14676, MAD-23255/14686, MAD-8327/14769, MAD-22783/14785.

⁸¹⁴ Halime Doğru, “Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, Eskişehir 1989, s.245-247.

Kaynak: Fazıla Akbal, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, XV/60, (Ankara 1951), s.617-628.

Tablo:33 1831 Yılında Eyâletlere Göre Müslim ile Gayri Müslimlerin Orantıları

Eyâletler	İslâm	Reaya	Kıptî	Yahudi	Ermeni	Toplam
Rumeli	217.227 0.29	505.760 0.67	20.313 0.02	7.780 0.01	368 0.0005	751.448
Silistre	273 936 0.51	251.579 0.47	8.151 0.015	2.353 0.005	1.755 0.004	537.774
Anadolu	1.044.925 0.87	138.463 0.11	485 0.0004	1.361 0.001	3.727 0.003	1.188.961
Sivas	270.820	0.84	49.593 0.15	60 0.0001	-	-
Karaman	228.942 0.87	34.461 0.13	-	-	-	263.403
Adana	81.166 0.88	2.762 0.03	5.865 0.06	-	2.826 0.03	92.619
Trabzon	125.119 0.92	11.431 0.08	-	-	-	136.550
Kars	17.580 0.90	-	-	-	2.161 0.10	19.741
Çıldır	73.272 0.93	105 0.002	191 0.002	318 0.004	4.887 0.062	78.773
Cezayir	148.754 0.44	176.531 0.53	910 0.002	3.659 0.01	3.142 0.01	332.996

Kaynak: Fazıla Akbal, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, XV/60, (Ankara 1951), s.617-628.

Tablo:34 1831 Yılında Kozluca Kazası Nüfusu⁸¹⁵

İslam Neferan	Nüfus	Reaya, Rüus	Nüfus
Matluba Muvafık	554	Ala	5
Sübyan	683	Evsat	669
Müsin ve amel mande	367	Edna	36
Misafirin	236	Sabi	453
Toplam	1840	Kıptıyan	146
		Toplam	1309

Kaynak: Halime Doğru, “Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği”, *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/2, Eskişehir 1989, s.258.

⁸¹⁵ Karal, a.g.e, s.94, 210.

1831 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk yapılan nüfus sayımının amacı sadece erkek nüfus ve mâlî nitelik taşımaktaydı. Bu sayımla ilgili olarak muhtelif araştırmacılar farklı rakamlar ortaya koymaktadırlar. Ömer Turan tarafından yapılan bir çalışmada bu dönemde toplam 477.862 kayıtlı erkek nüfusun 306.534'ünü Hristiyan, 159.308'ini Müslüman, 11.603'ünü çingene ve 417'sini de Yahudilerin oluşturduğu belirtilmektedir⁸¹⁶. Enver Ziya Karal göre ise; Rumeli'de Kiptî ve Yahudi nüfus hariç tutulacak olursa- ortalama olarak 800.000 Hristiyan nüfusa karşılık, 500.000 Müslüman yaşamaktadır. Anadolu nüfusuna gelince, 2.400.000 Müslüman nüfusuna karşılık 400.000 Hristiyan, 5.000 Yahudi ve 7.000 Kiptî mevcut idi⁸¹⁷. Bu nüfus sayımında Kiptîler Müslüman ve Hristiyanlardan 29.530'u Rumeli'de, 7143'ü de Anadolu'da olmak üzere toplam 36.673 gibi bir rakamla üçüncü sırayı almaktadırlar⁸¹⁸.

Tablo:35 1831 Yılında Osmanlı Devletinin Nüfusu

Milletler	Rumeli	%	Anadolu	%	Toplam	%
İslâm	513.428	37.48	1.995.215	83.70	2.508.643	66.33
Reâya (Hristiyan)	811.546	59.25	359.378	15.07	1.170.925	31.19
Kıptî	29.530	2.16	7.143	0.30	36.673	0.98
Yahudi	11.674	0.85	5.396	0.23	17.070	0.46
Ermeni	3.566	0.26	16.743	0.70	20.309	0.54
Toplam	1.369.744	100	2.383.876	100	3.753.620	100

Kaynak: Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1990, s.72.

Yavuz Ercan, 1831 nüfus sayımına göre; Müslüman olmayan reaya nüfusunun %57 olduğunu belirterek, bunların içerisinde %1.85 Kiptî (Çingene), %0.85 yahudi ve %03 Ermenilerin teşkil ettiğini söylemektedir⁸¹⁹.

⁸¹⁶ Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, Ankara:TTK. Yay., 1998, s.99-100.

⁸¹⁷ Karal, **a.g.e.**, s.17-22; Yukarıdaki her iki yazar arasındaki nüfus farklılıkları muhtemelen bazı kimselerin vergi ve askerlik muafiyetinden yararlanmalarından dolayı nüfusa ilave edilmeyişlerinden dolayı böyle bir farkın ortaya çıktığı söylenebilir. Krş. Karal, **a.g.e.**, s.17-22; Turan, **a.g.e.**, göst. yer.

⁸¹⁸ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayr-ı Müslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1990, s.72.

⁸¹⁹ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Ankara:Turhan Kitabevi, 2001, s.140.

Osmanlı Devletinin ilk yıllarında olduğu gibi askerlik görevinden muaf olarak cizye vergisi vermekle yükümlü bulunan çingeneler II. Mahmud döneminde de aynı konumlarını koruyarak askerlik hizmetinden muaf olmalarına karşılık yine eskiden olduğu gibi cizye vergisini vermeye devam edeceklerdi. Buna ilave olarak bedel-i askeriye adı altında bir vergiyi ödemek suretiyle bir yükümlülük altına girmişlerdi.

1876-1878 Türk-Sırp savaşlarına kadar Üsküp'te Çingenelerin sayısı çok azdı ve kendi adlarına kurulan bir mahallede yaşamakta idiler. Daha sonra ise, bunlara Sırbistan'da Moramya civarından göç eden Çingeneler katılmıştır⁸²⁰.

1878'den bu yana Polovdiv olarak anılan Filibe'de yaklaşık olarak 20.000 müslüman vardı ki bunların çoğunluğu Türkçe konuşan Çingenelerden oluşmaktadır⁸²¹.

⁸²⁰ Nazif Hoca, "Üsküb", **İ.A.**, XIII, 125.

⁸²¹ Machiel Kiel, "Filibe", **DİA**, XIII, 80-81.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. SOSYO-EKONOMİK YAPILARI

Osmanlı Devleti'nde çingenelerin belirli bir meslekleri ve mekânları bulunmadığından bulunanların ise, dâimî statüde olmayıp geçici özellik taşımalarından dolayı kuvvetli bir iktisadî yapıya sahip olmadıkları, buna bağlı olarakta refah seviyelerinin düşük olduğu söylenebilir. Çingenelerin büyük bir çoğunluğunun göçebe bir yaşam sürmelerinden ve yerleşik olanların ise, belirli bir meslek ve düzenli bir hayatlarının olmayışından dolayı ekonomik olarak güçlü olmadıkları gözlenmektedir. Fakat, Osmanlı resmî kayıtlarından öğrenebildiğimiz kadarıyla bunlardan alınan vergiler, iktisadi faaliyetlerin boyutu hakkında bilgi vermektedir. Özellikle kırsal kesimden alınan vergiler bunların refah seviyeleri konusunda az da olsa bir fikir vermektedir. Bunun dışında çingenelerin meslekleri ve meşguliyetleri de genel yapıyı anlamamıza yardımcı olmaktadır.

A. Çingenelerin İktisadî Yapısı: Refah Seviyesi ve Alınan Vergiler

Çingenelerin iktisadi yapıları hakkında bize temel bilgi sunan kaynaklar arasında en önemlileri dönemin tahrir kayıtlarıdır. Çingenelerle ilgili tutulan tahrir kayıtlarından bunların ödedikleri cizyeler hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Çingenelerden alınan cizye miktarları her zaman belli olmayıp bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiğinden dolayı bunların refah seviyeleri konusunda net bir bilgiye ulaşmanın güç olduğu görülmektedir. Ancak, bu cemaatten toplanan cizye miktarı ile diğer cemaatlerden toplanan cizye gelirleri karşılaştırılmak suretiyle bunların ekonomik durumları hakkında bilgi sahibi olunabilir. Ayrıca, tahrir kayıtlarından yola çıkarak bunların sosyo-ekonomik yapıları hakkında fikir edinebilmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nde hasıl olan kürekçi ihtiyacının bir kısmı da çingneelerden karşılanmaktaydı. Rum (Sivas) beylerbeyine gönderilen bir hükümde, gurbet ve Çingene taifesinden beş hanede bir kürekçi yazılıp diğer dört hanenin bunlara kefil olmasına ve bunlara ait tanzim edilecek olan defterin merkeze gönderilmesi istendiğine göre; her ne kadar çingenelerin bu mesleği yapmak istememelerine rağmen kürekçilik mesleğinden bir miktar da gelir elde etmelerinden dolayı, çingene

hayatının sosyo-ekonomik olarak şekillenmesinde bu durum etkin olmaktadır⁸²². Silahdarlardan Mehmed'e verildiği yazılan ve 22 Cemaziyelahir 973/14 Ocak 1566 tarihini taşıyan Vize Sancağı kadılarına hitaben yazılan bir hükümde, çingenelerin Vize, Çorlu, Hayrabolu, Silivri, Babaeskisi ve Pınarhisarı kazalarında bulunan korularda, evkâf, emlak vs. serbest tımarlarda ırgatlık yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu konuyla alakalı olarak Kanuni Sultan Süleyrân döneminde yazılan bir hükümde⁸²³:

“Bundan önce o tarafa ahkâm-ı şerife gönderilip kimse altı aydan ziyade ırgat kullanmayıp her altı ayda icâzet (izin) verip tekrar yerinde tutulması ve kefil bulmayan levend taifesinden istihdam edenlerin sürûleri sürülür diye tenbih olunmuştu. O emrim aynen geçerlidir” buyurulmuştur.

Klasik çingene ailesinde kadının önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle kadınların aile ekonomisine önemli katkılar sağladıkları bilinmektedir. XVII. yüzyılda Yanya'da yaşayan çingene kadınların kefare kadınları gibi kırmızı çukadan yedekçi berataları giydikleri, kocalarının demircilik mesleğiyle uğraşmalarından dolayı bazen körük çekerken bazen da demiri dövdüklerine işaret edilmektedir⁸²⁴.

Osmanlı Devleti'nde tahrir sistemi idârî-mâlî sistemin esasını teşkil etmektedir. Bu yüzden fethedilen bölgeler, tımar sisteminin gereği olarak, gelir kaynaklarının tespiti maksadıyla tahrir tâbî tutulmakta, burada bulunan vergi mükellefleri evli veya bekâr şahısların tek tek isimleri, zirâat alanları, yetiştirilen mahsuller ve bunlardan alınan vergiler tahrir defterlerine kaydedilmekte idi⁸²⁵. Daha çok vergi ve nüfus durumu öğrenmek amacıyla yapılan tahrir kayıtları, Osmanlı Devleti'ndeki çingene nüfusu ve bunlardan alınacak vergileri de tespit amacıyla çingene tahrirlerinin yapıldığı görülmektedir.

Osmanlılar'da vergi ve nüfus tespitleri aile (hâne) sayımına dayanmakta ve sayımlarda vergi verebilecek durumda olan nüfus esas kabul edilmekteydi. Bundan dolayı sadece aile reisleri ve aileye gelir sağlayabilen durumdaki erkek fertler sayılmaktaydı. Bu sonuncular ise, mücerred (bekâr) olarak nitelendirmekte ve tahrir defterlerine mücerred olarak kaydedilmekteydiler. Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, “avâriz hânesi” ve “hâne-i gayr ez avâriz” olarak ikiye ayrılmaktaydı. Avâriz

⁸²² BOA, MD-23, 350/784.

⁸²³ BOA, MD-5, 260/663.

⁸²⁴ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.291-292.

⁸²⁵ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara:TTK Yay., 1989, s.2-3.

hâneleri, vergilendirilebilir veya fiilen vergilendirilmiş hâneleri ifade ederken, gayr ez avâriz deyimi de vergiden muaf olan sınıfları ifade etmekteydi. Osmanlı bütçelerinde ise, avâriz düzenli olmayan gelirlerin başlıcalarını teşkil etmekteydi. Bu tip vergilerin büyük bir çoğunluğu “*avâriz*” adı altında tahsil edilmekle birlikte, bazıları da “*bedel-i avâriz*” olarak kayda geçer ve bu şekilde toplanırdı⁸²⁶.

Tahrir defterleri esas olarak timar sistemi çerçevesinde merkezi hazineyi ilgilendiren çok çeşitli vergi kalemlerini içerirken, avarız ve cizye defterleri, XVII. yüzyılda merkezi hazinenin en önemli gelir kaynakları haline gelen avarız ve cizye vergileriyle ilgilidir. Her iki vergi de tek tek veya gruplar halinde şahıslardan alındığı için, avarız ve cizye defterleri yalnızca bu vergilere tâbi nüfusla ilgili veriler içermektedir⁸²⁷.

Osmanlı Devleti’nde çingenelerin tahrir sistemine dahil edilerek vergilerinin düzenli olarak toplanması amacıyla çeşitli tarihlerde tahrir işleminin gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışında vergi memurlarının çingenelerin vergilerini kayıt altına amacına yönelik çaba içerisine de girdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuyla alakalı olarak Tuna defterdarı Mahmud efendi tarafından tahrir olunan Rumeli’deki Çirmen, Çingene ve Kızılca müsellemlerinden Filibe, Zağra-i Atik, Çirmen, Akçakızanlık, Yenice-i zağra, Edirne ve Hasköy nahiyyelerinde eskiden kayıtlı bulunan 293.807 akçe maktuaları bulunduğu ve burada bulunan çiftliklerin tahrir edilmesinden sonra ocaklardan hazine defterine tatbik olunan 32.682 akçe zuhur ettiğinden bunun kayd altına alınarak her yıl bu miktarın toplanarak merkeze gönderilmesi istenmektedir⁸²⁸.

Osmanlı döneminde Çingeneler, tarımsal faaliyetlerin bir parçası olan çeltik işlerinde de çalışmakta idiler. Pazarcık ve Sofya kazalarındaki çeltiklerin çamurlarını senede üç defa kaldıran kıptilere yevmi 18 pâre ücret verilmesine karar verilmiştir⁸²⁹. Çingenelerden öşür vergisi alındığına göre, bunların tarımla uğraştıklarına hükmedilebilir⁸³⁰.

⁸²⁶ Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *DİA*, IV, 108-109.

⁸²⁷ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara:DİE Yay., 2000, s.36.

⁸²⁸ BOA, *Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe D.BŞM.*, nr.173. (1061/1651 tarihli hüküm)

⁸²⁹ BOA, *Cevdet/İktisat*, nr.1442. (13 Rebiülahir 1251/6 Ekim 1835)

⁸³⁰ BOA, *MAD-10851/17165*.

Osmanlı Devleti, Çingenelerin göçebe hayat sürmelerinden dolayı, onların haraçlarını düzenli olarak toplayamamış ve bundan ötürü de Çingeneleri yerleşik hayata geçirmek için onlara toprak vermek suretiyle ziraat yapmalarını teşvik etmiştir⁸³¹. Ancak bu uygulamada başarılı olunamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde cizye tahsili genellikle hâne hesabı üzerinden alınmaktaydı. 1683'teki Viyana bozgunundan sonra devletin mâli bir buhrana girmesi nedeniyle dönemin sadrazamı Köprülüüzâde Mustafa Paşa tarafından bir cizye reformu yapılmıştır⁸³². Devletin cizye politikası 1691 yılından itibaren değişmiş, 1691'deki cizye reformundan önce cizyeler hâne üzerinden toplanmakta iken, 1691'ten itibaren nefer üzerinden toplanmaya başlanmıştır⁸³³.

1691 cizye reformuyla vergi oranları, fikhî hükümlere dayanılarak a'lâdan 48 dirhem, evsattan 24 dirhem ve ednâdan 12 dirhem olarak belirlenmişti. Cizye Muhasebesi Kaleminde yer alan Hristiyan ve Yahudilerin cizyeleri ile Maden kaleminde bulunan Eflak, Boğdan, Dubrovnik ve Kıbtîyân cizyeleri Osmanlı Devleti'ndeki toplam cizye geliri hakkında fikir vermektedirler⁸³⁴. Bu reformla devlet gelirlerinin bütçelere fonksiyonel bir biçimde yansıtılması için önemli adımlar atılarak hemen hemen bütün cizye gelirleri bir kalemde toplanmaya çalışılmıştı. Ancak, Cizye Kalemi dışında yer alan gümrük, maden ve kıbtîyan cizyesi gibi gelirlerin 1716 yılında belli kalemlerde toplanmasına yönelik yapılan çalışma maliye memurlarının aldıkları vergi ve harçların düşmesine neden olabileceğinden başarısız olmuştur⁸³⁵.

1691 yılında sonra çingenelerin Müslüman olanlarından 650'şer akçe kafirlerinden 720'şer akçe bedel-i avâız alınması kararlaştırılmıştır⁸³⁶.

⁸³¹ BOA, *Cevdet-Dahiliye*, nr.15340.

⁸³² Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul:Dergah Yay., 1985, s.136-140.

⁸³³ Bu konudaki değişiklikler hakkında bkz. Özel, *a.g.m.*, s.38 vd.

⁸³⁴ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi*, s.136-141.

⁸³⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul:Dergah Yay., 1994, s.174. 1691 yılında cizye gelirlerinin tek kalemde toplanmasıyla maliye dairelerinin işlevlere göre çalışır hale getirilmesi yolunda önemli bir adım atılmıştı. 1716 yılında bu mesele daha kapsamlı bir şekilde ele alındı. Gümrük, maden, Kıbtîyân cizyesi, mukataalar, salyaneler gibi çeşitli kalemlere dağılmış işletmelerin belirli kalemlerde toplanmaları öngörüldü. Kıptî ve zimmî cizyelerinin de dağınık olması uygun görülmemiş Maden Kaleminde olan Kıptîlerin cizye ve maktularının da ehl-i zimmet cizyelerinin kayıtlı olduğu Cizye Muhasebesine aktarılması düşünülmüştü. Bkz. BOA, *Cevdet/Maliye*, nr.2610. 1.1129/12.1716.

⁸³⁶ BOA, *KK-2473*.

Viyana savaşları dolayısıyla sınır boylarında dağınık halde bulunan Kıptîlerden 1691-2 yılına mahsup olmak üzere her birinden maktu olarak 340'ar akçe alınması karar verilmiştir⁸³⁷. Avusturya harpleri nedeniyle devletin para sıkıntısı çektiği bir dönemde, Mustafa II.'nin ilk saltanat yıllarında (1106/1695) diğer vergiler ile birlikte çingenelerin vergilerinde büyük bir artış olduğu görülmektedir. Bu döneme kadar 45.000 kuruşa toptan mukataaya verilirken, bundan sonra evrak sistemine geçilerek nefer üzerinden toplanmaya başlamıştır. Böylece, Müslümanlardan 5, Hristiyanlardan 6 kuruş tâyin olunarak toplam 260.000 kuruşun parça parça toplanması hedeflenmişti⁸³⁸. Ancak, bu hedefin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devletine tâbi devletlerin odedikleri maktu cizye ile kıbtîlerin ödedikleri cizyeden hariç tutulmak şartıyla bütün cizye gelirleri Cizye Muhasebesi Kaleminde toplanmasına karar verilmişti. Cizye Muhasebesi Kalemi dışında kalan Eflak, Boğdan (Moldavya), Dubrovnik cizyesiyle birlikte Kıbtîyân cizyesi de eskiden olduğu gibi Maden kaleminde yer almaktaydı. Ancak, bu uygulama imparatorluğun bütün coğrafyasına teşmil edilememiş, Mısır ve civarı ancak Sultan I. Mahmud zamanında 1734'te bu sisteme dahil edilebilmiştir⁸³⁹.

Bütçelerde büroların gelirleri kaydedilip sonra türlerine göre ayrılırdı. Bu ayrımda; cizye gelirlerine dahil edilen Maden kaleminin denetlediği Eflak-Boğdan ve "Kıptiyan cizyeleri mukataa defterlerinde", mukataa gelirleri içinde yer alırdı. Kıptiyan cizyelerinin mukataa gelirlerine dahil edilmesi, tahsilinin iltizam yöntemi ile yapılmasından idi. 1106/1694 yılında, hazineye daha fazla gelir getireceği düşüncesiyle bunların da, kefare cizyesi gibi evrak ile tahsil edilmesine karar verilmiş ve yine diğer devlet mukataaları gibi kalemler halinde taliplerine satılması yönünde ferman çıkarılmıştı⁸⁴⁰.

Osmanlı vergi sisteminde vergiler toplanmadan maliye kaleminde bir sonraki yıla ait kağıtlar hazırlanmakta idi. 5 Ramazan 1113/ 3 Şubat 1702 tarihinde 2650

⁸³⁷ BOA, KK-2473.

⁸³⁸ Gökbilgin, "Çingeneler", s.424; Raşid, *Tarih*, II, 328 v.d.

⁸³⁹ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemi*, s.136-140.

⁸⁴⁰ Raşid, *Tarih*, C.V, s.126-127.

adet kıptiyan kağıdı hazırlanmıştı⁸⁴¹. Aynı dönemde kalelerde yer alan bazı yeniçerilen tezkereleri haşebî kağıda yazılmakta ve bu haşebî kağıdın çeşitli renkleri kullanılmakta idi⁸⁴². Tezkirelerde geçen tabiriyle “ehl-i zimmet” ve “kıbtî cizye kağıtları”nda bunlar için gerekli olan miktarlar ayrı ayrı gösterildiğinden bunların oranlarını da öğrenmek mümkün olabilmeyti⁸⁴³.

1716 yılında Sadrazam Ali Paşa (1713-1716) tarafından gelir-gider bürolarında geniş boyutlu bir düzenleme yapılmış, bu düzenlemeyle; İstanbul ve Kefe mukataası ile kaydı Cizye muhasebesinde bulunan Akçekoyunlu adet-i Ağnam mukataası defterleri Haslar kalemine, Maden kaleminde Kıbtıyan cizyesi defterleri Cizye muhasebesi kalemine, Bursa, Avlonya ve Haremeyn mukataası Mukataa-i Evvel kalemine ve Bursa mukataasındaki Karadeniz Haremeyn mukataasındaki İzmir ve Sakız gümrükleri ile Baş Muhasebe ve diğer kalemlerde bulunan Gümüşhane, Kastamonu ve diğer bölgelerdeki gümüş ve bakır madenleri Maden kalemine aktarılmıştır. Ancak, bu değişiklik uzun sürmemiş, 1716 tarihinin sonlarında Ali Paşa’nın sadrazamlıktan düşmesi sonucu tekrar eski sistem geçerli olmuştur⁸⁴⁴.

Maden kaleminin denetiminde olan diğer bir kalem ise, Kıbtîyân Cizyesi Kalemi idi. Anadolu ve Rumeli’de bulunan çingeneler bu kaleme bağlı olup, avâriz türü vergilerden muaf idiler. Bunlardan cizye, ispençe vs. vergilere karşılık maktu olarak yılda bir defa Müslümanlarından 650 ve gayr-i müslimlerinden 725 akçe

⁸⁴¹ BOA, Bâb-ı Defteri, Maden Mukataası Kalemi, Kıbtıyan Cizyesi (D.MMK.KBC.), Dosya No:2/104.

⁸⁴² “1114 (1702-1703) yılı kıbtî maktu’ cizyeleri için 120 destе beyaz ve 40 destе nohudî haşebî kâğıt (5 Muharrem 1114/1 Haziran 1702 tarihli dîvân tezkiresi: D.BŞM.KGB, dos. 8/158); 1115 (1703-1704) yılı cizye evrakı için 140 huzme beyaz haşebî kâğıt (Cemâziyelâhır 1114/15 Kasım 1702 tarihli tesellüm tezkiresi: dos.8/159); 1128 (1715-16) yılı kıbtî cizyesi için 180 destе beyaz haşebî ve 70 destе sâ mâ nî (9 Zilka’de 1127/7 Kasım 1715 tarihli dîvân tezkiresi ve tesellüm şerhi: dos. 16/53); 1135 (1722-23) yılı kıbtî cizye evrakı için 180 destе beyaz ve yetmiş destе elvan haşebî kâğıt (9 Şevvâl 1134/23 Temmuz 1722 tarihli dîvân tezkiresi ve tesellüm şerhi: dos.30/23); 1147 (1734-1735) yılı kıbtî cizyeleri için 180 destе beyaz ve 70 destе elvan haşebî kâğıt (5 Şevval 1146/11 Mart 1734 tarihli dîvân tezkiresi: 42/151) verildiği görülmektedir”. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul:Kubbealtı Neşriyatı, 1994, s.35, 35ⁿ-(36ⁿ).

⁸⁴³ On vakıyye ehl-i zimmet, bir vakıyye kıbtîler için olmak üzere toplam 11 vakıyye: D.BŞM.KGB, dos.52/89. bkz. Kütükoğlu, a.g.e., s.45, 45ⁿ.

⁸⁴⁴ Bakır Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul:Kitabevi, 2003, s.22’den naklen BOA, **Cevdet Maliye**, nr.2610.

alınmaktaydı⁸⁴⁵. Kıptîyan cizyesi “*kefere cizyesi gibi*” cizye kağıtlarıyla iltizam yoluyla toplanmakta idi. 1694-5 yılında bütün Anadolu ve Rumeli’nde tahminen 10.000’i Müslüman ve 35.000’i de zimmi olmak üzere toplam 45.000 Kıptîden 31.200.000 akçe vergi elde edilmesi planlanıyordu⁸⁴⁶.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, cizyeden muaf tutulan şahısların ellerine vergi tahsildarlarına göstermeleri için sened verilmekteydi. Vergi tahsildarı ise, bu belgeye göre hükmeder ve muaf olan kişiden vergi talep etmez ve kayıtlarına “*yedinde senedi olduğu*” şeklinde bir şerh düşerdi. Bu minvalde çeribaşları cizye ödemekle mükellef değillerdi⁸⁴⁷.

Tanzimat döneminde çingenelerden alınacak cizyeler muhassıllar vasıtasıyla çeribaşlarından tahsil olunacağı⁸⁴⁸ gibi, göçebe olanlar ise, çeribaşlar kanalıyla kefile bağlanmadığı müddetçe ruhsat tezkeresi alamayacaklardı. 1256/1840-1841 yılından itibaren bu yöntemle alınmaya başlanan cizye, Tanzimatın uygulanmadığı bölgelerde ise, vali ve mübaşirler vasıtasıyla toplanacaktı⁸⁴⁹.

Genel olarak gayrimüslimlerden alınan cizye dışında Osmanlı Devleti’ndeki Kıptîlerin de Kıptîlik sıfatları nedeniyle cizye mükellefi olduklarına Abdüllatif Şener tarafından dikkat çekilmektedir⁸⁵⁰. Ayrıca, çingenelerin hem müslim hem de gayr-

⁸⁴⁵ İstanbul Kâimmakamına, İstanbul, Galata ve Haslar kadılarına yollanan bir hükümde “... Maden Mukataası defterlerine bakıldıkta Rumeli ve tevâbii kıptîyânı min külli’l-vücûh serbest olup sâir reâya gibi avârız-ı divâniye ve tekâlif-i saire vermeyüb cümle tekâlifleri kadimden olugeldüğü üzere Müslüman namında olanlarından senede bir defa ber vech-i maktû’ 650’şer ve keferesinden 725’er akçe cizye, ispenç ve rusûm-ı sâireleri mîrî için yed-i vâhiden...” toplanması istendi. Bkz. BOA, KK. Nr.2473 (Evâmîr-i Mâliye), s.16, 15.01.1103/8.10.1691.

⁸⁴⁶ Tabakoğlu, **Gerileme Dönemi**, s.149-152’den naklen, **zübde**, v.295^{a-b}, **Râşid**, II, 328.

⁸⁴⁷ BOA, ML.VRD.CMH, Nr. 224, s. 4;

⁸⁴⁸ Tanzimat Döneminde Kıptîyân Cizyesinin toplanması ile ilgili hüküm aynen şu şekildedir: “Kıptîyân cizyesi hakkında dahi bu usulün icrâsı lâzım gelüb ancak bunların ekserisi toptan bir mahalde iskân etmeyüb içlerinde göçebesi bulunduğundan topluca bulunan mahaller Kıptîyân cizyeleri muhassıllar ma’rifetile çeri başlarından tahsil olunması ve göçebe makûleleri dahi kezâlik çeri başları ma’rifetile kefile rabt olunmadıkca ruhsat tezkiresi i’tâ olunmaması ve’l-hasıl bu maddeden dolayı emvâl-i cizyeye bir gûne kesir ve sekte gelmemesi vesâil-i lâzimesinin istikmâline bakılması ve mevsim-i tahsil an be an takarrüb etmekte olduğundan muhassıllar hemen mahallerine vardıklarında işbu cizye emvalinin ber vech-i usul-ı hasene vechile sür’at-i tahsiline i’tina ve gayret eylemeleri lâzime-i me’mûriyyetlerinden olduğu.” Fî Zâ, sene 1255. bkz. Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 2. Baskı, Ankara:TTK Yay., 1985, s.245.

⁸⁴⁹ Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul:İşaret Yay., s.114; Bu konuyla ilgili arşivde bulunan bir defter için bkz. BOA, MAD, nr.9063, s.171.

⁸⁵⁰ Şener, **a.g.e.**, s.115; Tanzimat sonrası “Kıptîyan cizyesi” hakkındaki düzenlemeler için bkz. 19 Zilkade 1255 tarihli anılan “**Talimat-ı Seniye**”, b.8, Kaynar, **a.g.e.**, s.245.

müslimlerinden alınan cizyenin kaldırılmasından sonra “*Kıptîyan Vergisi*” denilmiştir⁸⁵¹.

1. Cizye

Osmanlı Devleti’nde baş vergisi olarak nitelendirilen ve çok eski zamanlardan beri bulunmakta olan cizye vergisi, sadece devlet hazinesinin önemli gelir kaynakları arasında yer almıyor, aynı zamanda şeriat emirlerinin gereği olarak tahsil edilmekteydi. Cizye vergisi İslâm Devleti’nde yalnız Müslüman olmayan teb’anın yani zimmilerin kendilerinin korunmalarına karşılık ödenen bir vergi türü idi⁸⁵². Bu durum göz önüne alındığında çingene teb’a için farklı bir uygulamanın olduğu görülmektedir. Çünkü, cizye gayrimüslimlerden alınan bir vergi olmasına rağmen çingenelerin hem müslim hem de gayrimüslimlerden cizye alınmıştır. Fakat miktarı farklı tutulmuştur⁸⁵³.

Osmanlı Devletinde Defterdarlığın sekizinci kalemi olan Cizye Muhasebesi Kalemi, senede 15.000.000 cizye kağıdı çıkarmakta, bunlar da 180 bohça (paket) içerisinde tahsildarlara verilmekte idi. Ahaliden vergisine ödeyen kişilere cizyedarlar, vergilerini ödediklerine dair cizye kağıtları vermektedirler. Her yeni yılbaşında, yani Muharrem ayında vergi tahsildarları görevli oldukları mıntıkaları dolaşmak suretiyle vergi vermekle mükellef olan herkesten baş vergisini alırlardı⁸⁵⁴.

Osmanlı vergi sisteminde çift-resmi bazı bölgelerde artırıldığı halde mücerred-resmi aynı nisbette kalmıştır. Yalnız Rumeli çingeneleri, *hâne ve mücerred* ayırd edilmeksizin 22 akçe ödemekteydiler⁸⁵⁵. Bir nevi şahsî vergi anlamına gelen “*ispenç*” Müslümanlardan 22 ve gayrimüslimlerden 25 akçe olmak üzere, evli, bekar, toprak sahibi veya olmayan ahaliden eşit miktarda alınan bir vergi türü idi. Ancak, bülûğ çağına ermeyenlerden bu vergi alınmazdı. Kanunnâmelerde ve vesikalarda “*Resm-i ispenç*” olarak geçen bu vergi türü daha çok Rumeli Eyâleti’nde tatbik edilmiş ve Tanzimattan sonra kaldırılmıştır⁸⁵⁶. Osmanlı Devleti’nde “*çift*

⁸⁵¹ Şener, a.g.e., s.115-116; “Kıptîyan Vergisinin Suret-i Tahsili Hakkında Nizamname”, **Düstur**, Cild-i Sâni, s.34-38.

⁸⁵² Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye”, **Belleten**, VIII/32, 1944, s.606, 621.

⁸⁵³ BOA, MAD-21167.

⁸⁵⁴ Nedkoff, a.g.m., s. 622-623.

⁸⁵⁵ Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”, **Belleten**, XXIII, (1959), 575-610.

⁸⁵⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “İспенç”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul:MEB Basımevi, 1983, s.88; Midhat Sertoğlu ise, İспенçe’nin târihi tekâmülünü şu şekilde tanımlamaktadır: “Ziraat ile meşgul köylüden Müslüman ve Hristiyan ayırd edilmeksizin çift resmi

resmi” karşılığı olarak gayrimüslimlerden alınan ispençe vergisinden şehir halkı muâf durumda idiler. Ancak, XV ve XVI. Asra ait tahrir kayıtlarında Hristiyan şehir halkının da ispençe’ ve tâbi olduğu görülmektedir⁸⁵⁷. Halil İnalcık, ispençenin çift resmi gibi umumiyetle tahsis edilen bir vergi türü olduğunu ve çift resminin toplanma vakti olan mart ayında toplandığını belirtmektedir⁸⁵⁸.

Çingene’lerin Müslüman olanların her hâne ve müccerredlerinden 22, gayrimüslimlerinden her hâne ve müccerred olanlarından 25 akçe ispenç alınmakta idi. Bîvelerinden alınan miktar ise, 6 akçe idi⁸⁵⁹. Osmanlı Devleti’nin Müslüman çingenelerden cizye alması gerçekten düşündürücüdür. Niçin sadece gayrimüslimlerden alınan bir vergiyi çingenelerin Müslüman ve gayrimüslim ayırımı yapmadan çingenelerden almıştır. Bu uygulamanın hukuki dayanağı ne idi?

Osmanlı Devleti’nin çingenelere böyle davranmasının altında iki nedenin olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, çingeneler din olarak ehl-i kitap olmadıklarından dolayı böyle bir uygulamaya maruz kalmış olabilirler. İkinci olarak göçebe bir yaşam sürmelerinden dolayı vergileri sürekli olarak toplamaması durumu etkili olmuş bulunabilir. Bu sebeble bunlara şer’i kurallar uygulanmamış, sadece cizye mükellifiyeti yüklenmiş olmalıdır. Ancak, Osmanlıları şer’i hukuku içinde ehl-i kitap⁸⁶⁰ olmayanların nasıl davranıldığı konusu burada önem kazanır. Çingenelerin bu kategoriye sokulup sokulmadığı problemine bir cevap verilememektedir. Aslında çingenelerin bulundukları ülkelerin dinlerini kolaylıkla fakat zâhiren kabul etmiş görünmeleri yeterli hukukî delil sayılmış olabilir. Yani Osmanlı Devleti’nin çingenelerin hem müslim hem de gayrimüslimlerinden cizye almasının temel nedeni onların dini davranış ve tutumlarındaki esneklikten kaynaklanmıştır denebilir.

diye muayyen bir vergi alınırken, I. Murad (1360) bunu değiştirmiş, Müslümanların çift resmine karşılık cizye ile mükellef Hristiyanların, topraklı ve topraksız olsun, ziraat edenlerinin her birinden yirmi beş akçe ispençe adlı bir vergi alınmasını kanun haline koymuştur. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır. (Midhat Sertoğlu, “İспенçe”, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul:Enderun Kitabevi, 1986, s.164.)

⁸⁵⁷ Bu konu ile ilgili detaylı örneklerin bulunduğu Rumeli Eyaletine ait Çingene Sancağı Tahrir Defterlerine bakılabilir. Bkz. BOA, TT.120, 170, 191, 202, 206, 299.

⁸⁵⁸ İnalcık, *a.g.m.*, göst. yer.

⁸⁵⁹ BOA, TT.370, s.373; Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar, I*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943, s.249.

⁸⁶⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *DİA*, X, 516-519.

Çingeneler Osmanlı Devleti'nde çok farklı yönetime tâbi tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti'ndeki yaşayan Çingenelerin müslim ve gayr-ı müslim olarak iki gruba ayrılmasına rağmen bunlar hukukî bakımdan denk sayılmışlardır. Çünkü, bunlar Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman millet olma vasfını taşıyamamışlardır. Bundan dolayı, hukûki bakımdan diğer milletlerden farklı uygulamalara maruz kalmışlardır⁸⁶¹.

Osmanlı Devleti'nde bazı teşekküllerin hizmet gerçekleştirmeleri neticesinde Osmanlı Devleti'nde vergilerin bir kısmından muaf tutuldukları bilinmektedir. Çingeneler de bazı hizmetleri karşılığında avâriz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye türü vergilerden muaf kılınmışlardır.

Bu konuyla alakalı olarak 28 Receb 981/23 Kasım 1573 yılında Bosna beyine yazılan bir hükümde, Kemengrad madeninde çalışmak üzere görevlendirilen çingenelerden bu hizmetlerine karşılık haraç, ispençe, avâriz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye alınmayacağı bildirilmektedir⁸⁶². Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, çingenelerin müselleme teşkilatında olanlar bazı hizmetleri karşılığında avâriz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye türünden vergilerden muaftılar. Rumeli Eyâleti'nde kalelerde bulunan 137 nefer çingene avârizdan muaf durumda idiler. Aynı şekilde, Niğbolu sancağında bulunan 11 nefer çingene avâriz vergisi ödemekle yükümlü değillerdi⁸⁶³.

Bazı cemaatler, müselleme teşkilatında olduğu gibi yapmış oldukları hizmetler karşılığında vergiden muaf tutulmaktaydılar. Silistre Sancağının Prevadi nahiyesinde bulunan bir çingene cemaati güherçile kazmaları karşılığında vergiden muaf iken, bu

⁸⁶¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. BOA, TT.120 ve TT.370 numaralı defterlerin baş kısımlarında yer alan Çingene Kanunnâmeleri. Ayrıca, bkz. Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar, I, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943, s.279.

⁸⁶² BOA, MD-23, 149/306; Belgenin orijinal fotokopisi ve bu belge ile ilgili yorum için bkz. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, s.33-34. Yazar Osmanlıca bilmediği halde sanki Osmanlıca biliyormuş gibi Osmanlıca belgenin fotokopisini kitabına koymuş ve bu belge hakkında yorum yapmaktadır. Muhtemelen bu belgeyi kullanan bir yazarın kitabından aldı ve bu yazarı da referans olarak vermedi.

⁸⁶³ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002, s.6.

muafiyetleri daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra bu muafiyetleri sona ermiştir⁸⁶⁴.

Çingenelerin hangi durumlarda vergiden muaf tutulacakları hükme bağlanmıştı. Buna göre, hisarlarda çalışan ve hizmete alınan çingeneler; İспенçe, Avâriz-ı Divaniye ve Rûsûm-ı Örfiye türü vergilerden muaf tutulmuşlardı⁸⁶⁵.

İспенçe vergisi ordunun geri hizmetlerini gerçekleştiren çingenelerden alınmadığı gibi voynuklar⁸⁶⁶ da bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Fakat, bu vergi derbent hizmetini gerçekleştirenlerden alınmakta idi⁸⁶⁷.

XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde ordunun geri hizmetlerinde görev alan yaya ve müselleme teşkilatıyla birlikte, ellici Yörükler hizmetleri avâriz bedeli olarak yerine getirmek suretiyle tekâlif türü vergilerden muaf tutuluyorlardı. Bu yüzyılın sonunda yaya müselleme teşkilatı kaldırılınca bunlar avâriz bedeli olarak belirli bir vergi ödemek zorunda kaldılar⁸⁶⁸. Rumeli çingeneleri mukataaya bağlandıktan sonra hususî durumlarını muhafaza ettikleri gibi, diğer reayanın ödediği avâriz-ı dîvaniye ve diğer vergilerden muâf (taife-i Kıptîyan kadîmden mafruz al-kalem ve maktu al-kıdem serbest) tutulmuş, buna karşılık maktu olarak senede müselleme olanlarından 655 akçe alınarak cizyeden muaf tutulmuşlardı. Hristiyan olanlar için bu rakam 730 akçe olarak belirlenmişti⁸⁶⁹. Ancak, Müslümanlardan alınan 655 akçe bedel-i avâriz akçesi olarak talep edilmekte, bunun üzerine 5 akçe de cülûs akçesi ilavesiyle alınan miktar 730 akçe'ye çıkmaktadır. Aynı durum gayri müslimlerden alınan 725 bedel-i avâriz akçesi üzerine 5 akçe cülûs akçesi eklenmesiyle buradaki rakam da 730 akçe olarak görünmektedir.⁸⁷⁰

Osmanlı Devleti'nde belirli meslek grupları içerisinde yer alan çingenelerin zanaatkâr olanlarından bir kısmından istifade edilmek suretiyle vergi alınmıyordu. Çingenelerin bülûğ çağına ermemiş olup san'atı olan oğlancıklarından cizye

⁸⁶⁴ “Kıptiyan bundan evvel güherçile kazanların meremmet idüb muafılar imiş, badehu ref’ olunub hayli mezkur kıptiler diğer kıptiler gibi rûsûmlarını edâ ederler”. Bkz. BOA, TT.416, s.190.

⁸⁶⁵ BOA, TT.370, s.373-374.

⁸⁶⁶ Yavuz Ercan, **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, Ankara:TTK Yay., 1986, s.75.

⁸⁶⁷ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilâtı**, 2. Baskı, İstanbul:Eren Yay., 1990, s.52.

⁸⁶⁸ Feridun Emecen, “Bedel”, DİA, V, 301.

⁸⁶⁹ BOA, İ.E./Dahiliye, nr.829.

⁸⁷⁰ BOA, KK-2473, 46/2.

miktarının yarısı talep edilirken, san'atı olmayanlardan ise, herhangi bir vergi tahsili yoluna gidilmiyordu⁸⁷¹.

Edirne kadısına yazılan bir hükümde; kıbtî tâifesinden Mehmet adlı şahsın dört nefer evladıyla birlikte cizye veremeyecek derece fakir olduğu ve iş göremez durumda olduğunu bildirilmesi üzerine, adı geçen şahsın cizyeden muaf tutulmasına karar verilmiştir⁸⁷².

Osmanlı Toplumunda diğer vatandaşlar gibi can, mal ve namuslarının korunması karşılığında çingeneler de vergi vermekle yükümlü idiler. Çingenelerin Müslüman ve gayrimüslimlerinden vergilerin ne şekilde alınacağı, bunların miktarı ve toplanma usulüne ilişkin olarak tahrir kayıtlarında bilgiler yer almaktadır⁸⁷³. Bu konuyla alakalı bilgileri tahrir defterlerinden takip edebilmekteyiz. XVI. yüzyılda Rumeli'ye ait yapılan çingene tahrirlerinde katiplerin bazı gebran çingeneler için alınması gereken ispençeleri yazmadığı görülmektedir. Bu durum çingenelerden vergi alınmadığı anlamına gelmediği gibi, muhtemelen bu vergiler devletin diğer görevlileri tarafından toplanmaktadır⁸⁷⁴.

Osmanlı Devleti'nde çeşitli vergilerden oluşan sultanın hasları arasında Âmid ve Tercil nâhiyesiyle birlikte altı köy, Mardin, Hıskeyf ve Ruha (Urfa) çingenelerinden tahsil olunmaktaydı. Toplam 566.250 akçeyi bulan Âmid ve Tercil'in tüm vergileri ile çingenelerden alınan toplam 20.000 akçelik verginin tamamı padişah adına toplanmaktaydı⁸⁷⁵.

1523 yılında Semendire Sancağına bağlı Bazarcık nâhiyesinde yaşayan gayri müslim çingenelerin vergilerini hazine-i amireye filori⁸⁷⁶ olarak ödedikleri anlaşılmaktadır⁸⁷⁷. Aynı şekilde Semendire Sancağı çingenelerinden resm-i filori adı

⁸⁷¹ BOA, *Ali Emiri*, nr. 2128, II. Süleyman.

⁸⁷² BOA, *Cevdet/Maliye*, nr.14609.

⁸⁷³ Özellikle XVI. Asrın ilk yarısında Kanuni Sultan Döneminde yapılan iki tahrir defteri bu konuda büyük önem arzeder. Bu dönemde yapılan tahrir defterlerinin baş kısmında yer alan kanunnâmelerde çingenelerden vergilerin ne şekilde ve miktarda tahsil edileceği ele alınmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. BOA, *TT.120* ve *TT.370*.

⁸⁷⁴ BOA, *TT.120*, s.280.

⁸⁷⁵ Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Ankara:TTK Yay., 2000, s.106.

⁸⁷⁶ Osmanlılar'da altın karşılığı tahsil edilen bir vergi olarak geçen bir terimdir. Burada her ne kadar filori altın karşılığı bir vergiyi ifade etmiş olsa da Resm-i filori genellikle akçe şeklinde ödenirdi. Daha geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Filori", *DİA*, XIII, 106-107.

⁸⁷⁷ Defterde geçen kayıt aynen şöyledir: "Mezkûrlar hızâne-i âmireye filori edâ iderler". Bkz. BOA, *TT.120*, s.16-18.

altında hâne başına 80 akçe vergi alınmaktaydı⁸⁷⁸. Akçe cinsinden toplanan resm-i filori “hıdrellez” (rûz-ı Hızır) ve “Kasım Günü” (rûz-ı kasım) olmak üzere yılda iki taksitte ödenmekteydi. Balkanlarda eski döneme ait bir vergi toplama usulü olan bu yöntem burada bulunan çingene ve Eflaklardan toplanan vergilerin filori olarak topladığını akla getirdiği gibi, birincisinde “hıdrellez” (rûz-ı Hızır) gününde toplanan verginin 6 Mayıs’a tekabül eden ve çingeneler arasında Kakava festivali olarak anılan bayrama denk gelen günde çingenelerden vergi toplanması tesadüf olmasa gerektir. Çünkü, göçebe bir yaşam süren çingenelerin vergilerini her zaman düzenli olarak toplamak mümkün olamıyordu. Bu yüzden çingenelerin vergilerinin çingenelerce önemli ve kutsal sayılan bir bayram şöleni esnasında toplanması manuklı ve makul bir gerekçe olarak görülebilir. Nitekim, Osmanlılar döneminde çingenelerin vergilerinin hıdrellez gününde Kakava festivalinde toplandığına M. Tayyib Gökbilgin dikkat çekmektedir⁸⁷⁹. “kasım günü” (rûz-ı kasım) ise, Eflak taifesi adı verilen taifeden toplanan vergileri ifade eden bir gün olsa gerektir.

1530 yılında Rumeli Eyâleti dahilindeki çingenelerden elde edilen toplam vergi geliri 438.507 akça idi. Bu gelirin 150.000’i çingene mirlivâsına, 52.273 akçası Niğbolu mirlivâsına, 13.836 akçası Semendire livâsındaki Timar erbabına, 62.314 akçası evkâf-emlak ve hass, kalan 180.129 akçası ise çingene mirlivâsı tarafından her sene Hızâne-i Âmire’ye teslim olunmakta idi⁸⁸⁰.

III. Mehmed (1595-1603) tarafından Hüdavendigar, Biga ve Karesi sancak kadılarına gönderilen Şevval 1005 tarihli fermanda “Kıbtîyan taifesinin cizye vermekten imtina ettiklerini bildirdiğinden” ona yazılan cevabi yazıda “Kıbtîlerin müslümanlarından ikişer yüz akçe cizye tahsil ettirmesi hakkında” hüküm verilmiştir⁸⁸¹.

1024/1615 senesinde Rumeli Eyaletinde bulunan Vize, Çirmen ve Kızılca Müsellemlerin sakin oldukları yerlerin kadılarına yazılan hükümden anladığımıza

⁸⁷⁸ “ve Semendire sancağında Biracık Nahiyesinde olan çingeneler mîriye her hânedan, Resm-i Flori diyü seksener akçe edâ iderler”. BOA, TT.370, s.373.

⁸⁷⁹ Gökbilgin, “Çingeneler”, s.426.

⁸⁸⁰ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002, s.9.

⁸⁸¹ TSMA, E.11787.

göre; Çingene müsellemlerinin Müslümanlarından 200 akçe ve yamaklarından 100 akçe alınacağı bildirilmektedir⁸⁸².

1032/1622' yılında Rumeli'deki Çingenelerinin cizye ve ispençlerinin (bir nevi şahsî vergi) Kıptîyân nezâreti muhasebesi kanalındayla iltizam suretiyle ve mukataa şeklinde sipahi-zâdelerden İbrahim Bey'e (1046 tarihli bir vesikadaki Kıptîyan emîri Budak-zâde Hacı İbrahim Bey aynı şahıstır) tevcih edildiği görülmektedir⁸⁸³. 1630 yılında Bulgaristan'da; Müslüman Çingenelerden 180 ve Müslüman olmayanlardan ise, 250 akçe alınmaktadır⁸⁸⁴.

1047/1637 yılına ait Kıptîyân cizyelerini toplamakla görevli Rumeli Kıptîyân Beyi İbrahim'in Siroz, Drama, Timurhisar, Petriç, Menlik ve Zehne kazalarında sakin bulunan Kıptîyân taifesinin cizye ve ispençlerini bundan önce olduğu gibi divân-ı hümayunda ferman olunduğu üzere toplamak üzere tekrar talepte bulunduğu anlaşılmaktadır⁸⁸⁵.

Edirne ve Filibe ve Gümülcine varıncaya kadar yol üzerinde bulunan kadılara yazılan hükümde; Çirmen ve Yanbolu ve Aydos ve Zağra-i atik ve Zağra-i Cedid ve Akçakızanlık ve Bergos ve Kızılca ve Çingâne ve Vize ve Çirmen Müsellemleri ile ilgili olarak Çeribaşılık hizmetinde bulunan Kızılca ve Çingâne ve Çirmen Müsellemlerinin mukataa resimlerinin senede on iki yük yetmiş bin akçeye tekabül ettiği ve bunların da ocaklık olarak her yıl çeribaşı tarafından tahsil edilmesi talep edilmektedir. Çingene tâifesinin 1050/1640-1641 yılına mahsub olmak üzere 29 yükünün mart ayında gerü kalan miktarının ise, seneye 12 yükünün ise; 70.000 akçeye ve bunun gurusu cinsinden 15.875 gurusu olduğu belirtilmektedir. Geçmiş yıllarda olduğu üzere, her bir çiftlikde olan Müslümanlardan ikişer yüz keferesinden yüzer akçe maktuaların tahsil olunacağı ve bu işle Yörük beyinin görevlendirilmesi ilginçtir⁸⁸⁶.

⁸⁸² BOA, *Tahvil Atik Divan Defteri*, nr.1., s.15.

⁸⁸³ BOA, *İ.E/Dahiliye*, nr.401; Ali Rafet Özkan, bu belgenin çingenelerin iskânı ile ilgili olduğunu söyleyerek yanılmıştır. (Bkz. Ali Rafet Özkan "Çingene Hayat Tarzı ve İnancı", *Akademik Araştırmalar*, Sayı:4, Erzurum 1997, s.86; Belgenin doğru değerlendirmesi için bkz. Tayyib Gökbilgin, "Çingeneler", *İ.A.*, 424.)

⁸⁸⁴ Ali Eminov, *Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria*, London 1997, p.115.

⁸⁸⁵ BOA, *Ali Emiri*, nr.732, Sultan IV. Murad.

⁸⁸⁶ BOA, *Ali Emiri*, nr.53, Sultan İbrahim.

1060/1650 senesinde Sabancı kazası yâve keferesi cizyesi ve kıbtıyan taifesinin bedel-i avârızının iltizama verilmesinden sonra adı geçen seneye mahsub olmak üzere toplam bir yıllık meblağın 6480 akçe ulufe olduğu belirtilmektedir⁸⁸⁷. Ayrıca, Müslüman çingenelerin bedel-i avârızı 150'şer akçe ve keferesinden 300 akçe alınmaktaydı⁸⁸⁸.

18 Ş 1114./7 Ocak 1703 tarihli bir belgede yer alan hükme göre; Vidin'in fethedilmesini müteakip Müslüman Kıptilerden alınan cizyenin Timaşvar ve burada bulunan kale ahalisine ocaklık olarak verilmiş ve maden mukataasına kaydedilmiştir⁸⁸⁹.

XVII. Asrın sonlarına doğru Kıptîyan mukataasına serhad Çingenelerinin de (Kıptîyân-ı serhadlûyân) 830.000 akçe maktu'a ve cizye ile dahil oldukları görülmekte ve Serez, Ohri, Filibe, Niğbolu, Silistre ve Prezerin gibi yerlerdekilere de teşmil olunmaktadır. Bu sancak ve kazalardan toplanan kıpti cizyesi miktarı 6.783.000 akçedir⁸⁹⁰. Ayrıca, Kıbtıyan taifesinin serhadlerde bulunanlardan eşit miktarda 340 akçe cizye ve ispenç alınmaktadır⁸⁹¹. Bu dönemde cizye veren çingeneler balkan yarımadasının her tarafında rastlanılmakta idi. Özellikle bunlar arasında Elbasan, Avlonya ile birlikte, Arnavutluk, Üsküp, Vulçitrın, Priştina havalisinde, Mora, İnebahtı ve Karlıeli ve Ege adalarından bir çoğunda rastlangelinmekteydi⁸⁹². Aynı şekilde bir yıl sonra yazılan bir hükümde ise, Çingâne umûrundan Müslüman nâmına olanlarından maktuan 655 akçe nefer başına beşer (5) ziyâde cülûs-ı hümayun ve bir neferinden 660 akçe alındığı belirtilerek, keferesinden 725 akçe has (5) ziyâde-i cülûs-ı hümayun alındığı ve her bir neferden 730 akçe mîrî için cizye ve ispenç tahsil ettirildiği kaydolunmaktadır. Bu belgeden anlaşıldığına

⁸⁸⁷ BOA, Ali Emiri, nr.3926, IV. Mehmed.

⁸⁸⁸ BOA, MAD-9831/22609.

⁸⁸⁹ BOA, İbnü'l-Emin/Askeriye, nr.3852.

⁸⁹⁰ BOA, KK. Baş Mukataa Kalemi Defteri, Nr.5038; Tayyib Gökbilgin tarafından Serhad çingeneleriyle ilgili olduğunu vurgulanan bu belge, Ali Rafet Özkan tarafından serhad çingenelerin aynı şekilde değerlendirmesi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan İbnü'l-Emin/Dahiliye, nr.1208'de yer alan hüküm özeti verilerek ve belge görülmeden referans verilmiştir ki, bazı araştırmacıların hiç arşivin yolunu bilmeden veya belgeyi görmeden direk internet üzerindeki katalogdan belgenin özetini gördükten sonra belge numarasını vererek yanlış bir referans verilmesine neden olmaktadır. Oysa, belgenin aslını incelediğimizde ise, belgenin serhad çingeneleriyle ilgili olmadığını görmekteyiz. Bu tür hatalar araştırmacılar tarafından sık sık tekrarlanan vakıalardandır. Bu tür bir hata için bkz. Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.26.

⁸⁹¹ BOA, KK-2473, 55/1-3.

⁸⁹² BOA, İ.E./Dahiliye, nr.1028.

göre, çingenelerden her padişahın tahta geçmesi esnasında askeri takıma verilmek üzere toplanan cülüs, çingenelerden kişi başına 5 akçe alınmak suretiyle toplanıyordu⁸⁹³.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Avrupa tüccarları ve Yahudiler ile beraber Kıptiler de vergiye bağlanmıştı.⁸⁹⁴ Ekonomik olarak belirli bir gelir seviyesine sahip olan Avrupa tüccarı ile birlikte Yahudilerden vergi alınması bu kesimin zoruna gitmez iken, bu durumdan en çok etkilenen ve müteessir olan kesim ise, Kıptiler olmuştur. Çünkü, onlar sürekli olarak belirli bir meslekle uğraşmadıklarından sabit bir gelirden de yoksun bulunmaktaydılar.

Tanzimat döneminde Bilecik'te bulunan çingeneler perakende grup içerisinde mütalaa edilmiş ve bunlardan 9 yüksek, 14 orta ve 1 düşük seviyede olmak üzere 24 vergi mükellefi bulunmaktadır. Bu dönemde şehirde bulunan Kıptî teb'a ile birlikte dışarıdan iş münasebetiyle geldikleri anlaşılanlardan alınan toplam cizye miktarı 22.770 guruştur⁸⁹⁵.

Osmanlı döneminde çingenelerden alınan cizyelerin toplanması esnasında cizyedarlar tarafından bazı yolsuzluk ve çingenelere haksızlıklar yapıldığı gibi, bazı durumlarda da, görevli bulunan cizyedarlar dışındaki kişilerin kıbtıyan cizyelerini topladıkları da oluyordu. Özellikle 1691'deki cizye reformundan sonra vergi toplama usulünde resmî kağıt dağıtma yolu benimsendiğinden vergi tahsildarları, hazine tarafından kendilerine dağıtılan kağıtları bitirmek amacıyla bazen cizye mükellefi olmayanlardan vergi almaya çalıştıkları gibi, bazen de düşük vergi ödemekle yükümlü olan kimselerden de yüksek vergi almaya çalışıyorlardı. Bazı durumlarda bunun tersi olaylar da yaşanmıyor değildi. Yüksek seviyeden vergi ödemekle yükümlü bulunan zenginlerden alınan rüşvet karşılığı bunlar alt seviyeden vergi ödeyen kimseler olarak gösteriliyor, bunlardan hâsıl olan açık ise, fakir kesim tarafından kapatılmaya çalışılıyordu. Ayrıca, cizye tahsildarlarının vergi mükelleflerine oldukça sert ve haşın davrandıkları gönderilen fermanlardan

⁸⁹³ BOA, *İbnü'l-Emin/Dahiliye*, nr.1109.

⁸⁹⁴ Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 377.

⁸⁹⁵ Said Öztürk, *Tanzîmât Döneminde Bir Anadolu Şehri:Bilecik*, İstanbul:Kitabevi, 1996, s.181-182.

anlaşılmaktaydı⁸⁹⁶. Cizye mültezimleri, topladıkları vergilerden kendileri yüksek miktarda gelir elde ettiklerinden, küçük yaştaki çocuklardan ve yaşlılardan bile zorla cizye aldıkları görülmekte idi. Oysa, bunlar bu tür vergiler muaf idiler. Bu tür durumlar daha çok merkezi hükümetin denetiminden uzak eyaletlerde rastlanan olaylardı⁸⁹⁷.

Edirne, Bursa, İstanbul, Rum ve öte yakada kıptiyan cizyelerinin toplanmasıyla görevli bulunan Salih beyin Rum eyaletinin kıptiyan cizyesi kendi uhdesinde olmasına rağmen Abaza Ali adlı bir kimse fuzuli olarak buradaki bazı yerlerin cizyelerin tahsil ettiği bildirilmekte adı geçen cizyenin ilgili şahsın dışında kimse tarafından toplattırılmaması ve cizyeyi haksız olarak toplayan kişinin İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir⁸⁹⁸.

Göçebe olarak yaşayan çingenelerin cizyedârların geleceklerini öğrendiklerinde hemen bulundukları mekânları terk ediyorlardı. Çingene cem'ine memur olanların çingenelerin cizyelerini toplamaya gittiklerinde çingenelerin bunları önceden haber aldıklarından dolayı yerlerini terk ederek kaçtıkları bunların yakalanarak eski yerlerine getirilerek cizye ve ispençlerinin alınması istenilmektedir⁸⁹⁹.

Bazı çingene grupları "*tersane işçisiyiz, baruthanede çalışıyoruz, beylik bahçelerde hizmet ediyoruz, sâzendeyiz, ayıcı ve samsuncuyuz*" şeklinde ifalari üzerine, bunların bu iddialarını kanıtlamaları için berat-ı hümayun talep edilmekte eğer ellerinde bu belgeleri yoksa cizyelerin ve ispençlerinin tahsili istenilmektedir⁹⁰⁰.

Çingene cemaatinden bazı kimselerin Müslüman olanlarından cizye vermemek için kendilerinin Müslüman olduklarını beyan ederek vergi vermekten kaçınıyorlardı. Edirne'de ikamet eden kıptiyân tâifesinden Karaoğlan çeribaşı cemaatinden Mustafa oğlu Hacı Hasan adlı kıptî'nin haccü'l-haremeyn olması sebebiyle ehl-i sünnet ve'l-cemaât olduğundan dolayı mîrî için lâzım gelen cizye ve ispençesin edâ etmekten imtina etmesi nedeniyle mîrîyi zarara uğratmamak şartıyla

⁸⁹⁶ Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, VIII, 48.

⁸⁹⁷ Nedkoff, *a.g.m.*, s. 622-623.

⁸⁹⁸ BOA, **MD-88**, 13/32, (1048/1639 tarihli hüküm)

⁸⁹⁹ BOA, **KK-2473**, 5/1.

⁹⁰⁰ BOA, **KK-2473**, 52/1.

yerine Ali oğlu Mehmed adlı kıbtî'nin bedel-i nev yafte kaydedilerek eline kıbtıyan beyinin fetvası mucebince verilen tezkire ile tekrar cizye talebiyle rencide olunmaması için emr-i şerif yazılmıştır⁹⁰¹.

Osmanlı Devletinde tarhedilen fazla vergi toplanmasının veya çeşitli masraflar yüklenmesinin halkı bıkıtıracağı ve devletten soğutacağı endişesi kannunâmelerde “üşendirme” tabiriyle ifade edilmekteydi⁹⁰². Bu konuyla alakalı olarak Fatih döneminde hazırlanan çingenelerle ilgili kanunnâmede aynen şu ifadeler yer verilmektedir: “*Ve her çingeneden kırk ikişer akçe harâc alalar, ziyâde bir akçe almayalar ve üşendirmeyeler*”⁹⁰³. Böylece, Fatih döneminde çingenelerden 42 akçe haraç alındığı görülmekte, bu miktarın Hristiyan ve Musevilerden alınan haraçla aynı değerde olduğu belirtilmektedir⁹⁰⁴. Çingenelerden haraç alınması konusunda Fatih kanunnâmesinde geçen bir hüküm ise şöyledir:

*“Müslüman olan Çingene, kâfir olan Çingeneler arasında oturmamalı, Müslümanlara karışmalıdır. İlle de onlarla birlikte oturup Müslümanlara karışmayacak olursa, onların da kâfirler gibi haraçları alınmalıdır.”*⁹⁰⁵.

Göçebe Çingenelerin XV. yüzyılda, sonraki yüzyıllara ve yerleşik olanlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Göçebe Çingenelerin sürekli gezmelerinden dolayı haraçlarının toplamaması ile ilgili olarak Fatih Kanunnâmesinde özetle şöyle bir hüküm yer almaktadır⁹⁰⁶:

“Çingenelerin haraçlarını tahsil etmek için, her yerin kadısı birer emin tâyin etmeli ve bu emin kişiler Çingenelerle birlikte yürüyüp onların haraçların toplamalıdır. Haraçları alındıktan sonra, onların ellerine hüccet verilmelidir ki; herhangi bir nizâ vukuunda ellerinde temessük bulunabilsin. Hiç kimse (yâni idârî âmirlerden hiçbirisi) “demircimdir” veya “kalburcumdur” diyerek araya giripte Çingenelerin haracına aslâ engel olmamalıdır”.

Emin kişilerin haraç tahsil etmek üzere çingenelerle birlikte yürümelerini âmir olan bu hüküm, aynı zamanda, göçebe çingenelerin kalabalık taifeler halinde dolaşmakta olduklarının bir delili olarak değerlendirilebilir.

⁹⁰¹ BOA, *İbnü'l-Emin/İE-Maliye*, nr.3345.

⁹⁰² “Haraç” [Osmanlı Devleti], *DİA*, XVI, 90.

⁹⁰³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, I, İstanbul 1990, s.397.

⁹⁰⁴ G. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları : 1530-1699*, İstanbul:İletişim Yay., 2003, s.180.

⁹⁰⁵ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, II, İstanbul 1990, s.383-385.

⁹⁰⁶ Enver M. Şerifgil, “XVI. Yüzyılda Rumeli Eyâletindeki Çingeneler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:15, (1981), s.123.

Çingenelerin göçebe bir yaşam sürmeleri nedeniyle vergilerin toplanmasında sürekli olarak sorunlarla karşılaşılırmaktaydı. Ancak, Osmanlı Devleti bunların peşini bırakmayarak vergilerin toplanması konusunda azami derece hassasiyet göstermiş hatta Rumeli’de göçebe olarak yaşayan ve sürekli olarak vergi vermekten imtina eden ve şehir şehir ve kasaba kasaba geçen çingenelerin vergilerinin toplanması için bunların peşine haraççıların takılarak vergilerini toplaması istenmektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti’nin vergi toplamada başarılı olmasının nedenleri arasında çingenelerden vergi ödemeyenlere ve vergiyi toplayamayan görevlilere uygulanacak cezaların yaptırım gücünde olduğu soylenebilir. Bu çerçevede vergi vermekten kaçan çingenelerin yakalanarak vergilerin tahsil edilmesi hakkında şu hüküm ilginçtir⁹⁰⁷:

“Ve kangı katuna’nın ki, cingeneri kaçub gitmiş ola, katuna başlarına bulduralar ve cemâ’at başlarına ve kethüdâlarına teklif idüb buldurub harâcların alalar. Eğer bulunmaz ise, defter mücebince haracların onlardan alalar. Ammâ tekrar almakdan hâzer ideler”.

Çingenelerden vergilerin toplanması ilk önce bunların tahrir işlerine tabi tutulmasıyla gerçekleştirilmekteydi. Ancak, bazı durumlarda katiblerin çingenelerden fazla vergi almaya çalıştıkları gibi, tahrir kayıtlarında vergi hesaplamalarda ve hane kayıtlarını yanlış yazdıkları görülmektedir⁹⁰⁸.

1572 tarihinde Midilli çingenelerinin hâne sayısı önceleri 92 hâne iken, bunların veba salgını nedeniyle 84 hanenin ölmesi ve bunların haraçlarının mürd olmayanlardan yani hayatta kalanlardan istenilmesi durumunda, adı geçenlerin kaçacakları, mürd olanların yani ölenlerin işe Kıptî haraç defterinden çıkartılarak nev yaftelerinin bu deftere kaydedilmesi bildirilmektedir⁹⁰⁹.

Bazı durumlarda ise, çingenelerin vergilerini vermekten ictinab ederek vergi tahsildarlarına zorluk çıkardıkları görülmektedir⁹¹⁰. Rumeli Vilâyetindeki İstanbul defterine müteallik olan çingenelerin haraçlarının toplanması için giden Mehmed adındaki kulun ifadesine göre; bazı çingenelerin kendi cemaatlerinden ayrılarak başka şehirlere ve kasabalara gitmeleri nedeniyle haraçlarının toplanamadığı gibi Anadolu’da bulunan çingenelerin de aynı şekilde yerlerini terk ederek Rumeliye kaçmaları sebebiyle haraçlarını toplanamamıştır. Anadolu ve Rumeli’de yerlerini

⁹⁰⁷ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, II, s.384.

⁹⁰⁸ BOA, TT.120, s.303-304.

⁹⁰⁹ BOA, KK-67, 811/1.

⁹¹⁰ BOA, MAD-7527, 180/2, (25 Safer 1055/22 Nisan 1645 tarihli hüküm)

terk ederek başka şehir ve kasabalara giden çingenelerin bulunarak –haraç defterinden yazılı olduğu üzer- bunların tekrar eski yerlerine getirilmek suretiyle haraçlarının tahsil edilmesi için hüküm yazılmıştır.⁹¹¹

Niğbolu kadısına yazılan bir hükümde ise; Üsküp sancağında bir çiftlikte raiyyet yazılan 8 nefer çingenelerin ispençelerini çiftlik sahibine verdikleri cizyelerini ise, devlete ödedikleri ancak çingene raiyyet olmaz diye çingene emini çingenelerin ispençelerini de almak istemesi üzerine bunların vilayet defterine kaydolup olmadıklarının teftişi talep edilmektedir⁹¹².

Çingene taifesinin ispençelerini ve bâd-ı hevâlarını mukataa suretiyle iltizam eden Nâzır Ahmed çingenelerin evkâfa ve emlâke ve züemaya ve sipahiye ve filoriciye ve tuzcuya ve demirciye ve hisarlara hizmetkâr yazılarak ispençe ve cürm-i cinâyetleri ve sair bâd-ı hevâlarını vermedikleri tespit edilmiş, mîriye ait olan vergilerin başkaları tarafından toplanmasının uygun olmayacağı belirtilmekte ve bu vergilerin nazır Ahmet tarafından tahsil edilmesi konusunda hüküm yazılmıştır. Bu tür aksaklıklar çingenelerden toplanan vergiler esnasında vergi tahsildarlarının süstimalleri olduğu gibi –yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere- çingenelerin de vergi vermemek veya onları başka şahısların farklı alanlara yöneltmek vergiden kurtulma yolunu tercih ediyorlardı⁹¹³.

Çingenelerden vergilerin toplanmasında karşılaşılan güçlüklerden dolayı bazı durumlarda çingene olmayan ahaliden yanlışlıkla bunların çingene zannedilerek vergi alınması yoluna gidiliyordu. Rusçuk'ta Müslüman mahallesinde oturup çingene olmadıkları halde çingene ispençesi talep edilen ahaliden bu tür ispençenin talep edilmemesi istenmektedir⁹¹⁴.

Çingene taifesinin örfi vergilerini haraç, ispençe ve cizyelerini diğer ahali gibi vermeleri konusunda sık sık yerel yöneticiler uyarılmakta idi. Çünkü, bunların bu tür vergilerinin toplanmasında oldukça büyük sıkıntı yaşanmaktaydı. Bunların en başında ise, çingenelerin belirli bir mekanı olmadığından göçebe hayat sürmeleri nedeniyle, sürekli olarak yer değiştirdiklerinden bir önceki dönemde alınan vergi

⁹¹¹ BOA, KK-67, 772/1-2.

⁹¹² BOA, KK-67, 1121/1.

⁹¹³ BOA, MD-22, 303/597.

⁹¹⁴ BOA, KK-67, 1129/1.

mekanına görevliler daha sonra geldiklerinde bu taifeyi bulamayabiliyorlardı⁹¹⁵. Çingenelerin Haymana⁹¹⁶ taifesinden olmamasına rağmen, bunların haymana taifesi gibi vergi alınmasının önlenmesi hakkında hükümler bile yazıldığı oluyordu⁹¹⁷.

Çingenelerin zanaatkar olanlarla ilgili olarak alınan vergilerde aynen şu hüküm geçmektedir:

“Şol Çingene ki defterde mülke, vakfa veya tinara raiyyet yazılmış ise, Çingene sancağı beyinin ona karışması doğru değildir. Böyle olan Çingenenin elinde mühürlü ve tasdikli bir belge yoksa ispençesi ve işlediği suçun karşılığı kanunda belirtildiği gibi resm-i cürüm ve cinayeti sancakbeyine aittir. Defterde vakfa, mülke ve hisara koruyucu yazılan Çingenelerden başka Çingenelerin vergileri dizdara gelir yazılmış olmadığında kafir olandan 25 akçe, müslim olandan 20 akçe sancakbeyi alır. Cemaatten ayrılan Çingeneyi yakulayıp cemaate katmak kanundur. müslim olan bu Çingene ki kâfir olmadığı halde kâfirlerle birlikte olup onlarla kaldığı ve onlarla kaynaşandır ki bunlardan kâfir gibi vergi alınır”⁹¹⁸.

Kıptilerin vergi vermemek konusunda direndikleri oluyordu ve bazen vergi memurları ya çingeneler tarafından yaralanıyor veya öldürülüyordu. Bu tür durumlarda yakalananların kayd altına alınarak darsaadete gönderilmesi sürekli olarak rastlanılan vakıalardandı⁹¹⁹. Çingenelerden bazılarının vergi vermemek amacıyla memur sıfatına büründükleri de rastlanan vakıalardandı. Yörük subaşı olmadığı halde Yörük subaşıyım diyerek Yörükleri tahrir eden ve tezkere veren çingene taifesinden kurd adlı kişinin nerede bulunursa tutularak Yörük subaşı Nebi'ye teslim edilmesi istenmektedir. Böylece, Osmanlı toplum yapısı içerisinde bazı çingenelerin vergi tahsildarlığı ve tahrir işlemlerine de girdikleri anlaşılmaktadır⁹²⁰. Bazı durumlarda ise; çingeneler bizzat vergilerin toplanmasına ya direk engel olmakta yada cemaatlarını tahrik ederek vergilerin toplanmasını engellemekte idiler. Edirne'de Kıptileri tahrik ederek mâl-ı mîrî tahsiline engel

⁹¹⁵ BOA, MD-40, 215/484, (28 Şaban 987/20 Ekim 1579 tarihli hüküm)

⁹¹⁶ Belli bir arazide devamlı ikamet etmeyen, çadır kurarak göçebe yaşayan taife anlamına gelmektedir. Bkz. Said Öztürk, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi*, İstanbul: Osav Yay., 1996, s.470.

⁹¹⁷ BOA, MD-41, 64/139, (28 Şaban 987/20 Ekim 1579 tarihli hüküm)

⁹¹⁸ *Zanaatkârlar Kanunu, (Kanun-nâme-i Ehl-i Hiref)*, Haz. Abdullah Uysal Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982, s.27-28.

⁹¹⁹ BOA, MD-52, 337/895, (3 Rebiülahir 992/14 Nisan 1584 tarihli hüküm)

⁹²⁰ BOA, MD-52, 351/939, (12 Rebiülahir 992/23 Nisan 1584 tarihli hüküm)

oldukları bildirilen Maraşlıoğlu Hüseyin, Fethullahoğlu Divân ve Arslan dede adlı Kıptilerin yaptıkları eylemler bu minvalde değenlendirilebilir⁹²¹.

Kıbtî haracı toplamak için görevlendirilen Ali ve Hamza mahkeme-i şerife gelerek, “haraç toplamak istediğimizde Pınarhisarı kazasında Karlı veled-i Gazanfer ve Kara Yurruş veled-i Ali ve Arslan veled-i Karahan ve Süleyman Mesned adlı şahısların bu haracı toplamaya mani oldukları” ve diğerlerine de mani olarak haraçları toplattırmadıkları gibi yanlarına eşkiya toplayarak çadırlarını basarak çeribaşlarından bir ikisin katl kasdıyla başlarına vurarak yaraladıkları ahaliden sorulduğunda, “mezbur kıptilerin daima fesad ve şenaat üzre oldukları ve mal-i miriye zarar verdikleri” belirtilmiştir. Bu durumda adı geçen şahısların yakalanarak suret-i sicilleriyle birlikte acele olarak donanmayı hümayun sefere çıkmadan evvel küreğe konulmak üzere asitane-i saadete gönderilmesi emredilmiş, bu hükmün yerine getirilmesi için yöneticelerin ihmalkar davranmaması istenmiştir⁹²².

29 Şaban 1088/27 Ekim 1677 tarihinde yazılan bir berat suretinde çingenelerin cizye ve ispençelerinin toplanması esnasında karşılaşılan güçlüklerle dikkat çekilmekte ve bu konuda alınacak önlemler sıralanmaktadır. Çingenelerden toplanacak vergilerin toplanması sırasında idari görevlilerden subaşı, vezirler, ümera, beylerbeyi, voyvodalar, evkâf-ı selâtin kulları, emlak zâbitleri, askeri ve ehl-i örf tâifesinin çingene umuruna karışmamaları istenmektedir. Ayrıca, bunların vergilerinin de mîrî için toplanması istenmekte ve çingene taifesinin kimseye raiyyet kaydolunamayacağı, bunlara çeribaşların kefil olduğu ve firar eden çingenelerin cizye ve ispençelerinin çeribaşı ve akrabasından talep olunacağı belirtilmektedir. Hatta, bu taifede yer alan bazı mücerredlerin cizye ve ispençe vermemek için bazı züema, topcu, cebeci ve asker taifesinin çiftliklerine bağ, bahçe ve ahırlarına saklanarak mîrîye zarar verdikleri ve bazı durumlarda da adı geçen taifeden de bazılarının demirci, kömürcü ve kal’a garibleriyiz diyerek müsellemler olduklarını belirterek vergiden muaf olduklarını bildirdiklerinden, bunların men ve def edilerek üzerlerine lazımgelen cizye ve ispençeleri ile birlikte diğer vergilerinin tamamen alınmaları konusunda hükümler yazılmıştır⁹²³.

⁹²¹ BOA, MD-85, hüküm no: 143, (Gurre Şevval 1040/Mayıs 1631 tarihli hüküm)

⁹²² BOA, MD-82, 76/171, (1027/1618 tarihli hüküm)

⁹²³ BOA, Bab-ı Defteri, Baş Muhasebe, (D.BŞM), nr.221/A, s.6/2.

H.1088/1677-1678 senesi ait Silistre Sancağı Kıptîyan cizyedarı Mehmed Beyin arzı üzerine bazı Kıptîlerin yerlerinden kalkarak zikrolunan kazalarda bulunan köy ve kudret sahibi varlıklı kimselerin çiftliklerinde bulunmaları nedeniyle bunların vergilerinin toplanamaması nedeniyle miriyi zarara uğrattıkları ve adı geçen Kıptîlerin bu caniplerde her yimde bulunurlar ise, çeribaşları marifetiyle bunların cizyelerinin toplanarak deftere kaydedilmesi ve bundan sonra köy ve çiftlik zabıtları vasıtasıyla Çingenelerin men ve def ettirilmeleri bildirilmekte, kendi kaza ve köylerinin dışına çıkmamaları konusunda uyarılmakta ve diğer Kıptî kalemlerine ait vergi müdahalelerinde ise dikkatli olunması tenbih edilmiştir⁹²⁴.

20 Rebiülahir 1095/4 Haziran 1684 tarihinde kıbtîyân mukataasının iltizama verilmesi nedeniyle bu seneye ait çingenelerin cizye ve ispençelerine ahardan kimsenin karışmaması ve cizye ve ispençeleri alındıktan sonra bunlardan 300'er akçe daha vergi alınması talep edilmektedir. Adı geçen taifenin mücerred olanlarından cizye ve ispençe toplanması, içki içenlerin ise, men ve def edilerek bu taifeden bazılarının biz derbendciyiz ve kal'a garibleriyiz ve köprücüyüz diyerek üzerlerine lâzım gelen cizye ve ispençeleri vermekten imtina ettikleri bunların cizye ve ispençelerinin toplanması emrediliyordu⁹²⁵.

İstanbul ve Edirne ve Filibe ve Sofya kadılarına yazılan bir hükümde; 1100/1689 ve 1101/1690 çingene tâifesinin "avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye" vermeyerek bunun neticesinde ehl-i perde⁹²⁶ olmayanlardan sâir reaya gibi avârız vermemeleri karşılığında Müslüman namında olanlarından eskiden olduğu üzere 655 akçe maktuaları ve keferesinden 725 akçe cizye, ispenç ve diğer vergilerinin kıbtîyân beyi tarafından toplanılmasından bahsedilmektedir⁹²⁷.

23 Ramazan 1101/30 Haziran 1690 tarihinde çingeneler tarafından der-saadete sunulan bir arzulahalde ise, 6.5 guruş cizye vermekle yükümlü olan

⁹²⁴ Mehmet Gündüz, *Osmanlı Devleti Divân-ı Hümayun Kararları (1679-1680)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s.59.

⁹²⁵ BOA, *Bab-ı Defteri, Baş Muhasebe, (D.BŞM)*, nr.221/A, s.29/1

⁹²⁶ Örtülü, peçeli kadın demektir. Ayrıca, bu tâbir iffetli ve namuslu kadın anlamlarına da gelmektedir. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 13. Baskı, İstanbul:Aydın Kitabevi Yay., 1996, s.209; Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon (Türkçeden İngilizceye Lûgat Kitabı)*, 2. Edition, İstanbul:Çağrı Yay., 1992, s.442.

⁹²⁷ BOA, Ali Emiri, nr.2923, II. Süleyman.

çingenelerden kıbtıyan cizyedarlarının ölen çingenelerden de cizye almak istemeleri üzerine bunlara zulm ve teaddi ettikleri şikayet edilmekteydi⁹²⁸.

1691 cizye reformuyla bazı yerlerdeki cizye mükelleflerinin sayılarının çeşitli sebeplerle dörtte bire düşmesi neticesinde diğer dörtte üçün vergilerini geride kalanlar ödemek zorunda kalıyordu⁹²⁹. Bu durum aynı şekilde çingeneler için de bazı durumlarda geçerli olmaktaydı. Veba salgınından dolayı çingenelerin hane sayılarındaki düşüşten sonra vergileri toplamaya gelen tahsildar çingenelerden ölenleri vergi yükümlüsü olarak yazmıştır⁹³⁰.

Bazı durumlarda ise, kıbtıyan cizyelerini tahsil edemeyen Kıbtıyân Cizyedarları ağır cezalara maruz kalmaktaydılar. Ağustos 1697 tarihli bir hükümde Silistre ve Niğbolu sancaklarında Kıbtıyân cizyesi uhdesinde olmağla Ömer ağa adlı kimse bu cizyeleri tahsil edemeğinden cezalandırılmıştır⁹³¹.

Çingenelerin göçebe bir hayat yaşamalarından dolayı vergilerin toplanmasında bazen öyle zorluklarla karşılaşılıyordu ki, bir önceki dönemde vergi almaya gelen vergi memurları tekrar aynı yere geldiklerinde çingeneleri bulamıyorlardı. Bunun neticesinde yerlerini terk ederek kaçan çingenelerin vergilerini ödemek Kıbtıyân cizyedârlarına düşüyordu. Bunlar da bazen bu vergileri karşılayamayacaklarını anlayınca ya kaçıyorlar veyahutta da mallarına devlet tarafından el konuyordu⁹³². 22 Rebiülahir 1113/26 Eylül 1701 senesinde Akçakızanlık kasabası ahalisinden olan Yanbolu ve tevâbî' kıbtıyânı cizyedârı iken,

⁹²⁸ BOA, Ali Emiri, nr. 2128, II. Süleyman.

⁹²⁹ İNALCIK, Halil; "Cizye", *DİA*, VIII, 48.

⁹³⁰ KK-67, 811/1.

⁹³¹ BOA, MD-110, 197/915, (Muharrem 1109/Ağustos 1697 tarihli hüküm)

⁹³² Kıbtıyân Cizyedârı İsmail ağanın el konulan malları şu şekilde sıralanmaktadır:

"Sahan ma' kayık adedi:6, legen adedi:1, ma' ıbrık adedi:1. Boylu köhne tüfenk adedi:2, Yemeni köhne yasdık adedi:1, sarı köhne tüfenk kebe Adedi:2, Köhne orta Selanik, köhne aba yasdık çift adedi:1, köhne yemeni yasdık:1, Yemeni köhne yorgan:2, Köhne yıldız Yasdık:1, köhne kuzu kilim:2, Köhne beyaz volice/velençe:1, köhne haymane:2, köhne hayma-i matbah:1, demirci örsü:2, Su yatağı:2, köhne kilim:1, Köhne Hırka adedi:1, köhne at? Halı adedi:4, kıbtıyân hırkası.

Kıbtıyân Cizyedârı İsmail ağanın mallarına devlet tarafından el konulduğu gibi eşi Meryem hatunun da mallarına el konulmuştu. Meryem hanımın el konulan malları ise şunlardı:

Kıbtî çergesi mezbûr İsmail zevcesi Meryem hatunun kaza-i mezbûre adedi:3 tabi' ernugan? Nâm karyede vâki' çiftliğinde binâ itdüğü odalar ve anbar ve mevcud olan eşyasın bina eden defterdir ki, ber vech-i âti zikr olunur hurufu fi't-tarihi mezbûr.

Su sığırı öküzü çift:1, kara sığır öküzü çift:1, kara sığır ineği çift:1, Araba:1, saban demiri adedi:1, nacak adedi:2, anbar-ı cedid adedi:1, fevkâni oda maa' sofa binası, Tahtâni oda:2, kiler:1, der anbarı hass-ı keyl-i İstanbulî:30, der anbarı şair hass-ı keyl-i İstanbulî:10

Yulaf anbarı İstanbulî:70, Çavdar keyl? İstanbulî:80. (Bkz. BOA, İbnü'l-Emin/Adliye, nr.322.)

fırar eden -muhtemelen çingenelerin fırar etmesinden dolayı vergileri toplayamayan kıbtıyân cizyedârı kendisi de kaçmayı tercih etmiş olsa gerek- ve zimmetine 2080 kuruş para geçiren İsmail ağanın mallarına el konulmuştu⁹³³.

Osmanlılar zamanında çingenelerden vergilerin toplanması sırasında vergi tahsildar'larının çingenelere zulüm ettikleri oluyordu. 7Rebiülahir 980/15 Ekim 1572 tarihinde Gümülcine ve Karasu beyi ve kadısına yazılan hükümde; Gümülci şehrindeki çingenelerin dergâh-ı muallama gelerek eskiden olduğu üzre cizye ve ispençelerini ödediklerini ancak vergi toplamaya gelen memurların bunlardan fazla akçe alarak kendilerine zulm ve teaddi ettiklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine bölgede görev yapan vergi tahsildarların daha dikkatli olmaları konusunda tenbihatlarda bulunuluyordu. Bu görevlilerin cilerine verilen nişanlı sahih haraç ve ispençe defterine bakarak görevlerine yerine getirmeleri istenmekte, bu haraç ve ispençe muhalif olarak çingenelerden fazla akçe alınmaması, eğer böyle bir durum meydana geldiğinde ise, suçluların yazılarak İstanbul'a bildirilmesi isteniyordu⁹³⁴. Aynı şekilde vergi miktarlarının ve vergi verecek çingenelerin kayıtlarının tutulduğu Gümülcine Kıptilerinin Haraç Defteri'nde geçen bir kayda göre, Gümülcine Karası Yenicesi Dram ve Siroz'daki Müslüman çingenelerden 12 ve kâfir çingenelerinden ise, 50 akçe alınmakta iken, deftere muhalif olarak Müslüman olanlarından 60 ve kâfir olanlarından ise, 120 akçe talep olunduğundan buradaki vergi tahsildarların yapmış oldukları yolsuzlukların önüne geçilmesi talep ediliyordu⁹³⁵. Aynı tarihte Motalice kadısına yazılan diğer bir hükümde; Harac cem'ine varan memurların çingenelerin haraçlarını fazla talep ettikleri hatta çingenelerin dövülerek öldürülmeleri ve avrat ve oğullarının esir alınması neticesinde çingene taifesini katliyenlerin teftişi istendiğinde "*çingene kanı sorulmaz*" diye cevap alınması üzerine padişah bizzat "*çingâne taifesi reayadır mezkurlara hilaf-ı şer'i şerif zulm ve teaddi olmak caiz değildir*" diye buyurarak, eğer çingenelerden fazla haraç alındıysa sahiplerine geri verilmesi suçsuz yere çingene öldürüldü ise, katillerinin bulunup bunun da gereğinin yerine getirilmesi emredilmektedir⁹³⁶.

⁹³³ BOA, İbnü'l-Emin/Adliye, nr.322.

⁹³⁴ BOA, KK-67, 356/1, (7 Rebiülahir 980/15 Ekim 1572 tarihli hüküm)

⁹³⁵ BOA, KK-67, 488/2.

⁹³⁶ BOA, KK-67, 1258/1

Pırakin kasabasında yaşayan Kıpti taifesinden on beş kişinin üç menzildeki beygirleri beslemek şartıyla tekalif-i örfiyyeden muaf tutuldukları halde bunların haraçların toplamakla görevli Lütfi adlı şahsın elli nefer atlı ile onbeş nefer çingenenin haraçlarını toplamaya yeltendiği bazısından 30 bazından 40 ve bazısından da 100 akçe aldıkları ve bunların üzerlerine zorla giderek yem ve yiyecek alarak bazı yolsuzluk yaptıkları bildirilmiş ve bunların yerinde teftiş edilerek çingenelerden alınan fazla paraları iade edilmesi ve itibarı zedelenen bu halkın hukukunun da iade edilmesi istenmiştir. Burada vergi memurları tarafından haksızlığa uğrayan çingenelerin maddi ve manevi itibarların iade edilmesi toplum tarihi açısından kayda değerdir. Özellikle Osmanlı toplumunda etkin sınıfa dahil olmayan çingenelerin hukuk tarihi açısından haklarının iade edilmesi üzerinde durulması gereken bir konu olup, Osmanlı Devletinin bir hukuk devleti olduğunun bir göstergesidir⁹³⁷.

Bazı şahısların Kıptilikle alakası bulunmadığı halde Kıptîyân cizyedârları tarafından zorla cizye alınarak rencide edildikleri durumda oluyordu. Bu tür olayları iyice teftiş edildikten sonra vergi alınması yönünde kararlar alınırken, bu konuda önlem alınması isteniyordu⁹³⁸.

Osmanlı Devleti'nde çingenelerden alınan vergilerin toplanması sırasında vergi tahsildarları tarafından çingenelere kötü davranıldığına dair merkeze şikayetler ulaşmaktaydı. Bunlar arasında 1691 tarihinde Kocaeli, Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Kütahya ve Bolu sancaklarındaki Kıbtîlerin cizyelerini toplamakla görevli bulunan idari amirlerden beylerbeyi ve voyvodalarına yazılan hükümde çingenelerin rencide edilmemeleri konusunda Kıbtîyân cizyedârları uyarılmıştır. Gezende olarak tanımlanan çingene taifesinin eskiden olduğu gibi yerlerini terk eder başka köy ve kasabalara firar ettiklerinden vergilerinin tahsil edilemediği bildiriliyor, bunların yakalanmaları durumunda devlet tarafından kendilerine verilen mühürlü kağıt olmayanlardan maktu' ve cizyeleri alındıktan sonra bunlardan 300 akçe cerîmelerinin alınması gerektiği de vurgulanıyordu⁹³⁹.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, çingenelerden elde edilecek cizye ve mukataa gelirleri yer yer bazı şahıslara havale edildiğinden çingenelerin mâlî mükellefiyetleri

⁹³⁷ BOA, MD-27, 345/828, (8 Zilhicce983/9 Mart 1576 tarihli hüküm)

⁹³⁸ BOA, MAD-10071/12894.

⁹³⁹ BOA, İbnü'l-Emin/Dahiliye, nr.1109.

ile ilgili olarak bazı suistimaller meydana gelmiş, bunun neticesi olarak, çingenelerin cizye ve maktu vergilerini ödemekten kaçındıkları gibi, bazı kimselerin de bunları himâye ettikleri görülmekteydi⁹⁴⁰. Bu tür durumların önüne geçmek amacıyla 1155/1742'te, padişahın yıllık masrafına tahsis edilmek üzere hassa bezirgânbaşısına ocaklık tayin edilen İstanbul, Edirne, Çirmen ve Kocaeli sancaklarındaki çingenelerin cizye ve maktuaları ile mîrî mallarının tahsilen dâhilindeki çingenelerin cizye ve maktuaları ile mîrî mallarının tahsiline kadı, mütesellim, voyvoda, evkâf zâbitleri tarafından men edilmesi hakkında divan tarafında emir ve hükümler gönderilmek zorunda kalınmıştı⁹⁴¹. XIX. Asrın başlarına gelindiğinde ise, çingene cizye ve maktualarının saray mensuplarına ocaklık olarak verilmesi hâlâ geçerliydi. Oysa ki, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin harpler dolayısıyla içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanan çingeneler sık sık yer değiştirmekte ve mukataa mültezimleri ile ocaklık sahiplerini müşkil duruma sokmaytaydılar⁹⁴². Bundan dolayıdır ki; Tanzimattan sonra bir taraftan çingenelerin tahriri ile iskânları cihetine gidilirken, diğer taraftan da vergilerinin toplanması maksadıyla bazı çözüm yolları aranmaya başlamıştır. Çingenelerin tespit ve tahrirleri için başlatılan çalışmalar, imparatorluğun en uzak mıntıkalarında dahi başarı ile neticelenmiş, mesala, Doğu Anadolu'da, Diyarbakır, Beşiri, Çapakçur, Midyat, Mardin havâlisinde bulunan Müslüman çingeneler ayrı ayrı tespit edildiği gibi, Bosna'daki çingenelerin iskân biçimleri ile kimseye zarar ve ziyanları dokunmayacak şekilde mürur nizamına uygun olarak mevsiminde göçüp gitmelerine imkan verilmiştir⁹⁴³.

Osmanlının son dönemlerinde 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rumeli'nin muhtelif yerlerinde görev yapmakta olan idâreci ve memurların yanı sıra bir kısım vergi tahsildarları ile birlikte bazı kadıların da yetkilerini yer yer kötüye kullanmaları neticesinde reâyanın Rus tarafına gitmesine neden olmaktadır. Özellikle bazı cizyedârların yapmış oldukları yolsuzluklar umûmî bir hoşnutsuzluğa

⁹⁴⁰ BOA, İ.E./Dahiliye, nr.2516, 2622.

⁹⁴¹ BOA, Cevdet/Saray, nr.3865.

⁹⁴² BOA, Cevdet/Saray, nr.3230, 4263; Özkan, bu belgenin çingenelerin iskan yerleri ile ilgili olduğunu yazıyor. Oysa bu belge bazı yerlerdeki çingene cizye ve maktualarının saray mensuplarına ocaklık olarak verilmesinden bahsediyor. Bkz. Ali Rafet Özkan, "Çingene Hayat Tarzı ve İnancı", *Akademik Araştırmalar*, Sayı:4, Erzurum 1997, s.86.

⁹⁴³ BOA, Cevdet/Dahiliye, nr.7018, 7019 Ayrıca, Çingenelere tarh edilen vergiler konusunda 1261 ve 1281 tarihlerine ait iki misal için bkz. BOA, Bâb-ı Defteri, Cizye Muhasebesi Kalemi (D.CMH), Nr.3925.

sebebi olmakta idi. Bu hoşnutsuzlukla alaka olarak Yanbolu köylülerine “*bekâyâ*” tahsili için giden “*Kıptî Cizyedârları*”, köylülerden vergi almaya başlayınca korkuya düşen köylülerin arabalarına binerek göçmelerine neden olmuşlardı. Yanbolu taraflarında bu durumdan etkilenecek iki yüzden fazla göç arabasının yüklenip göçmesine sebep olan “*Kıptî Cizyedârları*”nın yakalanarak gereğinin yapılması konusunda mezkûr havâliye özel buyurultular gönderilmişti. Böylece, Osmanlı Devleti’nde Cizye kâğıtlarının yeniden tanzimi yoluna gidilerek cizyedârların yapmış oldukları zulm ortadan kaldırılarak, bu sebepten dolayı göçebilecek olan reâyânın toprakları terk etmesi önlenmiş oluyordu. Cizyedârlar, reâyaya yapılan bu zulmün tamamen ortadan kaldırılarak cizye evraklarının mükelleflerin mâlî durumuna göre tanzim edileceğine dair söz veriyorlardı. Bunlara ilave olarak teftişye veya başka isimler adı altında yapılan tahsilata bundan sonra izin verilmeyeceği gibi, küçük çocuklardan cizye alınmayacağına dair garanti verilirken, bunlarla da yetinilmeyip, bir kısım reâyânın korkup göçmelerine neden olan “*Kıptî Cizyedârları*”nı da cezalandırmak amacıyla tutuklama emri çıkarılmıştı⁹⁴⁴.

Çingenelerden vergilerin toplanması esnasında bazı çingenelerin bir tür hizmet etmeleri neticesinde vergi muafiyetine sahip olmalarına rağmen, bunlardan haksız olarak vergi talep edildiği ve toplandığı şeklinde merkeze şikayetler ulaşmaktaydı. Edirne’deki kıptiyân taifesinden olanların hizmetleri karşılığı tekâlif-i örfiye vesaire gibi vergilerden muaf olmaları ve ellerinde emr-i şerif bulunmalarına rağmen bazı kimselerin bunlardan haraç ve cizye almak istemeleri neticesinde çingenelere zulm edilmemesi yönünde hükümler geliyordu⁹⁴⁵.

Çingene taifesinin bazı hizmetleri karşılığında cizye ve ispençe gibi vergilerden muaf tutulduğu bilinmektedir. Ancak, bazı vergi tahsildarlarının bunlardan tekrar vergi talep etmeleri üzerine, çingeneleri südde-i saadete bu durumu şikayet etmeleri nedeniyle, bunlardan tekrar cizye ve ispençe talep edilerek rencide edilmemeleri istenmektedir⁹⁴⁶.

⁹⁴⁴ Ufuk Gülsoy, **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rumeli’den Rusya’ya Göçürülen Reâyâ**, İstanbul 1993, s.37, 44, 55’den naklen BOA, HH. 43991.

⁹⁴⁵ BOA, MAD-7527, 152/3, (22 Safer 1055/19 Nisan 1645 tarihli hüküm)

⁹⁴⁶ BOA, Bab-ı Defteri, Baş Muhasebe, (D.BŞM), nr.221/A, s.18/1.

Osmanlı Devleti'nde bazı imaret, vakıf, cami, medrese, hamam vs. gibi mimârî yapıların tamir, bakım ve onarım masrafları, çingenelerden elde edilen cizyeler ve Kıptî mukataası gelirlenden karşılanmaktaydı.

İzmit Pertev Paşa camii evkâfından olan hamamın harab olmaya başlaması nederiyle tamirâtı için gerekli olan miktarın Bilecik hasları. Amasya'daki Hristiyanlardan alınacak cizye ve Edirne Kıptîleri mukataasından elde edilecek gelirlerden sağlanması isteniyordu⁹⁴⁷.

Varna kazasında bulunan Kamci nehri üzerinde bulunan köprünün tamiri için gerek olan paranın adı geçen kazanın kıptiyân cizyesi tahsilatından elde edilen parayla tamir edilmesine dair hüküm yazılmıştır⁹⁴⁸.

Cami ve mescidlerde görevli bulunan hatip, müezzin ve vaizlerin maaşlarının Rum-ili Kıptiyan mukataası mahsülünden karşılandığı anlaşılmaktadır. Buradaki görevliler maaşlarını Rum-ili Kıptiyan mukataası mahsülünden aldıklarına göre, bunların mukataaya verildiği görülmektedir⁹⁴⁹. Rumeli vilâyeti ve bağlı yerlerden tahsil edilen Kıptiyan cizyesi ve ispençesi mukataasının 1051-52/1642 yılında tahsil edilen vergi miktarı 917.377 akçe idi⁹⁵⁰.

Osmanlı vergi memurları arasında Kıptilerin cizyelerini toplamakla görevli bulunan "*Kıptiyân Cizyedârı*" da yer almaktaydı.⁹⁵¹ Mimarların yaptığı iş karşılığında aldıkları para, bulundukları şehir veya kasabanın bir mukataasının tahsilinden elde edilmekte idi. Mesela; İstanbul'da baş mimara ait mukataa gelirini Edirne Kıptiyân Cizyedarlığı ve tevabii teşkil ediyordu.⁹⁵²

Balkanlarda şehrin önemli kişileri arasında kadı başta olmak üzere müfti, nakîb, hatîb ve imâmlar ulemayı temsil etmekte, ondan sonra "*ihtiyar*" sıfatıyla anılan kimseler şehrin ileri gelenlerini oluşturmaktaydı. Bunlar arasında sarraclar esnafı kethüdası hâriç, başkasının sosyal durumu belirtilmemiştir. Bu gruptan sonra

⁹⁴⁷ BOA, MAD-7712/1789. (1017/1608-1609 tarihli hüküm)

⁹⁴⁸ BOA, Cevdet/Nafia, nr.2010.

⁹⁴⁹ BOA, Bab-ı Defteri, Baş Mukataa Kalemi, D.BMK, Dosya No:10/37; Rum ili kıptiyanı cizyesi mahsülünden maaş alan görevliler hakkında bkz. BOA, Bâb-ı Defteri, Maden Mukataası Kalemi, Kıptiyan Cizyesi (D.MMK.KBC.)

⁹⁵⁰ BOA, Bab-ı Defteri, Maden Mukataası Kalemi, (D.MMK), nr. 22712.

⁹⁵¹ Halil İnalcık, "Şikayet Hakkı: 'Arz-ı Hal ve 'Arz-i Mahzarlar", Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul 2000, s. 57.

⁹⁵² Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar, Derleyen: Salih Özbaran, İzmir 1984, s. 22.

önemli resmî kişiler, Sofya serdârı, Kıbtîyân cizyedârı, vilâyet kâtibi vs. gibi kişiler yer almaktadır. Osmanlı vergi memurları arasında Kıptîlerin cizyelerini toplamakla görevli bulunan “*Kıbtîyân Cizyedârı*”nın bulunması ve o bölgenin şehrin ileri gelen yöneticileri ile birlikte, yeni göreve atanan bir devlet kademesindeki yöneticiyi karşılamaları bu bölgede çingenelerin çoğunlukta bulunmasından dolayı, bunlardan elde edilecek gelirlerin de büyük bir yekûn teşkil etmesi nedeniyle “*Kıbtîyân Cizyedârı*” önemli bir konumda bulunmakta idi⁹⁵³.

1053/1643-1644 Devlet, ayvanın parasını merkezi hazineden nakit çıkararak ödememek için alım yapılan bölgedeki merkezi hazineye bağlı geliri kaynak olarak kullanmaktadır. Bu tür kaynakları, devlet kurumları ve askeri birlikler için bazen irsaliye bazen de ocaklık olarak kullandığı görülmektedir⁹⁵⁴.

Galata Sarayı mutfakları için lâzımgelen zahireleri “Pazarbaşı” adı verilen memur temin etmekle sorumlu idi. Bu erzakın gelirleri ise, herhangi bir mahallin mukataa gelirlerinden temin edilmekte idi⁹⁵⁵. Yenisaray ile Galatasaray’ın Pazarbaşılık masraflara Niğbolu ve Silistre sancakları kıbtî cizyesinden karşılanmaktaydı⁹⁵⁶. Aynı şekilde 1089/1678 yılında Edirne kadısına ve Rumeli Vilâyeti Kıbtîyân Nazırına yazılan bir hükümdan anlaşıldığına göre: 1090/1679 senesine mahsub olmak üzere helvahâne-i âmire masrafları lâzımgelen miktarın Edirne Kıbtîyân cizyesi malından karşılanması konusunda emr-i şerif yazılmıştır⁹⁵⁷.

Edirne kadısına yazılan hükümde daha önce Edirne’deki Saray-ı Âmirenin ihtiyacı Edirne darphanesinden verildiği halde daha sonra bu ihtiyacın kıbtîyân cizyesinden karşılandığı anlaşılmaktadır⁹⁵⁸.

Bazı durumlarda ve olaganüstü hallerde kutsal beldelerdeki mimari yapıların tamiri için gereken meblağ kıbtîyan cizyesinden karşılanmakta idi. Mekke’de yer

⁹⁵³ Halil İnalcık, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet**, İstanbul 2000, s.57.

⁹⁵⁴ BOA, MAD-17906, 77/2, 78. İrsaliye ve ocaklık yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arif Bilgin, **Osmanlı Sarayının İşesi (1478-1650)**, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000.

⁹⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara:TTK Yay., 1988, s.380, 380ⁿ.

⁹⁵⁶ BOA, Cevdet-Saray, nr.294.

⁹⁵⁷ BOA, Bab-ı Defteri, Baş Muhasebe, (D.BŞM), nr.221/A, s.11/2.

⁹⁵⁸ BOA, MD-82, 3/7, (10271618 tarihli hüküm)

alan Beytullah'ın tamiri için daha önce Mısır'da Kıptiyân cizyesinden gönderilmesi emredilen meblağa ilaveten on beş bin altın daha gönderilmesi talep edilmektedir⁹⁵⁹.

Muhtelif mukataalardan maaş alan vazifelilerin tamamı Rumeli Eyâletindeki Kıbtîyân cizyesinden maaş almamakta, Anadolu Muhasebesi Kalemi içerisinde de Kıptiyân cizyesinden maaş alan görevlilere rastlanılmaktadır. Ancak, bunların miktarı çok az bir yekun tutmaktaydı. Şöyle ki; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Bâb-ı Defteri Anadolu Muhasebesi (D.AMH) Kaleminde yer alan defterlerin büyük bir çoğunluğu (isimleri Anadolu Muhasebesi Kalemi) Rumeli Eyâletine ait sancaklardaki cizye kayıtlarıdır⁹⁶⁰. Yine aynı şekilde Baş Muhasebe gelirlerinin büyük bir kısmını çingene mukataası ve cizye gelirleri oluşturmaktaydı⁹⁶¹. Kıbtîyân cizyesinin birkaç yıllık hasılatı şu şekilde idi:

TABLO:36 XVII ve XVIII. Yüzyılda Kıbtîyân Cizyesi Hasılatı

Sıra	Tarih	Hasılât
1	1110/1698-9	19.099.629 ⁹⁶²
2	1113/1701-2	19.572.260 ⁹⁶³
3	1114/1702-3	19.748.190 ⁹⁶⁴
4	1118/1706-7	20.321.580 ⁹⁶⁵
5	1122/1710-1	20.080.987 ⁹⁶⁶

1691 tarihindeki cizye reformundan sonra çingenelerden alınan vergilerde temelde bir değişiklik olmadığı gözlenmektedir. Eskiden olduğu gibi, 5 Şaban 1102/4 Mayıs 1691 tarihli bir belgeden anladığımıza göre; çingenelerin Müslüman namında olanlarından 655 akçe maktuaları ve keferesinden 725 akçe cizye, ispenç ve diğer vergileri ödedikleri görülmektedir⁹⁶⁷.

Tablo:37 1695 Yılında Rumeli'de Evrak Adedi Üzerine Çingenelerin Ödedikleri Cizye Vergisi

Cizye vergisi Alınan Yerler	Müslim	Gayri Müslim	Miktar (Akçe)
Niğbolu ve Silistre	4988	1698	4.374
Yanbolu-Göktepe-	1012	496	984.760

⁹⁵⁹ BOA, MD-85, 472 numaralı hüküm.

⁹⁶⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. BOA, Bâb-ı Defteri, Anadolu Muhasebesi Kalemi (D.AMH), nr. 24705, 24712, 24770, 24799, 25202.

⁹⁶¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. BOA, Bab-ı Defteri, Baş Muhasebe, (D.BŞM.D), nr. 149, 173, 218, 330, 622, 679.

⁹⁶² BOA, KK-5045

⁹⁶³ BOA, KK-2324

⁹⁶⁴ BOA, KK-2326

⁹⁶⁵ BOA, MAD-4087

⁹⁶⁶ BOA, MAD-16691; MAD-22249. Bu bütçede Kıbtîyân cizyesinin çok küçük bir kısmının Baş Muhasebe kalemi içerisinde yer aldığı görülmüyor.

⁹⁶⁷ BOA, Ali Emiri, nr.2923, II. Süleyman.

Yenice-i Karasu			
Uzunca-abad-Hasköy	708	71	496.442
Edirne ve tevabiuha	1450	309	4.374.841
Filibe ve Tatarpazarı	1900	300	1.407.000
Selanik-Karaferya-Vodine-Yenice-i Vardar	415	271	499.140
Yenişehir-Tırhala-Yanya-İlbasan-Avlonya-Delvine-Ohri-Manastır	1072	1206	1.568.760
Nevrekob ve tevabiuha	257	253	345.012
Zağra-i Atik ve Kızanlık	403	81	323.027
Gelibolu-Keşan-Gümölcine-Yenice-i Karasu	1352	7	889.640
Sıroz-Timurhisarı	539	388	611.170
Mora-Mezistre-Karlı-ili-İnebahtı-Ağrıboz	44	65	120.000
Vidin-Fethü'l-İslâm ve tevabiuha	86	31	75.887
Sofya-Ustrumca-Üsküb-Samakov	4200	2200	1.223.298
İstanbul	618	448	702.490
İvranya-Vulçitrin-Prizren	232	400	190.922
Limni-Taşoz-ı Semadirek	13	6	15.535
Toplam	19289	8230	13.832.298

Kaynak: BOA, D.MMK.KBC. No:23769, s.1-5.

2. Diğer Vergiler

Osmanlı Devleti'nde direk olarak üretim faaliyetlerinde bulunmayan çingeneler bazı durumlarda tarımsal faaliyetlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Böylece, çingenelerin tarımla ilgili vergiler ödedikleri de oluyordu. Filibe şehrinden alınan vergiler arasında Kıst-ı bac-ı bazar ve niyâbet ve resm-i ârusâne, resm-i ispençe-i çingeniyân, nısf-ı niyâbet ve bozahâne'den alınan vergiler yer almaktadır. Bunların yıllık toplam geliri ise, 68.000 akçedir⁹⁶⁸.

Yanbolu, Ilıca-i Aydos ve Kızılağaç seraskerlik bölgesinde alınan niyâbet geliri, diğer seraskerlik bölgelerine göre en fazla olanıdır. Vergi dilimlerinin tek tek açıklanmadığı göz önüne alınırsa kesin olmamakla bu seraskerlik bölgelerinde suç işleme oranının en yüksek olduğu söylenebilir⁹⁶⁹.

⁹⁶⁸ BOA, TT.26, 64-82.

⁹⁶⁹ BOA, TT.206, s.113.

Tablo:38 Serasker Toprağında Bulunan Çingene Reayanın Ödediği Niyâbet Vergisi

Seraskerlik Bölgesi	Niyâbet Vergisi (Akçe)
Zağra-i Eskihsar	100
Hayrabolu, Malkara	111
Döğence-ili	138
İncügez, Gümülcine	-
Yanbolu, Ilıca-i Aydos, Kızılağaç Yenicesi	350
Pınar-hisarı, Kırk-kilise ve Pravadi	-
Dimetoka ve Ferecik	80
İpsala ve Keşan	60
Çorlu	-
Toplam	839

Kaynak: BOA, TT.206.

Tablo:39 Çingene Sancakbeyine Ayrılan Niyâbet Vergisi

Yıllar	Müsellem ve Yamakların Cürüm ve Cinayet ve Bâd-ı Hevâ ve Resm-i Ârûsları (Akçe)
1530	20.545
1531	20.545
1537	20.545
1540	17.545
1555	17.545

Kaynak: BOA, TT.370, s.378; TT.170, s.7; TT.191, s.4; TT.206, s.2; TT.299, s.4.

Deşbâni vergisi hayvanların verdiği zarardan dolayı sahibinden tanzim edilen bir vergi türüdür⁹⁷⁰. Adet-i Deşbâni vergisi niyâbet vergisi içinde görünse bile Çingene Müsellem Sancağı'nda genellikle tek vergi dilimi olarak kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda 1540-41 yıllarında Çingene Müsellem tımarlarında Adet-i Deşbâni vergisi kayıtları bulunmaktadır. Buna göre en çok zararı Fınduklu karyesi tımarları görmüştür⁹⁷¹.

Tablo:40 1540 Yılında Çingene Müsellem Tımarlarının Gördüğü Zarar Karşılığında Alınan Vergiler

Müsellem Tımarları	Adet-i Deşbâni (Akçe)
Arablu	26
Kiliselü	20
Kiliselü	40 ⁹⁷²
Ulaş	20

⁹⁷⁰ Akgündüz, *Kanunnâmeler* I, s.186.⁹⁷¹ BOA, TT.206.⁹⁷² Deşbâni vergisi otlak vergisi ile birlikte yazılmıştır.

Yelkenci	15
Fınduklu	70
Koruklu	10
Kuruklu	15

Kaynak: BOA, TT.206.

Yukarıda adı geçen vergi, sorun ortaya çıktığında sorumlu kişiyi cezalandırma amacıyla alınan bir vergi olduğundan dolayı, düzenli alınan bir vergi türü değildir. Örneğin, 1540 yılı tahririnde Koruklu karyesinden adet-i deşbâni vergisi alınmış iken, 1555 yılı tahrir kayıtlarında Koruklu karyesinde bu vergiye rastlanmamıştır⁹⁷³.

XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında resm-i arus vergisi diğer niyâbet vergileri ile birlikte toplanmasına rağmen XVII. yüzyıl tahrirlerinde ayrı olarak yazılmıştır. Örneğin; Okçular karyesinde 1069/1658 tarihinde resm-i arusâne olarak 10 akçe kayıtlıdır⁹⁷⁴. Güğümlü karyesinin resm-i arusâne vergisi ise, 32 akçe olarak görünmektedir⁹⁷⁵.

Haymane, belli bir arazide devamlı ikamet etmeyen, çadır kurarak göçebe yaşayan taife anlamına gelmektedir⁹⁷⁶. Haymaneler kimin toprağında bulunuyorsa vergileri orada bulunan kişiye vermek zorundaydılar. Çingene sancağında, sancakbeyi haslarında sakın olan haymanelerin vergisi sancakbeyinin, çeribaşı tımarında sakın olanların vergisi ise çeribaşıya aittir⁹⁷⁷. 1540-41 yılı tahrir kayıtlarında bir tane haymane kaydı bulunmaktadır. Buna göre Yanbolu, Ilıca-i Aydos ve Kızılağaç Yenicesi seraskerinde bulunan haymanelerinden 50 akçe alınmaktadır⁹⁷⁸.

937/1530 yılı tarihli “*Kanunnâme-i Kıbtîyân-ı Vilayet-i Rumeli*” kanunnâmesine göre; Rumeli eyaletinin Edirne, Filibe ve Sofya’da olan çingeneleri’nden gayri meşru fiile girişen çingene kadınlarından yüz akçe “*kesim*” adı altında bir vergi alınmaktaydı⁹⁷⁹. Kanunnâmede geçen deyimıyla “*kesim*” adı altındaki vergiye tabi suçların neler olduğu konusunda sarîh bir açıklama yapılmamıştır.

⁹⁷³ BOA, TT.299, s.118.

⁹⁷⁴ BOA, MAD-16136, s.9.

⁹⁷⁵ BOA, MAD-16136, s.11.

⁹⁷⁶ Said Öztürk, a.g.e., s.470.

⁹⁷⁷ BOA, TT.170, s.2-3; BOA, TT.370, s.373; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI, s.515; Barkan, *Kanunlar*, s.243.

⁹⁷⁸ BOA, TT.206, s.113.

⁹⁷⁹ BOA, TT.370, s.373; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI, s.512.

Tablo:41 Çirmen, Silistre, Kefe, Niğbolu ve Vidin livâlarının Ekonomik Durumu ile Gelir-Gider Kategorileri

	Çirmen	Müsellemân-ı Çingâne	Müsellemân-ı Kızılca	Silistre	Kefe	Niğbolu	Vidin	Toplam
Hassha-i Padişah	8.805	-	6.000	5.353.916	3.612.331	3.093.711	2.493.682	14.568.445
Hassha-i Mirlivâ	151.352	150.000	41.245	500.000	400.000	612.348	312.897	2.167.842
Hassha-i İbrahim Paşa	23.538	-	-	188.272	-	237.707	-	449.517
Hassha-i İskender Bey	-	-	-	66.663	-	140.398	51.814	258.875
Hassha-i Rüstem Çelebi	-	-	-	-	1.800	-	-	1.800
Zcâmet-i Emin-i Defter	3.824	-	-	-	-	-	-	3.824
Zcâmet-i kethüda-i Rum-ili	4.475	-	-	-	-	-	-	4.475
Timarha-i Zuama ve Sipahiyan	579.167	39.822	71.685	1.031.907	-	2.079.506	1.077.496	4.879.583
Timar-ı Oturak	16.160	-	-	-	-	-	-	16.160
Timar-ı Bazdaran	7.441	-	-	25.393	-	-	-	32.834
Timar-ı Merdan-ı Kala	3.374	-	-	169.915	-	192.148	232.398	597.835
Timarha-i Seraskeran-ı Müsellem an	-	24.434	-	-	-	-	-	24.434
Timar-ı Ahmed Ağa	-	-	-	8.515	-	-	-	8.515
Evkâf ve Emlak	318.745	-	570	519.275	191.247	512.644	-	1.542.481
Emlak-ı İbrahim Paşa	-	-	2.590	-	-	-	-	2.590
Çiftlikha-i Müsellem an-ı Resm-i Yamakan	-	215.841	-	-	-	-	-	215.841
Ocak-ı Müsellem an-ı ma Resm-i Yamakan	-	-	965.536	-	-	-	-	965.536
Toplam	1.116.881	430.097	1.087.626	7.863.856	4.205.378	6.868.462	4.168.287	25.740.587

Kaynak: 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002, s.5-6.

Yukarıdaki tablo'da görüleceği üzere sancaklardaki hâsılların dağılımını incelediğimizde hasshâ-i padişah 14.568.445, Timarhâ-i zûama ve sipahiyan 4.879.583, hasshâ-i mirlivâ 2.167.842, evkâf ve emlâk 1.542.481 ve ocak-ı müsellemân ve resm-i yamakân 965.536 olmak üzere diğer hâsıllarla birlikte toplam

gelir miktarı 25.740.587 akça olarak gözükmektedir. Bunların dışında 27.323 nefer yörükân ve tatarana ayrılan 576.074 akçalık hasıl bulunmaktadır⁹⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nde önemli gelir kaynakları arasında gümrük mukataalarını oluşturan çeşitli bürolar bulunmaktaydı. Bunlar arasında çeşitli madenlerin hesaplarından tütün ziraatından alınan vergilerin tahsiline, Rumeli Kıptilerinin ispençe ve cizye vergilerinden alınan hesaplar oluşturmaktaydı. Çingenelerden alınan cizye ve ispençe vergileri cizye muhasebesi ve maden kalemi gelir kaynakları arasında sayılmakta idi⁹⁸¹.

Tablo:42 Maden Kalemi Gelir Kaynakları

Gelir Kaynakları	1122/1690-1 MAD 7374	1110/1698-9 KK.5045	1125/1713 MAD 3479	1147/1734-5 MAD 5065	1161/1748 MAD.1582
Hüdavendigâr Kıpti miktarı	16000				
Edirne Kıpti Cizyesi		1355000	1689380	7628040	
Üsküb ve Sanjakov kıpti Cizyesi		1612840	1640740	1673420	1701780
Selanik, Ohri, Yenişehir ve Yanya Kıpti Cizyesi		2366800	2783130	2783130	2783100
Bosna kıpt cizyesi		100000		536600	
Vulçitrin ve Priştine kıpt. cizyesi		100.000		240.000	
Kütahya kıpti cizyesi		887.950	1.215.900		
Siroz ve Nevrekop kıpt.ciz		1061500	1100840	1139320	1207920
Yanbolu, Göktepe, Kızılağaç ve Zağra-i Atik kıpti cizyesi		1673000	1730820		
İstanbul kıpti cizyesi		311000			
Uzuncaabad-Hasköy kıpti ciz.		581040	694120		577020
Vidin ve Fethü'l-İslâm		93300	199500		
Semendire ve Alacahisar		360000			
Dimetoka		145900			
Prizren		245720			
Adana, Sis ve İçil		205000			
Sugla ve İzmir kazası		52800			
Halep eyaleti		205000			
Sivas eyalati		201500			
Divrigi ve Arapgir		102500			
Kastamonu ve Kengiri		136620			
Ankara		164000			

⁹⁸⁰ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002, s.5-6.

⁹⁸¹ Baki Çakır, 1690-1748 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Mukataa Gelirleri, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 68.

Kayseri		68380			
Maraş, Malatya ve Ayıntab		102500			
Erzurum ve Karahisar-ı Şarki		341620			
Aydın, Saruhan ve Menteşe		69200	139160	139160	
Hamid ili ve Alanya		205000			
Şam eyaleti		102500			
Kıpti cizyesi				479330	
Niş Kıpti				540000	

Kaynak: Baki Çakır, 1690-1748 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Mukataa Gelirleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s.70-74.

Maden kaleminde yer alan Kıptiyân cizyesine ait 1107/1695 yılında, kıptiyan cizyesi gelirleri 260.000 kuruş (31.200.000 akçe) tahsil edilmesi kararlaştırılmış iken⁹⁸² bunun gerçekleşmediği görülmektedir.

Tablo:43 Maden Mukataa Bürosu Gelir Türleri (akçe) ve Oranları

Yıllar	Mukataa	%	Eflak-Boğdan Cizyesi	%	Eflak Cizyesi	%	Boğdan Cizyesi	%	Kıptiyan Cizyesi	%
1108/1696-1697	51092080	55.20	26181850	28.28	17018220	18.38	9163630	9.90	15291424	16.52
1110/1698-99	79649278	63.36	26181840	20.83	17018220	13.54	9163620	7.29	20002450	15.91
1113/1701-2	72844663	61.42	26181840	22.08					19572260	16.50
1114/1702-3	72916663	61.35	26181840	22.03	17018220	14.32	9163620	7.71	19748190	16.62
1118/1706-7	71403128	55.21	37615620	29.08	28452000	22.00	9163620	7.08	20321580	15.71
1122/1710-	65142895	53.21	36943763	30.18					21080987	17.22
1147/1734-	91602334	63.39	30054540	20.80	22200000	15.36	7854540	5.44	22853550	15.81

Kaynak: Baki Çakır, Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl), İstanbul:Kitabevi, 2003, s.100.

Osmanlı Devleti'nde belirli meslekleri bulunan ve bu meslekten para kazanan çingenelerden vergi alınıyor, bu hizmetlerini devlete karşı ifa edenlerden ise, vergi talep edilmiyordu. Çingeneler arasında kalaycılık mesleğinin yaygın olmasından dolayı, kalaycı cemaatinden 210 hanenin 12'ser akçe bennak resmi ödedikleri görülmektedir⁹⁸³.

Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir "nev-yafte yılı" adıyla genel bir teftiş yapılmakta, ölümler kayıttan düşüldükten sonra herhangi bir nedenle gözden kaçarak deftere işlenmeyelerle cizye mükellefi durumuna gelenler (bâliğ) "nev-

⁹⁸² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde*, s.548; Raşid, *Tarih*, C.I, vr.213^a.

⁹⁸³ BOA, KK-67, 488/2.

yafte” olarak kaydedilmekteydiler. Yanbolu kadısına yazılan bir hükümde kıptiyan aklamından demirçeribaşı cemaatinden Mustafa v. olan nam-ı kıptinin ihtiyarlığından dolayı haraç defterinden ihracı yerine oğlunun “nev yafte” olarak yazılması istenmektedir⁹⁸⁴.

1272/1856 Islahat fermanıyla cizye yerine zimmî teb’adan “*bedel-i askerî*” adı altında bir vergi alınmaya başlanmıştır⁹⁸⁵. Aynı şekilde kıbtîler de bu vergiye tâbi tutulmuşlardır⁹⁸⁶.

3. Meslekler ve Meşguliyetler

Geleneksel çingene mesleklerini genel olarak demircilik, nalbantlık, bakırcılık, kalaycılık, sepetçilik, elekçilik, altın arayıcılığı, seislik, şifacılık, falcılık, ayı oynatıcılığı, akrobatlık, müzisyenlik, çengilik, bohçacılık, gemi yapımcılığı, oymacılık, madencilik, kâhinlik ve dilencilik şeklinde sıralamak mümkündür. Günümüzde ise; değişen şartlar altında bazı çingene meslekleri kaybolmaktadır. Mesela kalaycılık, bakırcılık, şifacılık gibi çağa ayak uyduramayan branşlar yok olmaya başlamıştır⁹⁸⁷.

Çingeneler arasında meslekler genelde babadan oğla geçen bir durum olduğundan aynı cemaat içerisinde bulunan oğullar babaların mesleklerini icra etmektedirler. 1100/1688 senesine ait Filibe kadılığında bulunan cizye mükellefi çingene cemaatleri yapmış oldukları meslek dallarına göre isimlendirilmişlerdir. Bunlardan bazıları, Demirciyan, Bakırciyan, Kalburciyan, Kazancıyan, Sepetçiyan, Ayıcıyan ve Kalayciyan şeklinde tasnif edilmişlerdir⁹⁸⁸.

Çingeneler inançlarında olduğu gibi, mesleklerinde de geleneklerinin tesiri altındadırlar. Anavatanları olan Hindistan’daki ana mesleklerini muhafaza etmekle birlikte, daha sonra İran ve Ermenistan’da atalarının birçok meslek ve davranışlarını da devraldıkları bilinmektedir. Çeşitli bilgilerle donatılmış olarak nalbantlıkla birlikte, kalaycı, bakırcı, oymacı, sepet örücüsü ve müzisyen olarak Anadolu’ya ve

⁹⁸⁴ BOA, KK-2473, 3/2.

⁹⁸⁵ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s.300-301.

⁹⁸⁶ BOA, MAD-11780/18690.

⁹⁸⁷ Father Anastas-The Carmelite, “The Nawar or Gypsies of the East”, Translated from the Arabic by Alexander Russel, J.G.L.S., New Series, Volume:VIII, (1914-1915), No:4, p.271.

⁹⁸⁸ BOA, D.MMK. KBC., No:23768, s.1-8.

oradan da Avrupa'ya gelmişlerdir. Çingenelerin Balkanlara ulaştıkları dönemlerde, genellikle çiftçi halk arasında rağbet görmeyen nalbantlık mesleği, çingenelerin çok işine yaramıştır. Bunlardan ilki nalbant gruplardan olan “*Tamarlar*”dır. Çingenelerin nalbantlığı hakkındaki ilk haber, 1496 tarihlidir. Ancak birçok ülkede onların nalbant olarak anılması, XVI. yüzyıla rastlar. Çingenelerin XVI. yüzyılda nalbantlık mesleğiyle uğraştıkları gibi iyi koşan atlar ve kısraklar besledikleri de görülmektedir⁹⁸⁹.

Osmanlılar döneminde çingenelerin meslekleriyle ilgili bilgilere tahrir kayıtlarından ulaşabilmekteyiz. Osmanlı tahrir kayıtlarında nüfuslar yazılırken, hane üyelerinin isimleri, meslekleri, mücerred ve bennak durumları ile birlikte bazı durumlarda meslekleri de deftere kaydedilmekte idi. Bazı durumlarda ise, tahrir kayıtlarda ya şahsın isminin önüne mesleği yazılmak suretiyle ne tür bir meslekle uğraştığı görülebiliyor yada cemaate adını veren meslek grubundan cemaatin hangi meslekle iştigal ettiğini öğrenebiliyoruz⁹⁹⁰.

Tahrir kayıtlarında geçen çingene mesleklerinin bazıları şunlardır: cüllah, hayat, hallac, demirci, nalbant, serrac, eyerci, dülger, baytar, kethüda, bezirgan, değirmenci, döğenci, arabacı, kasab, darıcı, mumcu, bozacı, korucu, sığırtmaç, çoban, aşçı, akıncı, Kopuzcu, kuyumcu, ellici⁹⁹¹.

Tahrir Defterlerinde çingenelerin meslekleriyle ilgili olarak kassablık mesleğine Çingeneler arasında rastlanılmamış olmaması onların ehl-i kitab olmayışlarına yorumlanabilir. En azından bizim görebildiğimiz vesikalarda böyle bir kayda rastgelmemiştir. Oysa İstanbul için لازمگelen celeblerin sürekli olarak Yahudi ve diğer dine mensub ehl-i kitaplardan temin edildiği bilinmektedir.

Çingenelerin sahip oldukları meslekler temelde usta çırak ilişkine dayanan belirli bir eğitim ve mekan gerektirmeyen mesleklerdi. Bunlar arasında demirci, hayyât, serrac, nalbant, dülger sayılabilir. Bunlara ilave olarak çingeneler tarafından sürekli olarak yapılan mesleklere ve babadan oğula geçen mesleklere de rastlanılmaktadır. Bunun yanında herhangi bir el becerisi gerektirmeyen, çoban, sığırtmaç, döğenci, bazargen, kassab gibi mesleklere sahip olan çingeneler de

⁹⁸⁹ BOA, MD-5, 133/311, (973/1565-66 tarihli hüküm)

⁹⁹⁰ BOA, TT.120, s.254-255.

⁹⁹¹ BOA, TT.120, s.254-255.

bulunmaktadır. Diğer yandan askeri görevi akıncı, ellici, küreci, yağcı şeklinde sıralanan meslekler de bulunmaktaydı⁹⁹².

İstanbul'un etnik mozağini süsleyenler arasında kaldırımcılık veya dalgıcılık mesleğiyle uğraşan Arnavutların dışında, ayıcılık ve cambazlık mesleğiyle uğraşan çingeneler, Mısırlılar, Iraklılar ve Suriyeliler olarak sıralanmaktadır⁹⁹³.

İstanbul'da bulunan çingeneler hem ayı oynatıcılığı hem de soytarılık yaptıkları gibi geleneksel meslekleri olan demircilik mesleğini de icrá etmekteydiler. Bunlar Edirnekapi civarında, kara surlar boyunca uzanan Sulukule'de yaşamları sürdürmekteydiler⁹⁹⁴.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin Onuncu Bölüm'de anlatılanlar diğer loncalar arasında Mezbahacılar, Yahudi Kasaplar, Mandıracılar, Çobanlar, Aslan Bakıcıları ve Ayıcılar vardır. Evliya Çelebi'ye göre son üç loncanın üyeleri sultanın hoşuna giden bir gösteri yapmışlardır: Ayıcılar pirsiz Çingenelerdir ve Balat civarındaki Şah Mahallesi denilen yerde ikamet ederler. Yetmiş kişidirler ve çatal zincir taktıkları ayıları tef çalarak oynarlar⁹⁹⁵.

İstanbul'da ayı oynatan çingene gruplarına "*Orsar*" denilmektedir. Evliya Çelebi esnaf-ı ayıcıyândan bahsederken, bunların çingene olduklarını ve avcıbaşılara mensup bulunduklarını, alaylarda 70 kadarının resmî geçide iştirak ederek Alay köşkü önünden geçtiklerini belirterek devrin meşhur ayıcı çingeneleri arasında Kar-yagdı, Bin-Bereket, Bazuoğlu v.s. gibi şahısları isimlerini zikretmektedir⁹⁹⁶.

Çingenelerin bazı durumlarda inşaat işlerindeki meslek gruplarında da çalıştıkları görülmektedir. Evliya Çelebi mimarbaşı taifesinin Ermeni, Rum, Arnavut kefereleriyle birlikte Çingenelerden oluştuğunu belirtmektedir⁹⁹⁷.

TT.120 numaralı tahrir kayıtları arasında Kemancı Ahmed, kalburcu Veli, gibi isimler yer almaktadır⁹⁹⁸. Müslüman çingenelerin kemancılık mesleğiyle

⁹⁹² Osmanlı döneminde çingene meslekleri konusunda bkz. BOA, TT.120, TT.206 vd.

⁹⁹³ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, Kurumsal İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara:TTK Yay., 1990, s.110, 233.

⁹⁹⁴ Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul:Eren Yay., 1991, s.48, 53-54.

⁹⁹⁵ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.245; EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, TSMK, Bağdat Köşkü, nr.304, vr.169^a.

⁹⁹⁶ Gökbilgin, "Çingeneler", s. 426. EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, 561.

⁹⁹⁸ BOA, TT.120, s.79-81.

uğraşmalarıyla birlikte Yenişehir kazasında yerleşik oldukları görülmektedir. Burada kalburcu Musa kaydına rastlanılmıştır⁹⁹⁹.

1523 yılında yapılan bir tahrirde Niğbolu kazasına bağlı Duyko karyesinde bulunan Müslüman bir çingenenin sâzendelik yaptığına dair kayıt tutulmuştur¹⁰⁰⁰. Aynı şekilde başka bir cemaat olan Bâli Balço adıyla kayda geçen bu cemaatin alt kısmına da “Sâzendelerdir” kaydı düşülerek bunların da sâzendelik mesleğiyle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Burada yer alan sâzende cemaati 9 hane olup, hepsi de Müslümandırlar¹⁰⁰¹. Akçakızanlılık kazasında Naib Karaca v. Miha adıyla kayıtlı bulunan Müslüman çingenelerin arasında sâzendelik mesleğiyle uğraşanlar bulunmaktadır¹⁰⁰². Evliya Çelebi “Esnâf-ı sâzendegân” adıyla sâzendegân esnafından bahsederek, bunların pirinin de Ömer b. Ümeyye-i Zamirî olduğunu belirtmektedir¹⁰⁰³.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Sofya’da 13 hane nüfusuyla kayıtlı bulunan Müslüman cemaatin altında bulunan “Kalburculardır” kaydının bulunması bu cemaatin kalburculuk mesleğiyle iştigal ettiğine delalet etmektedir. Bunlar göçebe olarak yaşamlarını sürdürmekte ve gezerek kalbur satmaktadırlar¹⁰⁰⁴.

İstanbul’un çağdaş Çingenelerinin Evliya tarafından belirtilmeyen uğraşlarından biri de sepet yapımıdır. Hasırotu ve palmye yapraklarından yapılan gösterişli sepetleri yapanlar çoğunlukla Araplar ve Mısırlılardır. Ama, bunların yanında bir kısmı at dükkanlarının yakınında ve bir kısmı mal marketine paralel uzanan uzun caddelerde ikamet eden sepetçiler (sepet ve küfe yapımcıları) çingenelerdir. Sepet üretimi kuzeydoğu Bulgaristan’ın Müslüman çingeneleri arasında belli bir sınıf oluşturmaktadır. Sepet yapımına ilave olarak çingenelerin uğraştıkları diğer meslek ise, elek yapımıdır¹⁰⁰⁵.

⁹⁹⁹ BOA, TT.120, s.246-247. “Cemaat-i Kemancı der nefsi-i Yenişehir mütemekkin şod Müslümanlardır”.

¹⁰⁰⁰ BOA, TT.120, s.299.

¹⁰⁰¹ BOA, TT.120, s.110.

¹⁰⁰² BOA, TT.120, s.75-78.

¹⁰⁰³ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.302-303; Osmanlı Döneminde İstanbul sâzendeleri konusunda bkz. EVLİYA ÇELEBİ, *a.g.e.*, s.302-307.

¹⁰⁰⁴ BOA, TT.120, s.109.

¹⁰⁰⁵ W, R. Halliday, *a.g.m.*, s.35-44.

Osmanlı Devleti'nde Çingenerin tamamı kötü işlerle meşgul olmamışlar, bunlardan bir kısmı çeşitli zanaatlarla uğraşmışlardır. Çingener demircilik zanaatında oldukça başarılı idiler. Süleymaniye Camiinin inşaatı müddetince (1550-1557) seng-traş kalemlerinin ve iskeleler için gerekli olan çivilerin Çingene Derviş tarafından imal ve tamir edildiği, bu inşaatın şantiye defterlerindeki muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır¹⁰⁰⁶.

Demirciliğin bir yan kolu şeklinde gelişen burgucu, kazancı, çilingir, kuyumcu, nacakçı, kaşıkçı, bıçakçı, tüfenkçi, çelikçi vs. gibi meslekler de çingener tarafından icra edilmekteydi. Demiri işlemek ve şekil vermekle ilgili olan burguculuk sekizinci sırada yer almakta olup kayıtlarda 9 kişinin mesleği olarak geçmektedir. Demircilik ile bağlantılı bir diğer meslek de kazancılıktır. Çingener aynı zamanda tarım ve hayvancılık ile de uğraşmışlardır. Özellikle yerleşik çingenerler arasında çiftçilik ile uğraşanları bulunmaktadır¹⁰⁰⁷. Demircilik mesleğinin diğer bir yan kolu olan meslek çilingircilik'tir¹⁰⁰⁸.

Demircilik mesleği yerleşik çingenerlerde rastlanan en vasıflı mesleklerden birisidir. Demir işlerinde usta olan ve bir kısmı da Kasımpaşa'ya yerleşerek tersane hesabına çalışan Çingenerler de eklenebilir; diğer demirciler için de aynı şeyi söylemek mümkündür¹⁰⁰⁹.

1540 yılında Çingene Sancağı'nda 4 demirci kaydedilmiştir. Bunlardan bir tanesi Sultanşah karyesi yamaklarından olan Hamza haddad olarak kayıtlıdır¹⁰¹⁰. Demircilik mesleği çingenerlerin isimlerine de yansımıştır. Demir, Demirtaş, Demirhan vs. gibi isimler çingenerlerde sık rastlanan adlar arasındadır¹⁰¹¹.

¹⁰⁰⁶ Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Câmîi ve İmâreti İnşaatı (1550-1557)*, C.I, Ankara 1972, s.134; Şerifgil, *a.g.m.*, s.122.

¹⁰⁰⁷ BOA, *ML.VRD.CMH*, *Özel No: 224*, s.6-19. Çingenerlerin çiftçilikle ve çiftliklerde hizmetçi olarak çalışmaları konusunda bkz. BOA, *TT.170*, 191, 206.

¹⁰⁰⁸ BOA, *TT.120*, s.309.

¹⁰⁰⁹ "(*Kasımpaşa civarında çadırlara yerleşmiş olan Çingene demirciler tersane için gerekli şeyler imal etmektedirler*"). Çingenerlerin dışındaki demircilerin atelyeleri Eremya Çelebi'ye göre Galata'da Azapkapı Camiinin yanındadır (bugün de öyle). Bunlar büyük güller ve tekneler tarafından kullanılan diğer nesneler yapmaktadırlar. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi:XVII. Asırda İstanbul*, Terc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul:Eren Yay., 1988, s.38.

¹⁰¹⁰ BOA, *TT.206*, s.153.

¹⁰¹¹ BOA, *TT.206*, s.129, 169, 187.

Osmanlı tahrir kayıtlarında çingenelerin demircilik mesleğiyle uğraştıkları ve konar göçer hayat yaşadıkları kayıtlıdır. Muhtemelen bu Müslüman çingene cemaati köy köy gezerek köylülerin demir işlerini seyyar olarak yapmaktaydılar¹⁰¹².

1565 tarihli İzvornik Beyine gönderilen hükümden öğrenildiğine göre; yapılacak gemiler için gerekli olan demirin Samakov'dan gelmesini beklemeyip, oralardan alınan demirin Çingenelere kesirildiği bildirilmektedir¹⁰¹³.

Macar bukağılarını, kalelerde bulunan Çingenelerle demircileri yaptıkları belirtilmektedir. Buna paralel olarak “Çinçer” yahut “çinger”, bazen de “çinzer” adı altında iki ayrı çeşit kelepçe; yani ele ve boyuna mahsus çinçer veya çinger adında kelepçeler bulunmaktadır¹⁰¹⁴. Muhtemelen bu kelepçeler Çingeneler tarafından yapıldığından dolayı bu isimlerle anılmaya başlamışlardır.

Çingenelerden bazılarının meslek sahibi olanlar hizmetlerinin karşılığı olarak bazı vergilerden muaf oldukları görülmektedir. Boğazkesen kalesinden mahpuslardan demir aletlerini ücretsiz olarak tamir eden kıptî demirci Nikola veledi Grazinin arkasında evlad bırakmadan ölmesi üzerine yerine talip olan demirci kıptî tâifesinden Dragos veledi Todori avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyye'den muaf olarak görevlendirilmiştir¹⁰¹⁵.

Çingenelerin demircilik mesleğiyle uğraşmalarıyla ilgili olarak Strabon bazı bilgiler vermektedir. Şöyleki, Behramkale'de Çingenelerin demir madenlerini işleterek demircilik yaptıklarından söz etmektedir¹⁰¹⁶.

Fatih Sultan Mehmet'in Türk deniz gücünü artırmak amacıyla çok gayret gösterdiği bilinmektedir. Hatta Fatih kanunnâmesinde Çingenelerin demircilikle uğraşanlarının haraçtan muaf tutulduğuna dair özet olarak şöyle denilmektedir: “Her Çingeneden yılda kırk iki haraç (cizye) alına, ziyâde akçe alınmaya, ammâ üşendirilmeye. Hisar mesâlini içün veya demircilik içün görevlendirilen

¹⁰¹² BOA, TT.120, s.247. “Cemaat-i Temirci Hızır Müslümanlardır göçer konarlar tabi kaza-i Yenişehir”.

¹⁰¹³ BOA, MD-5, 297/770, (9 Cemaziyelevvel 973/2 Aralık 1565 tarihli hüküm)

¹⁰¹⁴ Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İstanbul 1998, s.82-83

¹⁰¹⁵ BOA, *Cevdet/Adliye*, nr.2714.

¹⁰¹⁶ Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. Ali Suat, I, Ankara:Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., 2002, s.340

Çingenelerden, ellerinde benim yazılı hükmüm veya beylerbeyinin mektubu olanlardan haraç alınmaya”¹⁰¹⁷.

Burada, kanunnâmedeki hükümden anladığımıza göre: Fatih Sultan Mehmed Çingenelerin demircilik mesleğine devam etmelerini sağlamış ve onlardan vergi almayarak onları bilakis ödüllendirmiştir. Çingeneler Fatih zamanından başlayarak, gemilerin demirinin hazırlanması konusunda büyük rol oynamışlardır, gemilerin demirleri bizzat bunlar tarafından kesilmiş ve yapılmıştır¹⁰¹⁸.

1503 yılında Eflak ve Boğdan Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir voyvodalık konumunda bulunmaktaydı. XVI. yüzyıl boyunca imparatorluk tarafından bir yandan vergiler düzenli bir biçimde ödendiği sürece toprağın şahsi ekimi yaygınlaştırılırken, öte yandan işgücünde doğan eksiklikten ötürü köylülerin serbestçe hareket edebilme olanakları ortadan kalkmaktaydı. Osmanlı toplumsal ve iktisadi hayatının vechelerinden birisi de, dolaylı yoldan Çingenelerin zanaatkarlıklarını pekiştiren kent toplumunun mesleki uzmanlıklarına göre loncalar halinde teşkilatlanmasıydı.¹⁰¹⁹ Tuna prensliklerindeki Osmanlı hakimiyeti, köylüler ile birlikte Çingenelerin köleleştirilmesini beraberinde getirmişti. Bu tarihte çingene köleliği ve köylülüğün umumi serflik hali Romanya arazisinde emek kurumunun temel köşetaşı halini aldı. Bununla birlikte, köylülerin aksine, bu iki vilayetteki çingenelerin önemi, her ne kadar çiftçi çingeneler bulunsada dahi, zirai yeteneklerinden değil, zanaatkarlıktaki önemli hünerlerinden ileri gelmekteydi. Madenciliğin muhtelif dallarındaki becerileri o denli ileri gitmişti ki, demircilikte tartışmasız bir tekelleri vardı. Eflak ve Boğdan’ın birçok bölgesinde neredeyse tek zanaatkar durumundaydılar.¹⁰²⁰

Osmanlı döneminde çingenelerin demircilik mesleğiyle tersanede yer aldıkları görülmektedir¹⁰²¹. Burada bulunan çingenelerin görevleri arasında ham demirden çivi kesmek, esirlerin ayağına takılacak “*kadına*” adı verilen zincirleri yapmak, lenger imal etmek ve gemilerin inşası için lazım gelen demir aksamının

¹⁰¹⁷ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri I**, s.397.

¹⁰¹⁸ İsmail Haşim Altınöz, “Osmanlı Toplumunda Çingeneler”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:137, Mayıs 1995, s.26.

¹⁰¹⁹ David M. Crowe, “The Gypsy Historical Experience in Romania”, in: **The Gypsies of Eastern Europe**, Edited by David Crowe and John Kolsti with an introduction by Ian Hancock, London 1992, s.62.

¹⁰²⁰ Crowe, **a.g.m.**, s.63.

¹⁰²¹ İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire**, İstanbul 1992, s.48.

hazırlanması vardı¹⁰²². Aynı şekilde tahrir kayıtlarında çingenelerin zencircilik mesleğiyle ilgilenmelerinden dolayı bu isimle anılan cemaatleri bulunmaktadır¹⁰²³.

Tersane için lazım olan çiviler, bu işin merkezi konumunda bulunan Samakov'dan temin edilmekteydi. Samakov'dan getirilen demirler tersanedeki Kıbtî demirciler veya İstanbul ve Galata ahengerleri vasıtasıyla kesilmek suretiyle hazır hale getiriliyordu¹⁰²⁴.

Evliya Çelebi Sava nehri kenarında bulunan çingenelerin demirden musanna rezeli iskemleler yaptıklarını, buna ilave olarak demir çubuk üzengi, ıskara, ârbend, bukağı imal ettikleri gibi kazan ve tencere kalayladıklarını da belirtmektedir¹⁰²⁵.

23 M 1096/30 Aralık 1684 tarihinde İstanbul, Üsküdar ve Galata kadılarına yazılan bir emnamede demircilik mesleğiyle uğraşan 20 nefer kıbtînin Has ve mîrî bahçeleri ile birlikte miralayı mühimmatı için demir imal etmek üzere Edirne'ye gönderilmesi talep edilmektedir¹⁰²⁶. Bunlar arasında demircilik mesleği önemli bir yer tutmaktaydı¹⁰²⁷.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Süleyman Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yeniçeri askerine verilen ulufelerin değerini yitirmesine örnek olarak aldıkları ulûfelerin "*Çingene Akçesi*" olduğunu, safî bakır ve tenekeden ibaret bulunduğu, bunların kalp akçe olduğu ve çarşıda bunları kimsenin almadığından dert yakınılıyordu¹⁰²⁸. Bu dönemde "*Çingene Akçesi*" deyiminin ortaya çıkmasında çingenelerin kallaplık mesleğiyle uğraşmalarının etkili olduğu söylenebilir.

¹⁰²² Bostan, a.g.e., s.75; Tersane-i Amire'de çalışan kıbtî demircilerin maaşları vs. gibi konularda İdris Bostan yukarıda adı zikredilen eserinde etraflı ve detaylı bir şekilde arşivdeki kayıtlara dayanarak bilgi vermektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Bostan, a.g.e., s.48,75,125.

¹⁰²³ BOA, TT.202, s.94-95.

¹⁰²⁴ Bostan, a.g.e., s.125'den naklen Tersane-i Amire içinde ve dışında Tersane-i Amire için çivi kesen demircilerin zikredikleri bazı kayıtlar Tersane-i Amire Muhasebe defterlerinden 1031/1621-22 (MAD.2917, s.24) 1054/1644 (MAD.1572, s.9), 1062/1652 (MAD.967, s.28), 1072/1661-2 (MAD.996, s.39), 1080/1669-70 (MAD.5014, s.14), 1102/1690-1 (KK.5652, s.9), 1110/1699 (KK.5657, s.17), 1113/1702 (MAD.4876, s.75) tarihli olanlarında mevcuttur.

¹⁰²⁵ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, V, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2001, s.199.

¹⁰²⁶ BOA, İbnü'l-Emin/Dahiliye, nr.372.

¹⁰²⁷ Örneğin Kasımpaşa'da Bahriye tersanelerinde çalışmaktadırlar, Çingeneler demirden küçük alet ve edevat, özellikle de Çingene kadınların sokaklarda sattıkları mangal maşalarını imal etmekteydiler. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara:TTK Yay., 1990, s.62-63.

¹⁰²⁸ MEHMET HALİFE, *Târih-i Gilmânî*, Haz.Kâmil Su, Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986, s.53.

Osmanlı döneminde önemli meslek kollarından olan serracılık mesleğine çingeneler arasında da rastlanılmaktadır. 1540 yılında Çingene Sancağı ocaklarından Zağra-i Eskihsar nahiyesine yamak olarak kaydedilen Pîrî “Pîrî bin Serrac” olarak kaydedilmiştir¹⁰²⁹.

1526’da Osmanlılar Macar ordusunu Mohaç Meydan Savaşı’nda büyük bir yenilgiye uğrattılar. Habsburglular ve Türkler bölgenin büyük bölümünü paylaşmaktaydılar. Macar ovası tampon bir bölge durumuna gelmişti ve özgürlüğüne kavuşması 1718’i buldu. Ama, Osmanlı ve Hristiyan toprakları arasında sürekli olarak ekonomik ilişkiler kurulmaktaydı. XVI. yüzyılda Habsburglular ile Osmanlıları bir sur ayırmaktaydı. Osmanlılar tarafında, surların etrafında, büyük Macar ovasının kasabalarında yaygın biçimde taşıma amaçlı at yetiştirilmeye başlanmıştı ve bu işin ticareti çingenelerin elindeydi. Silah sesleri altında Doğu-Batı karşılaşması çingenelerin kültürel arabulucuk yapmalarını engelleyemedi. Hem Macar, hem de Osmanlı Saray müziği, sancakbeyleri için Türk usulü ve Macar prensleri için Macar usulü müzik çalan çingenelere özel bir yer sağlamaktaydı¹⁰³⁰.

XVII. yüzyılda İstanbul’da At Satıcıları Loncası büyük oranda çingenelerden oluşuyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal sınıflandırmasında çingenelerin hiçte alt sınıflarda olmadığı gözleniyordu. Fakat, yine de çingenelerin ata binmedeki üstün yeteneklerinden dolayı eşkiyalık yapabilecekleri gibi bir eşkıya çetesine yardım ve yataklık yapabileceklerinden çekiniliyordu. Osmanlı toplumunda sultanın himayesine mahzar olan çingeneler en az öteki topluluklar kadar saygı görmüşlerdir¹⁰³¹.

Mübahat Kütükoğlu tarafından yayımlanan 1640 tarihli Narh Defteri’nde Kıbtî tâifesinden canbazlık yapanların adlarıyla birlikte, bulundukları mekanlar da verilmektedir. Adı geçen eserde, Kıbtî olmayanlardan 73 nefer ve Kıbtî olanlardan ancak 14 nefer canbaz yazılı olduğu belirtilmektedir¹⁰³².

¹⁰²⁹ BOA, TT.206, s.41.

¹⁰³⁰ Henriette Asséo, a.g.e., ss.40-41.

¹⁰³¹ Wouter Van Wijk, *A Sociological Study of the Gypsies*, Leiden 1948, p.12.

¹⁰³² *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Hazırlayan: Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1983, s.264-265.

TABLO:44 1640 Tarihinde İstanbul'da Kıptî Tâifesinden Canbazlık Yapanlar.

	Mahalle Adı	Canbaz Adı
1	Sofular Mahallesi	Bahşî bin Arslan, Hüseyin Çelebi bin Nazlı, Gözlüce Hızır Bâlî, Cebeci Mustafa
2	Atpazarı	İlyas Sofu ibn Hüseyin, Yusuf bin Aslıhan, Ahmed bin Çavuş, İlyas bin Receb, Hasan Çelebi bin Kulaca, Mısrî bin Bulut, Kulaca, Malkadın oğlu Mustafa, Altıparmak Hasan bin Abdullah
	Koca Mustafa Paşa	Piyale bin Abdullah
		Toplam 14 kişi.

Kaynak: Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri,
Hazırlayan: Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1983, s.264.

Evliya Çelebi'ye göre çingene meslekleri arasında canbazlık da bulunmaktadır. Çelebi'nin seyahatnamesi'ndeki kayıtlara göre, "*esnâf-ı canbazân-ı esb*" adı altında kayıtlı bulunan at cambazları esnafının pirleri Kamber Ali'dir. Ekseriya bu taifenin çingenelerden oluştuğu ve her diyardan gelen adamlar tarafından yapıldığı belirtilmektedir¹⁰³³.

Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğunda önemli meslekler arasında sayılan ve güzel bir konumda bulunan çiçekçilik mesleği XIX. yüzyılda giderek önemini yitirerek, Rumeli göçmenlerinin, Arnavut bahçıvanların ve Çingenelerin ilgilendiği bir meslek haline gelmiştir¹⁰³⁴. O günden bu güne çiçekçilik çingeneler arasında yapılagelen meslekler arasında yer almıştır.

Abdülaziz Bey, Osmanlı döneminde Ramazan gecelerinde sokakları gezerek davul çalan, manzumeler okuyarak bahşiş toplayan ramazan davulcularının çoğunun Kıptî, bazılarının da tulumbacı delikanlılar olduğunu söylemektedir. Ayrıca, vüzera ve kübera konaklarında sâzendelerde oynayan çengi kadınlara ekseriyetle Kıptî taifesinden kadınlar tarafından raks usullerini talim ettirilmekteydi¹⁰³⁵.

Osmanlı Devleti'nde sorunlu mesleklerden biri sayılan kallaplığın çingeneler tarafından yapılmasıydı. Çingenelerin sahte para basarak Osmanlı Devleti'nde kallâblık ettiklerine dair arşiv kayıtlarına rastlanılmaktadır. Aydın sancağı kadısına yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre; adı geçen sancaktaki Çingene taifesinin

¹⁰³³ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.260.

¹⁰³⁴ Necdet Sakaoğlu, "Çiçekçilik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, 511.

¹⁰³⁵ ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri I*, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995, s.258-285.

ekserisinin zanaatkarlarının kallâblık olduğu belirtilmekte, bunların guruşu seksenbeş ve doksan akçeye altını ise, 135-140 akçeye kestikleri bildirilmektedir¹⁰³⁶. Ahyolu kadısına yazılan başka bir hükümde ise, Ahyolu kazasının Hatun ili nahiyesinde Derbend adı verilen bir köyde sakin bulunan zimmîler ile çingenelerin kallablık yaptıkları tespit edilmiş olup, bunların sual olunması neticesinde “İesdüğümüz akçenin davacıları kimdir verdiğimiz yerde alurlar bir şer’ bilmezez” isnadlarıyla cevap verüklerinden bunların da alet ve esbablarıyla İstanbul’a gönderilmeleri emredilmektedir¹⁰³⁷.

Çingeneler arasında kalpazanlık mesleğine dair vesikalara arşiv kayıtlarında sık sık rastlanılmaktadır: İsfirlik çingenelerinden kalpazanlık aleti ile yakalananlar alet ve edavatları ile İstanbul’a getirilmiş ve ağır cezalara tabi olmuşlardır¹⁰³⁸.

Osmanlı Devleti’nde bazı durumlarda sahte para basılarak paranın değerinin düştüğü görülmektedir. Nitekim 5 Rebiülevvel 1005/4 Ocak 1597 tarihinde Üsküdar, İzmit ve Akyazı kadılarının yazılan bir hükümde çingene tائفesinden bazı şahısların pay-ı tahtta arzuhal sunarak kendi cemaatlerinden bazı şahısların kallablık yaptıklarını şikayet etmeleri üzerine , kallablık yapan çingenelerin ele geçirilmeleri talep edilmektedir¹⁰³⁹.

Aydın ve Saruhan sancaklarında, Saruhan mukataasına mültezim olan Süleyman’ın kalpazanlık yapan çingenelerin muhallefatı mîrîye ait iken kadının bunları başkalarına vermeleri sonucu iltizâmına zarar verdiğinden şikâyeti üzerine olayın tahkik edilmesi ve muhallefâtın tekrar Süleyman’a verilmesi emredilmektedir¹⁰⁴⁰.

İstanbul’un bütün uzman cellatlarının Çingene orijinli olduğu yönündeki düşünceye Halliday şüpheyile yaklaşmakta ancak çingenelerin falcılık, demircilik mesleğiyle birlikte az da olsa cellat olarak görevlendirildiklerinden söz etmektedir. XVII. yüzyılda cellatlık mesleğini isteksizce Hristiyanlar icra etmekteydiler. 1909

¹⁰³⁶ BOA, MD-74, 89/312, 1005/1596 tarihli Aydın Sancağında olan kadılara gönderilen hüküm.

¹⁰³⁷ BOA, MD-78, 421/1079, (14 ZA 1033/28 Ağustos 1624 tarihli hüküm)

¹⁰³⁸ BOA, MD-5, 279/715, 5 C 973/1565 tarihli hüküm.

¹⁰³⁹ BOA, MD-74, 214/595, (5 RA 1005/4 Ocak 1597 tarihli hüküm)

¹⁰⁴⁰ BOA, MD-41, 138/309, (18 Ramazan 987/8 Kasım 1579 tarihli hüküm)

yılına gelindiğinde ise, üç Çingene Türkiye’de isyancı askerlerin ipini çekmek ve taburelerini almak için görevlendirilmişti¹⁰⁴¹.

Veterinerlik mesleği ortaya çıkmadan önce, çiftçi halk hayvan sağlığı ve besicilik konusunda çingenelere başvurmaktaydılar¹⁰⁴². 1854 yılında Rumen prensliklerini gezen bir Rus turistin günlüğünden alınma bir paragrafta Tuna’nın kumsallarında durup dinlenmeden küçücük altın parçaları bulmak için kumu yıkayan çingenelerden bahsedilmektedir¹⁰⁴³.

Bir kısım Kıptî kadınları, tanıdıkları kadınlar aracılığıyla kadın hamamlarını akşam sılıp sürüpre, müşteri hanımlarının ayakkabılarını silerek kaldırma, giderlerken çıkarıp verme gibi hizmetleri gerçekleştirmekteydiler. Hamamlarda sokaktan istenen şeyleri satın almak üzere Kıbtî kadınların *hamam anası* denilen bir sıfatla hizmet yaptıkları gibi çoğu defa da müşteri yıkayarak *hamam ustalığı* da yapmaktaydılar¹⁰⁴⁴.

Osmanlı Devleti’nde falcıların bir kısmını Rumlar oluştururken bir kısmı da Müslüman Kıptî kadınlardan oluşmaktaydı. Kıptî kadınlar sokaklarda “*Fal bakalım, peynirli, kıymalı fal açalım*” nidâlarıyla dolaşarak, kendisine fal için başvuranlardan önce parayı alır ve paraya bakarak “*İşte paşacığım*” diye söze başlamak suretiyle aklına geleni söyler, karşısındakinin yaşına, haline göre tahminlerde bulunup hükümler çıkarır ve savuşur giderdi. Falın sonunda bir elbise veya ekmek ister, kapıdaki adamın içeri girmesini fırsat bilerek eve dalıp eline ne geçirirse çarpıp kaçar ve mesele de nihayetinde böyle son bulurdu¹⁰⁴⁵.

Bohçacılık, Çingene kadınları arasında önemli bir yer teşkil etmekteydi. Bohçacılar, Cumhuriyetten önceki dönemlerde esas işleri olan bohçacılığın yanı sıra evlere kolayca girip çıkabilmelerinden dolayı âşıklar, sevgililer arasında haberci vazifesini de görürlerdi¹⁰⁴⁶.

¹⁰⁴¹ W, R. Halliday, “The Gypsies of Turkey”, Chapter I in his **Folklore Studies Ancient and Modern**, London 1924, s.33.

¹⁰⁴² “Çingeneler”, **Ana Britannica**, VI, 475.

¹⁰⁴³ Isabel Fonseca, **Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları**, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2002, s.190.

¹⁰⁴⁴ ABDÜLAZİZ BEY, a.g.e., s.331, 335.

¹⁰⁴⁵ ABDÜLAZİZ BEY, a.g.e., s.368-369.

¹⁰⁴⁶ Uğur, Göktaş; “Kartpostallarda Çingeneler”, **İlgi**, Sayı:74 (Yaz 1993), s.13.

Çingenelerin büyük aile konaklarında dadılık yaptıklarına dair görüşler bulunmaktadır. 1810'a doğru İngiliz Wilkinson, soylu çocukların, kalabalık bir hizmetçi topluluğunun eşliğinde Çingene dadılar tarafından büyütüldüğünü şaşkınlıkla ifade etmektedir¹⁰⁴⁷.

B. Osmanlı Eğlence Kültürünün Vazgeçilmez Unsurları:Çingeneler

Osmanlı eğlence kültüründe Çingenelerin büyük bir yerinin olduğu bilinmektedir. Bunlardan önemli bir yere sahip olan Karagöz'ün Çingene olduğuna dair söylentilerin -eğer gerçek ise- doğru olması durumunda Çingenelerin Osmanlı eğlence kültürüne ne tür katkıda bulundukları anlaşılabilecektir. Birçok oyununda Karagöz'ün kendisinin, Çingene olduğunu açıkça bildirmekte ve Hacivat gibi Karagöz'ün yaşamış gerçek bir kişi olduğu belirtilmektedir¹⁰⁴⁸. Karagöz'ün Selahaddin Eyyubi'nin subaylarından Bahaeddin Karakuş ya da Orhaneli ilçesinin Karakeçili aşiretinden Kara Oğuz adlı bir köylü olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Başka bir rivayete göre ise; Orhan Bey (Gazi) döneminde Bursa'da bir cami inşaatında çalışan Karagöz ve Hacivat adlı iki kişi komik davranışları ve güldürücü konuşmaları nedeniyle diğer çalışanları çalışmaktan alıkoymaları üzerine caminin tamamlanmadığını öğrenen padişah, bu iki kişiyi cezalandırmak amacıyla öldürttüğü ve sonra da pişman olduğu söylenir. Daha sonra ise, bu olaydan müteessir olan Şeyh Küşteri adlı birisi Karagöz'le Hacivat'ın deriden tasvirlerini yaparak bir perde arkasında onları taklit eder ve bundan sonra oyun giderek yaygınlaşmaya başlar¹⁰⁴⁹. Karagöz oyununu icad eden zât Bursa'da hükûmet caddesinde medfun bulunan Şeyh Küşteri'dir. Rivayete göre Yıldırım Bâyezid devrinde "*Hacı İvaz*" ve "*Hacı Evhat*" adlı iki kişi, halk dilinde "*Hacivat ve Karagöz*" adlarını alarak iki nüktecinin şakaları Şeyh Küşterî tarafından hayalde gösterilmeye başlanmıştır. Orhan Gazi ricalinden Şeyh Küşterî, Osmanlı eğlence kültürüne uygun bir şekilde bu oyunu tertiplemiş ve Yıldırım Bâyezid devrinden itibaren oyun yaygınlaşmaya başlamıştır.

¹⁰⁴⁷ Asséo, a.g.e., s.73-75.

¹⁰⁴⁸ "Karagöz", Meydan Larousse, VI, 928-929.

¹⁰⁴⁹ "Karagöz", Ana Britannica, XII, 578-579. (İ.A. ve DİA, maddelerini kullan)

Ayrıca, bu dönemde K r Hasan adındaki bir z tın bu sanatı çok güzel bir şekilde padişahın huzurunda icra eylediği belirtilmektedir¹⁰⁵⁰.

Karagöz oyunu, deri mukavvadan hareket edebilecek şekilde birle tirilmi  insan şekillerini perde üzerinde yansıtarak oynatılan oyuna verilen addır. Bu oyun bir hayal ürünü olup, oyunda karagöz halkın g r    n  ve d   n esi yansıtan ki i idir. Karagöz ismi ise, es iden  ingenelere verilen bir ad olarak nitelendirildi i gibi, halk dilinde gözleri kara olanlar için de kullanılan bir tabirdir¹⁰⁵¹. Bu oyun, adını ba  kişisi Karagöz'den almaktadır. Oyunun Türkiye'ye gelişi konusunda birtakım araştırmacılar, Karagöz' n Orta Asya ve Selçuklu Türkleri arasında da bilindiğini ileri sürmekle birlikte, bu durumun kukla karşılığı olarak XVI. yüzyıla kadar kullanılan "*hayal oyunu*" deyiminden kaynaklanan bir yanılgıdan kaynaklandığını belirtmektedirler. Karagöz oyununun Türkiye'ye geliş tarihi konusunda elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir. Cava ve Hindistan'dan, İ panya ve Portekiz'den ya da Mısır'dan geldiği konusunda rivayetler bulunmaktadır¹⁰⁵². 1517'de Mısır'ı fetheden Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği sanatçılar tarafından Osmanlı ülkesine girdiği söylenmektedir. Bu tarihten itibaren Türkler tarafından geliştirilen bu oyun Türkiye üzerinden başka ülkelere de yayılmıştır¹⁰⁵³.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz çalışmalar sırasında vesikalarda Karagöz isminin bol miktarda bulunması ve bazı  ingene araştırmacılarının yaptığı incelemelerde Karagöz' n  ingene olabileceğine dair ihtimalleri kuvvetlendirmektedir¹⁰⁵⁴.

Salih Özbaran tarafından yayımlanan bir tersane defterinde¹⁰⁵⁵, tersanede çalışanların büyük bir çoğunluğunun karagöz adını taşıması, bunların  ingene olabileceklerini akla getirmektedir.

¹⁰⁵⁰ AL  RIZA BEY (BALIKHANE NAZIRI AL  RIZA BEY); **Bir Zamanlar İstanbul**, ilaveli notlarla baskıya hazırlayan Niyazi Ahmet Bano lu, Tercüman 1001 Temel Eser no.11, İstanbul, tarih yok. s.244-245.

¹⁰⁵¹ "Karagöz", **Meydan Larousse**, VI, 928-929.

¹⁰⁵² "Karagöz", **Ana Britannica**, XII, 579.

¹⁰⁵³ "Karagöz", **Meydan Larousse**, VI, 929, İstanbul 1971.

¹⁰⁵⁴ BOA, MD-40, 155/340, (20 evval 987/12 Ekim 1579); MD-66, 104/223; MD-74, 214/595, TT.120, s.29-30.

¹⁰⁵⁵ Salih Özbaran; "Galata Tersanesinde Gemi Yapımcıları, 1529-1530", **GDAAD**, Sayı:8-9, (1979-1980), s.98.

XVI. yüzyılda karagözcü olarak tanımlanan oyuncular arasında şu isimler zikredilebilir; Şahkulu, Sekoğlu, Kör Hasan, Yenikapılı Ahmed, Çalık Ali Bali, Mehmed Bursavî, Ahvel Mehmed, Yenikapılı Hasan, Arab Mehmed, Vakoğlu Mehmed, Osman, Parpul Mehmed, Çalık Osman, Süleyman, Hüseyin Muslu, Sefer Bali, Antepi Yucuk, Uzun Ali. Çeşitli kaynaklarda eski karagözcülerden Kör Hasan-zâde Mehmed Çelebi, Şengül Çelebi, Kandiloğlu, Sultan İbrahim Devri (XVII. yüzyıl) sanatçılarından Ahmed, Kör Musluoğlu, Sarı Ahmed, Bekçi Mehmed vd. anılmaktadır¹⁰⁵⁶.

Karagöz'ün gelişmesi XVII. yüzyıldan sonra olmuştur. Evliya Çelebi'ye göre bu şahıs, Selçuklular çağında İstanbul tekfurı Konstantin'in seyisi olan, Edirne dolaylarında Kırkkilise'den Kıptî Sofyozlu Karagöz Bâli Çelebidir¹⁰⁵⁷.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin birinci cildinde Karagöz oyununa dair bir nevi hurafeyi andırır nakillere göre Hacivat'ın Alâeddinî Selçukî zamanında Mekke ile Bursa arasında gidip gelen Bursalı biri olduğunu, Arap eşkiyası tarafından katlolunduğunu, Bedir Huneyn'inde gömüldüğünü ve Karagöz'ün de Kırkkiliselî (Kırklareli) olup, Karagöz Bâli Çelebi adıyla anıldığını ifade etmektedir. Tekfur Konstantin bu Karagöz'ü yılda bir kere Selçuklu sultanı Alaaddin'e gönderdiği ve bunların konuşmaları hayal perdesinde gösterilerek hükümdarın huzurunda icrayı sanat eylediklerini anlatmaktadır¹⁰⁵⁸.

Oyun hakkında birinci elden tek kaynak olan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde oyunun Yıldırım Bayezid döneminden başlayarak sarayda oynatıldığı belirtiliyorsa da bu bilginin doğruluğu kuşkuludur. Oyunun XVII-XIX. yüzyıllar arasında sarayda, kibar konaklarında ve halk arasında büyük ilgi gördüğü, ramazanda ve Kadir Gecesi dışında her gece belli başlı kahvehanelerde oynatıldığı bilinmektedir. Karagöz hakkında yazılı bilgilere surnamelerde ve Batılı gezginlerin kitaplarında da rastlanılmaktadır. Karagöz oyunu hayali bir oyun olduğundan bu oyunu oynayan kişilere de “*hayali*” ismi verilmektedir. Evliya Çelebi meşhur

¹⁰⁵⁶ “Karagözcü”, **Meydan Larousse**, VI, 929.

¹⁰⁵⁷ EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatnâme**, I, TSMK, Bağdat Köşkü, nr.304, vr.211^a-211^b.

¹⁰⁵⁸ EVLİYA ÇELEBİ, **a.g.e.**, Evliya Çelebi, Seyahatname, I, 655. Evliya Çelebi'de geçen kayıt aynen şöyledir: “*Karagöz, İstanbul Tekfurı (Konstantin)'in seyissi idi. Edirne Kurbundeki (Kırkkilise)'den bir mîr-i sahib kelâm, ayyar-ı cihan Kıpti idi. Adına Sofyozlu Karagöz Bali Çelebi derlerdi. Tekfur Konstantin yılda bir kere (Alâüddin-i Selçuki)'ye gönderdi ve Hacivat ile Karagöz'ün biribiriyile mübahese ve mücadelelerini o zamanın pehlivanları hayal-i zıllına koyup oynatırlardı*”.

eserinde bu hayalilerden bahsetmektedir. Fatih Sultan Mehmed dönemindeki Serhayali Said Efendi, IV. Murad dönemindeki K r Hasan-zade Mehmed Çelebi, I. İbrahim dönemindeki Bekçi Mehmed  nl  Karag z c lerdir. Metin And tarafından yapılan bir  alıřmada¹⁰⁵⁹ yakın a da yaşamış 200 kadar hayali'nin ismi zikredilmektedir. III. Selim zamanında yetişen Kasımpaşalı Hafız bey ve II. Mahmud'un nedimlerinden Sait Efendi benzeri az bulunur hayal oyuncularının arasında yer almaktadır¹⁰⁶⁰.

Karagöz hakkında birçok manzumeler yazılmıştır. Karagöz' n mezarı mevlid yazarı meşhur Süleyman dede merhumun yakınında Bursa'da  ekirge'ye giden yonun sa  cihetindedir. Mezar taşının üzerinde şu manzumeler yer almaktadır¹⁰⁶¹:

Nakş-ı sun'un remzeder hüsnünde r yet perdesi

H ce-i hükm-i ezeldendir hakikat perdesi

Evliya  elebi eserinde¹⁰⁶² g ld rt  konulu oyunları sayarken bunlar arasında Cevahir kolu  ingene oyunları ile birlikte, eşe e ters bindirilen bir  ingene sahnesini canlandıran Samarkuş oyunundan da söz etmektedir¹⁰⁶³.

XIV ve XV. yüzyıllarda Anadolu'dan Avrupa'ya göç eden  ingenelerin kendilerine özgü bir müzikleri olmamakla beraber, kullandıkları müzik aletleri tespit edilebilmektedir. 1335 yıllarında Kosova civarında yaşayan  ingenelerin müzik aletlerinin zurna ve davuldan oluştuğu kaydedilmektedir¹⁰⁶⁴. Davul ve zurna Türk müziğinin geleneksel  algılarıdır. Osmanlı imparatorluğunun sınırları içerisinde yaşamış olan  ingeneler, sadece Türk müzik aletlerini kullanmakla kalmamış, bilakis Türk müziğini de kendi çaplarında icra etmişlerdir. Ancak onlar Klasik Türk Müziği'nin icracılığından ziyade çalgıcılık ve çengilik boyutuyla meşgul olmuşlardır. Nitekim Osmanlı döneminde onların isk nlarının sağlanması yanında,  engicilik

¹⁰⁵⁹ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu:Kukla, Karagöz, Ortaoyunu**, Ankara:Bilgi Yay., 1969, s.29, 49-59, s.232. vd.

¹⁰⁶⁰ AL  RIZA BEY (BALIKHANE NAZIRI AL  RIZA BEY), **Bir Zamanlar İstanbul**, ilaveli notlarla baskıya hazırlayan Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser no.11, İstanbul, tarih yok, s.244-245.

¹⁰⁶¹ AL  RIZA BEY (BALIKHANE NAZIRI AL  RIZA BEY), **a.g.e.**, s.239-240.

¹⁰⁶² **Seyahatnâme**, I, Yayına Hazırlayan:Orhan şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.308.

¹⁰⁶³  zdemir Nutku; **IV.Mehmet'in Edirne şenliği (1675)**, Ankara:TTK Yay., 1972, s.133.

¹⁰⁶⁴ Felix Hoerburger, **Der Tanz mit der Trommel**, Regensburg 1954, s.20.

ve çalgıcılıklarıyla ilgili uygulama ve düzenlemeler de yapılmıştır¹⁰⁶⁵. Türkiye ve dünya Çingenelerinde müziğin sanat için değil, bilakis geçim için yapıldığı bir vakıadır. Ancak onlar eğlenceye ve oyuna düşkün özellikleriyle, dinleyicileri eğlendirirken, kendileri de aynı derecede eğlenmektedirler. Böylece onların normal hayatlarındaki kuralsızlıklar müziklerine de yansımaktadır¹⁰⁶⁶. Çingenelerin kullandıkları müzik aletlerinin çeşitliliği, onların çok farklı ülkelere yaşamalarına ve içinde bulundukları toplumların kültürlerinden etkilenmelerine bağlanmaktadır. Manuş çingeneleri, Cermen folklorundan “*kemanı*” alırken, İspanyol çingeneleri Arap kökenli “*İspanyol gitarı*”nı almışlar, “*üfleme*” ve “*Sazlı Çalgılarını*” ise Türklerden aldıkları belirtilmektedir¹⁰⁶⁷. Osmanlı dönemindeki çingene müzisyenlerden sözeden Evliya Çelebi, seyahatnamesi’nde padişahın önünden geçen müzisyen esnafı içerisinde yer alan çingenelere yer vermektedir. “*Çingene Donsuz*” adlı kişi bunlardan biridir¹⁰⁶⁸. Aynı şekilde müellif çingenelerin kullandıkları müzik aletleri hakkında bilgi vermekte, bunlar arasında “*çökür*” adlı aletten de söz etmektedir¹⁰⁶⁹.

Eskiden Çingenelerin çeşte, kudüm gibi sazları çaldıklarını ve bunların usta icracılarını Evliya Çelebi’den öğrenmekteyiz. Evliya Çelebi, çöğüre benzeyen çeşte’nin Balat Çingenelerince kayışla boyna asılıp, Eyüp, Kâğıthane ve başka mesire yerlerinde çalındığını, ayrıca bu sazın üstadlarının Deli Hüsam, Kemal Çingene ve Zorlu Recep olduğunu belirtmektedir¹⁰⁷⁰.

Çingeneler Osmanlı Saray eğlencelerinde resmî olarak bulunmamalarına rağmen, bazı durumlarda sultan eğlencelerinde ve sünnet şölenlerinde yer

¹⁰⁶⁵ Bkz. Geniş bilgi için Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara 1975, s.103; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s.109.

¹⁰⁶⁶ Krş. Kurt Streiger, “Çingane Müsikisi”, *Hayat Mecmuası*, Sayı:26, Ankara 1927, I/513; M. Ragıp Gazimihal, “Çingene Çalgıcıları”, *Milli Mecmua*, sayı:140, İstanbul 1953, XIII/8.

¹⁰⁶⁷ Martinez, a.g.e., s.109.

¹⁰⁶⁸ Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.67’den naklen, Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1928, I/309. Ali Rafet Özkan tarafından “*Çingene Donsuz*” olarak belirtilen kelime Orhan Şaik Gökyay tarafından “*Çingene Densiz*” olarak okunmuştur. Kelimenin okunuşu konusunda bkz. EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.303 ve EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, TSMK, Bağdat Köşkü, nr.304, vr.206^b.

¹⁰⁶⁹ Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.67’den naklen, Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1928, I/307.

¹⁰⁷⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I, s.307-309, 501; EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.304.

almaktaydılar. Sultan III. Murad (1574-1595)'ın oğlu Mehmed için düzenlemiş olduğu sünnet merasimi altı hafta sürmüş, bu zaman dilimi içerisindeki 21 haziran günü çingenelere ayrılmıştı. Bu sünnet şöleninde çingeneler ellerinde beyaz ve kırmızı hatları bulunan bir bayrak taşıyorlardı. Benzer şekilde 1584 yılında Macaristan'da Sultan III. Murad (1574-1595) tarafından Budapeşte'de Ordu Karargahında Avusturya Kayseri Rudolfun elçilerini kabul ettiği merasimde misafirlerin onuruna bir eğlence tertip edilmiş ve bu merasimde 3 Çingene müzikçi ön plana çıkmış idi¹⁰⁷¹.

Şehzadeler için düzenlenen sünnet törenleri veya bir zafer vesilesiyle organize edilen padişah şenlikleri, Osmanlı eğlence kültüründe her türden eğlendiricilerin katılımına imkan tanımaktaydı. Bu eğlendiriciler arasında cambaz, hokkabaz ve sihirbaz sayılabilir. Bunlar her gece için ev sahibinde bir kise gurusş aldıkları gibi bazı oyuncular da sabaha kadar 1000 gurusş bile kazanabilmekteydiler¹⁰⁷². Evliya Çelebi'ye göre; 12 gruba ayrılmış olan bu oyuncuların yalnızca üçüncü grubunu çingeneler teşkil ederken, dördüncü grup çingeneler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Eserinin kırk beşinci bölümünde 12 kol'a ayrılan bu oyuncuların taklitçilerden ve çalgıcılardan oluştuğunu belirtmektedir. Evliya Çelebi ilk kolun Çingenelerden oluştuğunu söylerken, son kolun karşılıklı antipatilerini geçiş sırasında birbirlerine saldırarak kaba bir şekilde sergileyen Yahudi gençlerden meydana geldiğini anlatır:

*"On ikinci kolda, hepsi ateşbaz, sürahici, çiçek saksıcısı, perendeci, hokkabaz, top oyuncusu, 200 Yahudi oğlan vardı ve bütün gece gösterilerini yaparak geçerler ve 100 kuruşa kanaat ederler. Bu Yahudi kolları Çingene kollarına hasım olduklarından bir kol Yahudi'den bir kol Çingene'den tutup bir acayip hasmâne gösteri olur. Evvelâ çingeneler ayı oynatmakla meşhurdur. Çingeneler ayı oynatırken Yahudiler bunlarla şakalaşır ve çingenelere söz atarlar. Bir Yahudi'yi bir Çingene karısıyla yakalayıp bunu Çingene karısına zorla söylediklerinde ve Çingene karısını başında pis bağırsakla bir eşeğe ters bindirip dolaştıklarında ahali gülmekten ölür"*¹⁰⁷³.

¹⁰⁷¹ Reimar Gilsenbach, **Weltchronik der Zigeuner: Teil1: Von den Anfaengen bis 1599, [Çingenelerin dünya kroniği –yılığ. 1. Kısım: başlangıçtan 1599 yılına kadar]** Frankfurt am Main: Peter Lang 1994, p.196, 203.

¹⁰⁷², Robert Mantran, **XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul:Eren Yay., 1991, s.101-102'den naklen, Evliya Çelebi, 645.

¹⁰⁷³ John Freely, **Evliya Çelebi'nin İstanbulu**, 2. Baskı, Çev. Müfit Günay, İstanbul: YKY, 2003, s.111. daha geniş bilgi için bkz. EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatnâme**, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.308.

Osmanlı toplumunda çocuklar sünnet olduktan sonra yalnız hane halkı ile akraba ve eski ahabplara mahsus bir eğlence tertip edilmekteydi. Daha önceden çengi takımları sünnet şöleni için davet edilmiş olduğundan bunlar kendileri için konakta ayrılan yerde yerlerini almış olurlardı. O günkü eğlenceler ve oyunlar konağın harem tarafındaki uygun bir yerde yapılmakta ve sünnet edilen çocuk için “*seyir takımı*” adı verilen bir mekan hazırlanmakta idi. Çengilerin ve diğer hanımların gelmesiyle birlikte –adet olduğu üzere- çubuk ve kahve ikramlarının ardından mükellef bir yemek ziyafeti verilir. Bunun akabinde ise, Kıptî kadınlardan oluşan sıracı hanımlar kadınlara yönelik olarak bir temennâlar ederek oyun başlardı. Çengiler bir fasıl oynadıktan sonra, beraberlerinde bulunan ve “*bozuk*” adı verilen sazı çalan hanımlar bir fasıl geçerek bunlara eşlik ederlerdi. Daha sonra ise, konaklarda yetişmiş sâzende ekibi de bir fasıl icra ettikten sonra sünnet şöleninin eğlence kısmı sona ererdi¹⁰⁷⁴.

Osmanlı eğlence kültürü sadece saraylarda veya düğünlerde kutlanan bir olgu olmayıp, çocuk doğuran kadınlar arasında da kullanılmakta idi. İlk çocuğunu doğuran lohusalara mahsus olarak kutlanan “*beşik alayı*” sadece büyük aileler tarafından kutlanmakta idi. Bunun ise, iki nedeni bulunmakta idi. Bunlardan birincisi; bu tür törenlerin çok masraflı olması diğerinin ise, bu merasimi yapabilmek için çok geniş mekana ihtiyaç duyulmasıdır. Beşik alayı törenlerine çengi kadınlar ile birlikte eş, dost ve akrabalar da çağrılmakta idi¹⁰⁷⁵.

Yeni doğan bebeğin beşiğinin iki tarafına çengilerden ikişer hanım geçerek ellerinde zilli defleri çalarak çengilerin başı konumunda bulunan kolbaşı ile birlikte beşiği gayet ağır bir yürüyüşle sofaya taşıyarak ortaya koyarlar. Bir müddet sonra def çalınması kesilir ve kolbaşı hanım biraz ortaya gelerek orada bulunanlara manzume okumaya başlar. Kolbaşı tarafından manzume okunması bittikten sonra tekrar defler çalınarak ve makama uygun türküler söylenerek yavaş bir yürüyüş edasıyla beşik tekrar lohusa hanımın odasına götürülür. Buradaki misafirler loğusa hanımı tebrik ettikten sonra, lohusa hanımın validesi çocuk beşiğe yatırılmadan çocuğun “*rızka bol olsun*” niyetiyle beşiğin içerisine birkaç altın atar ve bu altınlar ebe hanımda kalırdı. Daha sonra merasim sırasında hanımlara çubuk ve kahve verilmediği için önce

¹⁰⁷⁴ ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, I, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995, s.53.

¹⁰⁷⁵ ABDÜLAZİZ BEY, a.g.e., s.17-19.

misafirlere çubuk ve kahve ikram edildikten sonra çengiler oyun alanına çağrılır. Çengiler oyuna başlamadan evvel sıracı adı verilen ve ekseri Kıptî kadınlardan olan çalgıcılar salona gelerek hazır bulunanları bir temennâ ile selamladıktan sonra kendileri için hazırlanmış yerdeki şiltelerine oturlardı. Bundan sonra çengiler eşliğinde oyun başlar ve çengiler çalgı ile kısa bir dans merasiminden sonra beşik alayı böylece sona ererdi. Beşik alayı merasimi bittikten sonra hanede kalan çengilerle hamam ustaları konak halkıyla yemek yemelerinin akabinde bunların hepsine ayrı ayrı para ve hediyeler dağıtıldı. Para ve hediyelerini alan çengi takımı lohusa hanımın yanına giderek dua ile tebrik ve teşekkür dileklerini ileterek hane sahibesi hanımın eteğini öptükten sonra konaktan ayrılırdı. Konaktan ayrılan çengilerin oyun takımları sandıklar içinde arkalarından gönderilirdi. Kolbaşı adı verilen çengi takımının başı konaktan ayrılırken, konaktaki baş kalfaya bir kartvizit niteliğinde bir beyaz mendil bırakırdı. Bu adet hep eğlencelere katılan çengi takımı ile konak münasebetlerini kesmemek ve gerektiğinde tekrar hatırlanmak ve çağrılmak amacına yönelik bir usul olarak kalmıştır¹⁰⁷⁶.

Osmanlı düğün adetlerinden bir tanesi de “*Gelin hamamı*” idi. Önceden kiralanan hamama davetlilerden başkası giremezdi. Çengiler tarafından karşılanan gelin hamama girdikten sonra saz faslı arasında soyunur, beline ipek futa ve ayaklarına da sedef nalınlar geçilirdi. Banyo yapmak için gelin çengi önünde oynayan kadınlar tarafından hamama sokulur. Gelinin yıkanması esnasında dışarıda çengiler oynar, saz çalar, gelin yıkanıp çıkınca yine sazla ve oynayarak çengi tarafından karşılanır ve kendisine limonata verilir. Gelin hamamında çengi takımı türküler okuyarak saadet dileğinde bulunduktan sonra, sıracı da dua eder ve bahşiş alırdı. Gelin hamamında yalnız çengi takımına değil, bütün hamam müstahdemlerine bol bahşisler dağıtmakta idi. Çengilik vazifesiyle gelin hamamlarında görev alan çingenelerin bir de kendi aralarında tertip etmiş oldukları gelin hamamları olurdu ki, bu hamam töreni tamamen diğerlerinden farklıdır. Evdeki koltukların en iyisini başının üstüne alarak başkalarına hava atmak amacına matuf olan hareket kızın annesi tarafından gerçekleştirilirdi. Bunun dışında evde ne kadar koltuk, sandalye varsa hamama taşınırdı. Koltuk ve sandalyelerle süslenen hamam ellerinde

¹⁰⁷⁶ ABDÜLAZİZ BEY, a.g.e., s.20-23.

bohçalarla gelen davetliler tarafından doldurulurdu. Saz faslının başlamasıyla birlikte evvelâ kızın annesi ortaya çıkarak kızını nasıl büyüttüğünü ona ne marifetler öğrettiğini, ne kadar çehiz verdiğini ellerini çırparak anlatır. Bunu diğer annelerin kızlarını methetmeleri takip eder. Tabi bunlar anlatılırken, bir yanan çalgı çaldığı gibi diğer yandan da çengi oynamaktadır. Herkes kendi gelinini, yahut kızını bu suretle methettikten sonra soymaya başlar. Normal halk tarafından yapılan gelin hamamlarındaki nalın, futa vb. giysiler aynı şekilde çingene gelinine de giydirilir. Çalgı ve çengi eşliğinde yıkanan gelini yine diğer düğünlerde olduğu gibi çengiler karşılar. Çalgıcılar ve çengiler çoşarak hüzünlü şarkılar söyledikten sonra gelin hamamı nihayet bulur. Önde gençler, arkada yaşlılar ve en arkada bohçaları taşıyan çocuklar olduğu halde hamamı terk eden çingeneler birbirlerine sataşarak evlerine giderlerdi.¹⁰⁷⁷

Osmanlı düğün geleneğinde çengili çalgılı ziyafetlerle yapılan ve Salı günü başlayan gelin hamamlarını Çarşamba akşamı yapılan kına gecesi takip etmekteydi. Kına gecesinde erkekler selâmlıkta, kadınlar ise haremde eğlenirlerdi. Selâmlıkta çalgılar çalınır iken, haremde çengi kolları çalarak oynamakta ve gelinin ellerine kına yakmak için çengiler aşağıdaki beyiti söylemektedirler¹⁰⁷⁸:

Kız anası, kız anası,
Elinde mumlar yanası,
Güveyinin kaynanası,
Elinde mumlar yanası.

Osmanlı eğlence kültüründe düğünden hemen sonra “paça günü” adı verilen bir ziyafet gerçekleştirilirdi. Bu ziyafetin arkasından kahve ve çubuk ikramından sonra misafirler konağın en büyük sofasına geçerlerdi. Misafirleri ve gelin hanımı eğlendirmek üzere mükemmel bir çalgı ve çengi takımı hazırlanır, misafirler sandalye ve minderlere otururken, sıracı tabir olunan kadın çalgıcılar da ihramların üzerine

¹⁰⁷⁷ Mehmet Halit Bayrı; **Halk Âdetleri ve İnanmaları**, İstanbul:Burhanettin Basımevi, 1939, s.171-173.

¹⁰⁷⁸ Kına gecesinde çengilerin giysileri ve geceyi renklendirmek için oynadıkları oyun konusunda daha geniş bilgi için bkz. MUSAHİPZADE CELAL, **Eski İstanbul Yaşayışı**, İstanbul:Türkiye Yay., 1946, s.8-9.

otururdu. Önce çalgıcılar bir fasıl geçtikten sonra, arkasından çengilerin kolbaşı orada hazır bulunanları selamladıktan sonra oyun faslına geçilirdi. Her faslın sonunda ara verildiğinde çalgıcılara kahve ikram edilir, çengiler oyunlarını sergilerken, gelin hanım da kendisi için sofada münasib bir yere konmuş iskemle üzerinden bunları seyrederdi. Daha sonra misafirlerin ayrılmasıyla tören nihayet bulurdu¹⁰⁷⁹.

Osmanlı eğlence kültürünün önemli öğelerinden bir tanesi de “mesire yerleri” idi. Ekâbir sınıfına mensup hanımların yazları mesire yerlerine gitmeleri oldukça külfetli bir hazırlığı zorunlu kılmaktaydı. Bu mesire alanlarında erkekler mesirelerde doğalan seyyar çalgıcılardan saz dinledikleri gibi, aynı şekilde seyyar gezen Kıptî kadınları da oynatırlardı. Ayrıca, bu Kıptî kadınlara fal baktırdıkları da oluyordu¹⁰⁸⁰. Genç ve orta yaşlılardan oluşan Kıptî kadınları üç beş tanesi bir araya gelinek suretiyle mesirelerde gezerek, hafiften el çırparak, şarkı söyleyerek, kıvrak oyunlarla etraftakilerin dikkatlerini üzerlerine çeker, daha sonra da bahşişlerini alarak bu alanlardaki gezintilerine devam ederlerdi¹⁰⁸¹. Bu mesire alanları içerisinde diğer mesire alanlarına nispeten gidiş-geliş kolaylığından ötürü Kağıthane mesire alanı ön sıralarda yer almakta ve ençok tercih edilmekteydi¹⁰⁸². Kağıthane eğlencelerinde Kıptî kadınlarının şarkılar, türküler çağırarak rakseden vucutlarının o dönemdeki insanları baştan çıkarttığı belirtilerek, bu durum rezalet olarak nitelendirilmektedir¹⁰⁸³.

Çingenelerin Osmanlı eğlence kültürüne önemli bir katkısı olması bakımından 22 Rebiülevvel 980/2 Ağustos 1572 tarihli bir belgede Bergos kadısına yazılan bir hükümde çingenelerin panayırarda zımmiler ile birlikte fisk ü fücür ederek Hristiyanlar ile birlikte “hora” tepmesi ilginçtir¹⁰⁸⁴.

¹⁰⁷⁹ ABDÜLAZİZ BEY, a.g.e., s.132-133.

¹⁰⁸⁰ ABDÜLAZİZ BEY, a.g.e., s.291-295.

¹⁰⁸¹ ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, II, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995, s.330.

¹⁰⁸² ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, I, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995, s.291-295.

¹⁰⁸³ MEHMET TEVFİK, *İstanbul'da Bir Sene*, İstanbul İletişim Yay., 1991, s.87.

¹⁰⁸⁴ BOA, MD-19, 260/526, 22/RA/980 (2 Ağustos 1572 tarihli hüküm)

1921 yılında Filibe'ye giden Yahya Kemal burada bir çingene düğününe rastlar ve şehrin ortasından geçen çingene alayından övgüyle söz eder¹⁰⁸⁵. Beyatlı, Balkanlarda Osmanlıların vârisi olarak nitelendirdiği çingeneleri davul ve zurna sesleri arasında muhteşem bir gösteriye dönüştüren çingeneleri ilgiyle izler¹⁰⁸⁶.

1. Çengiler

“Çengi”, kadın oyuncular hakkında kullanılan bir tâbir olup, Çengiler gibi oynayan erkek oyunculara da “köçek” adı verilmekteydi. Çengi tabiri, mutrib, hânende, çalgıcı anlamlarında da gelmektedir. Kıptilere de bu ismin verilmesi bunların musikiye karşı olan kabiliyetlerinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Çengilerin de köçekler gibi bir teşkilatı bulanmakta ve kadınlardan oluşan çengi kumpanyasına “kol” adı verilmektedir. Çengi takımlarını teşkil ederek bir araya getirenlere ise “kolbaşı” denilmektedir. Kolbaşılar sürekli olarak evlerinde oturmakta, oldukça güzel yaşam sürdükleri gibi bazılarının da sahilhânelere göç ettikleri görülmektedir. Bir çengi kolu kolbaşından, muavininden ve on iki oyuncudan oluşmaktadır. Bunların dışında bir de “sıracı” adı verilen dört kişilik bir saz heyeti bulunurdu ki, bunlardan biri keman, diğeri çiftenârâ, ikisi de daire çalardı.

¹⁰⁸⁵ Yahya Kemal Beyatlı 1921 yılında Filibe’de görmüş olduğu bir çingene düğününü şu şekilde tasvir etmektedir: “Mesireden indik. Şehrin ortasındaki yoldan muazzam bir Çingene alayı geçiyordu. Halk yaya kaldırımlarına dizilmiş seyrediyordu. Çingeneler beygir ve hergele ticareti ile Bulgaristan’ın en faal unsurlarından biri olmuşlar. Milyonlar kazanmış Çingene ağaları varmış. Bu düğünü de o ağalardan biri, oğlunu evlendirmek münasebetiyle yapıyormuş.

Balkanlarda, zengin Çingeneler eski Osmanlı medeniyetinin vârisi olmak hevesini taşıyorlar. Eski Osmanlılar gibi cepken, çakşır, ökçeli rugan kunduralar giiyorlar; iri gümüş köstekler taşıyorlar, geniş kuşaklar dolanıyorlar, kehribar ve yâsemin ağızlıklarından sigara içiyorlar. Düğünlerini de tıpkı eski Osmanlı düğünleri gibi yapıyorlar.

Düğün alayının geçişi yarım saat sürdü. Yaya kaldırımları üzerindeki seyirciler gülümseyerek, gülerak bakıyorlardı; Çingeneliği aşağı, lâkin sevimli bir unsur saydıkları hissediliyordu. Davullar ve zurnalar kafile kafiyleydi. Ah bu zurna sesleri, bu davul gümbürtüleri! Bizim kulaklarımıza kaç asrın derinliğinden geliyorlar! Alafranga yetişen çocuklarımızın kalblerinde bu akisler kalabilecek mi? O gün, Filibe’de, o yaya kaldırımı üstünde, o gün, mazimizin bir karnaval haline gelmiş bu manzarasını daima hatırlayacağım. Kâr-ı kadim eğerlerle süslenmiş rengârenk hayvanlara binmiş, bazısı sırma, bazısı örme cepkenler giymiş, hepsi fesli, bazısı fesine Trablus şalları sarmış, gümüş köstekli Çingene delikanlıları alayın atlı kafilesini muhteşem bir kafile halinde teşkil ederek önden gidiyorlardı. Kimi sarhoştı, neşesinden nâra atıyordu; kimi sipahi ağası gibi mağrurdu; kimi cengâver tavırlı ve sakindi. Kimi çok iyi giyinmişti; kimi de göze çarpıyordu; meselâ çok iyi giyinmiş ve süslenmiş bir çeribaşının yanında, yalınayak, pis gömlekli bir baldırçıplak gidiyor ve çeribaşı ile senli benli görüşüyordu. Alay emsalsiz bir neşe galeyânı ile akıyordu.” Bkz. Yahya Kemal Beyatlı, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım**, İstanbul:Yahya Kemal Enst. Yay., 1973, s.41-44.

¹⁰⁸⁶ Yahya Kemal Beyatlı, “1921 Yılında Filibe’de Bir Çingene Düğün Alayı”, **Tarih ve Edebiyat**, Sayı:1, İstanbul:Ocak 1982, s.19-20.

Husûsî eğlenceler ve düğünler tertip etmek isteyenler kadın meclislerinde çengiler bulundurmak istediklerinde kolbaşının evine giderek pazarlık yaptıktan sonra, kolbaşı heyetini alarak düğün evine giderdi¹⁰⁸⁷. Kolbaşı ve muavinlerinin başlıca bulundukları yer Tahtakale hamamı olup, derme çatma yapılardan oluşan evleri ise Ayvansaray'daki Kıptî mahallesinde yer almakta idi¹⁰⁸⁸. Kolbaşının evi meşkhane sayılır, meslekî bilgi ve görgülerini artırmak isteyen çengiler burada müzik ve raks eğitimine tâbi tutulurlardı¹⁰⁸⁹. Çengiler davet edildikleri evlerde kendileri bir oda tahsis edilir. Bu odada eğlence kıyafetleri giyerek ortaya çıkan çengiler eğlence faslını başlatırlardı. Sıracılar sazlarını çalarken, çengiler de hânendelik ederek türlü türlü şarkı ve gazel okumak suretiyle dinleyenlerin kalbini ferahlatırlardı¹⁰⁹⁰. Ancak, bu eğlenceler yalnız kadınların huzurlarında yapılır, erkekler seyredemezdi¹⁰⁹¹.

1524 yılında İstanbul'da İtalyanlar tarafından verilen bir bale temsilinde Türk çengilerinin dans ettikleri belirtilmektedir¹⁰⁹².

Evliya Çelebi Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde sırmalı elbiseler giyerek kol kola girmek suretiyle padişahın dikkatini çekmek amacıyla en şehvetli dansları ve şakaları yaparak Alay Köşkü'nün önünden geçen çengilerden söz etmektedir¹⁰⁹³.

Osmanlı Devleti'nde "Çengi" denen rakkaselerden oluşan topluluğa "Çengi kolu" adı verildiği gibi, eskiden saz takımları gibi, çengi takımları da bulunmaktaydı. Bir takımdan diğerine geçmek çok nadirdi. Daha önceleri Çengi Kıbtîler Rumeli'nde Bulgaristan'da Tırnova'dan, Suriye'de ise, Şam'dan getirilmekte idi¹⁰⁹⁴. Özellikle

¹⁰⁸⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul:MEB, 1983, s.349-350.

¹⁰⁸⁸ ALİ RIZA BEY (BALIKHANE NAZIRI ALİ RIZA BEY); *Bir Zamanlar İstanbul*, ilaveli notlarla baskıya hazırlayan Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser no.11, İstanbul, tarih yok. s.298-299.

¹⁰⁸⁹ REFİK AHMET SEVENGİL, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu: 1453'ten 1927'ye kadar*, 4. Baskı, yay., Sami Önal, İstanbul:İletişim Yay., no.63/3, 1993, s.61-62.

¹⁰⁹⁰ Çengilerin giyiniş ve kıvrak tavırlarıyla izleyenleri nasıl büyüledikleri ve yaptıkları fasıllar hakkında daha geniş bilgi için bkz. REFİK AHMET SEVENGİL, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu: 1453'ten 1927'ye kadar*, 4. Baskı, yay., Sami Önal, İstanbul:İletişim Yay., no.63/3, 1993, s.61-62.

¹⁰⁹¹ Vural Sözer, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s.93.

¹⁰⁹² Metin And, "Çengiler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, İstanbul:Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, 1994, s.487-488.

¹⁰⁹³ John Freely, *Evliya Çelebi'nin İstanbulu*, Çeviren:Müfit Günay, 2.Baskı, İstanbul: YKY, 2003, s.77-88, 107-111; EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.308.

¹⁰⁹⁴ Reşat Ekrem Koçu, "Çengi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 3844.

Bulgaristan'ın Tırnova şehrinde ve Şam'dan gelen Çingeneler, İstanbul'da Ayvansaray çengilerinden fazla tutulmaktaydı. Hanedan sarayları dışındaki çengiler tamamen Çingene kadınlardan oluşmaktaydı. Ancak, padişah ve sultan saraylarında, çeşitli milletlerden cariyelere çengilik öğretilmekteydi. Türk kadınlarının arasında ise, bu mesleğe girenler bulunmamaktaydı¹⁰⁹⁵. Çengiler zamanla iki sınıfa ayrılmış, yalnız oyuna çıkanlara çengi ve oyun esnasında çalgı çalanlara ise *sıracı* denmiştir. Bu sıracıların çoğu Kıptî kadınlardan oluşmaktaydı¹⁰⁹⁶.

Osmanlı eğlence hayatında gruplar halinde gezen birçok çengi ve oğlanlar bulunmaktaydı. Bunlar daha çok kahvehanelerde veya evlerde oyun gösterileri yapmak üzere kiralanırdı. Oğlanlar çok küçük yaşlarda köçeklik yaptıklarından bunların sakalları çıkmaya başladığında köçekliğe ya veda edip davulcu olurlar ya da yeni köçekler yetiştirirlerdi. Çengi kızlar ise, tahrik edici danslarıyla insanların ilgisini çekmeye çalışır, diz çökmek suretiyle arkaya doğru yatan başlarına seyirciler para yapıştırırlardı. Ancak, bu tür durumlar üstün zevklere sahip seviyeli insanlar tarafından hoş karşılanmazdı. Bu çengi gruplar sadece çingenelerden oluşmaz, bunlar arasında Rum, ermeni ve Yahudi olanları da vardı ve bazı durumlarda aralarında kıskançlık ve rekabet öylesine kızışırdı ki, sokak kavgaları vukua gelirdi. Bu durum ahali tarafından bir eğlence haline dönüşürdü¹⁰⁹⁷.

Osmanlı meddahlarının gösterisiyle komedi arasında bir benzerlik kuran Ebubekir Ratib Efendi, opera ve komedilerde bulunması gereken bale gösterilerini çengilerin gösterileriyle mukayesini yapmıştır. Bu dans gösterileri Levnî'nin 1720'deki sünnet törenini betimleyen minyatürlerde yer almıştır¹⁰⁹⁸.

Çengilerin Osmanlı eğlence kültüründeki katkıları zamanla Türk Musîkisinde "*Çengi Harbî*"¹⁰⁹⁹ adıyla bir makamın da ortaya çıkmasına neden olmuştur¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹⁵ Yılmaz Öztuna, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2000, s.66.

¹⁰⁹⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri I*, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995, s.389. çengilerin oyunları, çalgı aletleri ve bu eğlencelerde giydikleri kıyafetler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s.388-390.

¹⁰⁹⁷ Raphaela Lewis, *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat (âdetler ve gelenekler)*, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul:Doğan Kardeş Yay., 1973, s.133-134.

¹⁰⁹⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam:Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.261.

¹⁰⁹⁹ Mehter musîkisinde ve özellikle hücum sırasında çalınan parçalarda çok kullanılan yürük bir usüldür. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Özkan, "Ceng-i Harbî", *DİA*, VII, 366.

Çenginâme ise, köçekler için yazılan şiirler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bu konuda erkekler için “*Hûbannâme*”¹¹⁰¹ ve kadınlar için de “*Zenannâme*”¹¹⁰² yazmış olan Enderunlu Fâzıl¹¹⁰³ köçeklerle ilgili olarak “*Çenginâme*”¹¹⁰⁴ adlı bir risale yazmıştır¹¹⁰⁵.

Osmanlılar döneminde eğlence hayatına büyük katkılar sağlayan çengiller edebi eserlerin de konusu olmuşlardır. Fuad Köprülü, başlarına sırma püsküllü beyaz fesler koyarak, kaşlarına ‘itr-ı şâhiler sürünen, âteşin atlas üstünde barudî binişleriyle rakseden, al bertaklarla, altun sarısı kaftanlar giyen, Rum ve Yahudi rakkaslar ile birlikte Çingene çengilerinin, Fâzıl Bey’in eserlerinin konusu olduğuna dikkat çekmektedir¹¹⁰⁶.

¹¹⁰⁰ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul:MEB, 1983, s.349-350.

¹¹⁰¹ Güzel ve yakışıklı gençler hakkında yazılan kitaplar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Hub; Farsça güzel, nâme de mektup, kitap demektir. Enderûni (Enderunlu) Fazıl’ın manzum Hubannâmesi meşhurdur. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul:MEB, 1983, s.852. Enderunlu Fazıl’ın Osmanlıca matbu eseri için bkz. **ENDERUNLU FÂZIL, Hûban-nâme**, İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870. Şair bu eserinden hangi millette güzel çoktur sualine karşılık olarak Hindistan, İran ve Bağdat-ı saydıktan sonra çingene güzellerinin vasıflarını saymaktadır. aynı müellifin kendi el yazısıyla hazırladığı orijinal nüshası için bkz. **İ.Ü.KTB. T.811 ve TY. Nr.5502**.

¹¹⁰² Güzel kadınlar hakkında yazılan kitaplar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Zen; Farsça kadın, nâme de mektup, kitap demektir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul:MEB, 1983, s.651. Enderunlu Fazıl’ın Osmanlıca matbu eseri için bkz. **ENDERUNLU FÂZIL, Zenan-nâme**, İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870. Bu kitap çeşitli milletlerin kadınlarından bahseden bir eserdir. aynı müellifin kendi el yazısıyla hazırladığı orijinal nüshası için bkz. **İ.Ü.KTB. T.811 ve TY. Nr.5502**.

¹¹⁰³ Enderunlu Fâzıl hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ali Canip Yöntem, “Fâzıl”, **İ.A.**, IV/529-531; Sabahattin Küçük, “Enderunlu Fâzıl”, **DİA**, XI, 188-189; Reşat Ekrem Koçu, “Fâzıl Bey”, **İstanbul Ansiklopedisi**, X, 5589-5590.

¹¹⁰⁴ **ENDERUNLU FÂZIL; Çengi-nâme**, İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870. Şair bu eserinde İstanbul’un meşhur çingene köçeklerinin tek tek saymaktadır. Bu eser Rakkas-nâme adıyla da geçmektedir. Enderunlu Fâzıl’ın İ.Ü. yazma eserlerde T.811 numarada kayıtlı Hubannâme, Zenannâme ve Çenginâme adıyla kayıtlı üç eseri bulunmaktadır. Yukarıdaki dipnotlarda geçen her üç eser de müstakil birer eser olmayıp, bu üç eser İ.Ü. T.811’de kayıtlı bulunan kitabın içerisinde yer alan ayrı ayrı bölümlerdir. Aynı durum yukarıdaki dipnotlarda geçen yazarın matbu eseri için de geçerlidir.

¹¹⁰⁵ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul:MEB, 1983, s.350; yazar adı geçen bu madde’de çenginame adlı eserindeki çengiller hakkında mısralara yer vermektedir. Ayrıca, Enderunlu Fazıl’ın yazdığı Hubannâme ve Zenannâmedeki mısra örnekleri için bkz. Reşat Ekrem Koçu; “Çengi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, VII, 3845-3846.

¹¹⁰⁶ M. Fuad Köprülü; “‘Âşık Tarzın’ın Menşe’ ve Tekâmülü”, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara:TTK Yay., 1966, s.219ⁿ.

Enderunlu Fâzıl bey (1759?-1810).tarafından kaleme alınan “*Defter-i Aşk*”¹¹⁰⁷ adlı uzun manzûm eser yazarın Enderun’da geçen mâceralarını anlatır. Başından birçok aşk macerası geçen yazarın dördüncü aşkı kendi ifâdesine göre, 7 ay sürmüştür. Şair “*Defter-i aşk*”ta başından geçen olayları anlatırken, bunların içerisinde bir de “*Çingene Düğünü*” adıyla geçen bir olayı tasvir eder ki, bu olayın çok pitoresk olduğu belirtilir. Bunun dışında “*Çengi-nâme*” adıyla başka bir eser kaleme alan yazar yaşadığı dönemin meşhûr köçekleri hakkında bilgi verir. O dönemi köçeklerinin kiminin yahudi, kimi ermeni, kimi rûm ve pek azı da Çingene ve hırvat olduğunu belirten yazar İstanbul’un meşhûr köçeklerini, birer-birer isimlerini sayarak, onları tasvir etmek suretiyle bilgiler vermektedir¹¹⁰⁸.

Çengilik, 1274/1857 tarihli köçekliğin kaldırılması hakkındaki kanun hükmüne dahil edilmemiş, resmen kaldırılmamış olmasına rağmen zamanla kendiliğinden sönerek ortadan kalkmıştır¹¹⁰⁹.

2. Hânendeler

“*Hânende*”, şarkıcı, şarkı söyleyenler için kullanılan bir tâbir olup, çoğulu hânendegân şeklindedir¹¹¹⁰. Evliya Çelebi Hânendelerin pirinin Hamza b. Yetîm olduğunu, bunların Selmân’ın belin bağladığı yirmi birinci pîr olduğunu, Osmanlı Döneminde ise, bunların sultanının Tokatlı Derviş ‘Ömer-i Gülşenî olduğunu bildirmektedir¹¹¹¹. Çelebi’nin meşhur eserinin 43. bölümü şarkıcılardan (Hânendeler) oluşur¹¹¹².

¹¹⁰⁷ ENDERUNLU FÂZIL; *Defter-i aşk*, İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870. Şairin aşk maceralarını anlatan bu uzunca mesnevisinin en pitoresk yeri çingene düğününü tasvir eden kısmıdır.

¹¹⁰⁸ Ali Canip Yöntem, “Fâzıl”, İ.A.,IV/529-531.

¹¹⁰⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul:MEB, 1983, s.349-350.

¹¹¹⁰ Ferit Develioğlu, a.g.e., s.325.

¹¹¹¹ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.301; EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, TSMK, Bağdat Köşkü, nr.304, vr.205^b-206^a. Evliye Çelebi Tokatlı Derviş ‘Ömer-i Gülşenî hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: “*Evvelâ musâhib-i şehriyârî Sultân-ı Hânendegân Tokatlı Derviş ‘Ömer-i Gülşenî yedi padişâh ile hem-celis olup yüz kırk yaşında intikâl itmiştir. Süleyman hân asrında Siyidvâr gazâsında bu hakirin pederiyle hem-hayme idiler. Mısır’da İbrahim Gülşenî hazretlerinin şeref-i sohbetleriyle behre-yâb olup Rûm’da Selîm-i Sâni’de Tarîk-i Gülşenî’ye sâhib-i seccâde olup Murâd-ı Hân-ı Râbi’de bu hakir Harem-i Has’da iken ‘ilm-i mûsikîde kavl-ı etvâr üzere üstâd-ı kâmilimiz ve peder-i ma’nevîmiz ve {kitâb-ı} ma’nevîde dahî üstâdımız idi kaçan bunlar mum sofrası kadar yedi yerde cam celâcilli sadeşkârî dâ’ireyi ele alıp ibtidâ “Yâ Hazret-i gülüm Gülşenî pîrimin pîri ‘Ömer Rûşenî dost” diyüp dâ’ireye*

Urfalı büyük şâir Nâbi, İstanbul şivesinin bozulmasının nedenleri arasında Yahudi ve Çingene hânendelerinin şivesinin bozuk olmasını saymaktadır. Bununla ilgili olarak şu beyti aktarmaktadır¹¹¹³:

Kâiliz nağme-şinâsânına İstanbul'un
Çiğner ağzında Yahûdiler'i, Çingâne'ler'i

3. Sâzendeler

"Sâzende" ise; saz çalan, mutrip yerine kullanılan bir tabir olup, çoğulu sâzendegân şeklindedir¹¹¹⁴. Yaylı, nefesli veya vurmali çalgı çalan 71 musikişinas esnafının yöneticisi olan sâzendebaşına bağlı bulunmaktadır. Bu musikişinaslar konaklarda konser vermeye davet edildiklerinde bunlara bazen rakkaseler de katılmakta ve bunların çoğu da çerkes veya çingene asıllıdır¹¹¹⁵.

Evliya Çelebi eserinin kırk dördüncü bölümünü sâzendelere ayırmış ve bunları 67 loncada toplamıştır. Çelebi, bu bölümü anlatırken İslâm dünyasında müziğin rolüne değinmekte, ilk aletin Pythagoras'ın icat ettiği ve Belkıs'ın zıfâf gecesi çalınan çoban kavalı olduğunu belirtmektedir¹¹¹⁶. Çelebi "*Esnâf-ı sâzendegân*" adıyla sâzendegân esnafından bahsederek, bunların pirinin de Ömer b. Ümeyye-i Zamirî olduğunu belirtmektedir¹¹¹⁷.

XVII. yüzyılda Osmanlı ülkesine seyahat eden Alman seyyah Hildebrandt, çingenelerin meyhanelerde görüldüğünü yazar. Hristiyan genç oğlanlar rakkaselik yaptıklarına göre, çingeneler muhtemelen sâzendelik yapıyorlardı. Ayrıca, düğünlere

velvele verüp yek-zemzemedde tarz-ı Horasan üzre savt-ı bülehd ile dübeyt taksim bi-emri'llah bunlara verilmişdi cümle makâmlarda mehâreti feravân idi. Ammâ Sultân Murad Hân'ın tab'ı şerifleri makâm-ı Segâha mâil olmağıla segâhda ol kadar kâr ve nakş ve savt ve zikr ve zecel ve tasnifât ve kaviller ve şarkıyyât varsagiyyât beytleri okırdı kim âdem hayât-ı câvidân bulur". Osmanlı Döneminde İstanbul hânendeleri konusunda bkz. EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.301-302.

¹¹¹² EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.261.

¹¹¹³ M. Fuad Köprülü, "İlk Mübeşşirler", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Yay., 1966, s.295.

¹¹¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul:MEB, 1983, s.134.

¹¹¹⁵ Mantran, Robert; *XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul:Eren Yay., 1991, s.221.

¹¹¹⁶ EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.308.

¹¹¹⁷ EVLİYA ÇELEBİ, a.g.e., s.302-303; Osmanlı Döneminde İstanbul sâzendeleri konusunda bkz. EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.302-307.

ve eğlencelere para karşılığı çağrılan kadınlar da bulunmaktaydı ve genellikle bu rakkaseler çingenelerden oluşmaktaydı¹¹¹⁸.

Osmanlı eğlence kültüründe çalgı ve oyun takımları bulundurmamak sadece vüzerâ ve ekâbir konaklarına has bir durumdu. Sâzendeler ve oyuncular, özellikle kırmızı saçlı olmayan ve cariyeler arasından seçilirdi. Çengi denen kadın oyuncular dans için ayrılırken, bunları Kiptî kadınlar tarafından raks usûlleri ve talimleri konusunda eğitimler verilirdi. Saz ve raks talimi yaptırana münasip miktarda maaş verildiği gibi, bunlar ara sıra da bahşiş ile taltif edilmekteydiler¹¹¹⁹.

Evliya Çelebi, Balat çingenelerinin Müslüman görüntüsünde olduklarını sâzendelik ve çengilik yaptıkları belirtmektedir¹¹²⁰. Ayrıca, İstanbul'un Balat semtinde oturan Çingeneler köçekleriyle nam salmışlardır¹¹²¹.

Evliya Çelebi seyahatnâmesi'nde İstanbul esnafı arasında "esnâf-ı hânendegân-ı mutribân-ı rakkasân" rakkaselik/dansçılık yapan mutribleri de saymaktadır¹¹²². Aynı şekilde Ömer Lütfi Barkan Bütçelerle ilgili bir çalışmada¹¹²³, "Cema'at-ı Müşahere-Horan" başlığı adı altında 30 nefer mutrib olduğunu kaydetmektedir.

Çingene müzisyenler arasında hânendelik, saz sanatçılığının yanında çok sönük kalmıştır. Ancak sarayın ince saz takımlarına kadar yükselen bazı hânendeler

¹¹¹⁸ G. Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları : 1530-1699*, İstanbul:İletişim Yay., 2003, s.156, 169.

¹¹¹⁹ ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, I*, Yayına Hazırlayanlar:Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995, s.285-286.

¹¹²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.37.

¹¹²¹ Ergun Hiçyılmaz, *Çengiler, Köçekler, Dönmeler, Lez'olar...*, İstanbul: Cep Kitapları, 1990, s.22; Osmanlı Döneminde çengi ve köçekler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Robert Eliot Stout, *The Sûr-i Hümayun of Murad III: A Study of Ottoman Pageantry and Entertainment*, The Ohio State University:Dissertation Ph.D., 1966, s.119-127. bu eserde III. Murad'ın sünnet düğününde çengi ve köçeklerin oyunlarından eğlence olarak bahsedilmektedir.

¹¹²² EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.301. Evliya Çelebi bu konuda bize şunları aktarmaktadır: "İslâmbol'un dörd mevlevîyyet yerinde ne kadar hânende ve sâzende ve mutribân-ı rakkasân Pişekâr, dâ'irezân ve mukallidân-ı mudhuk ve kaşmirân var ise ve ne kadar veled-i zinâ zengâr ve nebtiz rend-i cihân feleğe kemend atmış şehir oğlanları var ise anları beyân ider". Ayrıca, Çelebi meşhur eserinin VIII. Cildinde ise, veled-i zinâ ile ilgili olarak bu bilgileri nakleder: "Bu şehir-i Gümülcine'yi seyr-ü temâşâ edüp zevk u safâda iken hânemiz sâhibinin bir oğlanlarından üç nefer çingane oğlanı Amr-ı Ayyâr'dan ayâr veled-i zinâları var idi". Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003, s.42.

¹¹²³ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal Ekonomik Tarihi:Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler*, Cilt:1, (Tıpkı Basım), Yayına Hazırlayan:Prof. Dr. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, s.686.

de mevcuttur. Bunlar arasında, Ayvansaraylı Kurban İsmail Bey, Mehmed Bey, Hurşid Efendi sayılabilir¹¹²⁴.

Evliya Çelebi “*Esnâf-ı lu’bedebâzân-ı sâzendegân-ı mudhikan*”a bağlı bulunan “*ser çeşme-i pehlivânân parpûl kolı*” başlığı adı altında verdiği esnaf teşkilatının 300 kişi olduğunu, ekseriye bunların hânende ve sâzende ve rakkas dilberleri Balat Şâh mahallesi veled-i zinâ çingeneler olduğunu, bu kola bağlı “*Servi kolı*”nın ise, 300 neferden müteşekkil ve bunların da Çingene, Rûm, Ermeni ve Yahudi haramzâdelerden oluştuğunu, beşinci kolun ise, “*Baba Nazlı kolı*” olup, 200 neferden ibaret çingene ve şehir oğlanları şakilerinden meydana geldiğini belirtmektedir. Sekizinci kol içerisinde ise, hânende, sâzende, mudhık, mutrıb ve şakiler bulunmaktadır. Dokuzuncu kol olarak adlandırılan cevâhır kul iki yüz neferden müteşekkil olup, Galata’da sakin oldukları ve kuyumculuk işi ile iştigal ettikleri anlaşılmaktadır. Vasioloğlu adıyla nam salmış bulunanların ise, çingene taklidinde emsalsiz oldukları vurgulanmaktadır¹¹²⁵.

Osman Cemal Kaygılı İstanbul’un meşhur sâzendelerinin ud, keman ve kanun ve klarnet çaldıklarını belirtmektedir¹¹²⁶.

¹¹²⁴ Melih Duygulu, “Çingeneler”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, II, 515; Osman Cemal Kaygılı, **Çingeneler**, Ankara: Bilgi Yay., 3. Baskı, 1972, s.29.

¹¹²⁵ EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatnâme**, I, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996, s.307-308; çingenelerin kuyumculuk mesleğiyle uğraşmaları konusunda bkz. BOA, MD-71, 182/361.

¹¹²⁶ Kaygılı, a.g.e., s.45.,

SONUÇ

Gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı bir topluluk olarak Çingenelerin, göçebelik gibi temel özelliklerini yitirmeden Osmanlı Devletinde yaşaya geldikleri, çok değişik idari ve hukuki uygulamalara rağmen yaşayışlarını pek terk etmedikleri görülmektedir.

Çingeneler, Osmanlı Devletinde hiçbir zaman bir millet olma vasfını kazanamadıklarından onlara itibar edilmediği, müslim ve gayrimüslimlerden, miktarı farklı tutulmak suretiyle cizye alındığı anlaşılmaktadır. Oysa cizye, Osmanlı Devleti'nde sadece gayrimüslim teb'adan alınan bir vergi türüdür. Bu da Çingenelerin din kisvesi altına girerek Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen bunun devletçe kabul görmediğidir. Daha önce de belirtildiği gibi Çingeneler ortaya çıkışlarından ve yeryüzüne dağılışlarında hiçbir zaman belli bir dine mensup olmamış, katıldıkları toplumların dinlerini zahiren kabul etmişlerdir.

Osmanlı Devletinde farklı bir statüye tabi tutulan Çingeneler, birbirinden farklı uygulamalar arasında, ayrı bir özellik taşıması açısından cizye mükelleflerine tanınan askerlikten muaf tutulma hakkı, bunlara da tanınmış, hatta askeri geri hizmetlerde kullanmışlardır.

Çingeneler, Osmanlı toplumunda yaşarken halk ile hiçbir zaman bütünleşememiş, hep ayrı bir topluluk olarak kalmışlardır. Bu topluluğun Osmanlı Devleti'nde meydana getirdikleri huzursuzluklar sürekli halledilmeye çalışılmıştır. Bazen de onların çok ağır cezalara çarptırıldığını görmekteyiz. Kürek cezası vb. gibi.

Ayrıca, göçebe hayat yaşamaları, halkın huzurunu kaçırmaları ve yakalanmalarının zor olmasından dolayı, bunlara Rumeli'de toprak verilerek ziraat yapmaları istenmiş, ancak bu uygulamada başarılı olunamamıştır. Bu tür uygulamalar Çingeneleri her ne kadar topluma adapte etmeyi amaçlamakta ise de, Çingenelerin günü birlik ve göçebe yaşam sürmelerinden dolayı kavim veya topluluktan, millet veya toplum olmaya geçişlerinde başarı sağlanamamıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki Çingenelere hiçbir zaman devlet tarafından baskı yapılmamış, diğer gayrimüslim teb'a gibi huzur ve güven içinde yaşamışlardır. Ancak, Çingenelerin daha sonra çıkardıkları huzursuzluklar sebebiyle Osmanlılar da bir takım düzenlemeler yapmak zorunda kalmışlardır. Çingenelerin hiçbir zaman millet olma vasfını taşımadıklarından dolayı Osmanlı Devleti onları ne müslim

teb'a'ya tâbi etmiş, ne de gayrimüslim teb'a'ya dâhil etmiştir. Onlar, Osmanlı Devleti'nde salonda bekletilen misafir konumundaydılar.

Çingenelerin Rumeli Eyâletinde çoğunlukta bulunması sebebiyle merkezi Kırkkilise olan bir Çingene Sancağı tahsis olunarak, bu sancağa bir sancakbeyi tayin edilmiştir. Ayrıca, Rumeli Eyâletini meydana getiren sancakların kanunnâmelerinde Çingenelerle ilgili hükümler yer almaktadır. Oysa, Anadolu'daki eyaletleri meydana getiren sancakların kanunnâmelerinde Çingenelerle ilgili her hangi bir kayda veya onlarla ilgili bir teşkilat ve kanuna rastlanmaması, onların sayıca Rumeli'dekilerden az olması, ayrıca bundan dolayı da herhangi bir hizmetle görevlendirilmemiş olmaları, buradaki Çingenelere Rumeli'dekiler kadar önem verilmediği şeklinde yorumlanabilir.

Osmanlı Devleti'nde çingenelere karşı devletin sistemli bir baskı ve zulmün politikası yoktur. Münferit olarak vergi tahsildarları veya başka ahaliden zulüm edenlerin bulunması durumunda sürekli olarak bu zulümlerin önlemesine yönelik olarak tedbirler aldığı görülmektedir. Sosyal yaşamda daha çok vergi alanındaki yapılan haksızlıklara yönelik belgelere yüzlerce hüküm yansımıştır.

Nihayetinde Osmanlı Devleti'nde diğer topluluklar gibi can, mal, ırz ve namuslarının güvence alındığı çingeneler devletin himayesi altında yaşamlarını sürdürmekteydiler. Hukukî olarak bir çingene kanunnâmesinin hazırlanması toplumun en katmanında yer alan bir topluluğa karşı sistematik bir idârî anlayışa sahip bir devletin tavrını belirlemek bakımından önemlidir. Bunun dışında çingenelerin herhangi bir sıkıntı durumunda Dîvâna müracaat ederek sorunların çözümlenmesi talebinin diğer kesimlere benzer şekilde uygun görülmesi Devlet anlayışının bir başka yansımasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

I.ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emirî Tasnifi (AE)

Nr. 2128, 2923, II. Süleyman.

Nr. 3926, IV. Mehmed.

Nr. 53, Sultan İbrahim.

Nr. 732, Sultan IV. Murad.

Cevdet Tasnifi

Adliye, Nr. 2714, 663.

Bahriye, Nr. 11348, 3261, 7706.

Dahiliye, Nr. 11102, 15340, 7018, 7019, 7304, 8403, 9608.

İktisat, Nr. 1442, 2157

Maliye, Nr. 2610, 14609.

Nafia, Nr. 2010.

Saray, Nr. 294, 3220, 3230, 4263, 3865.

Zaptiye, Nr. 1978.

İbnü'l-Emin Tasnifi (İE)

Adliye, Nr. 322.

Askeriye, Nr. 3852.

Dahiliye, Nr. 372, 829, 1109.

Maliye, Nr. 3345.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK)

Nr. 67, 70, 5038, 5652, 5657, 2324, 2326, 5045.

Maliyeden Müdevver Tasnifi (MAD)

Nr. 967, 996, 1572, 22294, 2917, 4876, 5014, 9063, 10071, 10124, 10851, 11780, 16136, 16691, 17906, 18305, 18780, 19501, 19997, 20901, 21090, 21167, 21469, 22249, 22397, 22399, 22515, 22783, 23255, 3873, 4087, 5338, 7527, 7712, 8327, 9831.

Mühimme Defterleri (MD)

Nr. 1, 2, 4, 9, 14, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 40, 41, 42, 49, 51, 52, 53, 56, 58, 61, 64, 66, 72, 73, 74, 78, 80, 88, 91, 107, 110, 112.

Bâb-ı Defterî Anadolu Muhasebesi Kalemi (D.AMH)

Nr. 24705, 24712, 24770, 24799, 25202.

Bâb-ı Defterî Baş Mukataa Kalemi, (D.BMK)

Dosya Nr: 10/37.

Bâb-ı Defterî Maden Mukataası Kalemi, (D.MMK)

Nr. 22712.

Bâb-ı Defterî Maden Mukataası Kalemi, Kıbtıyan Cizyesi (D.MMK.KBC.)

Dosya Nr: 2/104, 23768, 23769.

Bab-ı Defteri Ceride Odası (D.CRD)

Nr. 40312.

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe (D.BŞM)

Nr. 221/A.

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kağıtçıbaşı (D.BŞM.KGB)

Dosya Nr. 8/158, 52/89.

Bâb-ı Defterî Cizye Muhasebesi Kalemi (D.CMH)

Nr. 3925, 26766.

Maliye Nezâreti Defterleri Vâridat Cizye Muhasebesi (ML.VRD.CMH)

Nr. 42, 224.

Maliye Nezâreti Defterleri Ceride Muhasebesi (ML. CRD)

Nr. 544.

Hatt-ı Hümayunlar (HH)

Nr. 43991.

Tahrir Defterleri (TT)

Nr. 26, 77, 120, 170, 191, 202, 206, 299, 370, 416, 483, 492, 724, 729.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)**Ahkam Defteri**

Nr. 888.

Sancak Defterleri

D. 10057, 5246, 9578.

Evrak (Belgeler)

E. 11787, 7019/29, 770/172-183, 9524.

3. İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi (İMŞSA)

Üsküdar Şer'iyye Sicilleri (ÜŞS)

Nr. 8, 9, 11, 13.

İstanbul Şer'iyye Sicilleri (İŞS)

Nr. 26, 36.

4. Milli Kütüphane (Ankara)

Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS)

Nr. A44/50, A67/73, A94/110, B/139-417, C 27/540.

Manisa Şer'iyye Sicilleri (MŞS)

Nr. 112/115-1, 124/113-3, 126/198-1.

II. YAYIMLANMIŞ ARŞİV VESİKALARI

3 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1997.

12 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1993.

82 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 2000.

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), I, Ankara 2001.

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530), II, Ankara 2002.

İNALCIK, Halil : "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", II. Sicil:I Safer 883-Muharrem 886, 58 nolu Belge, **Belgeler**, XIII/17, (Ankara 1988), s.1-43.

Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaâtı, Nşr. Ömer Lütfi Barkan,(1550-1557), I.Cilt, Ankara 1972.

III. KAYNAK ESERLER

- ABDÜLAZİZ BEY : **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, I-II, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995.
- AHMED REFİK : **Anadolu'da Türk Aşîretleri**, İstanbul 1930.
- : **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.
- : **On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)**, İstanbul 1935.
- ANONİM TEVÂRİH-İ AL-İ OSMAN, (1099-1116/1688-1704), Yayına Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara: TTK. Yay., 2000.
- AYN ALİ : **Kavânîn-i Âl-i Osman der hulâsa-i mezâmin-i defter-i dîvân**, İstanbul 1280.
- Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Kısmı, **Veliyüddin Efendi**, Nr. 1969, 1970.
- BELÂZURÎ : **Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri)**, Çev. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- BURTON, R. : **The Jew, The Gypsy and El-Islam**, London 1898.
- DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA: **Zübde-i Vekayiât**, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), Haz. Dr. Abdülkadir Özcan, Ankara: TTK Yay., 1995.
- ENDERUNLU FÂZİL : **Hûban-nâme**, İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870; **İ.Ü.KTB. T.811 ve TY. Nr.5502**.
- : **Zenan-nâme**, İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870; **İ.Ü.KTB. T.811 ve TY. Nr.5502**.
- : **Çengi-nâme**, İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870.
- : **Defter-i aşk**, İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870.

- EVLİYA ÇELEBİ : **Seyahatnâme**, I, Yayına Hazırlayan:Orhan Şaik Gökyay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1996.
- : **Seyahatnâme**, II, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 1999.
- : **Seyahatnâme**, IV, Yayına Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2001.
- : **Seyahatnâme**, V, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2001.
- : **Seyahatnâme**, VII, Yayına Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003.
- : **Seyahatnâme**, VIII, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2003.
- : **Seyahatnâme**, VIII, İstanbul 1928.
- FERİDUN BEY : **Münşeatü's-selâtin**, I , İstanbul 1274.
- “Kıptıyan Vergisinin Suret-i Tahsili Hakkında Nizamname”, **Düstûr**, Cild-i Sâni, s.34-38.
- KOCA NİŞANCI CELÂL-ZÂDE: **Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik**, Süleymaniye Kütüphanesi, Nr.778.
- KOÇI BEY : **Risâle**, İstanbul 1303.
- MEHMET HALİFE : **Târih-i Gılmânî**, Haz. Kâmil Su, Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986.
- PASPATI, Alexandre G. : **Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman**, [Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Çingeneler ve Bohemler Üzerine İncelemeler] Constantinople 1870.
- “Risale Fi-Marifet El San'at El-Kıptıyan ve Ahkâm El-Şuhûr El-Rûmiye”, Süleymaniye ktb., Aşir Efendi, Nr.447/6.
- Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukukî ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri**, Hazırlayan: Midhat Sertoğlu, İstanbul:Marmara Üniversitesi Yay., 1992.

- TABERİ : **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, I**, Çeviren: Zâkir Kadirî Uğan, Ahmet Temir, İstanbul: MEB Yay., 1991.
- Yozgat Temettuat Defterleri, C.II**, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ahmed Akgündüz-Doç. Dr. Said Öztürk, İstanbul 2000.

IV. ARAŞTIRMA ve İNCELEMELER

- “Athinganoi” : **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Volume:I, Newyork-Oxford: Oxford University Pres, 1991, s.223.
- ABASIYANIK, Sait Faik : “Osman Cemal’in Çingeneleri”, **Varlık**, VIII/145, (Ankara 1939), s.21-22.
- AKBAL, Fazıla : “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus”, **Belleten**, XV/60, (Ankara 1951), s.617-628.
- AKDAĞ, Mustafa : **Büyük Celâfî Karışıklıklarının Başlaması, Erzurum**: Atatürk Üniversitesi Yay., 1963.
- : **Celâfî İsyancıları (1550-1603)**, Ankara:A.Ü. Basımevi, 1963.
- : **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Ankara 1975.
- : **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası, “Celâfî İsyancıları”**, İstanbul:Cem Yay., 1995.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed : **İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem**, İstanbul 1995.
- : **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, I**, İstanbul 1990.
- : **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, II**, İstanbul 1990.
- : **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, IV-VI**, İstanbul:Fey Vakfı Yay., 1992.

- : **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri**, VII, İstanbul 1994.
- AKKUŞ, Tacettin : **Gönen ve Köyleri Tarihçesi**, İstanbul 2001.
- AKSEL, Malik : “Çingene Şalvarı”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Cild:16, Sayı:311 (Haziran 1975), s.7335-7337.
- : “Sulukule’den Direklerarası’na”, **Türk Folklor Araştırmaları**, cilt:24, Sayı:283 (Şubat 1973), s.6552-6555.
- ALANGU, Tahir (Haz.) : **Dünyadan ve Bizden Çingene Hikayeleri**, İstanbul: Nil Yayınevi, 1972.
- ALİ RIZA BEY (BALIKHANE NAZIRI ALİ RIZA BEY): **Bir Zamanlar İstanbul**, ilaveli notlarla baskıya hazırlayan Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser no.11, İstanbul, tarih yok.
- ALPMAN, Nazım : **Başka Dünyanın İnsanları:Çingeneler**, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2. Baskı, 1997.
- ALTINÖZ, İsmail Haşim : “Osmanlı Toplumunda Çingeneler”, **Tarih ve Toplum**, (Mayıs 1995), Sayı:137, s.22-29.
- ALTINÖZ, İsmail : “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, **Türkler**, X, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara : Yeni Türkiye Yayınları, 2002. 422-431.
- ALTUĞ, Y. : “Minorities in Turkey”, in: **Annales de la Faculté de Droit d’İstanbul**, no.7, 6: 98-114. İstanbul 1957.
- ALUS, Sermet Muhtar : “Çingeneler”, Eski İstanbul’da Gündelik Hayat, Yay. Haz. İ.Gündağ Kayaoğlu-Ersu Pekin, İstanbul:İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay, 1992, s.144-151.
- : “Eski İstanbul’da Çingeneler”, **Tarih Hazinesi**, (Haziran 1951), Yıl:1, Sayı:11, s.527-529.
- ANASTAS, Father-THE CARMELITE: “The Nawar or Gypsies of the East”, Translated from the Arabic by Alexander Russel,

- J.G.L.S., New Series, Volume:VIII, (1914-1915), pp.140-153.; No:4, pp.266-280.
- AND, Metin : “Çengiler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II, İstanbul:Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, 1994, s.487-488.
- : **Geleneksel Türk Tiyatrosu:Kukla, Karagöz, Ortaoyunu**, Ankara:Bilgi Yay., 1969.
- : **16. Yüzyılda İstanbul:Kent.Saray.Gündelik Yaşam**, İstanbul:Akbank Yay., 1993.
- ANDAY, Melih Cevdet : **Raziye**, İstanbul:Adam Yay., 1992.
- ANDREWS, Peter Alford : **Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, Edited by: Peter Alford Andrews with the assistance of Rüdiger Benninghaus, Wiesbaden 1989.
- : **Türkiye’de Etnik Gruplar**, (Türkçesi:Mustafa Küpüşoğlu) İstanbul 1992.
- ARAYICI, Ali : “Dünyanın Dört Bir Yanına Dağılmış Ülkesiz Bir Halk:Çingeneler”, **Öğretmen Dünyası**, XIX/221, (Ankara 1998), s.6-10.
- : **Çingeneler**, İstanbul:Ceylan Yay, 1999.
- ARIKAN, Muzaffer : **XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)**, A.Ü.D.T.C.F. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1968.
- : “Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu”, **Atatürk Konferansları VIII** (1975-1976), Ankara 1983, s.175-201.
- ARIKAN, Zeki : “Şeyhülislâm Zekerıyya Efendi’nin İstanbul Sayımı (985/1577-1578), **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, 29 Mayıs-1 Haziran 1988, Bildiriler, İstanbul 1989, s.39-57.

- ARNOLD, Hermann : "Some Observations on Turkish and Persian Gypsies", Translated from the German by A.M.Fraser, **J.G.L.S**, XLV, 3-4, Edinburg 1967, s. 105-122.
- ARSLAN, Hüseyin : **16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün**, 2. Baskı, İstanbul:Kaknüs Yay., 2001.
- ASSÉO, Henriette : **Çingenciler: Bir Avrupa Yazgısı**, Çev.Orçun Türkay, İstanbul:Yapı-Kredi Yay., 2004.
- ATAÇ, Nurullah : "Çingenciler" hakkında", **Varlık**, VIII/145, (Ankara 1939), s.22.
- ATAYMAN, Veysel : "Kırlardan Çöplüğe, Bir Halkın Sonu ya da Kustrica'nın Çingencileri", **Evrensel Kültür**, Sayı:91, (İstanbul 1999), s.11-13.
- AYBET, G. : **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları : 1530-1699**, İstanbul:İletişim Yay., 2003.
- AYDIN, Mahir : "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler**, İstanbul 1990, s.95-96.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı : **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Ankara 1958.
- BALTACIOĞLU, Tuna : "Bağlarbaşı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I, İstanbul:Tarih Vakfı Yay., 1993, s.533-534.
- : "Hacıhüsrev", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, III, 480-481.
- BARKAN, Ömer Lütfi : "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İ.Ü.İ.F.M**, XI/1-4, (İstanbul:Ekim 1949-Temmuz1950), s.524-569.
- : "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İ.Ü.İ.F.M**,

XV/1-4, (İstanbul:Ekim 1953-Temmuz1954), s.209-237.

- : **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar**, I, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943.
- BARTOK, Bela : **Küçük Asya'dan Türk Halk Musikisi**, Çev. Bülent Aksoy, İstanbul:Pan Yay., 1991.
- BATES, Danil G. : **Nomads and Farmers:A Study the Yörük of Southearstern Turkey**, Ann Arbor 1973.
- BAYKARA, Tuncer : **Anadolu'nun Târihi Coğrafyası'na Giriş:I Anadolu'nun İdârî Taksimâtı**, Ankara 1988.
- BAYRI, Mehmet Halit : **Halk Âdetleri ve İnanmaları**, İstanbul:Burhanettin Basımevi, 1939.
- BEHAR, Cem : "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, Ankara:DİE Yay., 2000.
- : **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Ankara: DİE Yay., 1996.
- BERGER, Hermann : **Çingene Mitolojisi**, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara:Ayraç Yay., 2000.
- BEYATLI, Yahya Kemal : **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım**, İstanbul:Yahya Kemal Enst. Yay., 1973.
- : "1921 Yılında Filibe'de Bir Çingene Düğün Alayı", **Tarih ve Edebiyat**, Sayı:1, İstanbul:Ocak 1982, s.19-20.
- BİLGİ, Necdet : "1834-1835 Yıllarında Saruhan Sancağı'nda Nüfus", **Manisa Dergisi**, Sayı: 13, (Mayıs 1997), s.20-21.
- BİLGİN, Arif : **Osmanlı Sarayının İaşesi (1478-1650)**, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- BİLGİSEL, Şevket : **Çingene Serdar**, İstanbul 1948.

- BLUNT : **The People of Turkey, by a Consul's Daughter and Wife**, I, Murray 1878.
- BOSTAN, İdris : **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire**, İstanbul 1992.
- CAFEROĞLU, Ahmet : "Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Bir İki Örnek", **Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s.77-79.
- COHN, Werner : **The Gypsies**, California-London 1973.
- CROWE, David M. : "The Gypsy Historical Experience in Romania", in:**The Gypsies of Eastern Europe**, Edited by David Crowe and John Kolsti with an introduction by Ian Hancock, London 1992.
- : **A History of The Gypsies of Eastern Europe and Russia**, London-Newyork, 1995.
- ÇAĞATAY, Neşet : **Başlangıçtan Abbâsîlere Kadar (Dînî-İçtimâî-İktisadî-Siyasî Açidan) İslâm Tarihi**, Ankara:TTK Yay., 1993.
- ÇAKIR, Baki : **1690-1748 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Mukataa Gelirleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.
- : **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul:Kitabevi, 2003.
- ÇALIK, Sıddık : **Çirmen Sancağında İskân ve Nüfus (1466-1595)**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- ÇELİK, N. : "Üniformalı Çingeneler", **Nokta Dergisi**, Yıl:3, Sayı:46 (24.11.1985):50-53, İstanbul 1985.
- ÇETİN, Osman : **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, Ankara:TTK Yay., 1994.

- ÇETİNTÜRK, Selâhaddin : “Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, **AÜDTCFD**, II/1, (Ankara 1943) s.107-116.
- “Çingene” : **Meydan Larousse**, III, 264-265.
- “Çingene” : **Okyanus Ansiklopedik Sözlük**, III, s.473.
- “Çingene Dili” : **Türk Ansiklopedisi**, XII, 54-55.
- “Çingeneler” : **Ana Britannica**, VI, 475-476.
- “Çingeneler” : **Hayat Ansiklopedisi**, II, §28.
- DANIŞMEND, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, İstanbul:Türkiye Yay., 1972.
- DAVID, Geza : “Budin”, **DİA**, VI, 344-348.
- DELİLBAŞI, Melek : “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik”, **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Editör. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul:Tarih Vakfı Yay.1999, s.73-91.
- DEVELİOĞLU, Ferit : **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 13. Baskı, İstanbul:Aydın Kitabevi Yay., 1996.
- DİNGEÇ, Emine : **Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2004.
- DOĞRU, Halime : Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı), İstanbul:Eren Yay., 1990.
- : “Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği”, **Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, I/2, Eskişehir 1989, s.242-258.
- DUYGULU, Melih : “Çingeneler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II, İstanbul:Tarih Vakfı Yay., 1994, s.514-516.

- EBERHARD, W. : "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey: Problems of Settlement", **Oriens**, No.1, Leiden 1953, pp.32-49.
- EFKARİ, N. Pour : **İran'da ve Çingenerler Hakkında Toplanan Gözlem, Mülakat, Ses Alma, Fotoğraf ve Diğer Bilgiler**, Doktora Tezi, İstanbul: Mayataş Matbaacılık ve Neşriyat, 1973.
- EMECEN, Feridun M. : **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara:TTK Yay., 1989.
- : "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler**, (İstanbul:21-25 Ağustos 1989), (İstanbul 1989), s.543-550.
- : **Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri**, İstanbul:Eren Yayıncılık, 1997.
- : "Bedel", **DİA**, V, 301.
- EMİNOV, Ali : **Turkish and other Muslim Minorities in Bulgaria**, London 1997.
- EMRE, Akif : Konuşma: "Balkanlar'daki Osmanlı Varlığı", **Çerçeve**, 700. Yılında Osmanlı Dünyası, Özel Sayı, yıl:8, sayı:25, s.142-149.
- ENGİN, Nihat : **Osmanlı Devletinde Kölelik**, İstanbul 1998.
- ERCAN, Yavuz : **Kudüs Ermeni Patrikhanesi**, Ankara:TTK Yay., 1988.
- : **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, Ankara:TTK Yay., 1986.
- : **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları**, Ankara:Turhan Kitabevi, 2001.
- ERDEM, Mustafa : "Kipti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", **A.Ü.İ.F.D.**, C.XXXVI, Ankara 1997, s.143-178.

- ERGENÇ, Özer : “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Ankara:21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, (1989), s.1415-1424.
- ERGİN, Osman : “Çingene Çehizi Gösterisi”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl:10, Cilt:5, Sayı:118 (Mayıs 1959), s.1903-1905.
- ERYILMAZ, Bilal : **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, İstanbul:Risale Yay., 1990.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki : **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, İstanbul:Sesyal Yayınlar, 1998.
- FAROQHI, Suraiya : **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam:Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- FONSECA, Isabel : **Beni Ayakta Gömün:Çingeneler ve Yolculukları**, İstanbul:Ayrıntı Yay., 2002.
- FREELY, John : **Evliya Çelebi’nin İstanbulu**, 2. Baskı, Çev. Müfit Günay, İstanbul: YKY, 2003.
- FUAT, M. : **Les Minorités en Turquie**, Strasbourg 1936.
- FURAT, Ahmet Hamdi : **Temettuat Defterlerine Göre Üsküb’ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Tezi, İstanbul 2001.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp: “Çingene Çalgıcılar”, **Milli Mecmua**, C.13, Sayı:140, s.7-9.
- GILSENBACH, Reimar : **Weltchronik der Zigeuner: Teil I: Von den Anfaengen bis 1599**, [Çingenelerin Dünya Kroniği – Yıllığı. 1. Kısım: Başlangıçtan 1599 Yılına Kadar] Frankfurt am Main: Peter Lang 1994.
- GOEJE de-J. Sampson : “The Gypsies of Persia”, **J.G.L.S.**, 1907, pp.181-183.
- GOLDZIER, I. : “Ebdal”, **İ.A.**, IV, 3-4.
- GOLDZIER, I.-H. KISSLING: “Abdâl”, **EI²** (Fr.), I, 97-98.

- : "Abdâl", **UDMİ**, I, pp.343-344.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib : "Çingeneler", **İ.A.**, III, 420-426.
- : "Edirne", **DİA**, X, 425-442.
- : "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livâları, Şehir ve Kasabaları", **Belleten**, XX/78, Ankara 1956, s.247-285.
- : **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân**, İstanbul 1957.
- : **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar**, İstanbul:Üçler Basımevi, 1952.
- : "Arpalık", **İ.A.**, I, 592-595.
- GÖKTAŞ, Uğur : "Kartpostallarda Çingeneler", **İlgi**, Sayı:74 (Yaz 1993), s.11-15.
- GÖYÜNÇ, Nejat : "Osmanlı Ceza Hukuku ile İlgili Belgeler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, I/3, (İstanbul 1967), s.40-42.
- GRÖNHAUG, R. : **Micro-macro Relations. Social Organization in Antalya, Southern Turkey**, Vol.2: **Tahtacılar. Macro-factors in the Life of a Marginal Sub-population**. Diss.Bergen 1974.
- GÜLSOY, Ufuk : **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ**, İstanbul 1993.
- GÜNDÜZ, Mehmet : **Osmanlı Devleti Divân-ı Hümâyûn Kararları (1679-1680)**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.
- GÜNGÖR, K. : **Cenubî Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki**, Ankara: AÜDTCF Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü Neşriyatı, 1941.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit : "Abdallar", **Folklor** 3, Sayı:25/5, İstanbul 1972, s.21-25.
- HACİBOĞLU, D. : "Çingeneler ve Çingenelik", **Folklor Doğru**, Sayı:21 (1972), s.5-12.

- HALAÇOĞLU, Yusuf : “XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar’da Bazı Osmanlı Şehirleri”, **Belleten**, LIII/207-208, (Ankara 1989), s.637-676.
- : “Bulgaristan [Osmanlı Dönemi]”, **DİA**, VI, 396-399.
- : **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 1991.
- HALLIDAY, W. R. : “Some Notes upon the Gypsies of Turkey”, **Journal of the Gypsy Lore Society**, 3rd Ser., Volume:I, (1922), pp.163-189.
- : “The Gypsies of Turkey”, Chapter I in his **Folklore Studies Ancient and Modern**, London 1924.
- HAMİDULLAH, Muhammed: **İslâm Peygamberi**, I, İstanbul:İrfan Yayıncılık, 2001.
- HANCOCK, Ian : **The Pariah Syndrome: An Account of Gypsy Slavery and Persecution**, Ann Arbor:Karoma Pub., 1987.
- “Haraç” [Osmanlı Devleti] : **DİA**, XVI, 88-90.
- HASKAN, Mehmet Mermi : **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, I, t.s., İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yay., 2001.
- HİÇYILMAZ, Ergun : **Çengiler, Köçekler, Dönmeler, Lez’olar**, İstanbul 1991.
- HOERBURGER, Felix : **Der Tanz mit der Trommel**, Regensburg 1954.
- İLHAN, Mehdi : “1518 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Âmid Sancağı’nda Tımar Dağılımı”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı:12, 1981-1982, s.85-100.
- : **Amid (Diyarbakır)**, Ankara:TTK Yay., 2000.
- İNALCIK, Halil : “Adaletnameler”, **Belgeler**, II/3-4, (Ankara 1965), s.49-142.
- : “Cizye”, **DİA**, VIII, 45-48.
- : “Filori”, **DİA**, XIII, 106-107.

- : "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", **Belleten**, XXIII, (1959), 575-610.
- : "Rumeli", **İ.A.**, IX, 766-773.
- : "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar", Ekler, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet**, İstanbul:Eren Yayıncılık, 2000.
- : "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, 2.Baskı, İstanbul:Eren Yay.,1996.
- : "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, İstanbul:Eren Yay., 1993.
- : **The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600**, Newyork 1973.
- İNAN, Abdülkadir : "Gaziantep Vilâyetinde Elbeyliler", **Gaziantep Kültür Dergisi**, Gaziantep:Ekim 1966, Cild:IX, s.228-230.
- İNCİCİYAN, P.Ğ. : **XVIII. Asırda İstanbul**, Terc. Hrand Andreasyan, İstanbul 1956.
- İŞLEK, Ferhat : "Çingene Çocukları Eğitim Dışı Bırakılamaz", **Öğretmen Dünyası**, XIX/221, (Ankara 1998), s.25-26.
- JEFFERY, Arthur : **The Foreign Vocabulary of Qur'an** [Kur'an'da Yabancı Sözcükler], 1938.
- KAÇAN, Metin : **Ağır Roman**, İstanbul: Metis Yay., 1990.
- KALAFAT, Yaşar Kaya : "Orta Toroslar ve Makedonya Yörükleri Halk İnançları Karşılaştırması", **I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (YÖRÜKLER)**, Sempozyum Bildirileri, 25-26 Nisan, (Antalya 1994) Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1996, s.153-176.
- "Karagözcü" : **Meydan Larousse**, VI, 929.
- KARAL, Enver Ziya : **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, II. Baskı, Ankara:DiE Yay., 1943.

- KARAMÜRSEL, Ziya : **Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara, 1989.
- KARPAT, Kemal H. : “Balkanlar”, **DİA**, V, 25-32.
- KAYA, Remzi : “Ehl-i Kitap”, **DİA**, X, 516-519.
- KAYGILI, Osman Cemaî : **Çingeneler**, (Roman) Ankara: Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım, 1972.
- KAYNAR, Reşat : **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 2. Baskı, Ankara:TTK Yay., 1985.
- KEPPEL : **Narrative of a Journey Across the Balcan**, I, London 1831.
- KETTANİ, M. Ali : “Islam in Post-Ottoman Balkans: A Review Essay”, **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, Vol. IX, No.2, July 1988, s.392.
- KIEL, Machiel : “Filibe”, **DİA**, XIII, 79-82.
- “Kıptice (Koptça)” : **Büyük Ansiklopedi**, VIII, 3074.
- “Kıptiler” : **DİA**, XXV, 424-426.
- “Kıptiler” : **Meydan Larousse**, VII, 242-243.
- KOÇU, Reşat Ekrem : “Çingeneler”, **İstanbul Ansiklopedisi**, VII, 3986-4006.
- : “Çingene Fırını Mescidi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, VII, 3986.
- : “Çengi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, VII, 3840-3845.
- KONYALI, İsmail Hakkı : **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi**, I, İstanbul 1976.
- KOPTAGEL, Yüksel : “Çingeneler ve Sanat”, **Orkestra**, XI/108, (İstanbul 1973), s.21-31.
- KORKMAZ, Abdullah : **Poşaların Sosyal ve Kültürel Yapısı**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1985.

- KOYUNOĞLU, Hüsnü : **Sosyal Politika Açısından Vakıflar: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- KÖMÜRÇİYAN, Eremya Çelebi: **İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul**, Terc. Hrand Andreasyan, İstanbul:Eren Yay., 1988.
- KÖMÜRÇÜYAN, Eremya Çelebi: **İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul**, trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1952.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad : “İlk Mübeşşirler”, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara: TTK Yay., 1966, s. 294-297.
- : “Abdal”, **Edebiyat Araştırmaları**, II, İstanbul: Ötüken Yay., 1989, s.362-417.
- : “Âşık Tarzın’ın Menşe’ ve Tekâmülü”, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara: TTK Yay., 1966, s. 218-221.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. : “Abdal” [Edebiyat], *DİA*, I, 61-62.
- KÖPRÜLÜ-ZÂDE, M. Fuad: “Abdal”, **Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi**, I, İstanbul 1935, s.23-56.
- Köylerimiz**, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933.
- KUNT, İ. Metin : **Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- KÜÇÜK, Sabahattin : “Enderunlu Fâzıl”, *DİA*, XI, 188-189.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf : **Lale Devrinde Konya**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1989.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul:Kubbealtı Neşriyatı, 1994.
- LELAND, Charles Godfrey : **Gypsy Sorcery and Fortune-Telling**, Newyork:Dover Publications, inc., 1971.
- LEVY, Juliette de Bairacli : “The Gypsies of Turkey”, **Journal of the Gypsy Lore Society**, 3rd Ser., Volume:XXXI, No.3, Edinburg 1952, pp.5-13.

- LEWIS, Bernard : **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara:TTK Yay., 1984.
- LEWIS, G.L. : "Cingâne", **Encyclopaedia of Islam**, [Çingene Genel] EI, II, New Edition, Leiden 1965, pp.40-41.
- LEWIS, Geoffrey L. : "The Secret Language of the Geygelli Yürüks", **Zeki Velidi Togan'a Armağan**, İstanbul 1950-1955, s.214-226.
- LEWIS, Raphaela : **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat (Âdetler ve Gelenekler)**, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul:Doğan Kardeş Yay., 1973.
- M.L.K. : "Gypsy", **The Encyclopaedia Britannica**, Vol. X, 1076.
- MACRITCHIE, David : "Gypsies", **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, Volume:VI, (Newyork 1981) pp.458-466.
- MALKOÇ, Mustafa : **Bursa'da Din Anlayışı ve Din Eğitimi (Kızıyabup, Alacahırka ve Demirkapı Mahalleleri Örneği)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1997.
- MANTRAN, Robert : **XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul:Eren Yay., 1991.
- : **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Kurumsal İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, 2 Cild, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara:TTK Yay., 1990.
- MARTINEZ, Nicole : **Çingeneler**, Çev.Şehsuvar Aktaş, İstanbul:İletişim Yay., 1992.
- MARUSHIAKOVA, E.-V. Popov: **Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans**,:Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001.

- MATHER, Anne : **Çingene Düğünü**, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1982.
- MEHMET TEVFİK : **İstanbul'da Bir Sene**, İstanbul: İletişim Yay., 1991.
- MERİÇ, Rıfkı Melul : "Birkaç Mühim Arşiv Vesikası", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, III (1957), s.33-35.
- MİROĞLU, İsmet : **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası**, Ankara:TTK Yay., 1990.
- MUHAMMED MUHTAR PAŞA: **Kitabü't-tevfikati'l-ilhamiyye fi mukareneti't-tevarihü'l-hicriyye bi's-sinin el Efrenkiyye ve'l-Kiptiyye**, Beyrut:El-Müessesetü'l-Arabiyye li'l-Dirasat ve'n-Neşr, 1980.
- MURAD ABDURRAHMAN MEBRUK: **Tavzifü's-Şahsiyeti'l-Gacariyye fi'r-Rivayeti'l-Arabiyyeti fi Mısır 1967-1991**, Kahire 1996.
- MUSAHİPZADE CELÂL : **Eski İstanbul Yaşayışı**, İstanbul:Türkiye Yayınevi, 1946.
- NAZİF HOCA : "Üsküb", **İ.A.**, XIII, 125.
- : "Yanya", **İ.A.**, XIII, 358-360.
- NEDKOFF, Boris Christoff: "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", Çev. Şinasi Altundağ, **Belleten**, VIII/32, (1944), s.559-652.
- NUTKU, Özdemir : **IV.Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)**, Ankara:TTK Yay., 1972.
- ONUR, Oral : "Çingeneler", **Tarih ve Toplum**, (Mayıs 1995), Sayı:137, s.16-18.
- ORHONLU, Cengiz : "Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara 1976, XV/1-2, 269-288.
- : **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti:Habeş Eyâleti**, Ankara:TTK. Yay., 1996.
- : **Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı**, 2. Baskı, İstanbul:Eren Yay., 1990.

- ORHONLU, Cengiz : **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, Derleyen: Salih Özbaran, İzmir 1984.
- ORKUN, Hüseyin Namık : “Çingenelere Dair”, **Resimli Tarih Mecmuası**, 3. Cild, 33. Sayı, İstanbul:Eylül 1952, s.1734-1735.
- ORTAYLI, İlber : “16. Yüzyılda Rodosto (Via Egnatia'nın Marmara'daki Uzantısı)”, **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Editör. Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul:Tarih Vakfı Yay.1999, s.215-224.
- : “Sulukule”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VII, İstanbul:Tarih Vakfı Yay., 1994, s.70-71.
- Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, Hazırlayan: Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1983.
- ÖNDER, Erdoğan : “Kayseri’de Marjinal Bir Grup:Çingeneler”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Sivas 1999), Sayı:22-23, s.261-288.
- : “Bir Alt Kimlik Örneği Olarak Poşalar”, **Türk Yurdu**, XIX/145, (1999), s.38-49.
- ÖNDER, Nabey : “Çingeneler ve Bir Travay”, **Folklor’a Doğru**, Sayı:41, İstanbul 1975, s.22-26.
- ÖZBARAN, Salih : “Galata Tersanesinde Gemi Yapımcıları, 1529-1530”, **GDAAD**, Sayı:8-9, (1979-1980), s.97-102.
- ÖZCAN, Abdulkadir : “Çeribaşı”, **DİA**, VIII, 270-272.
- : “Devşirme”, **DİA**, IX, 254-257.
- ÖZEL, Oktay : “Avarız ve Cizye Defterleri”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, Derleyenler:Prof. Halil İnalcık, Prof. Şevket Pamuk, Ankara:DİE Yay., 2000, s.35-50.
- ÖZGÜZEL, Seyfi : “Karavan Sakinleri ve Çingenelerin Eğitim Durumları”, **I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (YÖRÜKLER)**, Sempozyum

- Bildirileri, 25-26 Nisan, (Antalya 1994) Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1996, s.185-189.
- ÖZKAN, Ali Rafet : “Çingene Hayat Tarzı ve İnancı”, **Akademik Araştırmalar**, Sayı:4, Erzurum 1997, s.80-86.
- : **Türkiye Çingeneleri**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000.
- ÖZKAN, İsmail Hakkı : “Ceng-i Harbî”, **DİA**, VII, 366.
- ÖZTUNA, Yılmaz : **Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi**, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2000.
- ÖZTÜRK, Said : **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi**, İstanbul: Osav Yay., 1996,
- : **Tanzîmât Döneminde Bir Anadolu Şehri:Bilecik**, İstanbul:Kitabevi, 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki : **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, İstanbul:MEB Basımevi, 1983.
- PASPATI, Alexander G. : “Turkish Gypsies”, **J.G.L.S.**, Volume.I (July 1888-October 1889), Edinburg 1889, pp.3-5.
- : “Memoir on the Langage of the Gysies as Now Used in the Turkish Empire”, Translated from the Grek by Rev. C. Hamlin, [Rumcadan Çeviren: C. Hamlin,] **Journal of the American Oriental Society**, C.VII, New Haven 1862, pp.143-270.
- : **Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire Ottoman**, [Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Çingeneler ve Bohemler Üzerine İncelemeler] Constantinople 1870.
- Polonyalı Simon'un Seyahatnâmesi 1608-1619**, Terceme:Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1964.
- POPOVIC, Aleksandre : **Balkanlarda İslâm**, Türkçesi:Komisyon, İstanbul:İnsan Yay., 1995.
- POTT, August Friedrich : **Die Zigeuner in Europe und Asien**, II vols, Halle 1844-1845

- POULTON, Hugh : "Changing Notions of National Identity Among Muslims in Thrace and Macedonia:Turks, Pomaks and Roma", in **Muslim Identity and the Balkan State**, Editors:Hugh Poulton, Suha Taji-Farouki, London 1997, pp.82-102.
- QUELQUEJAY, Ch. : "Cingâne", **Encyclopeadia of Islam**, EI², [Sovyetler ve Orta Asya Çingeneleri] II, p.41.
- RADO, Şevket : "Çengi, Köçek, Tef ve Zil", **Aletler,ve Âdetler**, Ed.Şevket Rado, İstanbul:Ak Yay., 1987, s.23-25.
- REDHOUSE, Sir James W. : **A Turkish and English Lexicon (Türkçeden İngilizceye Lugat Kitabı)**, 2. Edition, İstanbul:Çağrı Yay., 1992
- REFİK AHMET SEVENGİL: **İstanbul Nasıl Eğleniyordu: 1453'ten 1927'ye kadar**, 4. Baskı, Yayınlayan: Sami Önal, İstanbul:İletişim Yay., 1993.
- RIFAT OSMAN : **Edirne'de Evkâf-ı İslamiyye Tarihi ve Camiler ve Mescitler**, Ankara 1999.
- ROHTEHR, L. : **Die Stadle der Çukurova:Adana-Mersin-Tarsus. Ein Betirag zum Gestalt, Struktur und Funktionswandel Türkischer Sadte**. Diss. Tübingen 1971.
- Roma Gypsies : A European Minority**, Jean Liegeois, Nicolae Gheorghe. London : Minority Rights Group (Mrg), 1995.
- ROUX, Jean Poul : **Les Traditons des Nomades de la Turquie Méridionale. Bibliothèque Archéol. Et Hist. de l'Inst. Franç. d'Archéolologie d'İstanbul**, 24, Paris 1970.
- RUDIGER, J.C.C. : **Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien. Neuester Zuwachs der Deutschen Allgemeinen Sprachkunde in Eigemen Aufsätzen, Bücheranzeigen und Nachrichten**, Leipzig 1782,
- SAHİLLİOĞLU, Halil : "Avârız", **DİA**, IV, 108-109.

- SAKAOĞLU, Necdet : “Çiçekçilik”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, II, İstanbul:Tarih Vakfı Yay., 1994, s.511-512.
- SAMPSON, John : “On the Origin and Early Migrations of the Gypsies”, **J.G.L.S.**, Vol.II, 3 Ser. No.3 1923, pp.156-170.
- SELÇUK, Ali :**Tahtacılar:Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul:Yeditepe Yay., 2004.
- SELVİTOP, Mehmet : **H.859/M.1455 Tarihli Batı Trakya Bölgesine Ait İcmâl Defteri**, (Tanıtım, Tahlil ve Metin), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.
- SEROPYAN, Sarkis : “Vatansız Tek Ulus Çingeneler ve Çingenelerin Ermenileşmişleri:Hay-Poşalar”, **Tarih ve Toplum**, XXXIV/202 (Ekim 2000), s.21-25.
- SERTOĞLU, Midhat : **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul:Enderun Kitabevi, 1986,
- SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD MAHMUD : **XVI. Asırda Mısır Eyâleti**, İstanbul 1990.
- SOULIS, George C. : “The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages”, **Dumbarton Oaks Papers**, Vol.15 (1961), pp.141-165.
- SOYLU, Sıtkı : “Eski İçil’de Abdallar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl:27, Cilt:16, Sayı:324, (Temmuz 1976), s.7702-7703.
- SÖZER, Vural : **Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi**, İstanbul 1964.
- STOUT, Robert Eliot : **The Sûr-i Hümayun of Murad III:A Study of Ottoman Pageatry and Entertainment**, The Ohio State University:Dissertation Ph.D., 1966.
- STRIEGLER, Kurt : “Çingâne Mûsikisi”, **Hayat Mecmuası**, C.I, Sayı:26, Ankara 1927, s.513-515.
- SUNGUR, N., S. GÖKÇEN-İ. KAYHAN: “Çingeneler: Bir Kültür Kayboluyor”, **Yeni Gündem**, Yıl:4, Sayı:72, (1987), s.10-16.

- Süleymaniye Cami ve İmaret İnaaatı**, Nşr. Ömer Lütü Barkan,(1550-1557), I.Cilt, Ankara 1972.
- ŞAHİN, İlhan : "Eski Zağra", **DİA**, XI, 394-396.
- : "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskan Durumu", **TDA**, Sayı:48 (1987), s.249-256.
- : "XVI. Yüzyılda Akkerman'ın Demografik ve Sosyal Durumu", **Güney-Doğı Avrupa Araştırmaları Dergisi**, XII, (İstanbul 1998), s.319-323.
- ŞENER, Abdüllatif : **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul:İşaret Yay, 1993.
- ŞERİFGİL, Enver M. : "Rumeli'de Eşkinci Yürükler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:12, (1981), s.64-79.
- : "XVI. Yüzyılda Rumeli Eyâletindeki Çingeneler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:15, (1981), s.117-144.
- TABAKOĞLU, Ahmet : **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul:Dergah Yay., 1985.
- : **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul:Dergah Yay., 1994.
- TAK, Ekrem : **XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve İktisadi Hayatın Göstergeleri**, M.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002
- TEXIER, Charles : **Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, Çev. Ali Suat, I, Ankara:Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., 2002.
- THAYER, Gordon W. : "Gypsies", **The Encyclopaedia Americana** (International Edition), Vol.13, p.590.
- TODOROV, Nikolai. : **The Balkan City, 1400-1900**, Seattle and London:University of Washington Press, 1983.
- TOROS, T. : **Toroslarda Tahtacı Oymakları**, Mersin 1938.

- TOTT, Baron De : **Sur les Turcs et les Tartares**, Volume.1, Maestrich 1785,
- TUNARA, Girizan : “Balat’ta Paşa Hamamında Çingene Düğünü”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl:12, Cilt:6, Sayı:144 (Temmuz 1961), s.2441-2443.
- TURAN, Ömer : **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, Ankara:TTK. Yay., 1998.
- : “Bulgaristan’da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları”, **Beiletten**, LXIV/239, (Nisan 2000), s.89-100.
- ULUDAĞ, Süleyman : “Abdal”, **ĐİA**, I, 59-61.
- URAS, Esat : “Poşalar: Elekçi Çingeneler Hakkında Etnografik ve Sosyolojik Bir Etüd”, **Çığır Millî Kültür Dergisi**, Yıl:15, Sayı:176, Ankara:Temmuz 1947, s.99-103; Yıl:15, Sayı:177, Ankara:Ağustos 1947, s.115-117; Yıl:15, Sayı:178, Ankara:Eylül 1947, s.131-132; Yıl:15, Sayı:179, Ankara:Ekim 1947, s.147-149; Yıl:15, Sayı:180, Ankara:Kasım 1947, s.163-165.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı : **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara:TTK Yay., 1988.
- : **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara:TTK Yay., 1988.
- : **Osmanlı Tarihi**, III/2, Ankara:TTK Yay., 1982.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir : “Abdallar-Coğrafi Dağılışı, Etnik Menşeleri, İçtimaî Hayatları”, **Türk Kültürü**, Şubat 1968, Cilt:6, Sayı:64, s.251-255.
- ÜNAL, Mehmet Ali : **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara:TTK Yay., 1989.
- VOSEN, Rüdiger : **Zigeuner: Roma, Sinti. Gitanos, Gysies Zwischen Erfolgung und Romantisierung Katalog zur Ausstellun des Hamburgischen Museums für Völkerkunde**, Frankfurt 1983.

- WIET, G. : “Kıptîler”, **İ.A.**, VI, 716-733.
- YALMAN (YALGIN), Ali Rıza: **Cenupta Türkmen Çalgıcıları**, Adana:Seyhan Basımevi, 1940.
- : **Cenupta Türkmen Oymakları**, I, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 2000.
- YAZICI, Tahsin : “Üsküdar”, **İ.A.**, XIII., 127-131.
- YILMAZER, Ziya : “Eremya Çelebi”, **DİA**, XI. 293-294.
- YİNANÇ, Refet : “Arşivlerdeki Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Bulgaristan’da Türk Varlığı”, **Bulgaristan’da Türkler Semineri II**, Ankara:20-22 Mart 1986, s.13-18.
- YOORS, Jan : “Gypsy”, **Encyclopeadia Americana**, XIII, pp.646-651.
- YÖNTEM, Ali Canip : “Fâzıl”, **İ.A.**, IV/529-531.
- YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya : **Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar**, Ankara:Kültür Bakanlığı Yay., 1998.
- Zanaatkârlar Kanunu, (Kanun-nâme-i Ehl-i Hıref)**, Haz. Abdullah Uysal Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982.

EKLER

EK I

ÇİNGENELERİN ATA BİNMEMELERİNE DÂİR¹¹²⁷:

İstanbul kâdısına ve Rûm-ilinde vâkı' olan kâdıllara ve Dergâh-ı muallâm çavuşlarından çingâne tâifesine subaşı olan Bâli Çavuşa hüküm ki;

Bundan akdem Çingâne tâifesi at ve kısrak besleyüb dâima yola ve bele inüb fesâd ve şenaât eyledükleri i'lâm olunmağın ol-bâbda tâife-i mezbûre minbâd ata binmeye ve kısrak beslemeye lâzım geldikde eşeğe ve arabaya bineler deyü her birinüze hüküm-i hümayûnum irsâl olunmuştır. Hâlâ girü ol emr-i şerife muhâlif tâife-i mezbûre ata binüb ve kısrak besleyüb fesâd ve şenâ'at eyledüklerin i'lâm olunmağın imdi ol-emr-i şerifim kemâken muqarrerdir buyurdum ki,

Vusul buldukda tâife-i mezbûre minbâd ata binmeyüb ve kısrak beslemiyeler Lâzım geldikde eşeğe ve arabaya binüb emr-i şerife muhalefetden ziyâde hazer ideler. Şöyle ki; minbâd emr-i şerife muhâlif tâife-i mezkûre ata ve yunda bindükleri mesmû'-ı şerifim ola sonra siyâset olunurlar. Ânâ göre tenbih ve i'lân eylesin.

17/CA/993/1585

EK II

RUMELİ EYÂLETİNDEKİ ÇİNGENELER

Rumeli Eyâletindeki Çingenelerden sağlanan yıllık gelirin mutasarrıflarına göre dağılımı şöyledir:

1. Niğbolu Mirlivâsının	52.273
2. Çingene Mirlivâsının	129.455
3. Semendire Sipahilerinin, Niş'den	13.836
4. Evkâf, Emlâk ve Haslar'ın	<u>62.314</u>
	Toplam:257.878

¹¹²⁷ BOA, MD-58, 51/147 (7 Cemaziyelevvel 993/7 Mayıs 1585 tarihli hüküm);

5. Hazîne-i Âmire'ye kalan miktar¹¹²⁸ 180.629

Genel Toplam 438.507 akçe

EK III

1. Çingene Mirlivâsının Hasları

Çingene Mirlivâsının, diğer deyimiyle, Çingene Sancağı beyinin, haslarının yıllık geliri şu iki kalem gelirinden oluşmaktadır:

a. Niyâbet-i Çingenehâ-i livâ-i mezbûre ve cürüm ve cinâyet ve bâd-ı hevâ ve ispençe-i Çingeniyân 195.000

b. Niyâbet-i müselle mân ve yamakân-ı îşân ve cürüm cinâyet ve bâd-ı hevâ ve resm-i arûs 20.545

Toplam¹¹²⁹: 215.545

2. Sipahi ve Seraskerlerin Tımarları

Bu tımarlar, sipahi ve seraskerlere göre bir ayırım yapılmaksızın, defterde hepsi bir arada şöyle sıralanmıştır¹¹³⁰:

	Köy adları	Tâbi olduğu yer	Hâne	Mücerred	Çiftlik	Hâsıl ¹¹³¹
1	Delü İbrahim	Eskizağra	22	-	-	4.100
2	Uysallu	Gümülcine	49	6	-	4.800
		Toplam a)	71	6	-	8.900
3	Donrul	Yanbolu	18	6	-	?
4	Hamza Viranı	„	22	12	-	?
5	Bozacı	„	20	12	-	?
6	Yenice Hamza ¹¹³²	„	7	4	-	?
7	Baba Halife	„	17	-	-	?

¹¹²⁸ Defter'de: “Meblâğ-ı mezkûr, Mirlivâ elinden her senede Hızâne-i Âmireye teslim olunur”. BOA, TT.370.

¹¹²⁹ Bu hâsılatla ilgili olarak, defterde sonradan yazılmış olduğu anlaşılan ve tarihi belirtilmemiş olan şöyle bir düzeltme vardır:

“Ber-mûceb-i defter-i atik 215.545”

“Ber-mûceb-i defter-i cedid 309.500”

Minhâ: Hisse-i Mirlivâ 150.000

Hisse-i Uhrâ 159.500 ki her senede ber vech-i nakid Hızâne-i Âmire'ye teslim

olunur.

¹¹³⁰ Enver M. Şerifgil, “XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaleti'ndeki Çingeneler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1981, Sayı:15, s.137-138.

¹¹³¹ Defterde: “Hâsıl maa resm-i Yamakân”.

¹¹³² Mezraadır.

8	Mevkufcu	Kızılağaç	14	6	-	?
		Toplam b)	98	40	-	?
9	Arızlı	Eskizağra	19	7	-	?
10	Eloğlu ¹¹³³	„	22	-	-	?
11	Musaca	„	34	6	-	?
12	Batkınlı	„	15	-	-	?
13	Şapçılar	„	5	-	-	?
		Toplam c)	95	13	-	10.556
14	Küçük Segban	Dimetoka	8	-	-	700
15	Kılıçlı ¹¹³⁴	„	23	3	5	1.834
16	Kürtüllü	Malkara	17	3	7	3.284
17	Kuyucak	„	8	5	-	1.500
18	Bayrambeği ¹¹³⁵	„	21	8	-	2.200
19	Germiyan	Çorlu	18	10	7	850
20	Hisarbeği	Yanbolu	18	1	-	3.850
21	Dilli Yurdu ¹¹³⁶	Döğenci-ili	30	-	2	2.000
22	Durabeği	Vize	30	-	-	2.500
23	Deliler ve Avşar	Döğenci-ili	33	-	9	4.200
24	Beğendik	Keşan	15	2	4	2.195
25	Küçük Koruklu	„	23	6	-	2.208
26	Küçük Koruklu	İnceğiz	-	-	3	500
27	Uğurlu ¹¹³⁷	Gümülcine	11	2	-	1.400
28	Kiliseli	İpsala	22	11	-	1.599
29	Rahimî	Kızılağaç	18	3	-	1.200
30	Kara Bahşili	Yenizağra	-	-	1	150
		Toplam d)	295	54	38	32.170
31	Mustafa Beğ	Genel Toplam a- d ¹¹³⁸	559	113	38	64.256

3. Müsellemler, Yamaklar ve Çiftlikleri

Çingene müsellemler ve yamaklarının miktar ve gelirleri ile çiftlik ve ocaklarının nâhiyelere göre dağılımı şöyledir:

	Nahiyeler	Müsellem	Yamak	Ocak	Çiftlik	Hâsıl
1	Eskihisar-ı Zağra	74	240	21	71	31.900
2	Gümülcine	13	38	4	12	5.070

¹¹³³ Defterde: “Eloğlu nâm-ı diğer Taşlı”.

¹¹³⁴ Defterde: “Bayrambeği nâm-ı diğer Yayabaşı”.

¹¹³⁵ Defterde: “Bayrambeği nâm-ı diğer Yayabaşı”.

¹¹³⁶ Defterde: “Dillü Yurdu nâm-ı diğer Şamlu Yurdu” mezreadır.

¹¹³⁷ Defterde: “Uğurlu nâm-ı diğer Saruhan”.

¹¹³⁸ Defterde: “Yekûn-ı timarhâ-i sipâhiyân maa seraskerân-ı müselleman”.

3	Hayrebolu	63	196	22	34	28.510
4	Doğenci-ili	51	155	15	47	18.250
5	İncügez	28	68	7	18	9.580
6	Çorlu	84	222	21	48	29.810
7	Yanbolu ¹¹³⁹	48	146	14	51	18.750
8	Kırkkilise	47	155	15	47	18.956
9	Dimetoka	35	132	11	25	15.660
10	Prevadi	12	39	4	12	5.310
11	Ferecik	8	21	2	6	2.450
12	İpsala	34	103	10	25	10.615
13	Pınarhisar	18	59	6	20	8.910
14	Malkara	28	95	9	33	12.070
	Toplam	543	1.669	161	449	215.841

Tahrir Defterlerindeki kayıt ve verilere göre; üç paragraf halinde sıraladığımız Çingene müsellemleri livası, bir bütün olarak şöyle özetlenebilir:

1. Mirlivâ 1, Serasker 11, hane 539, mücerred 113, köy 31.
2. Müsellem 543, Yamak 1.669, Ocak 161, Çiftlik 449, Nahiye 17.
3. Genel Hâsılât: 1) 215.545
2) 64.256
3) 215.841
Toplam: 495.642
4. Hâsılâtın dağılımı: a) Mirlivâ Haslarının geliri¹¹⁴⁰ 215.545
b) Sipahi Timarlarının geliri 39.822
c) Serasker Timarlarının gelir 24.434
d) Müsellem Çiftlikleri geleri 215.841
Toplam: 495.642

EK IV

KANÛN-I CİZYE-İ CİNGÂNEHÂ¹¹⁴¹

Nişân-ı hümâyûn hükm-i odur ki; Şimdiki hâlde Dârende-i fermân-ı hümâyûn iftihâr'ül-emâsil ve'l-ekârim filân subaşının kemâl-i emânetine ve hüsni istikâmetine i'timâd edüb İstanbul ve Edirne'ye tâbi Vize ve Gelibolu sancaklarında

¹¹³⁹ Defterde: "Nâhiye-i Yanbolu ve Ilıca ve Aydos ve Kızılağaç Yenicesi".

¹¹⁴⁰ Defterin burasında da sonradan düzeltme yapılmış ve: "Hisse-i Mirlivâ 150.000" denilmiştir.

¹¹⁴¹ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri**, II, İstanbul 1990, s.383-385.

ve Yanbolu ve Livâ-i Niğbolu ve Kostantin ilçesi ve Livâ-i Sofya ve Niş ve Livâ-i Alacahisâr ve Semendire ve Bosna sancaklarında vâki' olan **cingene kâfirlerinin** selâs ve tis'a mie yılında vâki' olan harâcların cem' etmege gönderdim ve buyurdum ki;

1. Varub kemâl-i emânet ve hüsn-i istikâmet üzre sa'v edüb elinde ünvân-ı hümayûnumla mu'aven olan defter mücebince her yerin kadısı ma'rifetiyle cem' idüb getürüb dergâh-ı mu'allâma teslim eyleye. Ol yerlerün sancağı begleri ve subaşıları ve yerlerinde duran adamları ve tımar erleri ve il ve köy kethüdâları, mezkûr haracıya gereği gibi mu'in ve zâhir olalar. Her biri taht-ı hükûmetinde bulunan cingeneleri haracların alıvermekde ve kendülerin ihzâr etmekde ihtimâm-ı tâm göstereler, ihmâl ve müsâhele eylemeyeler. Ve illâ müstahakk-ı ikâb olurlar. Şöyle bileler, filcümle mezkûr haracı kemâl-i emânet üzre harâcların bî-kusûr cem' idüb ve mufassal defter idüb kapuma getüre.
2. ve mezbûr haracı ile zikrolan vilâyetlerin cingenelerinin mücelled defteri evvelinde nişân-ı hümayun ve âhirinde mezkûr yılın tarihi yazılıb gönderildi, buyurdum ki, ol vilâyetlerin vülâtı ve hükâmı mezbûr haracıya nâzır olub elinde olan defter mücebiyle âmil olalar ve bir kâfirin isminde ve harâcında şübhe vâki' olsa, deftere nazar idüb defter ile amel eyleyeler, deftere muhâlif iş etdürmeyeler.
3. ve kangı katuna'nın ki, cingeneleri kaçub gitmiş ola, katuna başlarına bulduralar ve cemâ'at başlarına ve kethüdâlarına teklîf idüb buldurub harâcların alalar. Eğer bulunmaz ise, defter mücebince haracların anlardan alalar. Ammâ tekrar almakdan hâzer ideler.
4. ve emrim budur ki, cingâne sancağı begi, yarar ve emin adamını haracıya bile koşub cingeneleri bulı-vermekde gereği gibi mu'in ve zâhir ola.
5. ve haracı harac almalı olıcak her harac-güzâra haracının mikdârın i'lâm eyleye. Defterde ne yazılmış ise ol mikdâr alub ziyâde bir akçe almayalar.
6. ve mezbûr vilâyetlerde mürde kayd olunan cingenelerden ne kadar zinde bulunursa, haracların deftere kayd eyleyeler. Ve gezende ve gâibâne cingenelerden ne kadar harâcsuz cingene bulunub veyahud nev-yafte yazıldığı vakit kaçub gizlenmiş haraca yarar cingeneler bulunursa, kuzât ma'rifetiyle deftere kayd idüb harâcların alub ayru zabt eyleyeler ve esâmilerin dahi ayru defter idüb hesâbın ayrı göstereler.

7. ve dahi asıl malımı tamam cem' itdükden sonra hânedan hâneye resm-i kitâbet ikişer akçe alub kendü mutasarrıf olub bâkisin benüm için zabt eyleye. Ve haracılardan alınan rüsûmı mezkûr haracıdan afv eyledim, taleb olunmaya.
 8. ve ol yerlerin sancağı begleri ve kadıları subaşıları ve yerlerine duran adamları ve tımar erleri ve il ve köy kethüdaları ve cemâ'at başları ve katuna başları, haracıya gereği gibi mu'in ve zâhir olub ihmâl ve müsâhele eylemeyeler. Malum bâbında sa'y ü ikdâm eyleyeler.
 9. ve siz ki, zikr olunan vilâyetlerin kadılarısız, bundan evvel isney ve tis'a miete yılında harac cem'ine varan kulum Süleyman ve Mahmud her kangınızın taht-ı kazanızda bulunurlarsa, ellerinde nişân-ı hümâyûnum olan defterlerin sûretin istihrâc idüb ve nişânlayub şimdi harac cem'ine varan kuluma teslim idesiz ki, varub harac cem' idüb buluna nev-yaftelerine harac-ı şer'i vaz' idüb ve mürdelerin âdet-i kadîme üzre defterden ihrac eyleye.
- Şöyle bilesiz bir dürlü dahi etmeyüb alâmet-i şerife i'timad kılasız.

EK V

KANUNNÂME-İ KİBTÎYÂN-I VİLÂYET-İ RUMELİ¹¹⁴²

- a) İstanbul ve Edirne ve sâyir Rumeli müsülman çingâneleri her hâne ve her mücerreden yirmi ikişer akçe resim virürler. Ve kâfir çingâneleri her hâne ve her mücerreden yigirmi beşer akçe *ispenç* ve bîvelerinden altışar akçe *resim* virürler.
- b) Ve İstanbul, Edirne, Filibe ve Sofya'da olan Çingânelerin nâ-meşrû fi'le mübâşeret iden 'avretlerinden her ayda yüzer akçe *kesim* diyü resim virürler.
- c) Ve resm-i 'arûsânelerin ve cürüm ve cinâyetlerin sâyir reâya gibi ber muktezây-ı kânun edâ ideler.
- d) Ve 'inâd idüb kendü kadılığından ahar kadılığa veya havlulara gaybet iden çingeneleri buldukda kınanub ve muhkem hakkından gelinüb kadılığına getüreler ve kendü cema'atinden kaçan çingeneleri katuna başlarına ve kethüdâlarına

¹¹⁴² BOA, TT.370, s.373; Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Kanunlar, I, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943, s.243, 249-250.

ve yararlarına teklif idüb buldurub getürdeler tâ-ki mâl-i padişâhî ve ‘avârız-ı divâniye oldukda gaybet idebilmeyüb mazbût olalar.

- e) Ve evkâfda olan çingâneler ve has ve emlâk ve ze‘âmete ve tımara raiyyet kaydolunan çingânelerden gayrı Çingene sancağına müte‘allik çingenelerin cürüm ve cinâyetlerine ve siyâsetlerine ve rüsûm-ı örfîyelerine ve bâd-ı hevâlarına Çingâne sancağı beyi mutasarrıfıdır. Vilâyet sancakbeyileri ve subaşıları ve kapu halkı ve yeniçeri ve gayrılar dahl eyleyemez.
- f) Ve evkâf ve has çingeneleri ve emlâk ve zu‘amâ ve erbâb-ı tımar raiyeti çingenelerinin dahi resmine ve ispençesine ve rüsûm-ı örfîye ve siyâsetlerine ve bâd-ı hevâlarına yine raiyyet sahibi mutasarrıfıdır. Anlar zabt eyler. Çingene sancağı beyi ve vilâyet sancağı beyleri ve subaşılar ve gayrı kimesne dahl eylemez. Ve bilcümle Çingenede vâki‘ olan umûra yine raiyyet sahibleri mutasarrıfıdır.
- g) Ve müsülman çingeneleri kâfir çingeneler ile göçüb konıycak ve ihtilât idiycek kınadub te‘dib olundukdan sonra kâfir çingeneleri resmin edâ iderler.
- h) Ve hisarlara ve hidmete müsellemler diyü ellerinde hükm-i hümâyunları olan çingeneler heman harâc-ı padişahî edâ iderler. Avârız-ı divâniye ve ispenç ve sâyir rüsûm-ı örfîye edâ itmezler.
- i) Ve Semendire sancağında Biracık Nahiyesinde olan çingeneler mîriye her hânedan, Resm-i Flori diyü seksener akçe edâ iderler.
- j) Ve Niğbolu vilâyetinde olan çingenelere mutasarrıf olan yine Niğbolu sancağına eşer.
- k) Ve Niğbolu vilâyetinde olan çingâneler ispençlerin edâ itdüklerinden sonra kaftanlık¹¹⁴³ diyü cürme bedel her haneye ve her mücerrede altışar akçe virürler.
- l) Ve Niş Çingenelerine mutasarrıf olanlar Semendire sancağına eşerler. Ve sâyir zu‘amâ ve erbâb-ı tımar ekser paşa sancağındadır.

¹¹⁴³ Suç işleme potansiyeli göz önünde bulundurularak Niğbolu Vilâyeti’nde bulunan çingenelerden alınan vergi.

EK VI

KÂNÛN-I SER 'ASKERÂN-I LİVÂ-İ CİNGÂNE¹¹⁴⁴

1. Mezkûr sancakda sancakbegi hâslarında sâkin olan haymanaların resmi yine sancak beğünüdür. Ve çeribaşları timarlarında olan haymanaların resimleri yine çeribaşlarıdır. Zirâ üzerlerine resmî haymana kaydolunmuşdır.
2. Ve çeribaşlar timarlarının cürümleri ve resmi arusları nısıf kendülerin ve nısıf aharı sancakbeglerindir. Amınâ çeribaşılık serbest olmak kânûn-ı mukarrerdir. Timarlarında dutulan kulun ve cariyenin muştluğu ki deve göçüne otuzar akçedir. Ol resim bunlarıdır. Her kangi çeribaşılıkta kul ve câriye dutulsa müseccel olunduktan sonra müddet yetişince çeribaşlarında hıfzoluna. Müddet yetişecek çeribaşları ile de yavacıya teslim ide. Nafakasını ve kanun üzre deve göçüne otuzar akçesin çeribaşı yavacıdan ala. Ve eğer müddet yetişmeden sahibi gelirse zikrolan kanun üzre nafakayı ve resmi alub hakim-ül-vakt ma'rifetiyle sahibine teslim ideler.
3. Ve bir çeribaşının timarında yörükden ve yağcıdan ve küreciden ve müsellemden ve canbazdan ve tatardan mütemekkin olsalar ve sınırunda ziraat ve hırsaset itseler Yörük ve canbaz ve tatar tâifesi bütün çiftlik dutacak on iki akçe çift resmi vireler. Ammâ yağcı tâifesi ve küreci bunlar bütün çift dutsalar bu bâbda anlar raiyyet kısmındandır yigirmi iki akçe çift resmi alına.
4. Yörük yağcı ve küreci her kim olursa çeribaşının timarında ziraat itseler veya mütemekkin olsalar ve bir yerin kökün sökseler ol kökün yerün ben kökün sökdüm demek mesmu'dur. Ammâ il yeni yazılıb ol kökün sökilen yer dahi dâhil-i defter olduktan sonra ol dahi raiyyet çiftliği kısmındandır. Sahibi ben kökün söküb dururın didüğüne amel olunmayub anın gibilerin dahi öşürleri ve sâlâriyeleri alına ve resmi çiftleri alına.
5. Ve müsellemin yerinde birisin mülk bağı veyahud da bahçesi olsa müsellemin andan heman öşür alır elinden alub ahara virmez.

¹¹⁴⁴ BOA, TT.170, s.4-5; TT.191, s.1.

EK VII

KANUN-I MÜSELLEMÂN-I LİVÂ-İ MEZBÛRE (ÇİNGÂNE)¹¹⁴⁵

1. Müsellemlere yamaklarından ellişer akçe harçlık vaz' olunmuştur. Çiftlik dahi tasarruf iderler. Defter-i atikde üçer neferdir ve bazı dörderdir. Defter-i cedîde dahi bu uslûb üzere yazılmışdır. Çiftlikden olan hâsıl her kangısı eşerse ol tasarruf ider. Eşmiyenler sâir yamakları gibi ellişer akçeyi ve öşürlerini müselleme virürler. Ve bazı vakıt hâcet olub üçü veyahud dördü eşerlerse çiftlik hasılın ve yamakların ellişer akçe harçlığın ale's-seviye tasarruf iderler.
2. Müsellemlerin ve yamakların gerdeği değerin ve kanluğun sancakbeyi tasarruf ider. Zirâ üzerine hâsıl kaydolunmuştur. Ammâ çeribaşlarının nısfı kendülerinin ve nısf-ı aharı sancakbeginindir.
3. Yamak mücerred olsa yirmi beşer akçe alına diyü hazret-i hudâvendigâr hullidet hilâfetuhu hazretleri hükm-i şerif virmiştir.
4. Ve yamaklar ellişer akçeyi avâriz mukabelesinde virürler. Mâdâm ki edâ edeler teklif-i avarız olunmaya diyü buyurulmağın defter-i cedîde beyân-ı kanun kaydolundı.
5. Müsellemler yamaklarından ellişer akçe sefer olıcak alurlar olmayacak almazlar. Ammâ subaşılar ve çeribaşılar ki üzerlerine yamaklardan hâsıl kaydolmuş ola anlar eğer sefer olsun ve eğer olmasun yamaklardan ellişer akçeyi ala. Zirâ timar gibidir müsellemler kısmından değildir.

¹¹⁴⁵ BOA, TT.170, s.2-3; TT.191, s.3; Ömer Lütfi Barkan çingene müsellemler ve yamaklarıyla ilgili hükümleri ihtiva eden bu kanunnameyi çingene sancağının seraskeri kanunnemesinin içerisinde neşretmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Kanunlar**, I, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943, s.243-244.

EK VIII
CİNGÂNE YAZMAK İÇİN TA‘YİN OLUNAN EMÎNE VE
KÂTİBİNE HÜKÜM¹¹⁴⁶

Cingene yazmak için emr olunan emîne ve kâtibe hüküm-i şerîf yazıla ki;

1. Hâliya dergâh-ı mu‘allâma gelüb fermân-ı şerîfim üzre cingene tâifesini yazmağa mübâşeret etduğünüzde ba‘zı cingân tâifesi hatunı ile göçüb konarlar; aralarında kâfir cingânesi bulunmaz; avâriz dahi vermezler ve şerâit-i İslâmı ri‘âyet eylemezler. Hemân yigirmi iki akçe resm verirler deyü bildirdiğün ecilden;
2. Buyurdum ki, fermân-ı şerîfim üzre tâife-i mezbûreyi yazar iken göresin. Şol cingeneler ki, Müslümân olub sâir Müslümanlar ile bile mütemekkin olmuşlardır, anun gibilerden defter-i cedîde ne kayd olunmuştur; eğer kesim yazılmış ise ve sâir rüsûm dahi kayd olunmuş ise onat vechile tetebbu‘ eyleyüb ma‘lûm edinesin. Kadîmü’l-eyyâmdan anun gibiler ne vere-gelmişler ise ve âdet ve kanûnları ne ise ana göre defter eyleyüb sonra geldiğünüzde arz eyleyesin. Emr-i şerîfim ne vechile sâdir olursa ana göre mukarrer ola.
3. Ve ba‘zı cingâneler dahi kâfirleriyle mahlût olub müslümânınız deyü sâirleri verdüğü rüsûmu vermezler imiş; anı dahi göresin.
4. Şol cingeneler ki, kâfirlerden ihtilâtın kesmeyüb gerü kâfirler ile durub oturub şerâit-i İslâmı ri‘âyet etmeyeler, anun gibilerden gerü âdet ve kanûn üzre rüsûmu ne ise sâirleri gibi olub ol vech ile yazasın.
5. Ve kurâda sâkin olan cingâneler bennâk resmin verüb avârizların dahi verüb lakin mahrûse-i İstanbul’da ve Edirne’de ve gayrı yerlerde dükkânlar içinde ve ba‘zı odalarda mütemekkin cingeneler olub ba‘zıları avâriz verüb ba‘zıları vermeyüb şerâit-i İslâmı dahi ri‘âyet etmezler imiş. Anları dahi tetebbu‘ edüb göresin. Anun gibilerin dahi evvelden âdet ve kanûnları ne vech ola-gelmiştir sıhhati üzre ma‘lûm edinüb avâriz verenler kimler vire-gelmemişlerdir ayrı ayrı yazub vuku‘u üzre işâret eylesin. Sonra geldiğünde arz eyleyesin; emr-i şerîfim ne vechile olursa deftere kayd eyleyesin.
6. Ve ba‘zı kurâda cingeneler mütemekkin olub vilâyet kâtibleri bulduğı yerde ra‘iyyet kayd edüb evkâfa ve emlâka ve tîmâra ve köprülere ve hisârlara yazmışlar; sonra

¹¹⁴⁶ Bâyezid Devlet Kütüphanesi, **Velîyüddin Efendi**, nr.1970, vr. 112^b-114^a.

cingene defterine yazılanlardan olsun yazılmayanlardan olsun anun evkâf ve emlâki sahiblerine ve tîmârlara ve hisâr erenlerine yazılan kimesnelerden ahkâm-ı şerîfe taleb edüb göresin. Şöyle ki, ol cingeneler kadîmü'l-eyyâmdan cingene sancağına tâbi' iken defterde mukayyed iken anun gibilere eğer ahkâm-ı şerîfe ile verilüb sahîh vakfa ve mülke ve tîmâra ve hisâra emr olunmuş ise fe-bihâ ve illâ kendü kolaylarına mülke ve vakfa ve tîmâra ve hisâra yazmışlar ise anun gibiler dahi kaç neferdir ve nenün g'ibi vakfa ve mülke ve tîmâra ve hisâra alınmışdır sıhhati ile ve isimleriyle ma'lûm edinüb müstakil defter edüb geldiğünde meşrûhan arz eylesin. Emr-i hümâyûnum ne vechile olursa ana göre deftere kayd oluna.

7. Ve ba'zı kâfir cemâ'atleri aralarında Müslüman olmuş cingâneler olub harâcdan ihrâc olunub kesim taleb ederler imiş. Anları dahi göresin. Şöyle ki, kâfirler ile ihtilâtdan ferâgat edüb şerâit-i İslâmı ri'âyet ederlerse sâirleri gibi defter mûcebince anlara dahi kesim yazub gerü kaç nefer ise inşâ'allah geldiğinde arz eylesin.
8. Ve (...) nim hazînesinden olub, Engürüs'den ve Eflâk'dan ve Boğdan'dan gelen cingeneleri dahi dikkat ü ihtimâm ile teftîş eylesin. Şimdiye değin cizyelerini ve sâir kanûn üzre resimlerini kim zabt eylemişdir ve kim almışdır ve hükm-i hümâyûnum ile verilmiş midir. Şöyle ki, anlar bile kimesneye verilmiş değil ise şimdiye değin rüsûmları her kim alduğı zâhir olursa bî-kusûr hâssa-i hümâyûnum için alub zabt edüb getürüb arz eylesin.
9. Bu bâbda sancakbegleri ve kadıları ve subaşları size gereği gibi mu'âvenet ve müzâheret eyleyüb cingeneyi yazmakda dakîka fevt eylemeyesin. Bu bâbda sizin şükr ü şikâyetiniz makbûldür. Her ne sancak beğinden ve kâdıdan ve subaşlardan inâd ü temerrüd olub mu'âvenet etmeyenleri mu'accelen yazub südde-i sa'âdetime arz eylesin, şöyle bilesin.

Fî 8 Cemâziyelâhir sene 944/12 Kasım 1537

Bi Makam-ı Edirne

EK IX

II. Selim döneminde düzenlenen kanunname metninde çingenelerle ilgili hüküm şu şekildedir¹¹⁴⁷:

“Şol cingene ki, Defterde mülke ve vakfa veya tîmâra ra’iyyet yazılmış olsa, Cingene Sancağı beğinin ana dahli yokdur. Şol kimesnenin ki, bu ma’nâ içün elinde mühürlü sahîh sûret-i defter-i cedîd olmaya, ispençesi ve günah edenin kanun üzre resm-i cürm ü cinâyeti Cingâne Sancağı beğinindir”.

“Defterde vakfa ve mülke ve hisâra demirci yazılan cingenelerin gayrı cingenelerdir ki, rûsûmu dizdâra hâsıl yazılmış olmaya, sancakbeyi, kâfirinden yirmi beşer akçe ve Müslüman cingeneden yirmi ikişer akçe alır”.

“Ve cemâ’atlerinden ayrılan cingeneyi dutub cemâ’atine katmak kanundur”.

“Ve Müslüman olan cingene ki, kâfir cingenelerden ayrılmayub aılarınla ola ve ihtilâtı ve musâhabeti kâfir cingene ile ola, Müslüman arasına girüb Müslüman ile musâhabet ve ihtilât etmeye, zecren anlardan kâfir cingene resmi alınur. Amma Müslüman olub musâhabet ve ihtilâtı Müslümanlar ile olan cingeneden Müslüman resmi alınur”.

“Şol cingene ki, defterde mülke ya vakfa veya timara ra’iyyet yazılmış ola, cingene sancağı beğinin ana dahli yokdur. Amma şol çingenenin ki, bu ma’nâ içün elinde mühürlü sahîh sûret-i defter olmaya, ispençesi ve günah edenin kanun üzre cürm ü cinâyeti sancak beğinindir”.

“Ve sancakta (Hüdavendigar sancağı kasdedilmektedir.) kıbtıyân kürekçilik hizmeti mukâbelesinde müslümanından yirmi beşer ve keferesinden otuzar akçe alınmak emr olunmuşdur”.

Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanan ve II. Selim dönemine ait bulunan Silistre Sancağı Kanunnamesi’nde yer alan çingenelerle ilgili hüküm aynen şu şekildedir¹¹⁴⁸:

“Ve cingâne tâifesi kimin timarında oturub yer dutarsa toprağa müte’allık öşür ve rûsûmı sâhib-i arza verirler; sâir rûsumını kâdimden vere-geldikleri yere vereler. Bunlardan sipahiye resm-i duhân ve rûsûm-ı ra’iyyetden nesne hâsıl

¹¹⁴⁷ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, VII, İstanbul 1994, s.238-239, 329, 432, 714.

¹¹⁴⁸ Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, I, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 1943, s.279.

bağlanmış değildir. Meğer kim, defter-i 'atıkde bir karyede ra'yyet yazılıb kadîmden cemî' öşür ve rûsûmın anda vere-gelüb defter-i 'atıkde ra'yyet bulunmağla defter-i cedide dahi ra'yyet yazılıb cemî' öşür ve rûsûmı hâsılda mahsûb ola, ol vakt sâir re'aya gibi öşür ve rûsûmın ra'yyet bağlanan köy sâhibi alur".

EK X

Çingene Sancağının Serasker Kanunu şu hükümleri ihtiva etmektedir¹¹⁴⁹:

a) Mezkûr sancakda sancakbeyi haslarında sâkin olan haymanaların resmi yine sancak beyinindir. Ve çeribaşları timarlarında olan haymanaların resimleri yine çeribaşlarıdır. Zirâ üzerlerine resmî haymana kaydolunmuştur.

b) Ve çeribaşlar timarlarının cürümleri ve resmi arusların yarısı kendülerin ve nıs-ı aharı sancakbeylerininindir. Ammâ çeribaşılık serbest olmak kanun-ı mukarrerdir. Timarlarında dutulan kulun ve cariye'nin muştluğu ki deve göçüne otuzar akçedir. Ol resim bunlarındır. Her kangi çeribaşılıkda kul ve câriye dutulsa müseccel olunduktan sonra müddet yetişince çeribaşlarında hıfzoluna. Müddet yetişecek çeribaşları ile de yavacıya teslim ide. Nafakasını ve kanun üzre deve göçüne otuzar akçesin çeribaşı yavacıdan ala. Ve eğer müddet yetişmeden sahibi gelirse zikrolan kanun üzre nafakayı ve resmi alub hakim-ül-vakt marifetiyle sahibine teslim ideler.

c) Ve bir çeribaşının timarında yörükden ve yağcıdan ve küreciden ve müsellemden ve canbazdan ve tatardan mütemekkin olsalar ve sınırunda ziraat ve hırsat itseler Yörük ve canbaz ve tatar tâifesi bütün çiftlik dutıcak on iki akçe çift resmi vireler. Ammâ yağcı tâifesi ve küreci bunlar bütün çiftlik dutsalar bu bâbda anlar raiyyet kısmındandır yirmi iki akçe çift resmi alına.

d) Yörük yağcı ve küreci her kim olursa çeribaşının timarında ziraat itseler veya mütemekkin olsalar ve bir yerin kökün sökseler ol kökün yerün ben kökün sökdüm demek mesmu'dur. Ammâ il yeni yazılıb ol kökün sökilen yer dahi dahil-i defter olduktan sonra ol dahi raiyyet çiftliği kısmındandır. Sahibi ben kökün söküb dururın didüğüne amel olunmayub anın gibilerin dahi öşürleri ve sâlâriyeleri alına ve resmi çiftleri alına.

¹¹⁴⁹ BOA, TT.170, s.2-3; TT.191, s.1.

e) Ve müsellemin yerinde birisin mülk bağı veyahud da bahçesi olsa müsellemin andan heman öşür alur elinden alub ahara virmez.

ÖZGEÇMİŞ

Araş. Gör. İsmail ALTINÖZ ialtinnoz@hotmail.com
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı

İsmail Altınöz, 1967 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı ilde tamamladı. Yüksek öğrenimine Hacettepe Üniversitesi Zonguldak Mühendislik Fakültesi Maden Mühendisliğinde başladı(1986). Bir yıl burada eğitim gördükten sonra, 1988 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 1992 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Ana Bilim Dalında başladığı yüksek lisans çalışmasını, "*Dulkadir Beylerbeyiliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*" adlı teziyle 1995'te bitirdi. Bunu takip eden yıllarda Boğaziçi Üniversitesi'nde başladığı doktora eğitimini şu anda İstanbul Üniversitesinde sürdürmektedir. Çeşitli dergilerde yayımlanmış bilimsel makaleleri bulunan yazarın, "*Osmanlı Toplumunda Çingeneler*" adlı çalışması Tarih ve Toplum (Mayıs 1995) Dergisinde yayımlanmıştır. Evli ve bir çocuk babası olan ALTINÖZ, hâlen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Kimlik Bilgileri:

Adı Soyadı : İsmail ALTINÖZ
Ünvanı : Araştırma Görevlisi
Doğum Yeri : Kahramanmaraş
Doğum Tarihi: 17/02/1967
Anne Adı : Cemile
Baba Adı : Mehmet Haşim

Çalıştığı Kurum:

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Laleli/İSTANBUL-TURKEY

Akademik Geçmişi:

Lisans: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Yüksek Lisans: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.

Doktora: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, devam ediyor.

İlgi Alanları:

Bilgisayar, İnternet, Sosyal Tarih, Toplumsal Tarih, Osmanlı'da Kalite, Kent Tarihi.

TEZLERİ:

Yüksek Lisans: *Dulkadir Beylerbeyiliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*, (Danışman: Prof. Dr. Feridun M. EMECEN), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul 1995.

Doktora: *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, (Danışman: Prof. Dr. Feridun M. EMECEN), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, devam ediyor.

YAYINLARI:**Makaleleri:**

ALTINÖZ, İsmail : “KİTÂBİYAT”: Norman Itzkowitz, Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Gelenek”, (Ottoman Empire

and Islamic Tradition, Chicago 1972), **Panel**, Sayı:43, Ankara:Ekim 1992, s.54-55.

-----: “Ulu Cami Kim Tarafından Yapıtıldı”, **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi**, Sayı:9, Ankara:12 Şubat 1992, s.31-32.

-----: “Vefatının 31. Yıldönümünde Orđ. Prof. Dr. Mükrimin Halil YİNANÇ”, **Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi**, Sayı:10, Ankara:12 Şubat 1993, s.37-40.

-----: “KİTÂBİYAT”: Dulkadir Beyliği”, **Kurtuluş**, Sayı:1, K.Maraş: 12 Şubat 1994, s.52-54.

-----: “Osmanlı Toplumunda Çingeneler”, **Tarih ve Toplum**, İstanbul: Mayıs 1995, Sayı:137, s.22-29.

-----: “Dulkadir Eyâletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)”, **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan:GAZİANTEP**, (Editör:Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ), Gaziantep 1999, s.89-146.

-----: “Dulkadir Eyâletinin Kuruluşu”, **Kurtuluş**, K.Maraş:12 Şubat 2000, s.47-50.

-----: “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, **Türkler**, (Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.422-432.

-----: “Yeni Bir Osmanlı Beylerbeyliğinin Oluşumu: Dulkadir Beylerbeyliği Örneği”, **Yeni Türkiye**, Sayı:45, Ankara:Mayıs-Haziran 2002, s.102-113.

Bildirileri:

ALTINÖZ , İsmail : “Gaziantep Alâüddevle Câmii ve Vakfiyesi”, **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Bildiriler, Gaziantep:22 Ekim 1999, s.317-324.

- : "The Social Life of the Gypsies in the Ottoman Empire", **The Role of the Romanies: Images and Self-Images of Romanies (Gypsies) in European Cultures, An Interdisciplinary Conference**, University of Liverpool, Liverpool: 17-20 September 1999.
- : "Military Status of the Gypsies in the Ottoman Empire", **The Gypsy Lore Society Annual Meeting and Conference on Gypsy Studies**, Georgetown University, Washington D.C.: 11-12 August 2000.
- : "Osmanlı Dönemi'nden Günümüze Çingeneler", **ODTÜ (Middle East Technical University), 4. Halk Bilimi Günleri, Bildiriler**: 28-30 Mart 2001, Ankara 2001.
- : "Geçmişten Günümüze Kalite: Osmanlı Örneği", **II. Kalite Sempozyumu**, Bildiriler Kitabı, 15-16 Haziran 2001, Bursa: Hotel Almira, 2001, s. 137-147.
- : "Osmanlı Döneminde Üsküdar Çingeneleri", **Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler**: 23-25 Mayıs 2003, İstanbul 2003.

Seminerleri:

- ALTINÖZ, İsmail : KİTÂBİYAT: Norman Itzkowitz, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Gelenek, (Ottoman Empire and Islamic Tradition**, Chicago 1972) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Semineri, (Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu), İstanbul 1992.
- : BİYOGRAFI: **Ord. Prof. Dr. Mükrimin Halil Yinanç Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Semineri,
(Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu), İstanbul 1992.

-----: KONU: **Osmanlı Toplumunda Çingeneler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Semineri, (Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu), İstanbul 1992.

-----: **Mühimme Defterlerine Göre; 1568 Basra İsyanları**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Semineri, (Doç. Dr. Feridun M. Emecen), İstanbul 1993.

-----: KİTÂBİYAT: **Barbaros Hayreddin Paşa, "Gazavât-ı Hayreddin Paşa"**, TSMK, Revan Köşkü Ktb., Nr. 1291, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Semineri, (Doç. Dr. Feridun M. Emecen), İstanbul 1993.

-----: KİTÂBİYAT: Micheal Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Semineri, (Prof. Dr. Feridun M. Emecen), [London Oriental Series, Volume:27, Oxford University Press, London 1972], İstanbul 1997.

-----: KİTÂBİYAT: Huricihan İslamoğlu-İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Semineri, (Prof. Dr. Feridun M. Emecen), İstanbul 1997.

-----: KİTÂBİYAT: Amy Singer, **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**, (Çeviren: Sema Bulutsuz), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi

Ana Bilim Dalı, Doktora Semineri, (Prof. Dr. Feridun M. Emecen), İstanbul 1997.

-----: **Osmanlı Toplumunda Çingeneler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Hausarbeit unter der Leitung von Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu), n.d. Fikret Adanır, HS 99 WS, “Roma und Sinti in Südosteuropa”, *Literaturempfehlung vom*, 26.09.1999.

-----: Istanbul Romani Studies Seminar: Presents “**A new Perspective on the Gypsies in the Ottoman Empire**”, Mr. İsmail ALTINÖZ Research Assistant, Istanbul University, Faculty of Letters, Department of History, Istanbul:28th May, 2003, The venue is the Swedish Research Institute in Istanbul, Istiklal Caddesi 497, Tünel, Beyoğlu, The Institute auditorium is situated at the rear of the Swedish General Consulate.